Національна академія наук України
Інститут історії України НАНУ

Енциклопедія історії Української революції 1917 – 1921 років

Зошит 4

Київ - 2023

Енциклопедія історії Української революції 1917-1921 рр. Зошит 4.

Обсяг – др. а.

Автори: *Баран З., Басара-Теліщак Г., Бойко О., Буравченков А., Венгелевич В., Вітенко М., Гринь Д., Давибіда Л., Дерев'янко С., Колянчук О., Кудлай О., Корольов Г., Литвин М., Лозовий В., Лупандін О., Любовець О., Осташко Т., Павлишин О., Пиріг Р., Скальський В., Тимченко Р., Ткачук П., Хахула Л.*
Відповідальний редактор: *Верстюк В.*
Відповідальний секретар: *Кудлай О.*

Рецензенти: член-кореспондент НАНУ,
доктор історичних наук Боряк Г. В.
доктор історичних наук Рубльов О. С.

Енциклопедичні зошити – є проміжним результатом підготовки «Енциклопедії історії Української революції 1917 -1921 років». На розгляд і обговорення насамперед експертного середовища пропонуються статті, які відображають перебіг історії Української революції, її розвиток, головні складові частини, загальні та регіональні особливості. Видання будується навколо процесів українського державо- та націотворення. Статті характеризують новоутворені державні органи влади та закони, що ними ухвалювалися; аналізують найважливіші революційні документи - універсали, декларації, закони; подають відомості про військові формування та військові операції, які відбувалися в ході бойових дій; висвітлюють міжнародні договори, дипломатичні декларації, а також містять дані про часописи та видання різного політичного спрямування.

Ухвалено до друку Ученою радою Інституту історії України НАН України.

ISBN 978-617-14-0000-9
ISBN 978-617-14-0212-6

Зміст

«Архив русской революции»
«Бабська революція»
Бессарабський протокол, 28.10.1920
Бібліографія ЗУНР
Бій під Замостям, 1920
Білий рух на теренах України
Бої УГА за Львів
Буковинська делегація УНРади
Буковинський політичний клуб
Варшавський договір, 1920
Віденська Збірна станиця УГА
Відозва Тимчасового уряду до українського народу
Візити представників Української Національної Ради у Петрограді до голови Тимчасового уряду
«Вісті закордонної преси»
«Вістник державних законів і розпорядків ЗОУНР»
Вічевий рух у ЗУНР
Вовчухівська операція
Волинська губернська українська рада
Галицька армія
Генеральне писарство УНР доби УЦР
Генеральне секретарство міжнаціональних справ УЦР
Грошовий обіг в ЗУНР
Декларація дип. місії УНР у Варшаві, 02.01.1919
Делегація Тимчасового уряду у Києві, липень 1917
Державна варта Української Держави
«Державний вістник»
Державний контроль Української Держави, 1918
Державний контроль УНР доби УЦР
Державний міський комісар
Державний нафтовий комісаріат
Державний повітовий комісар
Державний секретаріат військових справ
Державний секретаріат віроісповідання
Державний секретаріат внутрішніх справ
Державний секретаріат заграничних справ
Державний секретаріат земельних справ
Державний секретаріат пошти і телеграфу

Державний секретаріат праці і суспільної опіки
Державний секретаріат публічних робіт
Державний секретаріат судівництва
Державний секретаріат суспільного здоров'я
Державний секретаріат фінансів
Державний харчовий уряд
Децернент з жидівських справ
«Діло»
Добровольча армія
Договір про військовий і господарський союз між РСФРР та УСРР
Дрогобицьке повстання, 1919
Другий Всеросійський з'їзд совєтів робітничих і солдатських депутатів
Закон «Про державні кошти України»
Закон про національно-персональну автономію
Закон про основи шкільництва ЗУНР
Закон про право на врожай
Закон про право продажу і купівлю землі
Закон про розмежування компетенції повітових і окружних судів ЗУНР
Закон про створення народного війська
Закон про тимчасову організацію судів ЗУНР
Закон УНРади про мови
Закон УЦР про впровадження в УНР нового календаря
Збройні сили Півдня Росії
Збройні сили Української Держави
Земельний закон ЗОУНР
Кам'янецька доба Директорії УНР
Катеринославська губернська українська рада
Київська губернська українська рада
Київська міська українська рада
Комісії Трудового конгресу України
Комісії УНРади
Комісія для збирання матеріалів до «Пропамятної книги еміграції земель ЗУНР»
Комітет охорони республіки, 1919
Комплекс польських військових поховань, Личаківський цвинтар
Крути (Бій під Крутами)
Кубанське козаче військо
Легіон Українських Січових Стрільців
Меморандум громадських діячів Поділля

Меморіал Героїв Базару
Мирні переговори у Хирові, 1919
Міністерство великоруських справ УНР доби УЦР
Міністерство військових справ Української Держави
Міністерство внутрішніх справ Української Держави
Міністерство Галицьких справ
Міністерство єврейських справ УНР доби УЦР
Міністерство закордонних справ Української Держави
Міністерство закордонних справ УНР доби Директорії
Міністерство земельних справ Української Держави
Міністерство ісповідань Української Держави
Міністерство міжнародних справ УНР доби УЦР
Міністерство морських справ Української Держави
Міністерство народного здоров'я і опікування Української Держави
Міністерство освіти і мистецтв Української Держави
Міністерство польських справ УНР доби УЦР
Міністерство пошт і телеграфів УНР доби УЦР
Міністерство праці Української Держави
Міністерство продовольчих справ Української Держави
Міністерство торгівлі і промисловості Української Держави
Міністерство фінансів Української Держави
Міністерство шляхів УНР доби УЦР
Міністерство шляхів сполучень Української Держави
Міністерство юстиції Української Держави
Музей визвольної боротьби України, м. Львів
Народний комісаріат закордонних справ УСРР
«Народня воля»
Ольшанський цвинтар
Переговори делегації УЦР з Тимчасового уряду, травень 1917
Переговори делегації УЦР з Тимчасового уряду, липень 1917
Перша війна радянської Росії проти УНР, грудень 1917-травень1918
Повітові українські національні ради ЗУНР
Погром євреїв у Львові
Подільська губернська українська рада
Похід на Київ і Одесу, 1919
Президент Української Національної Ради
Прелімінарний мирний договір між УД і РСФРР, 12.06.1918
«Про радянську владу на Україні», 1919
Протигетьманське повстання, 1918

Рада Державних Секретарів
Рада Комісарів, Київ, 1918
Рада Народних Міністрів УНР Директорії
Рада Міністрів Української Держави
Революція
Селянська соціалістична партія
Таганрозька конференція, 1918
«Тимчасова Інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні»
Товариство допомоги населенню півдня Росії, що постраждало від воєнних дій
Трикутник смерті
Тришинський цвинтар
Угорська місія Т. Окуневського
Українська демократично-хліборобська партія
Українська комуністична партія
Українська комуністична партія (боротьбістів)
Українська маніфестація у Петрограді
Українська народна партія
Українська народно-республіканська партія
Українська Національна Рада ЗУНР-ЗОУНР
Українська партія самостійників-соціалістів
Українська республіканська капела
Українська соціал-демократична робітнича партія (незалежних-лівих)
Українське технічно-економічне Товариство «Праця»
Український військовий цвинтар, м. Ланцут
Український військовий цвинтар, м. Олександрів-Куявський
Український військовий цвинтар, м. Перемишль (Пикуличі)
Український військовий цвинтар, м. Стшалків
Український військовий цвинтар, м. Щипйорно
Український фронт
Українські губернські національні зїзди
Харчові управи ЗУНР
Херсонська губернська українська рада
«Хліборобська Україна»
Центральна Руська Народна Рада
Червона Українська Галицька Армія
Чехословацький корпус
«Чорноморська Рада»

Чортківський наступ
«Шлях»
Штаб гетьмана
«Dziennik Kijowski»

«АРХИВ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ», часопис – відомий іст.-археографічний еміграційний часопис, що видавався (з деякими перервами) у Берліні представниками рос. еміграції в 1921-1937. Видавцем 22 т. був Йосифом Гессеном (1865-1943), депутат II Держ. думи, один із творців та лідерів рос. партії кадетів. Особисто написав дві книги спогадів «В двух веках» і «Годы изгнания».

«Архів» не мав визначеної концепції та структури, метою було дати «правдиву картину, сприяти з'ясувати іст. істину». Заг. опубліковані мат-ли, як зазначали видавці, були поділені на чотири групи: події в сер. більш. Росії; орг-ція, похід та поразка Добровольчої армії, стосунок до закорд. загонів та місій; роль та побут рос. еміграції в Європі та світі; вплив іноземних країн та ставлення представників гром. думки Європи та світу до подій на теренах колиш Рос. імперії.

Тематика публікацій загалом визначалася спогадами, щоденниками, епвстоляріями, док-тами та док. розвідками. На шпальтах часопису публікувалися також статті та мат-ли про першу рос. рев-цію 1905-1907. Окр. на сторінках часопису було опубліковано знач. кількість мат-лів про Україну: повідомлення про ситуацію в Україні у березні 1918 (1-ий т.); «Київська епопея» Романа Гуля, колиш. офіцера на службі Гетьмана (2-ий т.); «Нариси з життя Києва» (3-ій т.); «Катеринославські спогади» Г. Ігреньова (3-ій т.); спогади ген. А. Лукомського (5-ий т.); «З київських спогадів» О. Гольденвейзера (6-ий т.); «Трагедія України» М. Могилянського (11-ий т.); «Щоденник і спогади київської студентки (1919-1920 рр.)» (15-ий т.) та ін. Певна частина матеріалів з **«Архів»** була реопублікована у зб. док. у 1920-х у СРСР.

Літ.: Архив русской революции. Изд. И.В. Гессен. Т. 1-22. Берлин, 1921-1937; Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев, Алексеев С.А. (сост.), Москва–Ленинград, 1926; Барвенко Е.И. "Архив русской революции" как источник по истории контрреволюции в Сибири // Октябрь и гражданская воина в Сибири: история, историография, источниковедение. Томск, 1985. С. 133-144.

Геннадій Корольов

«БАБСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ» у СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ – протестні селянські виступи очолювані жінками у Рава-Руському, Рудківському та Цішанівському пов. навесні–влітку 1918 проти місц. австрійської адм-ції,. Протестуючі виступали проти свавілля влади і примусової праці на полях поміщиків. Генезу і наслідки сел. виступів у Вільках Мазовецьких Рава-Руського пов. (суч. с. Волиця, Жовківський р-н, Львівська обл.) детально описав священик Льонгин Тустановський у парафіяльній хроніці. Приводом для заворушень були чутки, що австрійська влада планує повернути панщину. Селяни, серед яких на перш. ролях були жінки, вчинили розбій у буд. священика, війта і управителя маєтків. Австрійська влада для придушення сел. виступу застосувала військових. Найбільш активних учасників притягли до суду.

Виступи, з жінками на чільних ролях, які увійшли в іст. пам’ять під назвою «бабська рев-ція», відбулися 1918 також у селах Цішанівського та Рудківського пов. Протести засвідчили зростання незадоволення селян діями австрійської адм-ції, крах довіри до влади й до гром. ін-цій та священиків. Соціальна активність жінок у роки І Світової війни була обумовлена їх прискореною емансипацією внаслідок залучення до ек. та соціальних сфер, які традиційно вважалися «чоловічими». Втім, жінки-українки, незважаючи на підвищення їх соціального статусу, були слабо задіяні в державотворенні ЗУНР.

Літ.: Павлишин О. Емансипація жінки-селянки в роки Першої світової війни. «Бабська революція» 1918 р. у Східній Галичині // Україна модерна. – Харків: Майдан, 2016. Ч. 23: Перша світова: українська перспектива. С. 152–170; *Рудницька М.* Львівське жіноцтво під час листопадового перевороту // Мілена Рудницька: статті, листи, документи. Зб. док. і мат. про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / Упор. М. Дядюк. Львів, 1998. С. 96–99.

Олег Павлишин

БЕССАРАБСЬКИЙ ПРОТОКОЛ, 28.10.1920 – договірний акт щодо об'єднання Бессарабії з Румунією, підписаний Румунією та осн. союзними державами (Франція, Великобританія, Італія та Японія), метою якого було визнання суверенітету Румунії над регіоном. Підготовлений на конф. послів

Антанти, на яку поклали завдання оформити розв'язання невирішених Паризькою мирною конф. 1919–1920 питань повоєнного устрою.

Ще у 1918 бессарабський з-нодавчий орган (Сфатул Церій) висловлювався за входження краю до Румунії. Переслідуючи власні інтереси (судноплавство на Дунаї, фін. питання, нафтовидобуток тощо), Вел. Британія та Франція наполягали на приєднанні Бессарабії до Румунії.

Протокол 28.10.1920 визнавав анексію Бессарабії Румунією, уряд якої ухвалив одностороннє рішення про приєднання Бессарабії, порушивши цим угоду з РРФСР (1918). Окр. позицію зайняли США, відмовившись підписувати **Б. п.**, як такий, що суперечить міжнар. праву. Рад. сторона розцінювало це як румунське вторгнення. 01.11.1920 уряд РСФРР разом із урядом УСРР висловив рішучий протест урядам Франції, Італії, Англії та Румунії з приводу укладання **Б. п.**, підкресливши неправочинність подібної анексії.

Договір був визнаний Великобританією, Францією та Італією, але Японія, підписавши протокол, не ратифікувала його, що стало причиною того, що він не набув чинності.

Літ.: *Пархотчук О.С.* Паризький протокол про Бессарабію // Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. К., Знання України, 2004. Т. 2; *Симоненко Р.Г.* Бессарабський протокол» 1920 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін. Ін-т історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2003. Т. 1.

Олексій Лупандін

БІБЛІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ ЗУНР – систематизовані описи книжок, статей та період. видань, в яких висвітлюються історія державотворення Зах.-Укр. Нар. Республіки, події укр.-польської війни у Сх. Галичині 1918–1919, міжнар. діяльність політ. проводу галицьких та буковинських за українців у 1918–1923. Перші реєстри період. видань ЗУНР з’явилися в укр. еміграційній пресі 1919–1923. Друки присвячені історії ЗУНР містяться в мат-лах до укр. бібліографії, які публікував В. Дорошенко. На поч. 1920-х бібліографію укр. визв. змагань у Сх. Галичині найґрунтовніше опрацював І. Калинович. Він уклав бібліографічний реєстр укр. мемуаристики; численні описи статей в укр. місц.

та еміграційних часописах. Частину впорядкованої бібліографії автор опублікував, більша частина бібліографічних мат-лів зберігається у відділі рукописів Львівської нац. наук. бібл-ки ім. В. Стефаника (особистий архів І. Калиновича). Бібліографія видань присвячених нац.-визв. змаганням 1917–1921 публікувалася на шпальтах часописів «Літопис Червоної Калини» (рубрика «Спис джерел до історії укр. визв. війни 1914–1921»), «Об'єднання» (рубрика «Критика й бібліографія»), «Стара Україна» (рубрика «Оцінки і звіти»). Публікації, пов'язані з русофільським рухом на західноукр. землях у 1918–1923 систематизував Ю. Яворський (Львів, 1924). Мат-ли до бібліографії історії укр.-польської б-би за укр. землі опублікував чл. Наук. комісії польського Тов-ва досліджень історії оборони Львова і півд.-сх. воєводств Ю. Скрипек (*Józef Skrzypek*, Lwów 1935). Публікації з історії ЗУНР включені до бібліографії, яку уклав С. Постніков на підставі каталогу біб-ки Рос. закорд. іст. архіву у Празі (1938). Мат-ли до бібліографії досліджень та джерельного мат-лу з історії Укр. Січових Стрільців систематизував С. Ріпецький (Нью-Йорк, 1965). Бібліографію публікацій львівського вид-ва «Червона Калина», в яких чільне місце займала історія ЗУНР, підготувала В. Передирій (Львів, 2001). Описи часописів доби ЗУНР включені в іст.-бібліографічні дослідження період. видань О. Дроздовської, М. Мартинюка, Є. Місила, М. Романюка. В індексі еміграційного журналу «Вісті Комбатанта» є перелік статей з історії Укр. рев-ції 1918–1921 (Торонто, 1987). Систематизований опис публікацій з історії ЗУНР представлений в наук.-бібліографічному виданні підготовленому Нац. біб-кою ім. В. Вернадського НАН України «Укр. рев-ція і державність (1917–1920)» (Київ, 2001). Репрезентативні списки літ-ри з історії ЗУНР поміщені у більшості монографічних видань присвячених укр. нац.-визв. змаганням 1917–1923.

Літ.: Библиография Русской революции и Гражданской войны (1917–1921). Из каталога библиотеки Р. З. И. Архива / Под ред. Я. Славина; сост. С. П. Постников. Прага: Русский Заграничный Исторический Архив в Праге, 1938. С. 307–329; Вісті Комбатанта. Індекс 1961–1985. Торонто, 1987. С. 62–67; *Власт Ю.* Українська преса на Західній Области Укр. Нар. Республіки // Український Прапор. Відень, 1919. 1 падолиста. Ч. 23–25. С. 13;

Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2001; Інвентарний опис особистого архіву Івана Калиновича / Львівська наук. біб-ка ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Львів, 1998; Показчик авторів та їх творів у тижневику «Воля» за 1919 рік. Т. I–VI (№ 1–26). Відень, 1920.; *Мартинюк М.* Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): матеріали до бібліографії / Передмова М. Вальо. Львів, 1998; *Місило Є.* Бібліографія української преси в Польщі (1918–1939) і Західно-Українській Народній Республіці. Едмонтон: Видавництво КІУС, 1991; *Павлишин О.* Товариство досліджень історії оборони Львова і південно-східних воєводств: структура і діяльність (1928–1939) // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod redakcją Jerzego Maternickiego; Leonida Zaszkilniaka. Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. T. II. S. 376–386; *Передирій В.* Видання «Червоної Калини» (1922–1939). Історико-бібліографічне дослідження / Національна академія наук України; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Львів, 2004; *Ріпецький С.* Бібліографія джерел до історії Українських Січових Стрільців. Нью-Йорк: Видавнича Комісія Братства УСС, 1965; *Романюк М.* Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.). Львів: Фенікс, 2000; *Титович К.* [*Калинович Іван*]. Важнющі публікації про Галицьку (ЗУНР) Республіку (Бібліоґр. показчик) // Український Прапор. Відень, 1921. Ч. 43, 44, 45, 47, 49; Українська військова література 1914–1923 / Зладив Корній Купченко // Літопис Червоної Калини. Львів, 1930. Ч. 9. С. 23–24; Ч. 10. С. 23–24; Ч. 11. С. 23–24; Українська мемуаристика 1914–1924: бібліографічний реєстр / Зібр. І. Калинович. Львів, 1925; Українська революція і державність (1917–1920 рр.). Наук.-бібліографічне видання / НАН України. Нац. б-ка ім. В. Вернадського; Редкол.: О. Онищенко (гол.) та ін.; Уклад.: А. Панова, В. Солдатенко, Л. Беляєва та ін. Київ, 2001; *Яворский Ю.А.* Материалы по галицко-руской библиографии. 1918–1923 гг. Львов: Живое Слово, 1924.

Олег Павлишин

БІЙ ПІД ЗАМОСТЯМ, 29.08.–01.09.1920 – оборонні бої польсько-укр. війська міста-фортеці, в ході яких завдано поразки Першій кінній армії С. Будьонного.

Вересневому наступу 1920 польсько-укр. військ передували жорстокі оборонні бої під Замостям і Задвір'ям, неподалік Львова, де 17–31.08. польські частини прийняли жорстокий бій, у ході якого загинуло 318 вояків (більшість із них зарубані шаблями або загинули, закуті ланцюгами). Кінній групі Й. Якіра не вдалося оточити з півн. та півд. з одночасною атакою зі сх. бойові групи 3-ї та 6-ї польських армій під Львовом. Після поразки Перша кінна армія (8,5 тис. багнетів і шабель) і XII армія (7,6 багнетів і шабель) помарширували в бік Грубешова, Замостя, Любліна. Обороною фортеці Замостя 29–31.08.

безпосередньо керував командир 6-ї стріл. укр. дивізії (діяла у складі 3-ї польської армії), полк. М. Безручко, в підпорядкуванні якого спершу було 700 багнетів і 150 шабель. 28–29.08. до міста прибули частини польської 10-ї піхот. дивізії (31-й піхот. полк, кавалерійський й арт. дивізіони), сили укр. і польських оборонців фортеці зросли до 3,2 тис. багнетів, 200 шабель, 40 кулеметів, 12 гармат. Їхні дії підтримували три польські бронепотяги. У ході оборони особливо відзначився техн. курінь 6-ї дивізії, який збудував довкола міста три- та чотирирядну систему окопів із дротяною загорожею, довжиною 18 км, у яких розміщувалися бойові ланки опору. Укр. саперам допомагали копати траншеї 3,5 тис. мешканців. Все це дало змогу відбити кілька відчайдушних наступів кінноармійців. Не перешкоджала польсько-укр. війську група білогвардійців ген. М. Бредова, яка теж перебувала в залозі фортеці. Заг. втрати захисників міста становили від 200 до 250 вбитих і поранених. Втрати кінноармійців були значно більшими. В тилу будьонівців успішно рейдувала польська бойова група під командуванням С. Шептицького, яка 31.08. вступила до міста. Кількаденний бій під Замостям дав змогу польському командуванню підтягнути свіжі частини й розпочати масштабний наступ у Галичині та на Волині. Натомість кінармія відступила до Комарова, де зазнала нищівної поразки. Після Замостя піхоту і кінноту 6-ї польської армії Півд. фронту на львівському напрямку прикривала 7-ма авіац. ескадра винищувачів під командуванням капіт. С. Бастера, що дислокувалася у Львові. У ході контрнаступу польсько-укр. військ 15–20.09.1920 фронт наблизився до Тернополя, звідки поспішно втікали на тер. УСРР чл. Галревкому. 20.09. 6-у стріл. дивізію повернуто до Дієвої армії УНР. У прощальному наказі командувача 3-ї польської армії ген. З. Зелінського стверджено, що «6-а укр. дивізія по-геройськи та з цілковитою відданістю сповнювала свій солд. обов’язок як у наступальних, так і в оборонних боях проти більш-ків, гідно виконуючи свої завдання, завдаючи ворогові важких ударів своїми добре продуманими і старанно реалізованими випадами… Бажаю вам подальших успіхів на нових солд. шляхах заради розбудови Вашої

Батьківщини». Після повернення укр. дивізії на держ. тер. вона провела мобілізацію на тер. Проскурівського пов., але під час листопадового 1920 наступу більш. війська зазнала вел. втрат й була інтернована на тер. Польщі.

На честь героя оборони Замостя М. Безручка 2020 відкрито меморіальні сквери у Варшаві, Ґданську, Кошаліні (Республіка Польща).

Дж.: Війна України проти Радянської Росії у 1920 році (док. та мат.). Київ, 2020; Bitwa Lwowska i Zamojska 25 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz III (21 VIII–4 IX 1920). Warszawa, 2009.
Літ.: Литвин М. Українсько-польське бойове братерство в антибільшовицькій кампанії 1920 року // *Sojusz polsko-ukraiński 1920 roku: refleksje nad przeszłością – myśli o przyszłości.* Warszawa, 2020; Польща та Україна в боротьбі за незалежність. 1918–1920. Варшава, 2010; Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. Т 3. Київ, 1970; *Руккас А.* Разом з польським військом. Армія Української Народної Республіки 1920 р. Ніжин, 2013; *Nicieja S.* Zadworze – polskie Termopile. Kraków, 2000; *Olszański T.* Mit i prawda o obronie Zamościa w serpniu 1920 r. Warszawskie Zerzyty Ukrainoznawcze. Warszawa, 1996. Nr 3; *Smoliński A.* Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r. Toruń, 2000.

Микола Литвин

БІЛИЙ РУХ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ –активна і послідовна військ.-політ. російська сила, що протистояла більш-кам у 1917-1920.

Засновниками його були офіцери старої рос. армії. До нього входили представники від поміркованих соціалістів і республіканців до монархістів, об’єднаних проти більш-му на осн. заг. принципу єдиної і неділимої Росії. На противагу розповсюдженій думці, монархісти складали лише невел. частку білого табору і вирішальної ролі в ньому не відігравали. Ідеологія білих була близькою до програмних вимог Конституційно-дем. партії і саме кадети визначили як стратегічні, так і тактичні установки Білого руху.

У протиборстві з більш-ми домінуючу роль відігравала армія, вождями були її вищі командири, пріоритет віддавався збройній б-бі над методами політ. протистояння. На час гром. війни білими ставилося завдання повалення сов. влади і встановлення на захоплених тер. режиму військ. диктатури. На перспективу після остаточної перемоги над більш-ми передбачалося визначити майбут. політ. устрій і форми правління в Росії через скликання

Нац. установчих зборів. В плані повернення з-нності і порядку **Б. Р.** спирався на з-нодавство Рос. імперії з урахуванням деяких правових норм Тимч. уряду. З-ни, видані білими урядами, вважалися тимч. з-нодавчими актами. У зовнішній політиці визнавалися чинними усі зобов'язання Росії по договорам з союзними державами.

У 1917-1918 **Б. Р.** розгортався поза межами України. У березні-квітні 1918 тер. України з Румунського фронту на Дон, розганяючи сов. установи та більш. військ. формування, пройшов добровольчий загін полк. М. Дроздовського. Пропозиції гетьмана П. Скоропадського про спільну б-бу з більш-ми лідер **Б. Р.** ген. А. Денікін відкинув, оскільки це означало б визнання незалежності України де-факто.

На поч. 1919 відбулася консолідація усіх рос. антибільш. сил, що діяли на півдні Росії. 08.01.1919 ген. А. Денікін створив об'єднану армію, яка отримала офіц. назву Збройні сили Півдня Росії (ЗСПР). Антанта відмовилась від участі власних збройних сил в б-бі з більш-ми й зробила гол. ставку на **Б. Р.**, якому надавала міжнар. підтримку та значну мат. допомогу. На кін. квітня ЗСПР отримали від союзників 100 тис. гвинтівок, 2 тис. кулеметів, 315 гармат, 200 літаків, 12 танків, багато різного військ. майна. До кін. 1919 Вел. Британія і США здійснювали безперервне постачання денікінської армії зброєю, боєприпасами та спорядженням.

Протягом квітня 1919 війська А. Денікіна вели запеклі бої в Донбасі, в результаті яких 03.05. оволоділи Луганськом. 19.05. Добр. армія під командою ген. В. Май-Маєвського прорвала оборону красних і розгорнула наступ на широкому фронті. Почалося швидке просування білих в Україну. 14.06. був захоплений Куп'янськ, 17.06. – Лозова, 25.06. після п'ятиденних боїв – Харків, 29.06. після триденних боїв – Катеринослав. Тоді ж під їх контроль перейшов весь Крим.

03.07. у Катеринодарі ген. А. Денікін видав т. зв. «Московську директиву», за якою білі армії розпочинали заг. наступ на Москву.

У межах України стратегічний план А. Денікіна передбачав окупацію Лівобережжя, Наддніпрянщини та Півд. України. 29.07. білі захопили Полтаву, 15.08. – Суми, 20.08. – Лубни, пізніше Цвітково, Пирятин і Гребінку. В сер. серпня війська генерала М. Шиллінга були в Херсоні і Миколаєві, 23-25.08. зайняли Одесу. 31.08. білогвардійці вступили у Київ, вже зайнятий укр. армією, і змусили її залишити місто.

Білі багато в чому мали завдячувати своїм перемогам укр. армії, яка на той час вела наступ на Київ і Одесу, відтягнувши на себе значні сили красних на Правобер. Україні. Другим фактором був провал внутр. політики більш-ків. Укр. селянство масово повставало проти сов. зем. і прод. політики, сваволі більш. комісарів і продзагонів. Розмах повст. руху об'єктивно сприяв перемогам денікінців.

Із захопленням Києва під денікінською владою опинилася більша частина тер. України. Головнокомандувач А. Денікін вважав Україну важливою складовою великодержавної Росії, без якої остання втратила б значну частину імп. потенціалу і стверджував, що «ніяка Росія – реакційна чи дем., республіканська чи авторитарна, не допустить відторгнення України».

Був розроблений проект адм. реформи, який передбачав замість етніч. кордонів, встановлених УЦР та Гетьманатом П. Скоропадського, утворити на укр. землях три окр. автономні обл. зі своїми органами самоуправління: Київську (Київська та Чернігівська губ.), Харківську (Харківська, Катеринославська та Полтавська губ., а також Бердянській пов. Таврійської губ.ї і Криворізький гірничо–пром. р-н Херсонської губ.) та Новоросійську (Таврійська та Херсонська губ. з центром в Одесі). Така не пов'язана з нац. змістом регіональна автономія мала на меті послабити «культивований Києвом український сепаратизм».

В ході окупації укр. земель на них починала діяти тимч. адм-ція. 25.06. була утворена Харківська обл., згодом – Київська і Новоросійська. На чолі областей стояли найвищі військ. нач. відповідного регіону: ген-ли В. Май-

Маєвський, А. Драгомиров та М. Шиллінг. Вони здійснювали всю військ. та цив. владу, призначали губ-рів, градонач-ків, ін. урядовців.

Політика командування ЗСПР щодо України була ідеологічно обґрунтована у зверненні А. Денікіна «До населення Малоросії», оприлюдненого 25.08., коли білі війська наближалися до Києва. У док. зазначалося, що гол. метою б-би білих армій є відновлення єдиної Росії. В розумінні білих ідеологів не було ніякого укр. народу, а лише «малоруська гілка руського народу». Денікінський режим принципово уникав вживання назви «Україна», замінивши її «Малоросією».

Укр. рух трактувався як результат підступних дій німців з метою послабити Рос. державу, перш ніж оголосити їй війну. Стверджувалося, що цю руйнівну справу продовжують С. Петлюра та його соратники, коли ведуть б-бу проти відновлення єдиної Росії. Водночас повністю проігнорувати укр. проблему денікінські ідеологи не могли. Відмовляючи українцям у політ. автономії, білий режим обіцяв поважати «особливості місц. побуту». Укр. мова допускалася у місц. уряд. установах, земстві і суді. Була дозволена у приват. школах, у держ. – лише у поч. школі. Обіцялося не вводити обмежень щодо укр. друк. слова.

Але насправді укр. навч. заклади і установи, позбавлені держ. статусу, зазнавали утисків від місц. влади. Без держ. допомоги був залишені не лише школи, а й Київський держ. укр. ун-т, в якому на той час навчалося 2000 студентів, працювало 100 викладачів. Б-ба влади з українством призводила до вилучення книжок, закриття укр. видань, заборони нац. театр. репертуару, репресій проти інтелігенції. Антиукраїнство доповнювалося антисемітизмом і погромами.

На противагу беззаконню і сваволі більшовизму Білий режим обіцяв встановити «з-н і порядок». Відновлювалося правосуддя – суди, прокуратура і адвокатура. Діяли численні політ. партії, майже без цензури виходила преса. Там, де дозволяла обстановка, поновили роботу пром. підприємства і установи, транспорт, міське і земське самоврядування, навч. заклади, банки,

торгівля. Були встановлені тверді ціни на сільськогосп. продукти, велася б-ба із спекуляцією.

Але навести лад на величезній тер. України не вдалося. По-перше, білим просто не вистачало сил. Тримати тисячокілометровий фронт, так само, як і опанувати тил 160-тис. армією було вкрай складно. По-друге, не вдалося вирішити жодної з соціально-ек. проблем. Визначальним серед питань внутр. політики було земельне. 26.07.1919 А. Денікін відмінив хлібну монополію. Відновлення вільної торгівлі і ринку стабілізувало ціни на прод. товари і усунуло загрозу голоду. Однак пожвавлення госп. діяльності було тимч. Забезпечення прод-вом армії відбувалося адм. методами. Селянин вносив одноразовий податок на користь білогвардійців у розмірі 5 пудів зерна цьогорічного врожаю, поч. з кожної після 4-ї дес. землі. Це відчутним тягарем лягало на сел. госп-ва.

Аграр. реформа мала на меті задоволення інтересів сер. і дрібних госп-в. Тимч., до проведення реформи, був введений в дію зем. з-н, за яким земля залишалася у тих власників, в чиїх руках вона фактично перебувала. Водночас Правила про збирання врожаю 1919 віддавали поміщикам 1/3 хліба, 1/2 трав і 1/6 овочів, зібраних селянами на колиш. поміщицьких землях, в якості орендної плати. Це одразу різко протиставило селянство денікінському режиму. Вони всіляко саботували аграр. з-нодавство й відмовлялися сплачувати податки. Непокора селян владі нещадно каралася. Широкого розповсюдження набули карні експедиції, які забирали в селян прод., худобу, майно, вдавалися до екзекуцій.

Декларація з роб. питання, видана у квітні 1919, носила прогресивний х-р і була спрямована на досягнення паритету між капіталом і трудом. Вона передбачала відновлення прав власників фабрично-заводських підприємств і водночас 8-год. роб. день, держ. контроль над виробництвом, заходи по охороні праці. Реалії були ін.: пром. підприємства були повернуті власникам, незалежність профспілок режим не визнавав, роб. політику фактично визначала влада на місцях. В умовах фін. кризи, непевної політ. ситуації

промисловці згортали виробництво, розпродували все, що можливо і переводили капітали в інозем. банки. Розруха в пром-ті вела до зростання безробіття, масових страйків навіть на тих підприємствах, де робітники від поч. не підтримували рад. владу. Страйки носили здебільшого ек., а не політ. х-р, але влада відповідала не непокору репресіями.

Незважаючи на відверто антиукр. політику білих, уряд УНР намагався порозумітися з командуванням ЗСПР для орг-ції спільних дій проти красної армії. Проте 21.09.1919 Добр. армія розпочала бойові дії проти укр. армії. 24.09. Директорія УНР оголосила війну ЗСПР. Попри допомогу численних повст. загонів та Рев. повст. армії України Н. Махна, які діяли в тилу денікінських військ, знекровлена постійними боями та епідемічними хворобами Армія УНР зазнала поразки. Одним з наслідків цього стало підписання 6.11.1919 сепаратної угоди між командуванням Добр. армії та УГА про входження останньої до складу ЗСПР.

В ході контрнаступу більшовицьких військ (11.10.–18.11.1919) і активних дій Революційної повстанської армії України (махновців) у тилу денікінців ЗСПР зазнали нищівної поразки.

Із залишків ЗСПР, що відступили та евакуювалися до Криму, 11.05.1920 була утворена Руська армія на чолі з ген. П. Врангелем. 7.06.1920 Руська армія розпочала наступальні дії на півд. України, захопивши Півн. Таврію та півд. частину Катеринославщини. П. Врангель проводив більш гнучку і помірковану політику, ніж його попередник А. Денікін. Заг. її напрямками були: збройна б-ба з більш-ми; створення правопорядку, за якого були б задоволені найширші верстви населення. Радикальний х-р мала аграр. реформа. Розміри поміщицьких землеволодінь значно обмежувалися. Згідно наказу головнокомандувача «Про землю» (07.06.1920), землі, отримані селянами під час рев-ції, переходили у довічну спадкову власність нового хазяїна, який мав сплачувати за них на протязі 25 років 1/5 частину сер. за останні 10 років врожаю. Це мало забезпечити перехід землі до «справжніх міцних хазяїв».

Суттєво змінилися погляди білого кер-ва на нац. питання. П. Врангель відмовився від ідеї єдиної неділимої Росії та проголосив курс на створення широкої федерації, заснованої на вільному волевиявленні населення новопосталих держ. утворень. З метою створення єдиного антибільш. фронту були здійснені спроби встановити зв'язки з С. Петлюрою та Н. Махном. У жовтні 1920 П. Врангель схилявся до пропозиції С. Петлюри про укладення військ.-політ. угоди на умовах повної незалежності України у внутр. управлінні, при єдності гол. командування над усіма збройними силами. В силу несприятливих обставин угода не відбулася.

В ході контрнаступу Півд. фронту більшовиків (жовтень 1920) гол. сили білогвардійців були розгромлені червоними військами у Півн. Таврії. Після прориву кримських укріплень (7-11.11.1920) залишки Руської армії і значна кількість цив. осіб евакуювалися до Туреччини.

Дж.: Врангель П.Н. Воспоминания. Южный фронт (ноябрь 1916 г. - ноябрь 1920 г.). Ч. II. М., 1992; *Деникин А.И.* Поход на Москву (Очерки русской смуты). К., 1990; *Деникин А.И., Лампе А.А.* Трагедия Белой армии. М., 1991.
Літ.: Карпенко С.В. Очерки истории Белого движения на юге России (1917-1920 гг.). М., 2006; *Ковальчук М.* Без переможців. Повстанський рух в Україні проти білогвардійських військ генерала А. Денікіна (червень 1919 р. - лютий 1920 р.). К., 2012; *Його ж.* Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння. К., 2006; *Крупина В.О.* Білий рух в Україні (1917-1920 рр.): Дис. … к. і. н. К., 2005; Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У 2-х кн. Кн. 2. К., 2011.

Олена Бойко

БОЇ УГА ЗА ЛЬВІВ, грудень 1918 - січень 1919 – два наступи УГА на Львів після його захоплення польськими військами 11.1919.

Галицька армія відступила зі Львова 22.11.1918. Одразу кер-во армії розпочало підготовку плану по визволення столиці та реорг-ції армії. Були утворені та приведені в бойову готовність бойові групи «Старе Село», «Схід», «Північ», «Наварія», «Сигот». До створеної групи «Південь» увійшли бойові групи «Наварія», «Щирець», «Люблінь Великий», «Рудки», «Крукеничі», «Лютовиська», «Хирів», «Глибока» та «Старий Самбір». 10.12.1918 на чолі УГА став М. Омелянович-Павленко, а штаб очолив Є. Мишківський.

Наприкінці листопада 1918 в Бережанах відбулася нарада за участю командування УГА та уряду, яка розглянула й затвердила план першого штурму Львова. Згідно плану група підполк. А. Кравса в ході наступу в першу чергу повинна була вийти на ділянку залізниці між Судовою Вишнею й Перемишлем та перерізати полякам шлях сполучення Перемишль – Львів і вийти на Сян, створити лінію фронту й не допустити наступу поляків з Перемишля на Львів. Водночас, бойові групи на півн. та півн. сході мали контролювати напрямки Яворів – Львів, Рава – Львів та Сокаль – Львів. Щоб продемонструвати присутність у півн. та півн.-сх. околицях Львова група «Північ» повинна була направити туди окр. частини. Група «Схід» мала утримувати фронт від Грибовичів до Винників, «Старе Село» – Пасіки Зубрицькі – Солонка. Група «Південь» повинна була штурмувати Львів. Операція була запланована як заг. наступ 27.12.1918.

Кер-во ЗУНР та командування армії сподівалися на успіх, адже отримала військову допомогу з Наддніпрянщини. Отамана С. Шухевича призначили військ. комендантом Львова. Польські розвідники довідалися про наміри укр. військ й поінформували командування групи «Схід». 23.12.1918 ген. Т. Розвадовський наказав завдати попереджувального удару по флангу ударного угруповання Галицької армії. 24.12.1918 оперативна група в р-ні Городка під командуванням підполк. Ж. Сопотніцкого перейшла в наступ та зайняла наступного дня Любінь Великий і Ставчани. Було завдано удар на Оброшино в лівий фланг ударної групи. Частини наддніпрянської Козятинської бригади під командою полковника І. Дєдюкова була деморалізованою і 27.12.1918 відступила з Оброшина оголивши фланг частин, які розпочали бій за Львів.

Попри це частини УГА, згідно плану, уранці 27.12. після арт. підготовки атакували польські позиції на околицях Львова. Наступ на місто почали групи «Схід» й «Старе Село». Станіславський курінь здобув Сихів, курінь УСС - Зубру. Група «Старе Село» зайняла Міські Пасіки, Сокільники, Бондарівку, курінь УСС — Козельники і Персенківку; УСС підійшли до Кульпаркова.

Бойова група «Схід» стала під Личаковом. Хоча група «Щирець» відбила Любінь Великий і зайняла Скнилів, але підтримати широкомасштабний наступ на Львів не змогла.

Ю. Пілсудський терміново кинув на Галицький фронт свіжі частини. Посиленій групі «Буг» генерала Я. Ромера було наказано негайно розгорнути наступ з Рави-Руської через Жовкву на Львів та розірвати його блокаду. Група підполк. Ж. Сопотницького ще за два дні до операції спільно з частинами генерала З. Зєлінського перейшла в рішучий наступ у напрямку Львова, зайняла Любінь Великий, Ставчани. 28.12.1918 група Ж. Сопотницького з Оброшина вступила у Львів і надала допомогу залозі під командуванням ген. Й. Лєснєвського. Наступ укр. військ був зупинений. На деяких ділянках фронту вони змушені були відступити. Відтак 02.01.1919 наступальна операція на Львів була згорнута.

Польські війська готувалися до нов. спроб укр. військ відбити Львів, тому 05.01.1919 їм видали директиву відкинути галичан на лінію Рава-Руська – Жовква – Львів – Щирець – Комарно – Рудки. 08.01.1919 польським збройним силам вдалося зайняти Угнів, але в боях під Махнівкою, Михайлівною, Корнями укр. частини завдали противнику відчутних ударів. 10.01.1919 було відновлено фронт по лінії Новосілки - Махнів-Велика Вербиця - Піддубці-Михайлівка - Зелена.

Уряд ЗУНР не зміг змиритися з втратою Львова, тому політ. кер-во, а особливо Є. Петрушевич, вимагали якнайшвидшого наступу на столицю ЗУНР. Натомість військові на чолі з М. Омелянович-Павленком наполягали не робити необачних швидких кроків, а перепочити й посилити військ. частини та поповнити їх особовий склад.

Друга операція з визволення Львова розпочалася 11.01.1919. Бойові групи «Старе Село», «Схід» і «Щирець» атакували півд. та півд.-зах. околиці Львова й зайняли Боднарівку, Сигнівку, Кульпарків, Козельники, Сихів. Однак на ін. напрямках наступ був не таким вдалим, зокрема групи «Схід» на сх. околиці міста. 12.01. поляки перейшли у контрнаступ на півд. й зах. Група Зєлінського

діяла у напрямку з Городка на Любінь Вел. і далі на Львів, а потужна група В. Сікорського завдала удару в напрямку Оброшино. 13.01.1919 польські частини зі Львова атакували Сокільники, Зубру та змусили галицькі частини перейти до оборони. Після повідомлень командирів корпусів про важку ситуацію й втрати, генерал М. Омелянович-Павленко, переконавшись у безперспективності й недоцільності продовження операції, наказав припинити штурм Львова.

Після другого наступу на Львів лінія фронту встановилась через Брюховичі – Лису гору – Малехів – Ляшки Муровані – Солонку – Лисиничі – Чортову Скелю – Пасіки – Сихів – Козельники – Сокільники – Басівку. Курені Янівської. Групи закріпилися у півн. підльвівських селах Рясна Руська, Козичі, Домажир, Карочинів.

Літ.: Завальнюк М., Олійник С. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919–травень 1920 рр.). Кам'янець-Подільський, 2013; *Крезуб А.* Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919. Нью-Йорк, 1966; *Литвин М.* У кільці фронтів українсько-польської війни 1918-1919 рр. [Електронний ресурс]: https://map.lviv.ua/statti/lytvyn2.html [31/10/2021]; *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів, 1998; *Марченко Я.* Бої Галицької армії за Львів у грудні 1918 – січні 1919 рр.// Військово-науковий вісник. 2011. Вип. 16. С. 143-155; *Стецишин О.* Лєгар Антон // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1. Івано-Франківськ, 2019. С. 420; *Klimecki M.* Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919, Warszawa 2000; *Idem.* Wojna polsko-ukraińska. Lwów i Galicja Wschodnia 1918–1919, Warszawa 2014; *Krotofil M.* Ukraińska Armia Halicka 1918-1920: Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej. Toruń, 2002.

Роман Тимченко

БУКОВИНСЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ – структурна частина Української Національної Ради, утворена на засіданні Конституанти 19.10.1918 у Львові.

До складу делегації, яка орг. оформилася у м. Чернівці 21.10.1918, увійшли укр. бук. депутати обох палат австрійської Держ. Ради, Крайового Сойму Буковини та по три представники укр. політ. партій краю. Головою делегації обрано О. Поповича, заст. – А. Артимовича. 24.10.1918 делегація, доповнена десятьма представниками (від православного духовенства, педагогів, правників, міщанства та жіноцтва), реорганізувалася в Краєвий

Ком-т. Делегати провадили підготовку до перебрання влади в укр. частині краю та перемовляли з місц. румунським активом у справі поділу Буковини.

03.11.1918 Краєвий Ком-т скликав у Чернівцях велелюдне укр. віче, яке ухвалило злуку з Галичиною та якнайшвидше об'єднання з Наддніпрянською Україною. Після встановлення укр. влади в Чернівцях та обрання О. Поповича президентом краю, 07.11.1918 Краєвий Ком-т перейменували на Укр. Краєву Нац. Раду (гол. — А. Артимович). 09.11.1918 внаслідок окупації Буковини румунськими військами, ряд укр. депутатів залишили Чернівці. У станиславівських сесіях УНРади брали участь декілька чл. **Б. Д.** (А. Артемович, О. Безпалко, К. Білинський, О. Бурачинський, М. Дрогомирецький, М. Кордуба, І. та О. Поповичі). Названі депутати входили також до складу окр. представницької орг-ції – Бук. Ради в Станиславові. Решта залишалася в окупованій румунськими військами Буковині. Колишні парламентарні посли М. Василько, Т. Галіп, А. Лукашевич, І. Семака, С. Смаль-Стоцький, М. Спинул у 1919–1923 перебували у Відні.

Літ.: Добржанський О.В., Старик В.П. Бажаємо до України! Одеса: Маяк, 2008. С. 820–830; *Павлишин О.* Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р.–червень 1919 р.) // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Львів, 1999. Вип. 2 (1995–1997 рр.). С. 234–252.

Олег Павлишин

БУКОВИНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ КЛУБ – гром. орг-ція укр. політ. емігрантів з Буковини, яка діяла у Австрії у 1920–192.

Утворений у Відні на поч. березня 1920 з метою захисту нац. інтересів бук. українців. Згідно статуту приймав до свого складу усіх емігрантів з Буковини, які перебували у Австрії. Керівництво клубу («виділ»): І. Семака – гол.; радник Л. Єх – заст. гол.; д-р К. Бриндзан, д-р М. Кочерган, д-р І. Турянський. Діяльність орг-ції мат. підтримав чл. Директорії А. Макаренко. Восени 1923 чл. клубу увійшли до складу новоствореного Ком-ту Оборони Зах. Укр. Земель.

Літ.: *Воля.* Відень. 1920. 13 березня. Т. 1. Ч. 11. С. 554; Громадська Думка. Львів. 1920. 21 марта. Ч. 69. С. 1.

Олег Павлишин

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР, 1920 («договір Пілсудський–Петлюра») – таємна міждерж. угода Польщі та УНР.

Протягом всього 1919 спостерігалося помітне зближення у відносинах УНР й Польщі. У січні 1919 до Варшави була направлена дип. місія О. Карпинського та В. Прокоповича. Весною 1919 ще дві делегації направилися до Польщі – П. Левчука й Б. Курдиновського. Ост. підписав угоду з Польщею на умовах відмови від Сх. Галичини. Він значно перевищив надані йому владні повноваження і цим обурив не лише західноукр. політиків, а й діячів УНР. 16.06. за активної участі С. Дельвіга був укладений договір з поляками без відома керівництва ЗОУНР, за умовами якого встановлювалася демаркаційна лінія, так звана лінія Дельвіга. У серпні1919 С. Петлюра відправив до Варшави П. Пилипчука. Місія А. Лівицького започаткувала оформлення юрид. відмови УНР від прав на Сх. Галичину шляхом підписання Декларації 02.12.1919, у якій встановлювався кордон між УНР і Польщею по лінії річок Стир-Збруч. Таким чином, УНР визнавало Сх. Галичину за Польщею.

З весни 1920, після виступів В. Лєніна та Х. Раковського з мирними пропозиціями до Польщі та ін. держав від імені України, перед урядом УНР постало завдання укладення тісної союзницької угоди з Польщею. У зв’язку з цим 11.03.1920 відновились перервані укр.-польські переговори. На перших засіданнях обговорювалося питання необхідності визнання незалежності УНР з боку Польщі та відносини останньої з рад. Україною. Йшла жвава дискусія стосовно лінії майбут. кордону УНР. Укр. сторона відстоювала попередні домовленості про кордон по річках Збруч й Зах. Буг, поступаючись Холмщиною і Підляшшям та намагаючись зберегти колиш. Волинську губ. Стосовно сх. кордону - відмовилися визнавати її лише на тер. до польської прикордонної лінії 1772, відстоюючи позицію України, прийняту в Брест-

Литовському договорі. Поляки погоджувалися надати військ. допомогу тільки в наступі до р. Дніпро, що не влаштовувало Директорію .Зміст переговорів з українцями ретельно приховувався не лише від громадськості, а й від Ком-ту закорд. справ Сейму.

Напр. березня – поч. квітня точилися дебати стосовно повітів Волинської губ. Кількість, яку вимагали поляки, весь час змінювалася. 03.04.1920 польський варіант угоди був представлений укр. делегації з ультимативною вимогою дати відповідь до 07.04.1920. Польща вимагала 7 з 12 пов. Волині та висувала межу колиш. Мінської губ., а не лінію Прип'яті як півн. кордон УНР. Укр. делегації вдалося усунути з тексту положення про скликання Конституанти протягом 6 міс. та виключення ст. 1 з таємної частини угоди. Пропозиція делегації УНР перенести питання кордону з політ. у військ. конвенцію була відкинена польською стороною з аргументацією, що військ. угода буде тимч. і це створило б підставу після досягнення військ. цілей для перегляду питання кордону. На засіданні 09.04.1920 поляки погодилися зняти положення про необхідність скликання Установчих зборів протягом 6 міс., але стосовно ін. питань учасники були непоступливими, тому переговори призупинилися.

Нов. проєкт польської сторони (13.04.1920) містив незначні поступки: залишити Україні Острозький пов., розділити кордоном Кременецький, а щодо Рівненського, Дубенського й зах. частини Кременецького - відходили Польщі. У кращому разі українці могли розраховувати на повернення в майбут. тер. приблизно по р. Стир. З огляду на всю складність становища А. Лівицький знову відбув до Кам'янця-Подільського для консультацій. Думки урядовців розділилися: із застереженнями щодо умов договору висловились мін-р культів І. Огієнко та мін-р нар. госп. М. Шадлун. Військ. мін-р В. Сальський висловився за термінове підписання угоди.

21.04.1920 відновилися переговори, де польська делегація висунула нові вимоги, інспіровані радником М. Шумляковським, що призвело до розірвання переговорів між делегаціями. А. Лівицький не стримався і залишив засідання.

Переконувати його повернутися поїхав соратник Ю. Пілсудського капіт. В. Славек. Вдвох вони прибули до резиденції нач. Польської держави у варшавському палаці Бельведер, де на них вже чекали мін-р закорд. справ Польщі Я. Домбський і С. Петлюра. Домовленості було досягнуто після 4-год. нічних переговорів.

Підписаний уночі 22.04.1920 заст. мін-ра закорд. справ Польщі Я. Домбським і мін-ром закорд. справ УНР А. Лівицьким договір складався з політ. та військ. угод. Політ. угода мала 9 ст. У преамбулі згадувалося право народів на самовизначення. Польський уряд визнавав право УНР на незалежність. Одночасно Польща визнавала Директорію верх. органом влади УНР на чолі з Гол. отаманом С. Петлюрою. Одночасно польський уряд зобов'язувався не укладати жодних міжнар. угод проти України. Передбачалося гарантування нац.-культ. прав укр. меншини у Польщі та польських – в УНР. Зем. питання в Україні мала розв'язати Конституанта, а до цього статус польських землевласників в УНР мав регулюватися міждерж. переговорами.

Ст. 2 визначала кордон між Польщею й УНР: від Дністра на півн., вздовж Збруча, далі – колиш. держ. кордоном між Австро-Угорщиною й Росією до с. Вишгородок, звідти на півн. через Кременецькі гори, потім на сх. від м. Здолбунів і далі – сх. адм. кордоном Рівненського пов. Півн. ділянка кордону проходила вздовж адм. межі колиш. Мінської губ. до Прип'яті та лінією Прип'яті до її впадання в Дніпро. Т. ч. Зах. обл. УНР визнавалася за Польщею. Питання належності Рівненського, Дубенського і частини Кремінецького пов. відкладалося.

Ст. 3 проголошувала відмову Польщі на користь УНР від земель між лінією розмежування й сх. кордоном Польщі 1772. Окрім того, ст. 7 передбачала укладення військ. конвенції, яка становила інтегральну частину договору. Ст. 8 оголошувала конвенцію таємною, окрім ст. .

24.04.1920 була підписана військ. конвенція між В. Славеком і В. Єнджеєвичем (Польща), В. Сінклером і М. Дідковським (УНР). Вона

передбачала, що об'єднані війська повинні вести спільні дії проти більш-ків під командуванням польських ген. Уряд УНР зобов'язувався надавати польському війську продукти харчування: «м'ясо, жири, борошно, крупи, картоплю, цукор, овес, сіно, солому тощо». Залізнична ж здобич, за винятком панцерних потягів, завойована у боях, вважалася власністю українців. Після завершення спільної операції евакуація польського війська з тер. України мала настати на пропозицію однієї зі сторін договору. Також передбачалося укладення фін.-ек. та залізничної угод. Конвенція вважалася таємною.

25.02. польські війська атакували позиції Червоної армії. 07.05.1920 передові частини вступили до Києва, проте через місяць 12.06.1920 місто знову було захоплене більшовиками.

Варшавський договір неоднозначно був сприйнятий укр. сусп-вом. Більшість його засудила. Екстрене зібрання УНРади у Львові прийняло декларацію, згідно з якою ця угода не визнавалася, адже С. Петлюра не мав ніяких повноважень підписувати подібні док. Колиш. гетьманський мін-р Д. Дорошенко припускав, що Україна розглядалася Польщею, як справжній васал, щоб на сх. якомога довше панувала анархія й політ. безсилля. Укр. делегат на Мирній конф. С. Шелухін квітневий договір вважав злочином державності, за який Україна заплатила свободою. Є. Петрушевич, який перебував у цей час у Парижі, також виголосив протест Найвищій Раді проти укладання Варшавської угоди. Сам же Гол. Отаман пізніше наголошував: «Тільки нечесний демагог може дозволити собі говорити про те, що «Петлюра продав» Галичину, Волинь тощо». Факт укр.-польської угоди підтримало чимало галицьких діячів.

У жовтні 1920 делегація УНР не було допущено на Ризьку мирну конф., рад. Росія й Польща уклали мирну угоду. За її умовами Гол. командування польських військ припинило союзницькі відносини з Дієвою армією. Ризький мирний договір від 18.03.1921, на укладення якого укр. дипломатія вже не мала ані найменшого впливу, фактично скасував Варшавську союзну угоду 1920, хоча Польща офіц. заявила про це лише 1923. Остаточна формальна

денонсація Варшавського договору відбулася на 1-й сесії УНРади в Ауґсбурзі 16.07.1948.

Дж.: Доценко О. Літопис української революції: Мат. і док. до історії української революції, 1917–1923 рр. Т. II, кн. 5. Львів, 1924. 398 с.; Sojusz Piłsudski–Petlura. Dokumenty i materiały, red. J. Pisuliński, W. Skalski, Warszawa–Kijów 2020.
Літ.: Бруський Я.Я. Начальник Держави та українська справа. Україна у концепціях Юзефа Пілсудського в 1918-1921 рр., w: Місце України у геополітичних концепціях Юзефа Пілсудського. Матеріали міжнародного круглого столу (Харків, ХНПУ ім. Г. Сковороди, 31 березня 2017 р.), ред. С.О. Сєряков, Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, ПФ «Колегіум», Харків 2017, с. 66-79; *Верстюк В.Ф.* Союз Ю.Пілсудського та С.Петлюри в сучасній українській історіографії // Наукові записки НАУКМА. Т. 41. Історичні науки. К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія". 2005. С.61–66; *Гай-Нижник П.* Переосмислення ролі С. Петлюри та значення військово-політичного союзу України з Польщею (1920) в сучасній українській історичній пам'яті // Спадщина Пілсудського та Петлюри. Минуле, сьогодення та майбутнє партнерства Польщі та України. К., 2021. С. 60–78; *Ґеник М.* Варшавський договір 1920 // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 4. Івано-Франківськ, 2021. С. 223-225; *Гудь Б., Голубко В.* Варшавський договір 1920 р. в громадській опінії галицьких українців // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. № 15–16. Warszawa, 2003. S. 96–105; *Дацків І.* Варшавський договір 1920 року в історії української дипломатії // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 16(2). С. 125-132; *Корольов Г.* Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри в контексті геополітичного вибору // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. 2010. Вип. 5. С. 275-286; *Тимченко Р.* Варшавська угода 1920 р.: доля Східної Галичини // Український історичний збірник. 2011. № 14. С. 80–88; *Шелухін С.* Варшавський договір між поляками і Петлюрою 21 квітня 1920 року. Прага, 1926. 40 с.; *Bruski J.J.* Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowejna wychodźstwie w latach 1919–1924, Kraków 2000; *J. Pisuliński Nie tylko* Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1923. Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004 (wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, Toruń 2013); *Idem*. Józef Piłsudski a Ukraina *(1918-1922)*. Arcana. 2006, nr 2 (68), s. 101-128.

Роман Тимченко

ВІДЕНСЬКА ЗБІРНА СТАНИЦЯ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ. Заснована з ініціативи Є. Петрушевича 04.11.1918 на базі Збірної станиці Легіону УСС. Її очолювали Д. Катамай і А. Варивода, зусиллями яких через Закарпаття до Стрия надходили військ. ешелонами сотні і курені, сформовані у Відні із поворотців з італійського та сербського фронтів і таборів військовополонених з Італії. Через станицю до ГА прибували добровольці – старшини австрійс. армії.

Літ.: *Бемко В.* Державний Секретаріат військових справ // Українська Галицька Армія. Т. 1. Вінніпег, 1958.; *Литвин М.Р.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998; *Литвин М.Р., Науменко К.Є.* Історія ЗУНР. Львів, 1995.

Микола Литвин

ВІЗИТИ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ У ПЕТРОГРАДІ ДО ГОЛОВИ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ.

Укр. громадою Петрограда за домовленістю з Тов-вом укр. поступовців, студентства та робітництва була складена депутація з О. Лотоцького, М. Славинського, М. Корчинського, М. Чечеля, Т. Гайдара та Лободи до гол. Тимч. уряду кн. Г. Львова.17.03.1917 вона передала меморіал (пам'ятну записку), підготовлену О. Лотоцьким та П. Стебницьким, з низкою вимог. Гол. з них були: не очікуючи скликання Всерос. Установчих зборів, призначити на всі адм. посади в укр. губ. людей, знайомих з мовою та особливостями краю; призначити українців на посади губ. комісарів, у т. ч. на посаду комісара в укр. справах при Тимч. уряді; запровадити нац. мову в адм. органах, церкві, суді; визнати укр. як мову викладання у поч. та сер. школі, а також проводити частину лекцій рідною мовою в ун-тах; забезпечити орг-цію короткострокових курсів для підготовки нар. учителів для викладання в укр. школах; асигнувати кредити для Київського Наук. Тов-ва і Петроградського «Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг»; відновити в окупованих зонах Галичини та Буковини місц. політ. та гром. життя, а також нац. права; домогтися повернення з заслання всіх галицьких та буковинських українців.

Про укр. прагнення Г. Львову доповів О. Лотоцький, якого доповнив М. Славинський. За повідомлення газет, прем'єр-міністр відповів, що уряд не має принципових заперечень проти згаданих вимог і потребував підтримки та спільної праці з представниками укр. гром. руху.

23.03.1917 відбулася наступна аудієнція, на яку прибули уповноважені Укр. нац. ради у Петрограді О. Лотоцький та М. Корчинський. Ними було запропоновано кандидатури на посади губ. комісарів в Україні, у т. ч. на посаду крайового комісара рекомендовано М. Суковкіна (гол. київського губ.

земства), київського губ. комісара – О. Саліковського, волинського – А. Вязлова, куратора Київської шк. округи – В. Науменка, його заст. – Т. Лубенця, куратора Харківської округи – М. Чубинського. Гол. увага під час зустрічі була приділена обговоренню проблеми урядування посад комісара з укр. справ при Тимч. уряді та крайового комісара. Г. Львов запропонував скласти відповідну записку для кабінету мін-рів. Підготовлена П. Стебницьким, записка потрапила на розгляд до тов. мін-ра внутр. справ Д. Щепкіна. Офіційної реакції на її подання отримано не було.

Дж.: ДАРФ. Ф. 1778, оп. 1, д. 35, л. 1; *Лотоцький О.* Сторінки минулого. Ч. 3. Варшава, 1934. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Док. і матер./ Упоряд.: В.Верстюк та ін. К.2003.
Літ.: Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923: у 2-х т. Док.-наук. видання /Упоряд. К.Ю. Галушко. Т. 1. Доба Центральної Ради.К.:Темпора, 2002.320 с.; *Кудлай О.Б.* Центральна Рада – Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень-жовтень 1917 р.). Дис. … к. і. н. К., 1997; Петро Стебницький в українському національному житті (до 150-річчя від дня народження): Монографія. К., 2013. Нариси історії української революції 1917-1921 років: у 2 кн. Кн. 1. К. 2011.

Олександра Кудлай

«ВІСТИ ЗАКОРДОННОЇ ПРЕСИ» - видання департаменту преси Держ. канцелярії Укр. Держави.

Поряд з «Держ. вістником» і «Вістями краєвої преси» було одним з трьох загальнодерж. друк. органів. Пізніше гетьман П. Скоропадський визнавав: «наш уряд в одній дуже важливій галузі держ. управління був обурливо слабкий і безпорадний. Преса і будь-яка пропаганда (держ. – *автор*) була абсолютно відсутня». Газета мала цільове призначення - подавати перекладені укр. мовою мат-ли в осн. провідних німецькомовних видань. Вони містили інформацію щодо позиції рейхстагу, МЗС, відомства канцлера, військ. мін-ва з укр. питання, закорд. огляди джерел та док. нариси. Також публіковалися оцінки становища в Україні, зроблені після її відвідин відомими німецькими економістами, зокрема проф. П. Рорбахом та К. Гетшем. Газета подала виклади восьми інтерв'ю Гетьмана П. Скоропадського кореспондентам німецьких видань – «Neue Freie Presse», «Reichs-Post» та ін. А також реакцію

на інтерв'ю гол. Ради Мін-в Ф. Лизогуба під час серпневого візиту до Німеччини. Видання було щоденним. Розсилалося по 15-20 примірників до мін-в, губ. старост, командирів військ. корпусів. Поширювалося й за передплатою. Перший випуск датований 10.05., останній – 12.11. Всього вийшло 128 номерів.

Ред-ція і експедиція знаходилася на вул. Хрещатик, 38. Ред. газету М. Кічура (1881-1938), виходець з Тернопільщини, правознавець, письменник, перекладач. Як вояк австрійської армії потрапив до рос. полону. У 1918 перебував у Києві. До роботи у департаменті преси його залучив ін. тернополянин – ред. «Держ. вістника» І. Ющишин.

Дж.: Вісти закордонної преси. Видає департамент преси при Державнім секретарстві. Травень – листопад 1918.

Руслан Пиріг

«ВІСТНИК ДЕРЖАВНИХ ЗАКОНІВ І РОЗПОРЯДКІВ ЗАХІДНОЇ ОБЛАСТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ» (Станиславів, 1919) – офіц. друк. орган ЗОУНР, де друкувалися всі законодавчі акти парламенту, уряду, окр. секретарств ЗУНР. Виходив не періодично з 31.01.1919 до 26.05.1919.

Перший номер **«Вістника»** вийшов 31.01.1919, розпочинався з «Ухвали» УНРади про злуку УНР й ЗУНР. У виданні друк. з-ни УНРади про статут УНРади, недоторканість її чл., про Виділ УНРади, про громадянство ЗОУНР, вживання мови у діловодстві держ. органів, держ. ін-цій і підприємств ЗОУНР, земельний закон ЗУНР і т. ін.

У **«Вістнику»** публікувалися розпорядження Держ. секретаріатів військ. справ, торг. та пром., фін., внутр. справ: про передачу видобутої нафти заводу в Дрогобичі, щодо перепусток і паспортів для подорожей цив. осіб, про примусовий обробіток землі, про припинення роботи гуралень, обмеження споживання м'яса, вибори до Сойму ЗОУНР, утворення Палати адвокатів у Станиславові тощо.

Дж.: Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республики.
Літ.: Бачинський В. Преса ЗУНР в 1918–19 рр. // Новий час. Львів, 1936. Ч. 176*; Галушко М.* Українські часописи Станіслава (1876–1944 рр.). Львів, 2001; *Кобута Л.* Пресові видання ЗУНР: специфіка функціонування та ідеологія змістового наповнення // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. 2009. С. 644-651

Роман Тимченко

ВІЧЕВИЙ РУХ В ЗУНР– практика велелюдних зібрань, маніфестацій та зборів у Буковині, Східній Галичині та Закарпатті у вересні 1918 – травні 1919.

Традиція проведення віча, як заг.-нар. зібрання, на якому присутні висловлюють «віщають» свою волю (звідки й назва – віче) в Україні сягала давньоруської доби. У др. пол. XIX – на поч. XX ст. традицію зібрання віч запровадили укр. політ. сили Галичини та Буковини під час виборчих кампаній до крайових соймів та австрійської Держ. Ради.

У лютому–березні 1918 укр. актив Галичини орг-вав віча з нагоди проголошення незалежності УНР та укладення Берестейського миру. Заходом демонстрації і консолідації нац. сил краю стала орг. Нар. Ком-том УНДП хвиля масових віч українців, що відбулися в більшості повітів Сх. Галичини у вересні–жовтні 1918 (т. зв. вічевий тиждень). 13.10.1918 студ. молодь Львова на своєму вічі прийняла резолюцію з домаганням об`єднання всіх укр. земель в одну держ. цілість. 19.10.1918 велелюдне віче біля Собору св. Юра у Львові підтримало ухвалу УНРади про утворення укр. держави на укр. етніч. землях Австро-Угорщини. На поч. листопада 1918, після встановлення укр. влади у Сх. Галичині велелюдні віча за участю містян та селян з навколишнії сіл відбулися у пов. центрах. 03.11.1918 віче укр. активу Буковини відбулося у м. Чернівці. На Закарпатті 08.11.1918 нар. віче м. Ясінь обрало 12-осібний «Гол. заряд Руської (Укр.) Нар. Ради», який незабаром став урядом Гуцульської республіки. Віче ухвалило об’єднуватися з Україною, а контакти із ЗУНР підтримувати через відомого в Ясіні галицького адвоката К. Трильовського. 18.12.1918 велелюдне віче, яке засвідчило об’єднавчі прагнення відбулося Сиготі. Селяни Лохови на Мукачівщині на вічу

22.12.1918 заявили бажання приєднуватися до України. У грудні 1918 багатотисячні віча у Стрию та Дрогобичі, за участю представників усіх верств укр. населення, гостро критикувало діяльність уряду ЗУНР у плані зволікання з об'єднанням із Наддніпрянщиною. Після ухвали УНРади 03.01.1919 про об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу, у січні 1919 велелюдні маніфестації відбулися у пов. центрах ЗУНР. У Жовкві, Золочеві, Коломиї, Станиславові та Стрию святкові зібрання супроводили паради укр. військ місц. гарнізонів. Навесні 1919 розгортання вічевого руху на тер. ЗУНР було спрямоване на обговорення аграрної реформи, яку готувала УНРада. На вічах поряд з місц. активістами, з роз'ясненнями дій центр. влади виступали чл. уряду. Держ. секретар внутр. справ І. Макух виступав на велелюдних вічах Бережанах, Калуші, Коломиї, Підгайцях. На вічу в Коломиї 04.05.1919 був присутній французький кореспондент Дю Боше. Вічевий рух виконував важливу комунікативну роль між суспільством та місц. і центр. владою ЗУНР, актуалізував болючі проблеми державотворення, міжнац. стосунків, знімав соціальну напругу. Позитивну практику віч у серпні–жовтні 1919 галичани продовжили в Наддніпрянщині, де серед населення роз'яснювали мету укр. рев-ції та її соборницькі аспекти. У Пресовій Команді Галицької Армії був створений Вічевий підвідділ.

Дж.: Левицький О. Галицька Армія на Великій Україні (Спомин з часу від липня до грудня 1919). Відень, 1921. С. 71–72, 80; *Макух І.* На народній службі. Спогади. Дітройт: Видання Української Вільної Громади Америки, 1958. С. 242.

Літ.: Великий рух народньої оборони // Стрілець Стрий, 1919. 16 мая. Ч. 32. С. 2; Віче // Чортківський Вісник. Чортків, 1919. 13 мая. Ч. 2. С. 6.; Вічевий тиждень. Рудеччина. Яворів. Коломия // Українське Слово. Львів, 1918. 22 вересня. Ч. 217. С. 2; *Павлишин О.* Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2002. Вип. 37/1. С. 327–349; *Павлишин О.* Соборницький контекст національно-визвольної боротьби Закарпаття // Вісник Львівської комерційної академії. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. Вип. 13 (Серія: Гуманітарні науки). С. 62–69; Святочний обхід проголошення з'єдинення України // Стрийський Вістник. Стрий, 1919. 9 січня. Ч. 3. С. 2.

Олег Павлишин

ВОВЧУХІВСЬКА ОПЕРАЦІЯ, 16.02–18.03.1919 – наступальна військ. операція УГА під час польсько-укр. війни (1918-1919).

Після двох невдалих спроб наприкінці грудня 1918 – січня 1919 заволодіти Львовом розпочалася реорг-ція й укомплектування частин Галицької армії. В результаті її чисельність сягала 60 тис. осіб. Політ. та військ. провід ЗУНР не залишав надій на визволення столиці й вирішили здійснити ще одну спробу по звільненню міста. Ця тема стала центр. на засіданні Ставки НКГА в Ходорові 12.02.1919. В обговоренні безпосередню участь взяв Президент УНРади Є. Петрушевич та представник Гол. Отамана УНР С. Петлюри отаман О. Шаповал. Полк. А. Кравс пропонував гол. удар здійснити на Перемишль з виходом на Сян та не витрачати сил на штурм Львова, а залишити місто в тилу. Є. Петрушевич наполягав в наступі на столицю ЗУНР. Нач. штабу УГА, полк. В. Курманович виклав план стратегічної наступальної операції. Він передбачав гол. удар завдати силами III корпусу на дільниці Судова Вишня - Городок вийти на залізницю Перемишль - Львів, перерізати львівському угрупованню поляків шлях сполучення з Перемишлем, розгромити городоцьку групу польських військ, оволодіти містом і повністю блокувати Львів. Цей наступ мав підтримуватися операціями ін. галицьких бригад, які повинні були перешкодити полякам перекидати війська з ін. ділянок фронту. Після дискусії, план було схвалено.

16.02.1919 укр. війська обстріляли польські по лінії Судова Вишня-Городок і Львові. Наступного дня почався заг. наступ. Курені отамана К. Гофмана зайняли Вовчухи, Бар, Довгомостиську, Дмитровичі, Стоянку і підійшли до залізниці Судова Вишня – Городок. II корпус М. Тарнавського атакував околиці Львова, а бригади I корпусу розгорнули операції на півн. фланзі фронту. 17.02.1919 укр. війська здобули Рава-Руську, 19.02.1919 вдалося перервати залізн. й телефонний зв’язок поляків. Частини Львівського гарнізону і польське населення охопила паніка.

19.02.1919 поляки отримали підкріплення й розпочали контрнаступ із Городка та Перемишля. Вони відвоювали Вовчухи, Бар та Довгомостиськ.

Проте, подальші контратаки провалились. Рішучими атаками III корпусу 21-23.02.1919 ці населені пункти були відбиті у поляків.

З метою завершення укр.-польського протистояння та встановлення лінії розмежування Найвища Рада Антанти вислала місію на чолі з Ж. Бартелемі до Львова. Чл. цієї делегації вимагали від командування УГА припинити наступ й укласти перемир'я на фронті, врешті укр. сторона погодилася. 24.02.1919 фронт стабілізувався. 25.02.1919 бойові дії припинилися через переговори стосовно демаркаційної лінії. Українці відстоювали кордон по р. Сян, а поляки – Берестечко – Перемишляни – Рогатин – Галич – Калуш. С. Петлюра, який відвідав Сх. Галичину, намагався переконати Є. Петрушевича погодитися на запропоновані умови, однак той відмовив. 28.02.1919 ген. Ж. Бартелемі представив демаркаційну лінію, за якою майже третина Сх. Галичини мала відійти полякам, включаючи Львів і Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. Однак Галицький уряд відкинув запропоновані умови. Після закінчення роботи антантівської місії 2.03. військ. дії відновилися.

06.03.1919 полк. Г. Коссак зібрав у Гошанах нараду командирів частин, де обговорили плани подальшого наступу УГА. Поч. укр. наступу був запланований на 08.03.1919. Разом з тим М. Омелянович-Павленко наказав уранці 05.03. відновити активні дії, аби поляки не дізналися про напрями осн. удару. Артилерія почала обстрілювати польські позиції на околицях Львова. С. Шухевич радив М. Тарнавському атакувати місто, але той відмовив через ризик великих втрат.

07.03. польські війська розпочали свій контрнаступ, але укр. частинам вдалося його стримати і повернути собі Вовчухи й Долиняни, зайняти Братковичі та впритул підійти до Судової Вишні. Перервалося залізн. сполучення Перемишль – Львів. 09.03. Ю. Пілсудський новим командиром Галицького фронту призначив генерала В. Івашкевича. Одержавши суттєве підкріплення, ген. отримав завдання відтіснити частини III корпусу від залізниці на ділянці Судова Вишня – Городок та розблокувати Львів. Протягом 09-11.03.1919 бойові дії III корпусу велися за Городок, вони зайняли частину

передмістя й район залізн. ст. А. Кравс наполягав на безперспективності наступу на Городок, але командир корпусу Г. Косак вирішив посилити частини під Городком, перевівши туди війська з-під Судової Вишні. Скориставшись ситуацією 13.03.1919 у р-ні Судової Вишні польські війська завдали удару УГА. Г. Косак вирішив повернути галицькі частини назад, але вже було запізно. Поляки захопили Яворів пізніше Янів та Магерів. 19.03. Городоцька група полковника В. Сікорського перейшла в наступ й відтіснила українців на рубіж Поріччя - Ґрунтове – Угерці – Добряни – Никловичі. Поляки відбили залізн. шлях Львів – Перемишль й зайняли тер. на півд. від неї, звідки могли готувати нові удари по військах ІІІ корпусу. Відтак, бойові дії на фронті припинилися. Вовчухівська наступальна операція УГА завершилася.

*Літ.: Дєдик О. «*Нехай нас розсудить залізо і кров!»: Вовчухівська офензива. "Електронний ресурс": https://localhistory.org.ua/texts/statti/nekhai-nas-rozsudit-zalizo-i-krov-strategiia-i-diplomatiia-vovchukhivskoyi-ofenzivi/(12.09.2023); *Завальнюк М., Олійник С.* Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919–травень 1920 рр.). Кам'янець-Подільський, 2013; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія / гол. ред. і кер. авт. кол. М. Кугутяк. Львів; Івано-Франківськ, 2008; *Красівський О.* Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. К., 1998; *Крезуб А.* Нариси історії українсько-польської війни 1918–1919 рр. Львів, 1933; *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів, 1995; *Литвин М., Марченко Я.* Вовчухівська операція // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1. Івано-Франківськ, 2018. С. 279-281.; *Марченко Я.* Вовчухівська операція – генеральна битва за Львів // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2011. С. 40-46; *Тимченко Р.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). К., 2013.

Роман Тимченко

ВОЛИНСЬКА ГУБЕРНСЬКА УКРАЇНСЬКА РАДА –орган самоорг-ції українців Волинської губ. 1917-1918.

Створена на поч. квітня 1917. Делегатом від Волинської укр. ради до Ради об'єднаних гром. орг-цій Волині був А. Багриновський, до Укр. Центра. Ради – Б. Козубський, С. Підгірський та М. Черкавський.

На Волинському губ. укр. з'їзді 23-25(10-12).05.1917 до Волинської губ. укр. ради вирішено обрати по 2 представники від партій, гуртків та тов-в, по 2 представники від українців військ. частин та по 2 - від селян кожного пов. Волинської губ.

Гол. Волинської укр. ради був С. Підгірський. Видавала газету «Громадянин». Розташовувалась за адресою: Житомир, вул. Вел. Бердичівська, 10.

Дж.: Постанови Організаційного українського з'їзду на Волині // Громадянин, № 3-4, 4 липня, 1917.

Літ.: Рацілевич А.П. Організаційне оформлення українського національного руху на Волині (березень - червень 1917 р.) // Волинські історичні записки. 2010. Т. 4. С. 20-29; *Скальський В., Разиграєв О.* Волинь у період Української революції 1917—1921 рр.: суспільно-політичний розвиток і воєнна ситуація // Український історичний журнал. 2023. № 6. С. 173-191.

Віталій Скальський

ГАЛИЦЬКА АРМІЯ (ГА) – збройні сили ЗУНР, сформовані в листопаді 1918 (листопад-грудень 1919 – УГА; січень-квітень 1920 – ЧУГА).

Назва **Г. А.** введена до вживання учасниками тих подій (військові, мін-ри, офіцери, дипломати, і пізніші діаспорні історики), такі як Л. Цегельський, Л. Шанковський, С. Витвицький, С. Баран та ін. вживають лише термін «галицька». Потреба окремо відзначити і спец. виокремити нац. належність війська ЗУНР виникла при підписанні договору з Добр. армією 17.11.1919 через відверто шовіністичну великорос. ідеологію ген. А. Денікіна. Тому керівники УГА додали «Укр.» до назви армії. Третій раз УГА змінила назву у січні 1920, коли представник Ревкому УГА Н. Гірняк підписав з командувачем 12-ї Червоної бригади договір, згідно з яким до нац. визначення додавали ще й політ.-ідеологічне – Червона. Згодом в діаспорній літ-рі утвердилася назва УГА.

Військ. справами до проголошення диктатури займався Держ. секретаріат військ. справ. З червня 1919 його функції були розділені між НКГА і новоствореною Військ. канцелярією диктатора Є. Петрушевича. НКГА (до

08.11.1918 – Укр. ген. команда) складалася з опертивного та орг.-мат. відділів. Після відступу укр. військ зі Львова Нач. Команда деякий час перебувала у Бережанах, пізніше у Бібрці. З 20.01.1919 знаходилася у Ходорові, де остаточно було сформовано два відділи – оперативний та орг.-мат. До оперативного належали підвідділи – референтури: оперативний, зв'язку, розвідки, літунства (авіац.), автомобільний, персональний та ін. Аналогічно були орг-ні штаби корпусів і бригад. Після реорганізації НКГА в червні 1919 був створений Оперативний штаб, Гол. відділ фронту і Етапна команда.

Процес творення **Г. А.** розпочався відразу після Листопадового повстання 1918 у Львові. Відповідно до з-ну про заг. військ. службу громадян ЗУНР (13.11.1918), Держ. секретаріат військ. справ (ДСВС) проголосив заг. мобілізацію чоловічого укр. населення віком від 18 до 35 років. Особи ін. національностей мобілізації не підлягали, але до армії зголосилося багато німців та євреїв, здебільшого лікарів. Встановлено військ.-тер. поділ ЗУНР без Карпатської України на три військ. області: Львів, Станиславів, Тернопіль, а також 12 окруж. і 60 пов. військ. команд. 16.11.1918 ДСВС видав наказ усім окруж. військ. командам скласти списки офіцерів-українців й всього військ. майна. Для зміцнення військ.ї дисципліни і орг-ності запровадив військ. трибунал.

Основою **Г. А.** стали військ. частини, що брали участь у Листопадовому повстанні та два бойові курені Легіону Укр. Січ. Стрільців (УСС), які 03.11.1918 прибули з Буковини до Львова. У перші дні війни не було чіткої системи розбудови армії. У грудні 1918 функціонувало 15 бойових груп різної величини. До їх складу входили самостійні полки, курені, навіть самостійні сотні. Не існувало системи і порядку в назві військ. частин, які носили в осн. тер. х-р: «Старе Село», «Хирів», «Щирець», «Наварія», «Рудки», «Крукеничі» та ін.

Поряд з цим, у результаті переговорів щодо військ. допомоги ЗУНР з гетьманом П. Скоропадським, а згодом Директорією, до Галичини У листопаді 1918 прибула дивізія отамана А. Долуда, до галицької групи «Самбір»

приєднався І-ий Правобер. республіканський полк (невдовзі був розформований через низький моральний дух). Протягом грудня 1918 – лютого 1919 Директорія УНР надіслала окр. Козятинську піхот. бригаду, І-у Дніпровську дивізію, загін ім. І. Гонти й арт. бригаду Січ. стрільців на чолі з Р. Дашкевичем. 10.12.1919 прибув ген. М. Омелянович-Павленко і обійняв посаду командувача, нач. штабу затвердили Є. Мишковського, який розпочав докорінну реорг-цію армії, яка була завершена у січні 1919. Було створено три корпуси (з червня 1919 у ході Чортківського наступу стало 5 корпусів). Корпус поділявся на чотири бригади, які утворювались з 3-5 піхот. куренів. При кожній бригаді був полк артилерії, кінні сотні, техн. сотня, сотня зв'язку, летунські сотні, саперні підрозділи та ін. Курінь включав 3 стрілецькі й кулеметну сотні. Сотня складалася з трьох чот. Формувалися арт. підрозділи. Перша арт. батарея сформована у складі 4-ї Золочівської бригади. Згодом створено 12 гарм. полків. При кожній бригаді знаходився арт. полк, який складався з 4 батарей (по 4-6 гармат у кожній). Він мав здебільшого одну батарею важких гармат (2 одиниці). Виняток становив 2-й корпус, до якого входив один важкий гарм. полк (3 батареї по 4 гармати). Деякі гарматні полки мали кінні батареї, обслуга яких пересувалась верхи. Кожна батарея мала обозну валку, підручний верстат і телефонну стежу, очолювану підстаршиною. Кер. склад батареї складався з командира й двох старшин. Для підсилення охорони батареї виділили по 1-2 кулемети.

Слабкою ланкою **Г. А.** була кіннота. Незважаючи на її широкі можливості у маневровій війні, в **Г. А.** вона не відігравала вел. ролі. Кожна бригада мала кінні формування. При першому корпусі був кінний полк, другому та третьому – сотні. Функціонувала також 1-а кінна бригада. Кінна сотня, як структурний підрозділ бригади, складалася з 2-3 чот, кожна по 40-50 шабель.

Авіація постала з авіац. відділу, який організував сотник П. Франко. Під її базу було обрано м. Красне біля Львова. Саме сюди 16.12.1918 перелетіла з Одеси частина 3-го Одеського авіац. дивізіону збройних сил Укр. Держави, яка разом із невеликою кількістю авіаторів-галичан склала основу «Летунського

відділу». При допомозі висококваліфікованих пілотів колиш. рос. армії було орг-но авіац. полк, що складався з 3 авіац. сотень, авіашколи, техн. сотні і сотні обслуги. 24.12.1919 ДСВС заснував «Повітряну Фльоту ЗОУНР», яка складалася з трьох авіац. сотень (8-12 літаків), одного куреня аеростатів (2-3 сотні), коша, школи пілотів та спостерігачів (у Станіславові) та двох авіац. майстерень. В армії нараховувалося більше 40 літаків – австрійські «Альбатрос 27», «Бранденбург», німецькі «D.F.W», «L.W.G», «Фокер» і «Льойд», французькі «Ньюпор» (переважно уживані машини, що могли знаходитись в повітрі по 4-5 годин).

Панцерна зброя УГА складалася з 2-3 панцерних автомобілів і 2 панцерних потягів, які успішно оперували на Хирівському й Львівському фронтах. Поїзди мали декілька скорострілів й 1-2 легкі польові гармати.

В УГА також функціонували ін. підрозділи. Зокрема, 9 сапер. сотень, з яких 4 були приділені до корпусів, 5 - до бригад. Ці сотні формував і вишколював Запасний саперний курінь у Чорткові, пізніше реорг-ний на Техн. курінь, автоколони УГА з 36 автомобілів, 24 мотоциклетів і 2 панцерні автомобілі були реорг-ні в Самохідний курінь. Залізн. курінь, залізн. депо й соня залізн. мостів були орг-ні в Стрию. Крім того, у складі УГА були телефонні сотні, сан. служба (при корпусах працювали 2-5 польові лікарні та сан. потяги), обозні формації, Польова пошта, Польова жандармерія (сторожа) ГА, Залізна жандармерія. Розвідувальні операції провадили розвідчі відділи при НК УГА і командуванні корпусами. Корпусні відділи складалися з одного старшини й одного-двох підстаршин. Розвідчий відділ при Нач. команді УГА мав 6 старшин і кількох підстаршин. Контррозвідку провадили фахові детективи та держ. і польова жандармерія.

Польова пошта організована у лютому 1919 мала свої відділення в кожному корпусі та при НКГА, користувалася також цив. поштовою мережею. Після переходу через р. Збруч створено спільну станцію для обслуговування армії і фронту. У цій службі працювали близько 50 урядовців.

Інтендантура армії мала широку мережу своїх пекарень, шевських та швейних майстерень. Вона проводила реквізиції та закупівлю прод-ва серед населення. Для стрільців були чітко визначені норми прод-тів, військ. спорядження й засоби особистої гігієни. Наприклад, відповідно до розпорядження 05.04.1919 старшинам на рік належало видати шапку, однострій, дві пари штанів, пару черевиків або чобіт. Також передбачалася видача трьох комплектів білизни та нов. плащ кожні два роки. Заг. після проведення реорг-ції інтендантури до її складу входили інтендантури корпусних команд, команди тилу та команди етапу, кожна з яких мала свої обов'язки.

Протягом свого існування Начальну Команду очолювали: Д. Вітовський (29.10.1918), Г. Коссак (05.11.1918), Г. Стефанів (09.11.1918), М. Омелянович-Павленко (10.12.1918), О. Греков (09.06.1919), М. Тарнавський (05.07.1919), О. Микитка (07.11.1919), виконували А. Шаманек (з січня 1920), А. Вітошинський (з березня 1920). У червні 1919 назву посади кер. УГА замінили від начального команданта на начального вождя. Нач. штабу були: М. Маринович (02.11.1918), С. Горук (05.11.1918), В. Мишковський (10.12.1918), В. Курманович (13.02.1919), К. 0Штіпшіц-Тарнова (7.06.1919), А. Шаманек (05.07.1919), Г. Ціріц (07.11.1919), А. Шаманек (10.02.1920).

Галицька армія мала чітку військ. градацію по званнях: 1. стрілець, 2. ст. стрілець, 3. вістун, 4. десятник, 5. ст. десятник, 6. булавний ст. десятник, 7. підхорунжий, 8. хорунжий (мол. лейт.), 9. чотар (лейт.), 10. поручник (ст. лейт.), 11. сотник (капітан), 12. отаман (майор), 13. осавул (потім підполк.), 14. полковник, 15. ген.-чотар, 16. ген.-поручник, 17. ген.-сотник.

Знаки розрізнення в УГА були введені Держ. секретаріатом військ. справ (ДСВС) Зах. обл. УНР 22.04.1919 і являли собою комбінацію стрічок на рукавах однострою та «зубчатки» на комірах. Перші солдати ГА (з підрозділів, що на поч. листопада 1918 перебували у Львові та на тер. Галичини й Буковини) були одягнуті в австрійську військ. форму й мали австрійське спорядження та озброєння. Для позначення нац. приналежності

використовувалися синьо-жовті стрічки та складені з них круглі кокарди. Вояки полку УСС мали «мазепинки», ін. однострій, спорядження та озброєння полку було австрійське. З січня 1919 УНР надала для Галицької армії зимову форму рос. армії — шапки, шинелі, ватяні фуфайки та ватяні штани. Частина вояків носила змішані комплекти з елементів одностроїв австрійської та рос. армії. Також у Галицькій армії мали певне поширення австрійські сталеві шоломи та рос. каски «Адріана», які були отримані від УНР. У лютому-березні 1919 за участю урядовця ДСВС І. Боберського, скульптора М. Бринського та маляра О. Куриласа було розроблено однострій УГА. 22.04.1919 ДСВС видав розпорядження про єдину форму для укр. війська, яке мали впровадити 01.05.1919. Уніформа складалася з блузи австрійського покрою з 4-ма кишенями (кожна з 3-ма клапанами) й відкладним стоячим коміром. Штани того ж покрою й черевики з гетрами, обмотками та крагами, для кавалеристів і арт. їздових – чоботи.

Кожен з родів військ та служб мав свій власний колір: піхота – темно-синій, кіннота – жовтий, артилерія – червоний, жандармерія – вишневий, техн. частини – сірий, зв'язківці – темно-зелений, медики – чорний, служби тилу (обозники) – світло-зелений. Зубчатку з таких кольорів нашивали на комір бойов. блузи. У старшин зубчатка додатково облямовувалася по краю золотом, у штабних офіцерів – на золотій підкладці, а в ген. була срібна зубчатка на золотому тлі. Нарукавні знаки доповнювали систему кольорів родів військ й складалися з двох літер: Мм (мінометці), Сп (сапери); Пн (піоніри); Зл (залізничники); Тґ (телеґрафці); Рд (радіовці); Лт (летуни); Сх (самохідці); Св (світильники); Лк (лікарі); Сс (скорострільці); Тф (телефонці); Мз (музиканти). Приналежність до певного корпусу позначав вертикальний пружок різних кольорів: червоного (І корпус), синього (ІІ), жовтого (ІІІ), зеленого (IV), білого (V). Кер. кожного корпусу носили під ними знак - жовті схрещені булави.

У листопаді 1918 ДСВС установив Орден Оборонців Львова 3-х класів (вел., командорський і лицарський хрести). Орден мав являти собою широкораменний блакитний хрест, накладений на восьмикутну золоту з

діамантами зірку, з променями у формі калинових листків, на золотих схрещених мечах. У центрі хреста мав бути золотий тризуб з датою оборони міста «1-21.XI. 1918». Оточений малиновою стрічкою з написом «Оборонці Львова». Увінчував усе це міський герб під короною. 30.04.1919 Держ. секретаріат встановив Тризуб з вінцем та Медаль Тризуба чотирьох ступенів, Оружний Тризуб і Хрест учасництва. Тризуб з вінцем мав вручатися старшинам, підстаршинам та рядовикам за хоробрість й спритність. Основу зовнішнього вигляду нагороди складало зображення Тризуба, накладене на вінок. Медаллю Тризуба або Медаллю за Труд могли нагороджуватися як військовики, так і цив. особи за в. о. Хрест учасництва мали отримати усі військові учасники війни 1918. Проте виготовити заплановані відзнаки вчасно не вдалося. Старшини й стрільці використовували старі австрійські та усусівські відзнаки. За відсутності орденів та медалей військовиків заохочували грош. преміями, подяками.

Вояки Галицької армії отримували гроші за свою службу. 13.11.1918 К. Левицький і Д. Вітовський підписали рішення УНРади і постанови ДСВС про призначення посадових окладів для військових. Старшини отримували доплату на квартирування (80–420 корон) та придбання однострою (500–750 корон). Поранені та хворі бійці отримували оклади з фронтовими. Також вводилася оплата за відрядження по 15 корон на день і 5–10 корон для оплати поїздок. 01.03.1919 збільшили оплату стрільцям у 1,5-2 рази, а старшинам на 20-30 %.

Просвіт. робота велася за допомогою часописів, книжок, усних засобів. З перш. днів існування армії за ініціативою окр. командирів творилися курси для неписьменних і малописьменних - в запільних частинах, запасних полках і куренях. 14.04.1919 командувач УГА ген. М. Омелянович-Павленко і полк. В. Курманович - підписали наказ про орг-цію освіти в армії. При штабах галицьких корпусів впроваджено спец. посаду - старшини-референта освіти, а у бригадах - секції на чолі зі старшиною, який мав досвід пед. роботи. Зверталась особлива увага на освіт. роботу безпосередньо в куренях і сотнях,

де слід було створити спец. гуртки освіти й читальні. Наказом від 28.04. створено чітку структуру: при НКГА - Бюро освіти, в корпусах, бригадах і ОВК – освіт. секції. Бюро освіти складалося з освіт. та видав. секцій. Бюро мало завдання орг-вати освіт. заклади й контролювати їхню діяльність, засновувати в корпусах, бригадах, ОВК й окремих частинах запілля біб-ки, гуртки, влаштовувати лекції, бесіди та перегляди кінофільмів. Крім того, культ.-освіт. діяльність проводили капелани Польового преподобництва, Пресова кватира, ред-ції військ. газет «Стрілець», «Український стрілець», «Козацький голос» та ін.

Г. А. взяла участь в укр.-польській війні, після переходу р. Збруч (16.07.1919) разом з Дієвою армією УНР брала участь в поході на Київ проти більш-ків (08.1919) та військ. діях проти Добрармії А. Денікіна. Складна моральна ситуація та епідемія тифу змусили командування УГА укласти сепаратну угоду з Добрармією А. Денікіна (литопад 1919). Після переходу УГА на бік Добрармії ситуація для галицьких стрільців не покращилася. Створений у Вінниці рев. ком-т (ревком) УГА почав переговори з командуванням рад. 12-ї армії. Як результат 12.02.1920 відбулося злиття УГА з Червоною армією. Офіц. **Г. А.** стала називатися Червона Українська Галицька армія (ЧУГА) й була реорг-на відповідно до більш. зразка, а корпуси замінені на бригади. Під час польсько-укр. наступу на Київ наприкінці квітня 1920 2-га і 3-я бригади ЧУГА залишили фронт у р-ні м. Летичів і Ялтушків й були оточені польськими військами. Невеликим частини вдалося вийти і приєднатися до війська УНР. 1-а бригада була також оточена 27.04. біля с. Михнівка. Частини під командуванням полк. А. Бізанца змогли прорватися і рушили на з’єднання з Дієвою армією. Більшість бійців **Г. А.** були інтерновані у таборах Польщі та Чехословаччини. Натомість за зраду галицьких частин рад. влада провела масові арешти стрільців та відправила їх до таборів Росії.

Дж.: Вістник Державного Секретаріяту Військових Справ. 1919. Ч. 11;

Літ.: Бережинський В. Червона українська галицька армія. К., 1997; *Завальнюк М., Олійник С.* Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919–травень 1920 рр.). Кам'янець-Подільський, 2013; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія / гол. ред. і кер. авт. кол. М. Кугутяк. Львів, Івано-Франківськ. 2008; Литвин М. Галицька армія // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1. Івано-Франківськ, 2021. С. 311-316; *Його ж.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998; Рутар В. Інтендатура Галицької армії (1918–1919 рр.) / Військово-науковий вісник. 2011. Вип. 15. С. 179-197; *Тимченко Р.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). К., 2013; *Футулуйчук В.* Українська Галицька армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920 рр.). Донецьк, 2000 р. 152 с.; *Чмир М.* Символіка нарукавних знаків збройних сил ЗУНР-ЗОУНР 1918-1919 рр. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2004. Вип. 11. С. 308-326; *Чмир М., Пінак Є., Музичук С.* Галицька Армія, 1918-1920. Рівне, 2008*; Шанковський Л.* Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Вінніпеґ, 1974.

Роман Тимченко

ГЕНЕРАЛЬНЕ ПИСАРСТВО УНР ДОБИ УЦР – відомство Ради Нар. Мін-в, яке фактично виконувало функції управління справами уряду.

Назва відомства, від червня 1917 «Ген. писар», поступово змінювалася на «Ген. писарство», проте обидва варіанти продовжувалися вживатися паралельно. У березні-квітні 1918 у док. також позначається як «Мін-во ген. писарства».

Г. П. створено у складі виконавчого органу УЦР 15.06.1917. Протягом його роботи обов'язки ген. Писаря виконували - у складі ГС: П. Христюк (УПСР) з 15.06.1917 до 11.08.1917; О. Лотоцький (УПСФ) з 21.08. до 20.11.1917; в. о. ген. писаря з 20.11.1917 до 17.01.1918 - І. Мирний (УПСФ), який до того з 09.10.1917 працював тов. ген. писаря. У складі РНМ: після 17.01.1918 посада залишалася вакантною до призначення 23.03.1918 П. Христюка, який працював до 29.04.1918.

Відповідно до декларації ГС (27.06.1917) завдання ген. писаря визначалося завідуванням справами ГС, забезпечення координації роботи ген. секретарів в орг-ційних справах та ведення інформ. діяльності.

Весною 1918 відомство поділялося на департаменти – госп. (дир. Я. Шеремецінський); заг. справ та держ. преси. Ост. також мав назву «прес-

бюро», у його складі діяли відділи: редакції «Вістника Ради Нар. Міністрів» та закорд.

При **Г. П.** утворювалися комісії. Госп., з представників від всіх ген. секретарств, працювала у вересні 1917; з розгляду проектів штатів центр. установ нар. мін-в – березні-квітні 1918; з видання з-нів і ухвал УЦР, постанов РНМ, обіжників і розпоряджень мін-в – квітень 1918.

Восени-взимку 1917 **Г. П.** займалося мат. забезпеченням ГС – канцелярськими товарами, друкарнями, орендою помешкань, орг-цією гаражу РНМ; веденням журналів засідань уряду; визначенням порядку його внутр. роботи; підготовкою заг. форми печаток для всіх мін-в. Виробляв процедуру внесення проектів з-нів до РНМ (ГС) та УЦР. З весни 1918 продовжило узгодження порядку внесення і затвердження постанов та з-нопроектів УНР, для чого була розроблена спец. інструкція. Вдосконалював механізм ведення уряд. док-ції та відпрацював правильне вживання термінології з адміністрування. У квітні при **Г. П.** мала бути зорг-вана спец. ред. комісія для вироблення канцелярської термінології, обов'язкової для вживання всіма уряд. ін-ціями. До його відання передавалася справа видання «Вістника Ради Нар. Міністрів» та налагодження випуску «Вістника Закорд. Преси».

Г. П. виконувало різні доручення РНМ – розробка проекту особливого управління у справах віри, тексту присяги на вірність УНР, з'ясування потреб у матеріальній допомозі службовцям мін-в.

17.04.1918 ухвалено рішення про скасування **Г. П.** на підставі того, що право підписання з-нів мало належати компетенції держ. секретаря, діючого при законодавчій гілці влади, тобто УЦР. Замість нього впроваджувалася посада порядкуючого справами РНМ, якого мав призначити уряд. РНМ ухвалила також два з-ни – «Про порядок публікації з-нів» та «Про скріплення і кодифікацію з-нів», за якими справа кодифікації та скріплення з-нів УЦР переходила до відання Держ. секретаря, який мав бути обраний УЦР. Ген. суду передавалася процедура публікації з-нів та випуск «Зб. з-нів Республіки і постанов та розпоряджень Правительства». **Г. П.** формально припинило своє

існування. Проте док-т, який би підтверджував факт призначення порядкуючого справами уряду до 29.04.1918 не виявлено.

Дж.: ЦДАВО України. Ф. 1063, оп. 1, спр. 1; Ф. 1115 оп. 1, спр. 34; Ф. 1118, оп. 1, спр. 2, 62; Ф. 1854, оп. 1, спр.3, 6; ф. 2196, оп. 3, спр. 8; ф. 2199, оп. 5, спр. 9; Українська Центральна Рада Документи і матеріали: у 2-х т. / Упоряд.: В.Ф. Верстюк (кер.), О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та ін. Ін-т іст. Укр. НАНУ. Т. 1. К.: Наукова думка, 1996; Т. 2. К.: Наукова думка, 1997.

Літ.: Вєдєнєєв Д., Будков Д. Перший рік міжнародно-інформаційної діяльності дипломатичного відомства України (грудень 1917 р. – грудень 1918 р.) // Україна дипломатична. Наук. щорічник. 2017; *Гай-Нижник П.* УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917-1920 рр.). К.: «ЩеК», 2010; *Kudlai O.* The Institutionalization of the General Scribe of the Council of People's Ministers in Revolutionary Ukraine (1917-1918) // Nowy Prometeusz. 2023. № 18.

Олександра Кудлай

ГЕНЕРАЛЬНЕ СЕКРЕТАРСТВО МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ СПРАВ УНР ДОБИ УЦР, 1917 – відомство у складі виконавчого органу УЦР Ген. Секретаріату із завданням «представництва нац. інтересів та охорони прав укр. народу» та ін. народів, що проживали в Україні, узгодження нац. інтересів її населення.

Процес орг-ції секретарства розпочато після ухвали Малої Ради (15.06.1917) про утворення ГС. В офіц. документах мало також назву секретарство нац. справ, охорони прав національностей.

У сер. літа 1917 відбулися переговори з представниками нац. меншин щодо їх представництва в УЦР та її органах. 04.07. Мала Рада погодила представництво у 30 % та доручила ГС підготувати проект відповідного доповнення свого складу. Перше засідання Малої Ради за участі нац. представників, яких привітав М. Грушевський, відбулося 11.07. Мала Рада затвердила тов. (заст.) секретаря міжнац. справ – з єврейських справ М. Зільберфарба (Єврейська об'єднана соц. партія), польських М. Міцкевича (Польський нац.-дем. централ) 05.07. Призначення тов. з великоруських справ відбулося 16.10., ним став Д. Одинець (Нар. соц. партія Росії (трудовики)). Статут ГС (15.07.1917) закріпив посади трьох тов. ген. секретаря міжнац. справ. При кожному з них уряджувалася рада представників нац. партій.

Очільниками **ГСМН** були: 15.06.-15.07.1917 - С. Єфремов (УПСФ); 15.07.-22.12.1917 О. Шульгин (УПСФ). Деклараціями ГС (27.06. та 29.09.1917) гол. напрям роботи визначався об'єднанням роботи всіх національностей Росії для б-би за автономно-федер. Рос. Республіку, забезпечення юрид., політ. і гром. справ нац. меншин, захист інтересів українців поза Україною.

У складі секретарства діяли: *канцелярія* (дир. М. Корчинський) із інформ. бюро (зав. А. Галіп); *канцелярія єврейського відділення* (на чолі з М. Зільфарбом, управляючий справами І. Хургін); *канцелярія польського відділення* (М. Міцкевич) з бюро (Р. Кноль); *канцелярія великоруського відділення* (Д. Одинець). Передбачалася робота *наради* у складі ген. секретаря та трьох його заст. (створювалася для розгляду спірних питань та справ національностей) та *нац. ради* з членів Малої Ради та різних політ. партій і орг-цій (для обговорення найбільш важливих заходів секретарства).

Протягом літа – на поч. осені 1917 працювало над підготовкою до скликання З'їзду народів Росії, який відбувся 08-15.09.1917 у Києві. Форум одностайно підтримав ідею побудови Росії на федер. і дем. засадах та обрав Раду народів.

Розроблявся проект з-ну про нац.-персональну автономію. Осн. праця з його підготовки здійснювалася співробітниками канцелярії єврейського відділення. Проект був поданий на розгляд ГС Секретаріату 19.12. і після внесення низки правок затверджений та переданий до УЦР. Ухвалений Центральною Радою 09.01.1918. За визначенням М. Грушевського, став цінним внеском у побудову вільного життя УНР та спробою «винести нац. боротьбу за межі України».

Після проголошення УНР у листопаді-грудні гол. секретарства О. Шульгин проводив переговори з представниками Румунії, Франції, Великобританії. У цей період відбулося офіц. призначення ген. Ж. Табуї комісаром Французької Республіки в Україні.

08.12.1917 відомство підготувало проект постанови про своє перейменування на Ген. секретарство справ міжнар. Це було обумовлено

зміною напрямку роботи секретарства після проголошення ІІІ Універсалу – зносинами з представниками іноземн. держав, держ. утворень колиш. Рос. імперії, захистом прав українців за кордоном та іноземців в Україні. Постанова затверджена 22.12.1917. Док., окрім перетворення Ген. секретарства міжнац. справ на секретарство справ закорд., постановляв урядити на базі відповідних підрозділів першого трьох ген. секретарств - з єврейських, польських та великоруських справ. Таким чином, з 22.12.1917 офіційно розпочали роботу чотири генеральні секретарства - міжнародних справ, єврейських справ, польських справ та великоруських справ. Секретарсво справ міжнац. ставало відомством закорд. справ і припинило виконувати функції міжнаціонального.

Дж.: ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 67, арк. 1-1 зв.; спр. 4; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1 / Ред. колег.: В.А. Смолій (відпов. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1996; Т. 2 / Ред. колег.: В.А. Смолій (відпов. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1997.

Літ.: Євтух В. Закон про національно-персональну автономію: пропекція та сучасність // Київська старовина. 2002. № 6 (348); *Реєнт О.П., Андрусишин Б.І.* З'їзд поневолених народів (8-15 вересня 1917 р. / 21-28 вересня н. ст.) / Історичні зошити. Ін-т історії України НАН України. К., 1994; *Кудлай О.* Створення та діяльність Народного міністерства міжнародних справ Української Народної Республіки (червень 1917 – квітень 1918 рр.). К.: Ін-т історії України НАНУ, 2008; *Устименко В.М.* Формування правничої бази для регулювання міжетнічних відносин у період Української Центральної Ради // Український історичний журнал. 2012. № 1; *Щетініна Т.О.* Національні меншини України: створення та діяльність центральних органів виконавчої влади у добу Центральної Ради (1917-1918 рр.). Дис. … к. і. н. Спец.: 07.00.01 – історія України. Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський ун-т економіки і торгівлі». Полтава, 2012.

Олександра Кудлай

ГРОШОВИЙ ОБІГ В ЗУНР–ЗОУНР – практики використання різновидів грош. знаків, як платіжного засобу для виплаті заробітної платні, пенсій та компенсацій, сплати податків, фін. та торг. операцій на підконтрольній укр. владі тер.ї Сх. Галичини.

Протягом листопада 1918 – липня 1919 на тер. ЗУНР–ЗОУНР в обігу та фін. розрахунках використовувалися банкноти колиш. Австро-Угорщини (корони). Укр. влада не здійснила нац. маркування австрійських банкнот, за прикладом ін. нац. держав, утворених на тер. імперії Габсбурґів. Для

запобігання знецінення австрійської валюти уряд ЗУНР практикував заходи, що обмежували обсяги її ввозу та вивозу: Було заборонено ввозити більше 500 корон на особу, а також вивозити суму, що перевищувала вказану. Готівку понад 500 корон конфісковували й здавали за протоколом в найближчий податковий уряд.

Внаслідок прибуття на тер. Сх. Галичини військовослужбовців й цив. фахівців з Наддніпрянщини та фін. допомоги від уряду УНР, виникла потреба запровадження нац. валюти. НКГА Армії розпорядженням 06.01.1919 впровадила в обіг карб. та грн. Процес об'єднання УНР і ЗУНР сприяв інтеграційним заходам й у фін.-грош. сфері. УНРада 04.04.1919 ухвалила З-н про впровадження в обіг ЗОУНР грн. та карб. Офіц. встановили такий обмінний курс: один карб. = дві корони; одна грн. = одна корона. Через інфляційні процеси, наплив в грош. обіг ЗОУНР значної кількості валюти УНР та недовіру до цих банкнот з боку нац. меншин, реальний обмінний курс грн. і карб. був меншим. Вартість грн. була нижча, однак в різних місцевостях ЗОУНР не менша, аніж 80 австрійських сотиків. Негативне ставлення населення до впровадження грн. було також спричинене відсутністю купюр дрібних номіналів. В обігу переважали банкноти номіналом 2000 грн., рідше – 1000 грн., ще менше – 500 грн. Грош. знаки номіналом 100 грн. були рідкістю. Дефіцит банкнот малих номіналів влада ЗОУНР намагалася вирішити через друк грош. бонів вартістю 1, 2, 5, 10, 25 та 50 грн., які виготовили у ряді пов. центрів держави. Після відступу укр. влади за Збруч, укр. грош. знаки вийшли з обігу на тер. Сх. Галичини. Укр. валюта, депонована в 1918. урядом П. Скоропадського у банках Берліна, Булапешта та Відня зберігала певну вартість у міжнар. фін. ін-ціях у 1919–1920. Польський уряд у 1920 обговорював проекти обміну гривень, які залишилися в населення Сх. Галичини, на гроші польської держави. Втім, такий обмін не був здійснений.

Літ.: *Гнатишак М.* Друковання українських грошей на галицькій землі // Літопис Червоної Калини. Львів, 1931 Ч. VII–VIII. С. 23–24; Нова спекуляція гривнами // Нова Рада. Львів, 1920. 29 січня. Ч. 20. С. 1; *Павлишин О.* Фінансова політика та грошовий обіг // Західно-

Українська Народна Республіка: Ілюстрована історія: Колективна монографія. Івано-Франківськ; Львів: Манускрипт, 2008. С. 202–213; *Його ж.* Фінансова система та грошовий обіг у Західно-Українській Народній Республіці (листопад 1918–червень 1919 рр.) // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 341–367.

Олег Павлишин

ДЕКЛАРАЦІЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ УНР У ВАРШАВІ, 02.12.1919 — док., який зафіксував результати переговорів дип. місії, очолюваної заст. гол. РНМ УНР А. Лівицьким, з делегацією польського уряду (жовтень-грудень 1919).

26.09.1919 на спільному засіданні Директорії й РНМ постановили відправити до Варшави делегацію на чолі з А. Лівицьким. Місія не повинна була робити жодних заяв у справі Сх. Галичини, хоча отримала право поступитися Холмщиною й Підляшшям.

Переговори могли розпочатися лише у випадку гарантій польського уряду не підтримувати Добрармію А. Денікіна. До місії увійшли Л. Михайлов, як заст. гол., радники – Б. Ржепецький, П. Мшанецький і П. Понятенко, а також представники ЗУНР: держ. секретар С. Витвицький та його радники А. Горбачевський і М. Новаківський. Ситуація у Варшаві не сприяла терміновим переговорам: у місті перебувала делегація А. Денікіна; Ю. Пілсудський та І. Падеревський знаходилися у Вільнюсі. Однак, польський уряд був готовий розпочати переговори з укр. дипломатами, сподіваючись, що результатом буде одностороння декларація з боку УНР, але цю пропозицію відкинули.

Перші переговори відбулися 28.10. Українці наполягали на єдності УНР і ЗУНР. 30.10. польська сторона ультимативно вимагала визнати Сх. Галичину за Польщею. Після цього переговори на довгий час припинилися. Відновилися 11.11.1919 зустріччю А. Лівицького з Ю. Пілсудським. Останній висловив свою прихильність до незалежності УНР, але не мав змоги визнати її раніше, ніж це буде зроблено країнами Антанти, оскільки Польща не була повністю

самостійною у своїй зовн. політиці. Серед впливових польських діячів ця ідея також не користувалася популярністю.

Одночасно укладання угоди УГА з Добрармією А. Денікіна значно погіршили військ. положення Директорії, проте, прискорило переговори із Польщею. Підрозділи Директорії, послаблені через епідемію тифу, контролювали лише невел. частину власної тер. 15.11.1919, як відзначає І. Мазепа у спогадах, гол. дип. місії передали постанову уряду УНР, яку він мав тримати до певного часу в таємниці. У ній зазначалося, що згідно з умовами й обставинами, у яких перебуває УНР, необхідно погодитися із встановленням «кордонної лінії між У.Н.Р. і Республікою Польською по лінії Бартелемі через тер. Галичини й по річці Турії через тер. Наддніпрянської України, а у випадку необхідності – по річці Стирі».

На засіданні укр. місії її учасники не могли визначитися з кордонами, що мали бути означені у майбут. декларації - наддніпрянці проголосували за лінію Збруча, а галичани з Л. Мшанецьким висловилися проти. Після цього делегати від УНР почали самостійно вести переговори з поляками. 25.11.1919 А. Горбачевський і М. Новаківський вимагали пояснення від А. Лівицького щодо вживаних сепаратних переговорів.

24.11.1919 на черговій зустрічі з А. Лівицьким польська сторона наполягала на прийнятті власних пропозицій, погрожуючи не продовжувати перемир'я. Вироблений проєкт нової декларації не відповідав директивам УНР Тому 27.11.1919 А. Лівицький повернувся до України для проведення консультацій з укр. політиками з приводу укладання декларації. на нараді в Тернополі значна більшість учасників наради, що репрезентували широкий спектр орг-цій і партій, погодилася на прийняття змісту док., визнаючи, що порозуміння з Польщею – це ост. шанс на відновлення державності. По дорозі до польської столиці, А. Лівицький зустрівся у Львові з Ф. Швецем і заст. мін-ра закорд. справ В. Старосольським. Заради інтересів майбут. України, вони погоджувалися на тер. поступки полякам. Їх підтримав А. Макаренко, який у той час перебував у Польщі.

30.11.1919 С. Петлюра звернувся з листом до А. Лівицького, в якому наголосив, що «для здійснення заключения мирного договору між Україною та Польщею в разі потреби можна йти на уступки, зважаючи на наше тяжке становище». З невтішними новинами про катастрофічний стан укр. армії та уряду 01.12.1919 до Варшави прибули кур'єри від І. Мазепи. Поляки відмовилися продовжувати перемир'я у той час, коли війська УНР під натиском Добрармії відступали до укр.-польського кордону. У цих обставинах А. Лівицький скликав політ. нараду чл. місії, уряду, гром. і політ. діячів УНР – С. Русової, С. Шемета, П. Христюка, М. Ковалевського, П. Понятенка та ін. В цілому, більшість учасників зібрання повністю підтримали угоду з поляками, вказуючи на неправомірні дії галичан у листопаді. Проти виступили П. Мшанецький та В. Старосольський. Зібрання вирішило, що треба йти на контакт із Польщею й погоджуватися на висунуті вимоги. Не мав успіху й лист С. Витвицького, де акцентувалася увага на ухвалах 03.01. та 22.01., за якими долю Сх. Галичини не має права вирішувати уряд УНР без згоди представників ЗОУНР. 02.12.1919 А. Лівицький підписав Декларацію з урядом Речі Посполитої, де висловлювалася згода місії на те, що переговори з Польщею вестимуться на осн. визнання кордону між обома державами по р. Збруч, далі через півн.-зах. Волинь. Декларація гарантувала забезпечення прав поляків в Україні за умов забезпечення прав українців у Польщі. Зем. справа віддавалася на розгляд майбут. парламенту України. До цього часу становище землевласників-поляків обумовлювалося спец. угодою, яка давала їм змогу повернутися у свої маєтки на Правобережній Україні. Були визначені умови розташування й утримання військ. частин укр. армії, держ.установ та громадян на тер. Польщі.

02.12.1919 офіц. дип. делегація ЗУНР висловила протест: «Своєю Декларацією, за яку не одержуєте для Укр. Нар. Республіки нічого, можете вбити життя новонародженої Галицької Держави, а разом з тим знівечити всю укр. держ. будову…». Невдовзі галицькі представники, не погоджуючись з

підписаними договорами, вийшли зі складу місії. Декларація стала вагомим кроком для подальшої угоди між УНР і Польщею у квітні 1920.

Дж.: Доценко О. Літопис української революції. Мат. і док. до історії української революції. 1917–1923. Т. ІІ. Кн. 5. Київ, Львів, 1924.
Літ.: Бруський Я. Ідея українсько-польського союзу в українській політичній думці 1918–1920 рр.: pro et contra // Український історичний журнал. К., 2020. № 2. С. 22-37; *Красівський О.* Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр. Проблеми взаємовідносин. К., 1998. 388 с.; *Тимченко Р.В.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). К., 2013. 347 с.

Роман Тимченко

ДЕЛЕГАЦІЯ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ РОСІЇ У КИЄВІ, 28-30.06.1917 – візит представників російського уряду до Києва для проведення переговорів з УЦР та місц. парт. і гром. орг-ціями щодо автономного статусу України.

Після видання УЦР І Універсалу (10.06.1917) та оприлюднення «Звернення до укр. народу» Тимч. уряду (16.06.1917) 28.06. до Києва зі Ставки Верх. головнокомандувача у Могильові прибули міністри І. Церетелі, М. Терещенко, М. Некрасов та О. Керенський (М. Некрасов брав участь у переговорах на їх перш. етапі). Їм передував візит до Києва одного з провідних чл. рос. соціал-дем. партії меншовиків М. Лібера, метою якого був збір інф-ції щодо ситуації в Україні для врегулювання конфлікту між Петроградом і Києвом. Про результати своєї подорожі він разом з М. Суковкіним, Київським губ. комісаром, зробив доклад на засіданні уряду 20.06. Гол. висновком М. Лібера стала впевненість, що «проволікання чи протиакція з боку петроградського уряду може ще більше поглибити розрив України з Росією».

28.06. на квартирі М. Терещенка у Києві відбулася нарада президій вик. ком-тів київських гром. орг-цій, чл. УГВК та мін-рів. Під час зустрічі з’ясувалася нагальна необхідність укладення угоди з УЦР.

29.06. мін-ри взяли участь в закритому засіданні Ком-ту УЦР та ГС. Осн. вимогою УЦР було визнання ГС вищ. крайовим органом влади в Україні. Представники уряду висунули тезу про необхідність доповнення УЦР представниками нац. меншин, що проживали на тер. України. Найбільше

суперечок викликав проект автономного устрою краю, представлений М. Грушевським та В. Винниченком.

Того ж дня мін-рами М. Терещенко та І. Церетелі був розроблений проект угоди. Його частину, що торкалася військ. питання, підготував О. Керенський за участю командуючого КВО та представників армійських ком-тів. Проект на др. закритій нараді викликав гостру критику з боку укр. соц.-рев. та чл. УГВК. Ввечері О. Керенський відбув нараду з представниками УГВК, на якій він виступив проти створення військ. нац.-тер. орг-ції. Разом з М. Терещенко також взяв участь в об'єднаному засіданні вик. ком-тів і представників політ. партій, на якому обговорювалося ставлення неукр. демократії до угоди з УЦР.

30.06. І. Церетелі, М. Терещенко та В. Винниченко взяли участь у нараді представників київських гром. орг-цій і політ. партій, на якій гострі суперечки викликало питання визначення тер. меж України. Було вирішено не обумовлювати їх в угоді. Того ж дня тривали закриті засідання Ком-ту УЦР з І. Церетелі, О. Керенським і М. Терещенко. Категорично проти запропонованої угоди виступили чл. УГВК. Паралельно мін-ри телеграфом проводили консультації з Тимч. урядом. Принципово вдалося домовитися до наступного. ГС, доповнений представниками нац. меншин, визнається Петроградом органом крайового управління України, відповідальним перед УЦР. Ост. брала на себе зобов'язання не вдаватися до дій, щодо впровадження автономії без узгодження з ГС, затвердженого урядом. З компетенції ГС вилучалися військ. справи. УЦР отримала право розробки проекту статуту автономії України, що мав бути ост. затверджений майбут. Всерос. Установчими зборами. На затвердження УЦР буде внесений, узгоджений з мін-рами, Універсал. Його публікація мала відбутися одночасно із відповідною декларацією Тимч. уряду.

Текст проекту Універсалу був ухвалений 30.06. Тоді ж, за участі мін-рів, представників київських гром. орг-цій, політ. партій та В. Винниченка були окреслені принципи представництва неукр. демократій в крайовому органі.

Вранці 01.07.1917 з Києва до Петрограду виїхали І. Церетелі та М. Терещенко. УЦР закрила V сесію, ухваливши рішення про доповнення свого складу представниками нац. меншин та створивши комісію з розробки статуту автономії України.

Постанова Тимч. уряду про затвердження ГС була ухвалена 03.07. Того ж дня був оприлюднений ІІ Універсал УЦР.

Дж.: Грушевський М. Спомини // Київ.- 1989. № 10; *Ковалевський М.* При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960; *Церетели И.Г.* Воспоминания о Февральской революции. Париж, 1963.
Літ.: Кудлай О.Б. Центральна Рада – Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень-жовтень 1917 р.) / Дис. … к. і. н.: Спец. 07.00.01. Історія України: Ін-т історії України НАН України. К., 1997. С. 88-96; *Манилов В.* Из истории взаимоотношений Центральной рады и Временного правительства // Летопись революции. 1927. № 5-6.

Олександра Кудлай

ДЕРЖАВНА ВАРТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ –правоохоронна структура Гетьманату П. Скоропадського, яка виконували функції дорев. поліції і жандармерії.

18.05.1918 Рада Мін-рів ухвалила постанову про скасування рішень Тимч. уряду і УЦР щодо утворення міліційних формувань. Міськ. і пов. міліція перетворювалася на держ. варту, яка підпорядковувалася МВС.

У складі мін-ва був утворений департамент Держ. варти (ДДВ). Посада дир. прирівнювалася до рангу заст. мін-ра. Він мав двох віце-дир. У структурі департаменту функціонувало 5 відділів, два з яких мали «освідомчі» функції. Всього у штаті налічувалося понад 150 осіб. Заг. кількість службовців у регіональних підрозділах, губ. резервних та пов. кінних сотнях досягала 60 тис. осіб. Дир. департаменту Держ. варти був призначений випускник Імп. училища правознавства, колиш. тов. прокурора Віленського окруж. суду О. Аккерман. Статут новоствореного правоохоронного органу був затверджений у серпні 1918. До компетенції департаменту було віднесено надзвич. широкий спектр функцій: охорона гром. порядку і безпеки; орг-ція і контроль за діяльністю місц. органів; призначення і звільнення службовців

варти; прикордонна охорона; контроль за проживанням в Україні іноземців; підготовка процедур набуття та позбавлення укр. громадянства; контроль за зберіганням, перевезенням та використанням вибухових речовин тощо. Однак в умовах наростання масового невдоволення гетьманським режимом на передній план діяльності Держ. варти висувалася контррозвідувальна робота: запобігання і припинення злочинів проти держ. ладу і безпеки, збір інф-ції про політ. настрої, страйки, партизансько-повст., профспілковий рух, політ. партії та орг-ції.

П. Аккерман розіслав телеграму усім проживаючим у Київській губ. колиш. офіцерам і нижч. чинам корпусу жандармів, а також чиновникам рос. департаменту поліції про необхідність прибуття до Києва для отримання відповідних призначень у столиці і губ. Повернувшись на службу, вони принесли досвід охоронних структур царських часів, відновили функціонування старої агентури. Прокурорський нагляд за діяльністю чинів Держ. варти був формальним.

З розгалуженням системи правоохоронних органів (кордонна сторожа, митна служба, освідомчий відділ штабу гетьмана, військ. розвідка) функції ДДВ дещо звузилися. Однак в умовах загострення сусп.-політ. ситуації, посилення повст.-партизанського руху збройні загони ДДВ активно залучалися разом з німецько-австрійськими військами для придушення масових сел виступів, зокрема Звенигородсько–Таращанського повстання. П. Аккерман діяв примітивно, широко використовуючи обшуки і арешти, а також відзначався «хворобливою відразою до всього укр.». Укр. мову називав «собачою». Був переконаним монархістом. Ідейним монархістом був й віце-дир. ДДВ М. Тальберг. Не дивлячись на значні відкриті і таємні видатки уряду для утримання Держ. варти, під час листопадового антигетьманського повстання 1918 її структури фактично розпалися. ДДВ був ліквідовани Директорією УНР 04.01.1919.

Дж.: Державний вістник. 1918. 10 серпня; Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Док. і мат.: у 2-х т. Т. ІІ. К., 2015. С. 215-224; Українське державотворення. Невитребуваний потенціал. Словник-довідник. К., 1997.
Літ.: Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Москва, 2014; Департамент Державної варти Міністерства внутрішніх справ Української Держави // Юридична енциклопедія: у 6-ти т. Т. ІІ. К.,1998; Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 2. Київ., 2004; *Тимощук О.* Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.). Харків, 2000; *Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. К., 2011.

Руслан Пиріг

«ДЕРЖАВНИЙ ВІСТНИК» — газета, офіц. друк. орган Ради Мін-рів Укр. Держави.

Створений на базі ред-ції «Вістника Ради Нар. Мін-рів Укр. Нар. Республіки», який припинив вихід після падіння УЦР. Ред. І. Ющишин - відомий укр. педагог і гром. діяч, у травні 1918 очолив новоутворений у складі Держ. канцелярії департамент преси. В ост. були редакції трьох друк. видань – «Держ. вістника» (ред. І. Ющишин), «Вістей краєвої преси» (ред. М. Стадник), «Вістей закорд. преси» (ред. М. Кічура).

У **«Д. В.»** публікувалися насамперед офіц. мат-ли – з-ни, затверджені гетьманом, його грамоти, накази, відручні листи, постанови уряду, міжнар. угоди, розпорядчі док-ти мін-рств, а також повідомлення, оголошення тощо. У перш. номері від 16.05. були оприлюднені основоположні док-ти гетьманської влади – Грамота до всього укр. народу та З-ни про тимч. держ. устрій Укр. Держави. Газета виходила у травні-грудні 1918, тричі на тиждень укр. мовою. За цей час вийшло 83 номери. Поширювався за передплатою 4 крб. 50 коп. на місяць і в роздрібній торгівлі – 25 коп. за номер. Ред-ція знаходилася за адресою вул. Хрещатик, 38.

Дж.: Державний вістник. 1918. № 1-83. 16 травня – 12 грудня. "Електронний ресурс": http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?
Літ.: Предтеча урядової преси // Урядовий кур'єр. 2007. 10 квітня; *Ющишин І.* На службі державної пропаґанди. Причинок до історії одного українського міністерства // Неділя: Ілюстрований національний тижневик (Львів). 1937. 7 січня. Ч. 1 (421). С. 10-12.

Руслан Пиріг

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вищ. виконавчої влади зі спец. статусом і прямим підпорядкуванням главі держави.

До повноважень відомства належав нагляд за з-нністю і правильністю використання держ. коштів та майна. Держ. контролер був чл. уряду з дорадчим голосом, але при розгляді внесених ним питань мав право ухвального голосу.

Держ. контролером був призначений Г.(Ю.) Афанасьєв, його заст. затверджено Д. Валлійського, колиш. ст. ревізора Київської контрольної палати. Структурно держ. контрольна служба складалася з чотирьох департаментів, які очолювали Д. Симонів, В. Пуницький, М. Скугар-Скугаревський, І. Кабачков. Всі вони раніше служили в установах держ. цив. чи військ. (польового) контролю. Регіональну мережу установ складали губ. контрольні палати, підпорядковані безпосередньо Держ. контролеру. Відомство розміщувалося на вул. Володимирській, 10.

Протоколи засідань Ради Мін-рів засвідчують, що Г. Афанасьєв нечасто був присутній на них. Мін-р ісповідань В. Зеньковський згадував: «Г.О. Афанасьєв, через свою глухоту, брав дуже мало участі в роботі Ради Мін-рів, але завжди вносив ту виключну порядність і діловитість, які були йому властиві». 06.06. уряд вперше розглянув профільне питання, подане контрольним відомством – з-нопроект про тимч. ревізії, який був схвалений. На поч. червня уряд розпочав тотальні перевірки органів місц. самоврядування, які були обрані ще за з-нодавством Тимч. уряду, і нерідко складалися з гласних земських зібрань і міськ. дум опозиційно налаштованих до гетьманського правління.

Упродовж червня на засіданнях уряду, які зрідка відвідував Г. Афанасьєв, питання чи з-нопроекти щодо діяльність **Д. К.** майже не розглядалися. Його функції були менш публічні, ніж мін-ств, і обумовлені специфікою відомства, яке було покликане контролювати бюджетні видатки не стільки по факту їх використання, як на етапах прийняття з-нів і постанов

про виділення асигнувань з держ. скарбниці. Представники відомства працювали у Фін. раді, Бюджетній комісії, Малій Раді Мін-рів, Держ. хлібному бюро, комісіях по розробці міждерж. договорів тощо. Ні Г. Афанасьєв, ні його наступник С. Петров жодного разу не доповідали Раді Мін-рів результатів своїх відомчих ревізій.

2.06. уряд у присутності Г. Афанасьєва розглянув питання оплати праці службовців місц. держ. контролю. Оскільки за новим з-нодавством вони позбавлялися т. зв. святкових у розмірі двохмісячного окладу, то їм були підвищені зарплати: контролерам (ревізорам) до 7200, а їх поміч. – 5400 крб.

28.06. Г. Афанасьєв подав заяву на ім'я Ф. Лизогуба з проханням надати йому двохмісячну відпустку за станом здоров'я. Уряд ухвалив передати клопотання «на благоусмотрение пана Гетмана». Через кілька днів П. Скоропадський дав згоду. З 08.07. Г. Афанасьєв участі у засіданнях кабінету мін-рів не брав. Його заміщав Д. Валлійський у статусі тимч. в. о. держ. контролера, обов'язки заст. тимч. були покладені на дир. 2-го департаменту В. Пуницького.

05.08. на позачергову заяву Д. Валлійського уряд ухвалив постанову, якою зобов'язав мін-ва і відомства один примірник копії з-нопроектів, що подаються до бюджетної комісії, надсилати до Держ. контролера. У випадку наявності розходжень він надавав свої зауваження. З ініціативи Д. Валлійського уряд впорядкував оплату місц. чиновників за участь у роботі ін. відомств (засіданнях, нарадах тощо). В залежності від класності вони мали отримувати 8-12 крб. за місцем осн. служби, але за поданням установ, де проводилися заходи.

Працівники центр. апарату відомства підготували проект з-ну про тимч. орг-цію **Д. К.** Переважна більшість законів ін-ційного змісту приймалися як тимч., що означало їх дію лише до обрання вищ. представницького органу – Держ. сейму. З-нопроект чітко визначав статус держ. контролера як чл. кабінету мін-рів, а його заст. користувався правами заст. мін-ра. Встановлювалася Ген. контрольна рада з шести чл., «якій присвоюються всі

права і обов'язки Ради рос. держ. контролю». Її чл. призначалися Держ. контролером. Всі департаменти перебирали функції «рос. держ. контролю». Місц. установи відомства були представлені вісьмома губ. контрольними палатами. Підрозділи держ. контролю також функціонували при чотирьох залізницях та окр. портах.

Г. Афанасьєв повернувся до роботи у др. пол. серпня, взяв участь в обговоренні проекту з-ну про вибори гласних (депутатів) губ. і пов. земських зібрань. Навколо док. точилася гостра б-ба прихильників і противників повернення до цензової виборчої системи. Г. Афанасьєв обстоював переваги куріальної системи, і подав поправку про віднесення до перш. курії осіб, які мають вищу освіту, володіють землею і самостійно ведуть госп-во. Поправка була прийнята більшістю 7 проти 6.

Влітку 1918 у Києві перебувало чимало колиш. чиновників рос. контрольних установ. У кін. серпня за поданням Г. Афанасьєва уряд призначив двох радників Держ. контролера кн. В.Гедройца, колиш. дир. департаменту контролю мін-ва фін. Росії та О. Присьолкова, колиш. поміч. ген.-котролера департаменту військ. і морськ. звітності Держ. контролю Росії.

У вересні і перш. пол. жовтня Г. Афанасьєв рідко з'являвся на засіданнях уряду і жодних профільних питань на розгляд кабінету мін-рів не вносив. 15.09. подав до Ради Мін-рів записку політ. х-ру, у якій виступав проти укр. мови як держ. та пропонував укр. і рос. мови визнати цілком рівноправними. Ще однією виразною демонстрацією Г. Афанасьєвим своїх промонархічних поглядів стала його промова при відкритті Держ. банку України. Він заявив, що великорос. монархія може бути реставрована лише з Києва і тільки звідси вона буде представлена на майбут. мирній конф.

В результаті жовтневої уряд. кризи кабінет мін-рів був відправлений у відставку. П. Скоропадський у спогадах не згадував Г. Афанасьєва як держ. контролера. Однак начальник його Штабу ген. Б. Стеллецький висловився досить відверто: «Контролер Афанасьєв нічого не зробив і ніякого контролю

не здійснював, та це й цілком зрозуміло, як би він почав втручатися в ці справи, то його б негайно від них відсторонили».

25.10. сформований уряд Ф. Лизогуба. На посаду держ. контролера розглядалися кандидатури укр. діячів О. Лотоцького та П. Стебницького. Однак вони стали мін-рами ісповідань та освіти. Контрольне відомство очолив С. Петров, колиш. чиновник центр. установ польового контролю у Петербурзі.

Журнали засідань Ради Мін-рів подають формальні відомості про уряд. діяльність С. Петрова і не розкривають змістовний бік справи. На перш. засіданнях уряду, які розпочалися 01.11.1918, С. Петров участі не брав, підписавши згодом відред. протоколи засідань. Відомство представляв заст. Держ. контролера Д. Валлійський. 07.11. секретарі Ради Мін-рів вперше зафіксували присутність С. Петрова на засіданні кабінету. Наступного дня при затвердженні плану роботи уряду, доповідь держ. контролера була намічена на 13.11.

13.11. С. Петров вніс з-нопроект про здавання в Держ. казначейство грош. сум, які зберігаються у периферійних касах різних держ. установ. З-н мін-ри схвалили, доповнивши пропозицією посилити відповідальність за збереження коштів не тільки штрафними санкціями, але й кримінальною відповідальністю. З-н був цілком нагальним, оск. на місцях наростали деструктивні прояви. Наступного дня уряд був відправлений у відставку.

С. Петров залишився на посаді у новому кабінеті мін-рів, очолюваному С. Гербелем. Прем’єра і гол. ідеологів зміни політ. курсу України на Антанту і відродження Росії, постать С. Петрова влаштовувала. Перші засідання нов. складу уряду регулярно відвідував. 23.11. в. о. прем’єра А. Ржепецький вніс на розгляд Ради Мін-рів два з-нопроекти: про додаткові штати Штабу гетьмана і про штати установ Ген. козацької ради. Перше питання було постійною «головною біллю» мін-ра фінансів, оск. штати установ і військ. підрозділів адм-ції гетьмана весь час розширювалися і вимагали додат. фінансування. А. Ржепецький ухилився від прийняття позитивного рішення, запропонувавши передати з-нопроекти на додатковий розгляд держ.

контролерові С. Петрову і заст. мін-ра фін. К. Замену. Повторно ці питання на розгляд уряду не виносилися.

В умовах наступу військ Директорії на Київ уряд ухвалював з-нопроекти, які стосувалися відкритих і таємних видатків вел. коштів на потреби збройних сил, Держ. варти, добр. формувань, білих армій. Сумнівно, що вони піддавалися експертизі фахівців Держ. контролю. 05.12. мін-ри, обурені інф-цією про появу на ринку вел.кількості спорядження військ. призначення, ухвалили створити спец. комісію для розслідування інциденту, до якої мав увійти й представник держ. контролю.

Не дивлячись на явну небезпеку взяття Києва військами повстанців, С. Петров взяв участь в ост. засіданні Ради Мін-рів 14.12. Його підписи стоять під двома ост. постановами – про відновлення у Києві роботи міськ. думи і про передачу влади Директорії. 08.12.1919 Верх. слідча комісія, створена Директорією для розслідування діяльності уряду П. Скоропадського, пред'явила всім мін-рам ост. кабінету С. Гербеля, включаючи главу МЗС Г. Афанасьєва й Держ. контролера С. Петрова, стандартне обвинувачення у намаганні «скасувати укр. державність і прилучити Україну до Московської (Рос.) Держави озброєною силою». Вони уникли арешту і залишили Київ. Г. Афанасьєв став проф. Белградськго ун-ту. Виявити відомості про подальшу долю С. Петрова не вдалося.

Д. К. Гетьманату П. Скоропадського був створений за взірцем контрольного відомства Рос. імперії. Однак тимч. х-р Укр. Держави, її з-нодавства у сфері держ. видатків, відсутність усталеного держ. бюджету, кризові обставини діяльності уряду у поєднанні з невдалим кадровим вибором глави відомства унеможливили ефективну роботу гол. контрольної інстанції Гетьманату.

Дж.: Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док. Москва, 2014; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918. Київ–Філадельфія,1995; Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Док. і мат.. У 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. Т. ІІ. Київ, 2002; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016.

Руслан Пиріг

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ УНР ДОБИ УЦР – центр. відомство з кер-ва контрольними установами України.

Посада ген. контролера увійшла до складу ГС 15.07.1917, затверджена «Інструкцією Ген. секретаріатові Тимч. уряду на Україні» (04.08.1917).

У складі ГС ген. контролерами були: 15.07.-21.08.1917 М. Рафес (Бунд), 21.08.-01.11.1917 О. Зарубін (ПСР), 01.11.1918-11.02.1918 О. Золотарьов (Бунд). З ухваленням IV Універсалу УЦР (11.01.1918) ГС перейменовувався на Раду Нар. Мін-рів. У складі РНМ, затвердженому 18.01.1918, посада держ. контролера залишилася вакантною. Після реорг-ції уряду 05.03.1918 держ. контролером став О. Лотоцький (УПСФ). З 06.03.1918 в. о. контролера працював Д. Симонов, дир. Перш. контрольного департаменту відомства. З-ном РНМ про Держ. контролера та його тов. ід 26.04.1918 посада ген. контролера перейменована на держ. контролер.

До III Універсалу УЦР (07.11.1917) мав завдання контролю роботи ГС. З проголошенням Укр. Нар. Республіки ген. контролер за дорученням уряду приступив до орг-ції держ. контролю УНР. 14.01.1918 УЦР ухвалила з-н про Держ. контроль УНР, яким на тер. УНР продовжувалася дія з-нів Рос. імперії, що визначали склад, права і обов’язки установ держ. контролю з певними змінами. Держ. контроль УНР очолював ген. контролер. Права та обов’язки Ради Держ. контролю Росії переходили до Ген. контрольної ради, склад та завдання якої також прописувалася з-ном УЦР. Док. визначався незалежний статус контрольних установ та незмінність їх чиновників. Обумовлювалися склад та повноваження Вищ. дисциплінарного суду, охорона прав службовців контролю, а також представництво органів місц.о самоврядування. Центр. контрольні ін-ції мали розташовуватися у Києві.

На тер. України постійно діючими визнано 7 контрольних палат - Київська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Одеська, Подільська та Волинська, а також залізн. контроль Півд.-Зах., Катеринославької і Півд. залізниць та контроль з ревізії обігу портів півд.-зах. частини Чорного моря.

Мали працювати тимч. установи контролю – низка місц. (по буд-ву залізниць), відділ контролю Півд. шляхів та по буд-ву Миколаївського порту.

23.03.1918 РНМ розглянула з-нопроект про утворення окр. контролю для ревізійного нагляду за операціями і видатками місц. установ, що відали справами водних і шосейних шляхів. До цього часу його функції покладалися на гол. польових контролерів Півд.-Зах. і Румунського фронтів, був призначений представник при Мін-ві військ. справ.

Замість заг. присутствій місц. контрольних установ уряджувалися контрольні ради з тими самими правами та визначався їх склад. 17.03.1918 затверджена інструкція щодо виборів контрольних рад у контрольних установах України.

З-ном про Держ. контролера та його тов. (26.04.1918) держ. контролер обирався УЦР та очолював незалежну від адм. органів влади ін-цію; не входив до складу уряду, але брав участь в його засіданнях з правом дорадчого голосу; мав право з-нодавчої ініціативи у справах контролю та порядку витрат держ. коштів та за власним рішеннях проводити контрольну роботу. За доби Центральної Ради з-н не був впроваджений у життя.

Внутр. структура **Д. К.** у складі трьох контрольних департаментів, канцелярії та Ген. контрольної ради була затверджена в сер. квітня 1918. Поч. роботи контрольного відомства можна вважати 12.12.1917, коли уряд виділив кошти на орг-цію департаменту та канцелярії ген. контролера. У квітні 1918 у складі **Д. К.** діяли – *канцелярія держ. контролера* (дир. В. Тарасевич); *перший контрольний департамент* (в. о. дир. Д. Симонов, віце-дир. М. Ковальський); *другий контрольний департамент* (дир. В. Пуницький) та *третій контрольний департамент* (дир. О. Золотарьов, віце-дир-ри М. Скутар-Сквирський та О. Фосс). 28.03.1918 всі контрольні відділи, що працювали у складі мін-в, касувалися, їх справи передавалися Перш. контрольному департаменту. До 29.04.1918 ін-ціональне оформлення **Д. К.** не завершилося.

Восени 1917 відомство займалося розробкою нов. правил прискореної ревізії контрольних установ, був складений план прискореної ревізії центр.

органів влади на 1918. Проводилася ревізія приват. банків. 25.03.1918 РНМ затвердила правила прискореної ліквідації гром. установ, що працювали під час І Світової війни; 17.04. – правила прискореної ревізії контрольних установ. У 1918 **Д. К.** зосередився на «прискореному» ревізуванні установ військ. часу для скорішої їх ліквідації та закритті ревізійних справ за 1917. Вироблялися правила роботи та порядок звітності контрольних установ, а також ревізійної техніки. Відомство зосередило у своїх руках функцію перевірки діяльності всіх мін-в, перші звіти яких мали бути надіслані для перевірки до 01.06.1918.

У березні-квітні 1918 діяла Ген. контрольна рада, яка займалася призначеннями на посади у контрольному відомстві, визначенням окладів службовців, скаргами і конфліктами дрібних підприємців, страхуванням тов-ств.

Дж.: ЦДАВО України. Ф. 2200, оп. 1, спр. 60; Ф. 2209, оп. 1, спр. 4; ф. 2592, оп. 1, спр. 5; ф. 3325, оп. 1, спр. 10, 75, 369; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. / Упоряд.: В.Ф. Верстюк (керівник), О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та ін. Ін-т іст. України НАНУ. Т. 1. К.: Наукова думка, 1996; Т. 2. К.: Наукова думка, 1997.
Літ.: Шандра В.С. Контрольні палати в Російській імперії // Енциклопедія історії України: у 10-ти т. / Редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін. Т. 5. К.: Наукова думка, 2008.

Олександра Кудлай

ДЕРЖАВНИЙ МІСЬКИЙ КОМІСАР – кер. місц. адм-ції ЗУНР.

Посаду **Д. м. к.** доручали одному з лідерів укр. громади міста. Напередодні Листопадового чину 1918 функції і повноваження міськ. комісарів, як гром. лідерів, регулювали Устав і Інструкції для пов. органів Укр. Нац. Ради». Док. передбачав, що міськ. комісар УНРади є вик. органом пов. нац. влади і безпосередньо підлягає пов. комісарові УНРади. Завданням **Д. м. к.** була орг-ція місц. укр. населення для оборони укр. державності. Задля збереження публ. спокою **Д. м. к.** повинен був орг-вати гром. сторожу та керувати всіма орг-ваними виступами відповідно до розпоряджень держ. пов. комісара УНРади.

Д. м. к. мав допомагати укр. командирам у справі зайняття залізн. ст-цій та мостів. У відповідний час **Д. м. к.** мав стати нач. громади, усунувши дотеперішнє кер-во міста.

Після Листопадового зриву у повітах Сх. Галичини укр. міські комісари замінили нач. місц. адм-ції – бургомістрів (посадників) і набули статусу **Д. м. к.**, зокрема було встановлено посаду міськ. комісара й власний Харч. уряд у Янові, який з питань, що не входили до його компетенції, підпорядковувався держ. пов. комісаріатові Городка, до якого містечко належало адм-вно. Для офіц. перебрання держ. установ та майна в Кам'янці-Струмиловій і Тернополі новою владою були створені ліквідаційні комісії. У тих містах, де укр. влада зберегла повноваження колиш. міськрад, **Д. м. к.** контролював їх діяльність.

Держ. міські комісаріати очолили відомі укр. гром.-політ. діячі, переважно правники або педагоги за фахом. У Бродах та Золочеві міськ. комісарами стали євреї (Ріттель і Ґольд). Держ. міські комісари спрямували свої зусилля на забезпечення правопорядку у місті; сприяння міжнац. порозумінню; постачання міськ. мешканців прод-вом, підтримку безперебійного функціонування залізн. вузлів та міськ. комунікацій.

Міські комісари діяли в порозумінні з держ. пов. комісарами та з місц. військ. комендантами ЗУНР.

Дж.: Устав і Інструкції для повітових органів Української Національної Ради. Львів, 1918.
Літ.: *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 96; *Його ж.* Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року) // Україна модерна. Львів, 1999. Ч. 2–3: За 1997–1998 рр. С. 132–193.

Олег Павлишин

ДЕРЖАВНИЙ НАФТОВИЙ КОМІСАРІАТ – галузеве відомство уряду ЗУНР (РДС), у компетенції якого була орг-ція нафтовидобутку, переробки та збуту нафти в ЗУНР–ЗОУНР.

Створений у листопаді 1918 в м. Дрогобич у складі Дрогобицької пов. УНРади як окр. нафтова комісія. Згодом мав підпорядковуватися Держ.

секретаріату публ. робіт. Однак кер. ДНК С. Вітик не виконував окр. розпоряджень РДС.

Д. Н. К. складався переважно з чл. УСДП, проводив політику нац-ції нафтопромислів, своїми заходами спричинив погіршення відносин між ЗУНР та Францією і Бельгією, чиїм громадянам належали конфісковані нафтові вишки. Діяльність **Д. Н. К.** завадила налагодженню обміну нафти на зброю і прод-во з УНР, Угорщиною, ЧСР. Більшість нафтових вишок упродовж листопада 1918 – травня 1919 не працювала.

Серед спроб РДС взяти під контроль нафтовидобуток особливої уваги заслуговує розпорядження Держ. секретаріату торг. і промислу «Про заборону вивозу нафти й нафтових прод.» від 19.11.1918, відповідно до якого введено обмеження на експорт нафти, бензину, парафіну, озокериту, машинного масла. РДС відмовилася від нац-ції нафтових підпр-в.

У січні 1919 **Д. Н. К.** було підпорядковано Держ. секретаріату торг. і промислу. Д. Вітовський отримав наказ ліквідувати **Д. Н. К.**, але його не виконав. Відбувалося злиття **Д. Н. К.** з Дрогобицькою пов. УНРадою і консолідація влади в пов. в руках С. Вітика. 09.02.1919 РДС констатувала, що **Д. Н. К.** виступає її альтернативою, самовільно здійснює продаж нафти, веде спекуляції, призначає урядовців, визначає їм платню. Преса ЗУНР поширювала повідомлення про дрогобицьку, волинську, бучацьку нафтові афери, коли нафтопродукти продавали у 20–30 разів дорожче за фіксовані ціни. Водночас С. Вітик заперечував свою причетність до спекуляцій нафтою, апелював до фактів нестачі фахівців з нафтовидобутку і до фіксованих цін на нафтопродукти. Всі спекуляції він приписував окр. пов. комісарам. Намагався контактувати з Директорією в обхід РДС. При цьому вимагав радикалізації соціальних перетворень.

02.03.1919 РДС видала розпорядок, яким запроваджено 22-відсотковий податок для всіх фіз. і юрид. осіб, які мали право концесії на видобуток нафти. 28.03.1919 розпорядком ДСВС «Про утворення нафтового округу під його безпосереднім підпорядкуванням» **Д. Н. К.** було заміненено Командою

нафтового округу, підпорядкованою ДСВС. РДС не вдалося монополізувати нафтовидобуток і контролювати нафтопереробку.

Діяльність **Д. Н. К.** спричинила соціально-ек. кризу в Дрогобицькому пов., нестачу прод-ва, низку страйків робітників у листопаді-грудні 1918, а 14.04.1919 – кількагод. антидерж. заколот у м. Дрогобич.

19.05.1919 польс. військами зайнято Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. На вимогу Антанти НКГА видала наказ, за яким усі нафтові вежі, ємкості, техн. обладнання залишено неушкодженими полякам.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Док. і мат. Т. 1–3 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001–2003.

Літ.: *Дрогомирецька Л., Савчук Б.* Соціально-економічна політика ЗУНР: історико-правовий аспект // Галичина. Вип. 25–26. Івано-Франківськ, 2014. С. 132–141; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001; *Левицький К.* Перший Секретаріят ЗОУНР // Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Т. 3. Вінніпеґ, 1966. С. 43–47; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів, 1995; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 83–91; *Тимченко Р.* Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918 – червень 1919 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. 2011. Вип. 6. С. 111–144; *Тищик Б.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004.

Микола Вітенко

ДЕРЖАВНИЙ ПОВІТОВИЙ КОМІСАР – кер. пов. адм-ції ЗУНР. Посада **Д. п. к.** замінила нач. місц. адм-ції – пов. старосту, який за колиш. австр. влади підпорядковувався галицбкому наміснику.

Після Листопадового зриву у повітах Сх. Галичини посада **Д. п. к.** доручалась одному з чл. підготовчого ком-ту чи лідерів місц. інтелігенції. Пов. комісарів обирали делегати («відпоручники») гром., затверджувала Львівська делегація УНРади, якій у перші дні листопада 1918 комісари підпорядковувались і звітували. Їх поч. офіц. назва: «Пов. комісаріат Укр. Нац. (Нар.) Ради».

Функції і повноваження комісаріатів напередодні Листопадового зриву 1918 регулювали «Устав і Інструкції для пов. органів Укр. Нац. Ради». Док. передбачав, що **Д. п. к.**, як найвищ. посадовець гром. нац. влади в повіті і вик.

орган УНРади, повинен був утілювати в життя усі розпорядження УНРади і її делегацій; видавати розпорядження з метою збереження публ. спокою, зокрема накази щодо встановлення гром. органів правопорядку в пов.; забороняти самовільні виступи проти нацменшин; керувати всім нац.-політ. життям у пов. й визначати час публ. орг-ваних нац. виступів задля оборони укр. державності. Сфера діяльності **Д. п. к.** передбачала підготовку, разом з пов. ком-том УНРади, заходів для взяття в укр. руки всієї політ. адм-ції повіту; складання списків кер-ків та службовців пов. адм-ції, фін. органів, пошти і телеграфу, залізниці тощо.

У разі надзвич. потреби комісар повинен був призначити всіх службовців і обійняти адм-цію пов., усунувши при цьому ворожі укр. державності органи і виконувати розпорядження УНРади. Завданням **Д. п. к.** було орг-вати збройний підрозділ, головно молоді, під проводом досвідчених військових і подбати про його вишкіл; забезпечити населення прод-вом; подбати про збір коштів на потреби УНРади; переконати населення пов. в потребі нормалізувати відносини з єврейськими та німецькими меншинами. **Д. п. к.** повинен був координувати свої дії з УНРадою та з комісарами сусідніх пов. Після утворенням РДС комісаріати ввійшли в підпорядкування центр. вик. органу ЗУНР.

Перш. держ. актом, який визначив компетенцію пов. адм. органів, став ухвалений УНРадою 16.11.1918 «Тимч. З-н про адм-цію ЗУНР». Док. продовжував дію всіх з-нів і розпоряджень колиш. Австро-Угор. монархії, якщо вони не суперечили державності ЗУНР. Усі адм. держ. установи перейшли в підпорядкування РДС у Львові як ост. інстанції у всіх справах, що підлягали раніше австрійському мін-ву. Гол. («начальним») пов. органом політ. адм-ції став укр. **Д. п. к.**, якого призначав і звільняв держ. секретар внутр. справ.

Д. п. к. мав право й обов’язок приймати присягу урядовців на вірність інтересам ЗУНР; видавати розпорядження у разі, коли урядовці відмовлялися від держслужби, подавати такі рішення на затвердження РДС; затверджувати

рішення пов. органів; наполягати на виплаті платні службовцям; давати дозвіл на носіння зброї цив. населенню; провадити нагляд над діловодством усіх урядів гром. ін-цій пов. й висловлювати РДС свої пропозиції щодо їх діяльності. Пов. військ. коменданти та коменданти жандармерії підлягали **Д. п. к.** виключно в питаннях гром. безпеки. Разом з тим з-н вилучав з компетенції комісарів кер-во судами, поштою, телеграфом, залізницею, соляними копальнями та доменами, дозволяючи втручатися в справи цих ін-цій лише в надзвич. випадках. Більшість із **Д. п. к.** були обрані на місцях, лише в кількох пов. призначені центр. владою ЗУНР. Затвердження урядом цих призначень тривало до кін. 1918.

Держ. пов. комісаріати очолили відомі укр. гром.-політ. діячі, серед них колиш. посли до австрійської Держ. Ради та галицького Крайового сойму, діячі УНДП та УРП, члени УНРади: С. Витвицький (Львів), А. Горбачевський (Дрогобич), М. Король (Жовква), А. Чайковський (Самбір) та ін. Про високий освіт. рівень місц. кер-ва свідчить той факт, що серед 48 комісарів політ. повітів ЗУНР 25 осіб мали докт. ступінь. Пов. комісари ЗУНР–ЗОУНР 1918–1919 часто змінювалися. Так, протягом листопада-грудня 1918 посаду комісара Рава-Руського пов. займали почергово 3 особи.

Окрім орг-ції місц. вик. влади ЗУНР, на рівні політ. пов. на її тер. створювалися комісаріати та ін. держ. установи суд. округів (пов.). Посилаючись на повноваження від Львів. делегації УНРади, самостійно відділився від політ. повіту Бібрка суд. округ Ходорів. З огляду на вел. тер. був адм-но розділений пов. Сокаль–Белз. Окр. комісара обрали для суд. округу Комарно (політ. пов. Рудки). До комісаріату Щирець, який перейняв у своє управління 45 сіл суд. округу, через погане сполучення зі Львовом зверталися також мешканці ін. округів. Нововстановлена адм-ція окр. суд. округів переймала функції політ. влади на керованій ними тер. Орг-ція комісаріатів у суд. округах виявила позитивний ефект після втрати українцями Львова, коли тер. цього політ. пов. управляли 3 комісаріати суд. округів: Львів, Винники та Щирець. Осідком комісаріату суд. округу Львів з 14.12.1918 були с. Запитів,

містечко Яричів Новий і с. Журавники. З др. пол. квітня 1919 цей суд. округ був тимч. об'єднаний з округом Винники. Комісаріат суд. округу Винники до 22.11.1918 перебував у Винниках; до 15.03.1919 – у с. Миклашів; до 15.04.1919 – знову у Винниках; до 06.05.1919 – в Яричеві Новім; до др. пол. травня 1919 – у с. Журавники.

У практиці ЗУНР використовувалися й ін. форми адм-рування. Стрийським і суміжними пов. в перш. пол. листопада 1918 керував колиш. посол до австрійської Держ. Ради В. Сінґалевич. Наділений повноваженнями від Львівської делегації УНРади та іменований «диктатором Стрийщини», він утворив Директоріат, до якого входили він й обрані О. Весоловський та О. Нижанковський. Стрийський Директоріат займався орг-цією укр. влади й призначав нач. держ. установ у цьому регіоні. У Стрию і Турці, поряд із пов. комісарами, зберегли посаду пов. кер-ка з окр. функціями колиш. пов. старости. У Стрию І. Бачинський керував укр. селами, підписуючи відповідні розпорядження як «пов. організатор громад». У пов. Турка вик. владу одночасно здійснювали комісар В. Ріпецький та управитель староства О. Лісікевич.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Док. і мат. Т. 2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2003. С. 6–8; Устав і Інструкції для повітових органів Української Національної Ради. Львів, 1918.
Літ.: *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 93–97; *Його ж.* Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року) // Україна модерна. Львів, 1999. Ч. 2–3: За 1997–1998 рр. С. 132–193.

Олег Павлишин

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ВІЙСЬКОВИХ СПРАВ – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС), у компетенції якого були орг-ція і кер-во збройними силами (армією) ЗУНР–ЗОУНР.

Ств. в умовах війни 09.11.1918, став важливим органом, на який було покладено відповідальні завдання: творення регулярних збройних сил, орг-ція

військ. адм-ції, мобілізація і вишкіл поповнення, підготовка командних кадрів, матеріально-техн. забезпечення армії для ведення війни.

Структура **ДСВС** заг. відповідала орг-ції військ. мін-ва Австро-Угорщини. Відповідно до функцій, у складі **ДСВС** створено 18 відділів, які очолили досвідчені референти. Держ. секретар полк. Д. Вітовський був підзвітний безпосередньо УНРаді, її Президенту Є. Петрушевичу. Його заст. став о. П. Бубела.

Заг. відділ під кер-вом сот. В. Тимцюрака готував з-нодавчі акти, накази. Ним було опрацьовано й видано розпорядок від 13.11.1918 про часткову мобілізацію колиш. вояків австро-угорської армії 1883–1900 рр. н., розподіл країни на військ. обл. та округи.

Секретаріат запровадив затверджену УНРадою військ. присягу: «Присягаю торжєственно всемогущему Богу – повинуватися вірно і слухняно ЗУНР, її верх. владі, її правительству, її армії, як також всім її керманичам і всему її начальству, їх поважати та захищати, їх прикази та розпорядження у всякій службі виконувати, проти кожного ворога, хто-небудь ним був би і де тільки воля її верх. влади вимагатиме на водах, на сушах, у воздусі, в день і в ночі, у боях, у наступах, сутичках і всякого роду підпр-вах, словом на кожному кроці, в кожнім случаю хоробро і мужньо боротися, наших військ. прапорів і оружжя в ніякім случаю не покидати, з ворогом ніколи в найменші порозуміння не входити, завжди так вестися, як цього воєнні з-ни вимагають та як чесним воїнам личить, і в цей спосіб в чести жити й умирати. – Так нам, Боже, допоможи – Амінь».

Розпорядком від 15.12.1918 старшин, підстаршин і стрільців ГА підвищено у званні на ступінь, порівняно з тим, що мали в австро-угорському війську. 04.02.1919 встановлено порядок орг-ції дух-ва укр. війська. Видано розпорядки про запровадження польових судів при ОВК (28.01.1919), про Залізн. військ. управу (02.02.1919). 04.04.1919 опубліковано наказ про встановлення військ. нагород.

Персональний відділ під проводом сот. В. Панчака займався проблемами комплектування частин ГА та ін. тилових військ. формацій старшинами, підстаршинами і стрільцями, розробив схему проходження служби старшинами, готував накази про підвищення їх у званнях. За період війни відділ підготував щонайменше 11 наказів, якими здійснено бл. 3500 підвищень у званнях. Їх регулярно публікувались у «Вістнику Держ. секретаріату військ. справ».

За пропозицією відділу Держ. секретаріат запровадив схвалені УНРадою такі військ. звання: *стрільці* – стрілець, ст. стрілець, вістун; *підстаршини* – десятник, ст. десятник, булавний ст. десятник, підхорунжий; *молодші старшини* – хорунжий, четар, поручник, сот.; *вищі старшини* – отаман, підполк., полк.; *генерали* – ген.-четар, ген.-поручник, ген.-сотник.

Для старшин. складу встановлено термін служби у званні, після якого надавалося право на підвищення. У період війни він становив: для хорунжого – 6 місяців; четаря, поручника – 2 р.; сотника – 3 р.; отамана – 1 р.; підполк. – 1 р. За особливі бойові заслуги наступне військ. звання надавали достроково. Розпорядженням ДСВС від 05.12.1918 впроваджено грош. оклади: стрілець щоденно отримував 50 сотиків, вістун – 1 корону, старший десятник – 2,5 корони; старшинам встановлено щомісячні оклади: хорунжому – 200, поручнику – 300, полк. у – 560 корон. Передбачалася виплата пенсій.

Відповідно до військ. звань за участю Персонального відділу ДСВС впровадив відзнаки. Згідно з розробленим відділом положенням, право присвоювати молодші старшинські звання хорунжого і четаря надавалося ОВК. Наступні військ. звання присвоював ДСВС.

Чи не найскладнішою проблемою ДСВС і його Персонального відділу був добір командирських кадрів. 16.11.1918 ДСВС наказав усім окруж. і пов. військ. командам узяти на облік усіх старшин-українців і негайно мобілізувати. Насамперед не вистачало командних і штабних офіцерів вищ. ланки, тому ген. посади командирів корпусів і бригад займали старшини (від сотника до полк.).

Мобілізаційний відділ орг-вував призов до війська і поповнення частин. Ним керував о. Н. Гірняк. Відділ співпрацював з ОВК, на які було покладено виконання указу від 13.11.1918 про частковий призов до війська, згодом з-ну про обов'язкову військ. службу всього укр. населення. Представники нацменшин вступали до війська лише на добровільних засадах. Від служби звільняли також синів, на утриманні яких були непрацездатні батьки, сироти, самостійних управителів госп-в, працівників держ. підпр-в, залізниць і держ. органів, які забезпечували життєдіяльність армії.

Мобілізаційний відділ підтримував тісний зв'язок з Віденською Збірною станицею ГА, яка займалася мобілізацією добровольців, колиш. старшин австрійської армії до збройних сил ЗУНР.

Муніційний відділ під проводом сот. УСС С. Магаляса відповідав за постачання озброєння. На жаль, великі запаси австрійської зброї і набоїв, військ. техніки у Львові та Перемишлі потрапили до поляків, а спеціалізованих підпр-в оборонної пром-ті в Галичині не існувало. Завдяки праці старшин відділу та військ. формувань було зібрано озброєння і військ. майно, залишене австро-угорськими та рос. військами. З вел. труднощами зброю придбано в ЧСР та Угорщині в обмін на нафтопродукти. Чимало гармат, літаків, стріл. зброї та боєприпасів надала УНР. Орг-вували реквізицію зброї в австро-угорських військ. частинах, які поверталися через Галичину з Наддніпрянщини.

Письменний відділ під орудою орг-ра сокільського руху в Галичині, четаря УСС, проф. І. Боберського укладав словники укр. військ. термінології і спец. лексики. Чл. відділу започаткували створення військ. картографічного ін-ту, видання топографічних карт ЗУНР. У відділі було розроблено проект однострою ГА, за осн. якого взято січ. однострій авторства поручника Л. Лепкого.

Велику агітаційно-пропагандист. роботу виконував *Пресовий відділ* під проводом четаря Н. Гаморака. Складовою відділу стала ред. тижневого час. ГА «Стрілець» у Тернополі, а згодом у Ходорові на чолі з В. Пачовським. За

сприяння відділу видавали армійські час. «Козацький голос (1-й Галицький корпус), «Стрілецький шлях» (3- корпус), «Золочівське слово» (Золочівська ОВК, ред. – старшина УСС, поет і мистецтвознавець М. Голубець), а також «Вістник Держ. Секретаріяту Військ. Справ» (виходив 01.12.1918 – травень 1919). За допомогою радіотелеграфної ст. відділ отримував інформацію зі всього світу, а від НКГА – фронтові повідомлення, на осн. яких оперативно готував звіти для преси.

Вагомий внесок у розбудову збройних сил ЗУНР робили інші *відділи* ДСВС, зокр.: *артилерії* (референт сот. Р. Щипайло), *летунства* (сот. УСС П. Франко), кінноти (поручник О. Галицький), *судівництва* (от. О. Підляшецький), *технічний* (сот. В. Шухевич), *зв'язку* (сот. Р. Білинський), *залізничний* (сот. УСС Ю. Буцманюк), *інтендантський* (сот. Г. Герасимович), *харчовий* (поручник О. Черкавський), *духівництва* (сот. о. М. Їжак), *санітарний* (о. Р. Білас), *ветеринарний* (сот. Є. Бородієвич), а також *канцелярія ДСВС*, ост. шефом якої був ген. австрійської армії Г. Ціріц.

ДСВС очолювали: полк. Д. Вітовський (09.11.1918–13.02.1919.), полк. В. Курманович (16.02–9.06.1919). Після проголошення Диктатури 09.06.1919 ДСВС було ліквідовано, а його функції перебрали Військ. канцелярія Диктатора Є Петрушевича і НКГА. Осідком ДСВС почергово були Львів (09–22.11.1918), Тернопіль (22.11.1918–02.01.1919), Станиславів (02.01.–24.05.1919), Бучач (25.05–8.06.1919).

Завдяки наполегливій і цілеспрямованій діяльності полк. Д. Вітовського і старшин ДСВС за складних умов польсько-укр. війни була створена боєздатна ГА, яка протягом майже 9 місяців протистояла збройним силам відродженої Польщі.

Літ.: Бемко В. Державний Секретаріат військових справ // Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Т. 1. Вінніпеґ, 1958. С. 426–428; *Литвин М.Р.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998; *Литвин М.Р., Науменко К.Є.* Історія ЗУНР. Львів, 1995.

Микола Литвин

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ВІРОІСПОВІДАННЯ – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС), у компетенції якого була орг-ція реліг. життя краю, налагодження співпраці реліг. громад із владою ЗУНР–ЗОУНР.

Створене 09.11.1918 у м. Львів. Кер. (держ. секретар) – О. Барвінський, який очолював і Держ. секретаріат освіти. Передбачалося створення кількох відділів. Один із них мав відповідати за взаємини з ГКЦ. Після від'їзду 21.11.1918 РДС до м. Тернопіль О. Барвінський залишився у Львові й своїх обов'язків держ. секретаря більше не виконував.

04.01.1919 **ДСВ.** реорг-но в Держ. секретаріат освіти та віроісповідань (**ДСОВ**). У ньому було 4 відділи: спец. (проф.) шкіл, нар. шкільництва, сер. шкіл і гімназій, віроісповідних справ. Очолив **ДСОВ** А. Артимович. Акт. роботи в реліг. сфері ЗУНР РДС не проводила.

З-нодавство гарантувало право свободи віровизнання, реліг. права і свободи представників усіх конфесій краю: греко-католицькошл, греко-православного, римсько-католицького, вірменсько-католицького, протестантського та іудейського віросповідань. Для створення нов. конфесій та проведення їхніми представниками реліг. практик необхідним був дозвіл держави. Встановлювалася рівність представників різних віросповідань перед з-ном.

У березні 1919 на низці засідань пов. рад та УНРади порушували питання про формування віроісповідних громад, на зразок тих, що з 1874 створювали іудеї. Висловлювалися думки про секуляризацію церк. земель. Парафіяльних священиків, за проектами К. Трильовського та ін., мали обирати всі чл. віроісповідних громад. Ліквідовувалася система патронату над парафіяльними церквами. Такі пропозиції викликали протести з боку ГКЦ й були відхилені.

17.04.1919 після від'їзду А. Артимовича до Відня **ДСОВ** очолив А. Крушельницький. 25.04.1919 РДС видала розпорядок «Про встановлення дорожняного додатку вдовам і сиротам по греко-католицьких священиках».

Цим розпорядком та деякими ін. надано пільги й соціальні гарантії дух-ву та їх. родинам.

ДСОВ мав власний друк. орган «Вістник держ. секретаріату освіти і віроісповідання». У ньому друкувалися розпорядження **ДСОВ**, повідомлення про призначення на роботу, проекти пропонованих з-нів у сфері освіти й релігії. **ДСОВ** припинив свою діяльність 09.06.1919 після проголошення Є. Петрушевича Диктатором.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат. Т. 1–2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001–2003.

Літ.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. С. 15–22, 48–66; *Левицький К.* Перший Секретаріят ЗОУНР // Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Т. 3. Вінніпеґ, 1966. С. 43–47; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів, 1995; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 83–91; *Тищик Б.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004.

Микола Вітенко

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ – галузеве мін-во уряду ЗУНР–ЗОУНР (РДС) у компетенції якого була орг-ція місц. адм-ції та правопорядку.

Утворений 09.11.1918 у Львові. Кер. (держ. секретар) – Л. Цегельський, заст. (тов.) – Р. Перфецький. Перш. держ. актом, який визначив компетенцію **ДСВн.С**, став ухвалений УНРадою 16.11.1918 «Тимч. З-н про адм-цію ЗУНР». Док. продовжував дію всіх з-нів і розпоряджень колиш. Австро-Угорської монархії, якщо вони не суперечили державності ЗУНР. Усі адм. держ. установи перейшли в підпорядкування РДС у Львові як ост. інстанції. З-н регламентував адм. компетенції пов. органів влади і встановив їх підпорядкування **ДСВн.С**. 20.12.1918 **ДСВн.С** видав розпорядок у справі назв держ. адм-цій, службової присяги працівників адм-цій та у питаннях емблем, написів та печаток в адм. установах. На поч. січня 1919 в Станиславові, після відставки уряду К. Левицького, нов. кабінет сформував С. Голубович. Керівником **ДСВн.С** призначено І. Макуха. Р. Перфецький продовжував в. о.

заст. секретаря. У новосформованому уряді С. Голубовича **ДСВн.С** було передано функції секретаріатів сусп. здоров'я, праці та сусп. опіки. Під нагляд **ДСВн.С** передано також Держ. Харч. Уряд ЗОУНР. У перш. пол. 1919 секретаріат задля охорони гром. порядку орг-вав Держ. жандармерію. Секретаріат сприяв заснуванню у Станиславові Школи Держ. Жандармерії. У складі секретаріату діяла особова секція, яка відала персональними справами держ. службовців ЗОУНР. Окр. відділ займався питанням інтернованих та осіб, потенційно ворожих укр. владі. Сан. деп-нт секретаріату виконував функції колиш. ДС сусп. здоров'я, сприяв заснуванню Держ. ради здоров'я ЗОУНР. Службовцями **ДСВн.С** у перш. пол. 1919 були: правники О. Турянський, Г. Ракочій, Б. Чайківський, В. Лисий; офіцер жандармерії Ю. Волощук (референт справ жандармерії), лікар А. Целевич (сан. референт). Працівники канцелярії секретаріату: А. Фішґрінд, Є. Орищук та Є. Надрага. Для поборювання хабарництва і корупції **ДСВн.С** встановив посаду Держ. Ревізора з широкими контрольними повноваженнями (М. Воробець, заст. – Р. Курбас). Внаслідок проведених ревізій навесні 1919, за звинуваченням у корупції було арештовано кількох відповідальних працівників пов. адм-ції ЗОУНР. Секретар внутр. справ І. Макух конфліктував з секретарем військ. справ Д. Вітовським та комендантами Окруж. військ. команд у питаннях розмежування повноважень див. і військ. влади в ЗОУНР. Службовець **ДСВн.С** В. Лисий підготував проект З-ну про вибори до Установчого Сойму ЗОУНР. У своїй роботі секретаріат співпрацював з адм-ційною комісією УНРади. **ДСВн.С**, як і увесь уряд, припинив свою діяльність 09.06.1919 після проголошення Є. Петрушевича Диктатором. Функціїї уповноваженого з внутр. справ у Раді уповноважених Диктатора в Галичині (влітку–восени 1919) виконував С. Голубович.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат.: у 5-ти т. / Кер. роботи і відповід. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2003. Т. 2: Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / Уклад. О. Карпенко, К. Мицан. С. 6–8; *Макух І.* На народній службі. Спогади. Дітройт: Видання Укр. Вільної Громади Америки, 1958. С. 241–254.

Літ.: *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів: Літопис, 2008. С. 83–91; *Чубатий М.* Державний лад на Західній Области Української Народної Републики // Записки Наук. товариства ім. Шевченка. Т. 205: У пошуках історичної правди. Зб. на пошану М. Чубатого 1889–1975 / Ред.: Г. Лужицький; Я. Падох. Ню-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1987 (Іст.-філософічна секція; Правнича комісія, ч. 2). С. 31–35.

Олег Павлишин

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ЗАГРАНИЧНИХ СПРАВ – зовнішньополіт. мін-во ЗУНР у листопаді 1918 – червні 1919.

Утворене в складі РДС 09.11.1918 у Львові. Кер. (держ. секретар) – В. Панейко, заст. (тов.) – М. Лозинський, службовці: суд. радник Р. Ковшевич та літ-рознавець О. Кульчицький. У листопаді 1918 В. Панейко провадив перемовини з представником країн Антанти, французьким офіцером Вільємом, який, як виявилося згодом, діяв на користь Польщі. У грудні 1918 В. Панейко, як представник ЗУНР, виїхав до Парижа на Мирну Конф., куди дістався у лютому 1919. У грудні 1918. секретаріатом тимч. керував С. Голубович, який незабаром очолив другий уряд ЗУНР. Працівники **ДСЗС** були присутні на проголошенні Актів Злуки у Києві 22.01.1919. Я. Олесницький зачитував акти соборності французькою мовою. На їх підставі, наддніпрянці та галичани утворили спільну дип. місію у Парижі. В. Панейко став заст. гол. делегації; А. Петрушевич та ОКульчицький – працівниками дип. місії. Кер-во **ДСЗС** перейшла до рук Л. Цегельського, який тимч. став управителем секретаріату. Задля демонстрації одноцільної політики Л. Цегельського призначено одночасно заст. мін-ра закорд. справ УНР. У лютому 1919 секретаріатом тимч. керував С. Витвицький, як перш. шеф секції. У пол. березня 1919 – посаду управителя зайняв М. Лозинський, який зумів дістатися Станиславова з окупованого поляками Львова. Його заст. залишився Я. Олесницький. Службовцями секретаріату були: сот. О. Сліжінський, радник з комерційних та ек. питань; референт о. К. Бон, референт; М. Гайдучок, канцелярійний поміч. Навесні 1919 до складу секретаріату призначили історика М. Кордубу. На поч. травня 1919, виїзду до Парижа

М. Лозинського, на чолі секретаріату знову став С. Витвицький. Секретаріат співпрацював з комісією УНРади із заграничних справ.

У перш. пол. 1919 **ДСЗС** складався з трьох відділів: дипломатичного, пресового і паспортного («пашпортового»).

ДСЗС, як і увесь уряд, припинив свою діяльність 09.06.1919 після проголошення Є. Петрушевича Диктатором. У Раді уповноважених Диктатора в Галичині функціїї уповноваженого з заграничних справ (влітку–восени 1919) виконував С. Витвицький. Після проголошення Диктатури Є. Петушевича він став уповноваженим із закорд. справ Уряду Диктатора. З листопада 1919 до серпня 1920 зовнішніми справами керував Є. Петрушевич. У серпні 1920 уповноваженим Колегії Диктатора став С. Витвицький, а від січня 1921 до березня 1923 – К. Левицький

Літ.: *Кучабський В.* Українська дипльоматія і держави антанти в році 1919 // Дзвони. Львів, 1931. Грудень. Ч. 9. С. 607–615; *Левицький К.* Перший Державний Секретаріят у Львові // Український Скиталець. Відень, 1923. 1 червня. Ч. 11. С. 15–18; *Литвин М.Р., Науменко К.Є.* Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАНУ; Вид. фірма «ОЛІР», 1995; *Павлишин О.* «Він був складною і незвичайною індивідуальністю…». Нарис біографії Василя Панейка // Дипломатична і консульська служба у вимірі особистості. К., 2016. Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична». Вип. № 13. С. 167–179; *Павлюк О.* Дипломатія злуки: До питання про об'єднання УНР і ЗУНР // Всесвіт. Київ, 1992. № 1–2. С. 176–178; *Чубатий М.* Державний лад на Західній Области Української Народньої Републики // Записки Наук. Товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1987. Т. 205: У пошуках історичної правди. Зб. на пошану М. Чубатого 1889–1975 / Редакція: Г. Лужницький і Я. Падох. С. 21–22.

Олег Павлишин

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС), у компетенції якого була орг-ція землеустрою та підготовка зем. реформи в ЗУНР–ЗОУНР.

Створений 09.11.1918 в м. Львів. Кер. (держ. секретар) – С. Баран. 10.11.1918 чл. уряду склали урочисту присягу.

На урочистостях зем. реформа була проголошена одним із завдань РДС. 13.11.1918 В. Струка призначено заст. (тов.) держ. секретаря зем. справ.

21.11.1918 **ДСЗемС** виїхав до м. Тернопіль. Після відставки С. Барана в січні 1919 уряд очолив С. Голубович, кер. **ДСЗемС** призначено М. Мартинця.

Робота **ДСЗемС** велася у складних воєнних умовах. Низку його ініціатив не вдалося реалізувати. Ін. впроваджувалися повільно. Тимч. зберігалися в силі австрійський цив. кодекс, з-н про ґрунтові книги, ін. австрійські з-ни й розпорядження с.-г. спрямування і землеволодіння.

Одним із гол. завдань **ДСЗемС** було створення і поповнення, спільно з Харч. урядом, запасів прод-ва. Саме для цього і формували зем. комісії на місцях, на які покладали виконання постанови РДС про відшкодування у власність держави пол. врожаю від панських, дідичних та ін. вел. землеволодінь.

ДСЗемС здійснював нагляд за зем. ресурсами; підпорядковував собі «рільничих референтів» при держ. пов. комісаріатах, пов. зем. комісії та гром. (сільські) рільничі комісії. До складу **ДСЗемС** входили відділи лісовий і, окр., водного госп-ва, управа камеральних дібр. Рільничі референти мали слідкувати за станом обробітку орних земель. За станом лісів стежили лісові інспектори (урядники), які входили до місц. управ камеральних дібр.

Одним із перш. з-нодавчих актів **ДСЗемС** стало розпорядження лісоохоронним службам (управам камеральних дібр) віддати населенню у користування пасовища та визначити ділянки лісу, необхідні для заготівлі деревини для міст. Вони також мали надати допомогу в заготівлі буд. матеріалу.

19.01.1919 обіжником секретарів внутр. справ І. Макуха і зем. справ М. Мартинця пов. комісаріатам визначено порядок підготовки до весняних польових робіт. Обіжник вимагав строго контролювати вивіз збіжжя за межі пов., надання дозволів на перевезення окр. продуктів харчування в обмеженій кількості. Передбачався суворий нагляд за весняною сівбою, виділенням с.-г. інвентарю потерпілим селам, збереженням поголів’я худоби і коней.

З-ном УНРади «Про заборону позбування і обтяження більших посілостей» обмежувалася спекуляція лісовими ділянками, визначався порядок продажу та купівлі деревини держ. (табулярних) лісів.

30.01.1919 при **ДСЗемС** створено правничу комісію з 15 осіб (фахівці с. г-ва, юристи, чл. УНРади) з підготовки зем. реформи. Очолив її М. Мартинець.

04.02.1919 зем. комісія при **ДСЗемС** підготувала проект зем. реформи. Його оголошено С. Голубовичем на пленарному засіданні УНРади. Оскільки в чл. УНРади були зауваження до проекту, 10.02.1919 зем. комісію розширено до 25 осіб (14 селян, 5 юристів, 3 священики, 2 вчителі, 1 інжен.). Очолив комісію Л. Бачинський. Проекти реформи обговорювали на засіданнях УНРади.

З метою запобігання саботажу польського населення, насамперед вел. землевласників, 21.02.1919 **ДСЗемС** спільно з ДСВнС видав розпорядження «В справі примусової управи землі на 1919 рік», згідно з яким забезпечено використання за призначенням усіх придатних до обробітку земель. Власників землі та орендарів, які були не в силі обробити поля, зобов'язували до 10.03.1919 про це заявити зем. комісіям, подавши докладний опис ґрунтів. Було ухвалено санкції проти власників та орендарів тих земель, що не оброблялися.

Рільничі комісії мали право вилучати такі землі в держ. розпорядження, а в окр. випадках передавати їх беззем. і малозем. селянам, які мали за це сплачувати податок.

Встановлювалося покарання від 200 до 500 корон за кожен необроблений га землі. За псування інвентарю та перешкоджання польовим роботам передбачалися штрафи 100–50000 корон або 1–6 міс. арешту. Цим розпорядженням скасовано всі зем. з-ни і розпорядження колиш. австрійської влади й раніше видані **ДСЗемС**.

З наближенням весни нагальність вирішення зем. проблеми стала очевидною. 18.03.1919 зем. комісія **ДСЗемС** підготувала з-н «Про вивласнення вел. табулярних посілостей», який визначав порядок конфіскації

земель у вел. землевласників. Максимальне землеволодіння обмежувалося 200 моргами (1 морг - 0,57 га). Надлишок землі вилучали. Конфіскації підлягали землі осіб, які зі зброєю боролися проти укр. влади. Націоналізовані землі вважалися власністю держави й переходили в тимч. управління громад. зем. комісій, що мали їх розподіляти між селянами для подальшого використання. Урожай з таких земель мав розподілятися пов. і гром. зем. комісіями між селянами, які на них працювали, відповідно до кількості роб. днів. Частину врожаю надавали воякам ГА та їхнім сім'ям.

14.04.1919 УНРада ухвалила з-н про аграр. реформу. Основу цього з-ну підготували С. Баран, Л. Бачинський, С. Данилович, М. Мартинець, а доповнення внесено зем. комісією (Т. Старух, С. Матковський, С. Онишкевич, Г. Тершаковець – від УНТП, С. Данилович, П. Шекерик-Доників, І. Макух – від УРП, С. Вітик, А. Шмигельський – від УСДП). Без викупу конфісковували землі австрійського уряду і його стр-р у Галичині, учасників збройної б-би проти укр. влади, вел. зем. наділи, придбані в роки І Світової війни. Всі ін. власники мали отримати відшкодування за конфісковані землі. Зем. комісії нац-зованою землею мали наділяти беззем. і малозем. селян на осн. права приват. власності. На майбутнє позбавляли права на землю громадян ін. держав, а також дезертирів з ГА і кримінальних злочинців. У власність держави переходили ліси, а у власність сільських громад – водойми.

До часу поділу землі між селянами нею мали управляти обл., пов. та гром. зем. комісії. Функціями обл. комісії визначено конфіскацію, відшкодування власності та перерозподіл землі. Пов. комісія здійснювала нагляд за господарюванням на конфіскованих землях у підпорядкованому пов., слідкувала за звітами гром. комісій і скаргами громадян. Гром. комісії управляли землею на місцях і підпорядковувалися пов. та обл. комісіям.

З-н застерігав від самовільного захоплення землі. Такі дії каралися арештом до 6 міс. або штрафом до 10 тис. корон, позбавленням права на участь у парцеляції землі. Недоліком зем. з-ну було його відтермінування. Розподіл земель передбачалося розпочати після завершення війни і

повернення «жовнірів і полонених додому». 09.05.1919 Виділ УНРади окремим з-ном роз'яснив положення зем. з-нодавства щодо продажу-купівлі табулярних земель. Низку питань реалізації реформи відкладено до вирішення майбут. соймом ЗОУНР. Загалом же зем. з-н ЗОУНР мав прогресивний х-р.

ДСЗемС, як і весь уряд, припинив свою діяльність 09.06.1919, після проголошення Є. Петрушевича Диктатором. Держ. секретаря зем. справ М. Мартинця польські легіонери без суду розстріляли 13.06.1919 в лісі біля с. Присліп (суч. Богородчанський р-н, Івано-Франківська обл.) після невдалої спроби прорватися до ЧСР.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат. Т. 1–2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001–2003.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат. Т. 1–2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001–2003; Земельний закон для ЗОУНР // Республика. 1919. 8 травня.

Літ.: *Дрогомирецька Л., Савчук Б.* Соціально-економічна політика ЗУНР: історико-правовий аспект // Галичина. Вип. 25–26. Івано-Франківськ, 2014. С. 132–141; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. С. 185–189; *Левицький К.* Перший Секретаріят ЗОУНР // Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Т. 3. Вінніпеґ, 1966. С. 43–47; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів, 1995; *Малик Я.* Державна аграрна політика Західно-Української Народної Республіки // Демократичне врядування. Науковий вісник. 2008. Вип. 2. С. 84–88; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 83–91; *Його ж.* Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 6. Львів, 2000. С. 170–183; *Сливка С.С.* Правовий механізм реалізації земельної реформи у Західно-Українській Народній Республіці // Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. 2014. № 2. С. 24–31; *Тищик Б.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004; *Шептицька Л.* Степан Баран – державний секретар земельних справ ЗУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. Львів, 2009. С. 571–577.

Микола Вітенко

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ПОШТИ і ТЕЛЕГРАФУ – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС), до компетенції якого належала орг-ція поштового і телеграфного зв'язку в ЗУНР–ЗОУНР.

Створений 09.11.1918 в м. Львів. Кер. (держ. секретар) – О. Пісецький. **ДСПТ** перебував у Львові, 24.11.–31.12.1918 – у м. Тернопіль, січні- травн 1919 – у м. Станиславів.

Осн. завданнями **ДСПТ** було налагодження зв'язку та функціонування залізниці. Оск. на той час на залізниці, пошті і телеграфі працювали переважно поляки (австрійці і чехи звільнилися та виїхали з краю), розпорядження укр. влади саботували.

19.12.1918 **ДСПТ** видав розпорядження про прийняття присяги службовцями на вірність ЗУНР. Усіх, хто не прийняв присягу, звільнено з роботи; залишилися переважно українці та євреї. Колишні австрійські герби та емблеми, написи на установах, печатки було замінено укр.; на телеграфі запровадили укр. мову. На пошті продовжували використовувати австрійські марки з укр. наддруками.

У грудні 1918 в м. Тернопіль **ДСПТ** орг-вав курси поштових працівників, телефоністок і телеграфісток. Надалі такі курси було відкрито в м. Станиславів, низці повв. міст. 20.12.1918 О. Пісецький орг-вав школу військ. телеграфістів у м. Тернопіль.

У грудні 1919 **ДСПТ** об'єднаний з Держ. секретаріатом шляхів сполучень у Держ. секретаріат шляхів і пошти та телеграфу (ін. назва – Держ. секретаріат комунікацій). Йому підпорядковувалися: Дирекція залізниць у м. Станиславів, начальні міські й пов. уряди залізн. шляхів; Дирекція пошти та телеграфу, пов. поштово-телеграфні уряди (відділи); служба кур'єр. зв'язку. І. Мирон (раніше керував Держ. секретаріатом шляхів сполучення) очолив **ДСПТ**, О. Пісецький – Дирекцію пошт і телеграфів.

У січні-лютому 1919 відновлено понад 2 тис. телеграфних стовпів. Встановлено систему покарань за пошкодження ліній зв'язку, аж до смертної кари. Запроваджено нові телеграфні апарати. Налагоджено поштовий зв'язок.

10.01.1919 розпорядженням **ДСПТ** створено систему кур'єрського зв'язку що охопив усі пов. ЗУНР з гол. ст-ми в м. Красне, Тернопіль, Станиславів, Стрий і Самбір.

Завдяки **ДСПТ** в січні-березні 1919 велася активна робота з налагодження залізн. руху. Відбудовано й відремонтовано мости, переїзди, рухомий склад. Помітну допомогу в цьому надавала УНР.

Мін-во шляхів УНР надіслало до Галичини машиністів, ін. фахівців, виділило значні кошти на ремонт вузькоколійок, залізниць, заготівлю палива, металу. У січні 1919 розпочали роботу 3-місячні залізн.-техн. курси в м. Станиславів. **ДСПТ** відповідав за налагодження евакуації армії, кер-ва ЗОУНР за р. Збруч у червні 1919. 09.06.1919, після проголошення Є. Петрушевича диктатором, **ДСПТ** припинив діяльність, передавши свої функції Раді уповноважених диктатора Галичини.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат. Т. 1–2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001–2003.
Літ.: *Драбчук І., Скаврінко М.* Іван Мирон – міністр ЗУНР. Галич, 2007; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. С. 190–192, 262–265; *Левицький К.* Перший Секретаріят ЗОУНР // Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Т. 3. Вінніпеґ, 1966. С. 43–47; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів, 1995; *Мікула О.* Державні залізниці З.О.У.Н.Р. // Літопис Червоної Калини. 1935. Ч. 5. Травень. С. 4; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 83–91; *Тимченко Р.* Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918–червень 1919 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. 2011. Вип. 6. С. 111–144; *Тищик Б.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004.

Микола Вітенко

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ПРАЦІ ТА СУСПІЛЬНОЇ ОПІКИ – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС), до компетенції якого належала орг-ція системи соціального захисту в ЗУНР–ЗОУНР.

Створене 09.11.1918 в м. Львів. Кер. (держ. секретар) – А. Чернецький.

ДСПСО займався захистом інтересів і мат. забезпеченням сиріт, калік, хворих, непрацездатних людей, осіб похилого віку, а також охороною праці робітників; мав допомагати малозабезпеченим, вдовам, сім’ям загиблих старшин та вояків ГА. **ДСПСО** частково мали підпорядковуватися чи співпрацювати відповідні структури ГКЦ. **ДСПСО** виконував посередницькі

функції між працедавцями і робітниками, запобігав страйкам, слідкував за дотриманням труд. з-нодавства, в т. ч. 8-годинного роб. дня, заборони праці у святкові й вихідні дні.

22.11.1918 **ДСПСО** евакуйовано до м. Тернопіль. А. Чернецький залишився у м. Львів і обов'язків держ. секретаря надалі не виконував. У січні 1919 **ДСПСО** ліквідовано. Частину його функцій передано відповідному відділу ДСВнС (кер. М. Козаневич, Р. Скибінський, О. Устиянович).

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат. Т. 1–2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001–2003.
Літ.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. С. 323–346; *Левицький К.* Перший Секретаріят ЗОУНР // Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Т. 3. Вінніпеґ, 1966. С. 43–47; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів, 1995; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 83–91; *Тимченко Р.* Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918 – червень 1919 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. 2011. Вип. 6. С. 111–144; *Тищик Б.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004.

Микола Вітенко

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ПУБЛІЧНИХ РОБІТ – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС), у компетенції якого була орг-ція роботи пром. підпр-в та нац-ваних секторів економіки ЗУНР–ЗОУНР.

Створений 09.11.1918 в м. Львів. Офіц. кер. (держ. секретарем) призначено І. Макуха, який на той час перебував у м. Товмач (суч. м. Тлумач, Івано-Франкська обл.). 18.11.1918, висловлюючи свою незгоду з кер. РДС, І. Макух подав у відставку й посада залишалася вакантною. У січні 1919, на прохання С. Голубовича, І. Макух очолив ДСВнС. Увесь цей час обов'язки держ. секретаря **ДСПР** виконував М. Козаневич, який у січні 1919 в уряді С. Голубовича очолив об'єднаний Держ. секретаріат публічних робіт та гірництва.

На **ДСПР** покладалося завдання встановлення обліку всіх об'єктів пром. розвитку, вивчення обсягів запасів сировини, готової продукції, орг-ція

процесу відбудови краю. **ДСПР** складався з двох відділів – *відбудовного* й *гірничого*. Передбачалося формування чіткої вертикалі управлінської структури. У пов. діяли «техн. Уряди», що підпорядковувалися **ДСПР** і безпосередньо займалися всіма питаннями ек. буд-ва. При них функціонували «буд. експозитури», які у зимовий період розпочали заготівлю буд. матеріалу в лісах. У м. Дрогобич **ДСПР** підпорядковувався Держ. нафтовий комісаріат, що контролював видобуток і продаж нафти.

На засіданнях УНРади та РДС М. Козаневич неодноразово виступав з програмами відбудови ек-ки ЗУНР. Він сподівався на пожвавлення кредитної політики і залучення до 2 млрд корон на рік на відбудову зруйнованого госп-ва. Реалізувати його програму не вдалося через військ. дії.

01.02.1919 **ДСПР** спільно з Держ. секретаріатом судівництва видав розпорядження «Про захист позичальників» – банкам рекомендували не підвищувати відсоткові ставки за кредитами, відтерміновувати строки сплати позик за іпотеками. 04.02.1919 **ДСПР** видав обіжник для справедливого розподілу буд. деревини для відновлення зруйнованих війною будівель.

09.06.1919, після проголошення Є. Петрушевича диктатором, **ДСПР** припинив діяльність, передавши свої функції Раді уповноважених диктатора Галичини.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат. Т. 1–2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001–2003.
Літ.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. С. 126–127, 172–184; *Левицький К.* Перший Секретаріят ЗОУНР // Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Т. 3. Вінніпеґ, 1966. С. 43–47; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів, 1995; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 83–91; *Тимченко Р.* Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918 – червень 1919 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. 2011. Вип. 6. С. 111–144; *Тищик Б.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004.

Микола Вітенко

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ СУДІВНИЦТВА – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС), у компетенції якого була орг-ція нов. системи судочинства та управління нею, здійснення суд. реформи. У літ-рі використовуються назви «Держ. секретаріат судових справ» та «Держ. секретаріат юстиції», оскільки **ДСС** був «начальною адм. владою» над судами, прокуратурою і нотаріатом.

Створений 09.11.1918. Перший очільник – С. Голубович. За відсутності власних з-нів та кодифікації нормативно-правових актів щодо ведення судочинства, УНРада Постановою від 16.11.1918 залишила чинним попереднє австрійське з-нодавство, за умови, що воно не суперечитиме інтересам ЗУНР.

З-ном «Про тимч. орг-цію судів і власти судейської» від 21.11.1918 УНРада підтвердила правомірність повноважень судів колиш. Австро-Угорської імперії. Компетенція колиш. австрійського Мін-ва судівництва переходила до **ДСС** ЗУНР, який мав призначати службовий допоміжний апарат судів.

Самих суддів призначала РДС за пропозицією **ДСС** (§ 4). З-ном встановлювалися пов., окруж. і вищ. суди ЗУНР, а також передбачалося утворення Найвищ. Держ. Суду в м. Львів. З-н містив припис, за яким держ. секретар судівництва мав видати постанови на його виконання (§ 11). Заг. **ДСС** забезпечував виконання з-нодавчих актів УНРади в галузі судочинства та контроль за відповідністю їм актів ін. органів влади ЗУНР. 18.02.1919 **ДСС** видав розпорядок, яким затверджено текст письмової присяги суддів та порядок її складання.

07.01.1919 утворено нов. уряд ЗУНР; держ. секретарем судівництва став О. Бурачинський, який одразу ж перебудував структуру самого секретаріату, поділивши його на два осн. відділи: *особово-управляючий* (здійснював кер-во судами, прокуратурою і нотаріатом, призначав на посади суддів, прокурорів, нотаріусів та допоміжний персонал цих органів) і *з-нодавчий* (розробляв з-нодавчі пропозиції, проекти нормативних актів, видавав офіц. друк. орган ЗУНР – «Вістник держ. з-нів і розпорядків Зах. Області Укр. Нар. Республіки»).

Для забезпечення судочинства кваліфікованими кадрами, на пропозицію **ДСС**, УНРада 11.02.1919 прийняла з-н «Про скорочення часу підготовки працівників суд. служби”, яким з 3 до 2 років було зменшено термін стажування після завершення навч. на юрид. ф-ті. На підставі цього з-ну 11.02.1919 **ДСС** видав відповідний розпорядок, 20.01.1919 – розпорядок про проведення «суд. іспитів». Іспити повинні були складати кандидати на суд. посади (крім суддів, які вже працювали), для чого створювали спец. комісії на чолі з гол. (президентами) окруж. судів. Чл. комісій на 3 роки призначав держ. секретар судівництва за пропозицією гол. комісії. Екзаменаційну комісію при окруж. суді в м. Станиславів створено 23.03.1919.

ДСС забезпечував виконання прийнятих 11.02.1919 УНРадою З-нів «Про розмежування компетенції пов. і окруж. судів у цив. Справах» та «Про зміну трибуналів перш. інстанції в карних справах», якими оптимізував успадковану від Австро-Угорщини систему судочинства. Запроваджувалося судочинство укр. мовою, принципи гласності, відкритості, змагальності, права звинуваченого на захист. 02.03.1919 **ДСС** видав розпорядок «В справі застанови діяльності судів присяглих», на підставі якого на тер. ЗУНР тимч. (терміном на 1 рік) призупинялося функціонування судів присяжних.

Держ. секретар судівництва призначав чл. і голів сенатів (затверджувала УНРада або її Виділ), утворених згідно із З-ном від 15.02.1919 «Про тимч. виконування судівництва в цив. і карних справах в др. і третій інстанціях в часі надзвич. відносин, спричинених війною”, а також судів, утворених у лютому 1919 в пов. трибуналів перш. інстанції для розгляду кримінальних справ. Окр. розпорядками **ДСС** від 23.02. і 01.03.1919 було врегульовано питання оплати за суд. витрати, суд. мито, оплати праці залучених експертів; передбачено певні пільги для категорії малозабезпечених осіб.

Розпорядком **ДСС** «Про держ. прокуратуру» від 18.12.1918 розпочався процес формування органів публ. обвинувачення, зокрема прокуратури. Однак через війну ця служба не була цілком сформована.

Розпорядком **ДСС** від 01.03.1919 регулювалася діяльність нотаріату. Передбачалося, що з-ни і розпорядження Австро-Угорської монархії, на підставі яких діяли нотаріуси, залишаються чинними до їх зміни чи припинення їхньої дії. Нотаріальну службу очолювала Нотаріальна палата, яка орг-но підпорядковувалася **ДСС**.

Адвокатам було запропоновано зорг-ватися у Палату адвокатів у м. Станиславів, для чого їх зобов'язано скласти присягу в письмовій формі про обов'язок дотримуватися діючих з-нів і служити зміцненню правопорядку в державі. Уніфікувалася офіц. назва «адвокат». Після проголошення Злуки ЗУНР та УНР внесено зміни до офіц. док-тів органів суду та прокуратури.

Розпорядком **ДСС** від 02.01.1919 «Про печати, вивіски і орієнтаційні написи судів, держ. прокураторій і карних заведень» ліквідовано аналогічне розпорядження ЗУНР від 18.12.1918. Офіц. док. та печатки судів, прокуратури мали відповідати держ. атрибутам УНР: герб – тризуб і напис укр. мовою – «Укр. Нар. Республіка». Усі написи на док. і печатках мали виконувати укр. мовою.

Крім укр. тексту, можна було додатково послуговуватися мовами з-нно визнаних нацменшин. Орг. основою діяльності адвокатів оголошено Палату адвокатів.

Поза підпорядкуванням **ДСС** існувало військ. судочинство та ін-т військ. прокуратури. 10.03.1919 на пропозицію **ДСС** Виділ УНРади оголосив амністію, 20.03.1919 **ДСС** опублікував розпорядок «Про виконання амністії», якій підлягали особи й за військ. злочини.

Загалом **ДСС** розглядають як проміжну ланку між суд. та виконавчою владою, але тогочасні складні обставини воєнного стану не сприяли належній реалізації незалежності суд. влади.

Дж.: Закон Української Національної Ради "Про тимчасову організацію судів і судочинства" // Зб. законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріятом Зах. Укр. Нар. Републики. Станиславів, 1918. С. 4–5.
Літ.: Єфремова Н.В., Тищик Б.Й., Марчук В.Т. Суд і судочинство в УНР, Українській державі, ЗУНР (1917–1920 рр.). Одеса, 2007; Кульчицький П. Суд і судочинство ЗУНР:

законодавство і практика // Вісник Львів. ун-ту. Сер. юрид. 2013. Вип. 58. С. 68–73; *Мацькевич М.* Судові органи в Західно-Українській Народній Республіці (1918−1919 рр.) // Право України. 2011. № 5. С. 262–267; *Присташ Л.Т.* Формування судової системи Західно-Української Народної Республіки // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2014. Вип. 35. С. 13–21.

Сергій Дерев'янко

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ СУСПІЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС), до компетенції якого належало формування та реалізація держ. політики у сфері охорони здоров'я.

Створений 09.11.1918. Існування спец. кер. органу управління галуззю охорони здоров'я у структурі уряду ЗУНР на момент його заснування пояснюється тим, що формування укр. мед. служби відбувалося за зразком австрійської сан. системи, де існувало відповідне мін-во.

10.11.1918 новостворений **ДССЗ** очолив лікар І. Куровець. Однак польсько-укр. війна 1918–1919 внесла свої корективи в орг-цію уряд. структур. Під час відступу укр. війська та уряду зі Львова 22.11.1918 держ. секретар сусп. здоров'я І. Куровець не встиг евакуюватися і потрапив у полон, де пробув до кін. Січня 1919. За умов відсутності мін-ра, а також із міркувань ощадності та спрощення адм.-бюрократичного апарату управління, якого вимагав військ. стан, у новому уряді від 04.01.1919 **ДССЗ** ліквідовано. Натомість було утворено Сан. відділ при ДСВнС, шефом якого став І. Куровець, який повернувся з польського полону в лютому 1919.

Літ.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009; *Тищик Б.* Вівчаренко О. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). Коломия, 1993.

Лев Давибіда

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ФІНАНСІВ – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС) у компетенції якого була орг-ція фін. системи та контролю грош. обігу. В офіц. док. та пресі ЗУНР фіґурувала й ін. назва секретаріату 0 «мін-во скарбу».

Кер. (держ. секретар) – К. Левицький, який був одночасно гол. перош. уряду ЗУНР (РДС). Уряд К. Левицького створив фін. комісію у складі: Б. Булика, Л. Кульчицького, О. Саєвича, А. Говиковича, Я. Литвиновича та С. Голубовича. На поч. січня 1919 в Станиславові, після відставки уряду К. Левицького, нов. кабінет сформував С. Голубович, який, як гол. уряду очолив одночасно держ. секретаріати фін., торг. та пром. **ДСФ** підпорядкував собі Краєву дирекцію скарбу (КДС). За австрійської влади ця установа забезпечувала збереження держ. майна; здійснювала управління безпосередніми і посер. податками, відала приміщеннями фін. установ. Після відходу укр. уряду зі Львова КДС розташувалася у Тернополі. Укр. влада залищила в дії місц. фін. структуру колиш. австрійської держави. Зокрема, регіональними підрозділами КДС були Дирекції скарбових округів (ДСО). На тер., підконтрольній ЗУНР, їх розташували у Бережанах, Бродах, Жовкві, Коломиї, Самборі, Станиславові, Тернополі та Чорткові. Було продовжено функціонування прикордонних служб та податкових відділів при пов. комісаріатах. 03.11.1918 **ДСФ** підпорядкував ДСО владі пов. комісаріатів. Кожне розпорядження пов. комісаріату, яке стосувалося фін. справ, а також персональних справ службовців митниці та скарбової сторожі мало бути погоджено з ДСО. Таке рішення ускладнювало роботу фін. служб, бо ДСО охоплювали кілька політ. пов. ЗУНР. **ДСФ** наказав пов. та гром. комісаріатам надіслати списки всіх звільнених з посад фахівців ДСО з поясненням причини звільнення кожного працівника. Після отримання цієї інф-ції ДСО були зобов’язані «зарядити відповідаюче інтересам Укр. Держави розміщенннє тих скарбових, цлових і сторожі скарбової, що підпишуть приписане приреченнє і видати їм відповідь і лєґітимації».

У Станиславові розпочалося Формування структури **ДСФ** поділили на кілька секцій. *Особова секція* відала призначеннями на посади службовців усіх підпорядкованих органів – ДСО, податкових урядів, ялових, тютюнево-монопольних. Крім того, діяли секції безпосер. податків та держ. монополій. Об’єднаному **ДСФ** та торгівлі підлягали також митні уряди, т. зв. скарбова

сторожа (аналог суч. податкової міліції) та уряди мір і ваги. Перелік працівників фін. відомства уряду С. Голубовича (Станиславів, січень–травень 1919): В. Мриць – скарбовий радник, П. Чайківський – комісар міста, І. Полянський – контролер тютюнового монополю, Б. Монастирський – працівник Австро-Угорського банку, Ю. Пєшковський – зав. канцелярії («ст. офіціал канцелярійний»).

Фін. комісія УНРади (поч. січня 1919) - до її складу увійшли депутати доповненої УНРади: С. Вітик, М. Лагодинський, Л. Петрушевич, І. Семака, о. С. Петрушевич, докт. А. Горбачевський, А. Манько, докт. Т. Ваньо, докт. Л. Бачинський, докт. М. Король, інж. Г. Маріяш, докт. С. Данилович.

Загалом уряду ЗУНР було видано понад 1 млрд. грн.

Засідання фін. комісії УНРади відбулися 08–12.05.1919 у Станіславові. Депутати зібралися в такому складі: Т. Кормош (гол. комісії), А. Горбачовський (заст. гол.), К. Левицький, Т. Окуневський, Л. Бачинський, С. Данилович, О. Веселовський, С. Вітик, О. Юрчинський, С. Кузів, І. Кохановський та Д. Паневник. Заслухавши звіт гол. уряду й кількох фахівців з фін. ін-цій, комісія ухвалила ряд резолюцій в справі внутр. фін. госп-ва держави, уніфікації валюти та діловодства. Окр. того, комісія поставила перед Виділом УНРади питання про встановлення окр. посади Держ. секретаря скарбу. Депутати вирішили підготувати заг. фін. план, який би визначав ті податки що залишалися в дії, а також нові побори які планували запровадити в ЗУНР. Передбачалося визначити розміри держ. монополій, а також митних тарифів. Комісія ухвалила, що в ЗУНР треба впровадити грн. як осн. держ. валюту, допустивши тимч. разом з грн. лише австро-угорські коронові банкноти. З метою збереження курсу грн. стосовно ін. валют було запропоновано орг-вати при Держ. скарбниці централю девіз. Комісія ухвалила рішення, що всі односторонньо видані заборони стосовно прийому грн. або корон необхідно негайно відмінити. На думку депутатів, усі розпорядки стосовно валюти мали право видавати лише Держ. секретар скарбу за порозумінням з РДС.

Рішення комісії були реалізовані частково. Зокрема, **ДСФ** своїм розпорядком від 16.05.1919 зобов'язав усі податкові уряди вимінювати пошкоджені, але цілі коронові банкноти на грн. З-нопроект про держ. бюджет мала розглянути УНРада на найближчому пленарному засіданні, яке не відбулося через наступ польських військ.

ДСФ, як і увесь уряд, припинив свою діяльність 09.06.1919 після проголошення Є. Петрушевича Диктатором.

Дж.: Наради над фінансами Західної Области. Комунікат фінансовоі комісіі У.Н.Р. // Українські Вісти. 1919. 25 травня. Ч. 19. С. 4; Обіжник Державного Секретаріяту фінансів з дня 9 грудня 1918 р. в справі урядованя властий скарбових // Зб. законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретарятом Зах. Укр. Нар. Републики. Станиславів, 1918. С. 13.

Літ.: *Левицький К.* Перший Державний Секретаріят у Львові // Український Скиталець. Відень, 1923. 1 червня. Ч. 11. С. 15–18; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів: Літопис, 2008. С. 83–91; *Його ж.* Фінансова система та грошовий обіг у Західно-Українській Народній Республіці (листопад 1918–червень 1919 рр.) // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 341–367; *Чубатий М.* Державний лад на Західній Области Української Народної Републики // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 205: У пошуках історичної правди. Збірник на пошану Миколи Чубатого 1889-1975 / Ред.: Г. Лужицький, Я. Падох. Ню Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1987. (Історично-філософічна секція; Правнича комісія, ч. 2). С. 1–50.

Олег Павлишин

ДЕРЖАВНИЙ ХАРЧОВИЙ УРЯД (УКРАЇНСЬКИЙ ХАРЧОВИЙ УРЯД) – галузеве мін-во уряду ЗУНР (РДС), у компетенції якого була орг-ція системи заготівлі, зберігання і розподілу прод-ва в ЗУНР–ЗОУНР.

Створено 29.10.1918 в м. Львів під назвою Укр. харчовий уряд. Кер. (держ. секретар, президент) – С. Федак. До складу **УХУ** входили «начальні референти поодиноких галузей господарки»: М. Заячківський, С. Герасимович, В. Нагірний, Кинцикевич, П. Ґлодзинський, А. Терпиляк. 09.11.1918 **УХУ** включений до РДС на правах окр. відділу. Йому підпорядковувалися «пов. харч. ком-ти (управи)». Кожен з них складався з 10 осіб: по 5 представників від виробників і споживачів, «з залученням представників нац. меншостей». Кожен пов. ком-т мав обрати гол. Згідно з

розпорядженням С. Федака від 31.10.1918, проведення виборів до ком-тів передбачалося здійснити якнайскоріше.

Гол. завданням **УХУ** і пов.. харч. ком-тів був облік наявного на місцях прод-ва, товарів перш. необхідності, формування запасів для потреб цив. населення та ГА. **УХУ** боровся зі спекуляціями, намагався забезпечити прод-вом м. Львів. Власники крамниць за розпорядженням **УХУ** мали відкрити їх і продавати продукти за фіксованими цінами. Урядовці докладали зусиль, щоб із навколишніх сіл до Львова регулярно доставляли хліб, муку, овочі, молочні продукти. **УХУ** закуповував у нас. картоплю, капусту, м'ясо, худобу, щоб потім реалізувати прод-во за дешевими цінами з укр. боку фронту. У Львові **УХУ** організував 20 польових кухонь на возах, що роздавали гарячі страви нужденним, дітям, людям похилого віку, не зважаючи на національність чи реліг. належність.

Розпорядком РДС «Про держ. адм-цію» до проведення виборів від 16.11.1918 на пов. комісарів покладено завдання співпрацювати з пов. харч. ком-тами, наглядати за виконанням розпоряджень **УХУ**.

21.11.1918 РДС переїхала до м. Тернопіль, 04.01.1919 – до м. Станиславів. Кер. **УХУ** С. Федак залишився у Львові. Він згодом активно працював в Укр. горожанському ком-ті, захищав укр. населення від репресій польської влади. **УХУ** надалі очолював адвокат Т. Ваньо. 17.02.1919 **УХУ** реорг-но у відділ (секцію) ДСВнС.

Прод-ва в Галичині не вистачало. Тому **УХУ** тісно співпрацював з Управлінням Головноуповноваженого Директорії УНР по харчуванню Галичини і Буковини (голова Р. Трофименко, заст. Я. Зозуля), що перебувало в м. Станиславів. У рамках цієї співпраці з УНР до ЗУНР у лютому 1919 було передано 7 млн крб. для закупівлі прод-ва. Значні кошти надавали й надалі. У грудні 1918 – 01.03.1919 до ЗУНР з Наддніпрянщини надійшло 123 вагони муки, 14 – збіжжя, 123 – цукру, 10 – з ін. продуктами. 01–08.03.1919 надійшло ще 262 вагони зерна, муки та цукру, до 15.03.1919 – ще 193 вагони прод-ва. Харчі з Наддніпрянщини **УХУ** розподіляв між пов. харч. ком-тами і далі серед

населення ЗУНР. Створював додаткові кухні для незаможного населення. Заг. до 16.03.1919 населенню ЗУНР було передано 490 вагонів прод-ва; ще бл. 700 вагонів – для харчування ГА, працівників залізниці, ін. держ. інституцій.

Оск. прод-ва не вистачало, РДС змушена була 06.04.1919 видати розпорядки «Про обмеження вживання м'яса», «Про борошно, хліб і мучні страви». Ними заборонено продавати і вживати м'ясо 2 дні на тиждень – у середу і п'ятницю; до хліба мали додавати 25 % домішок з картоплі, цукру, «ін. пригожих складників». Ціни на хліб були різними в різних пов. Заборонялося вивозити прод-во за межі кожного пов. без дозволу влади, категорично заборонялося його експортувати.

15.04.1919 РДС та УНРада встановили держ. монополію на заготівлю у населення хліба й фуражу, запровадили фіксовані ціни на с.-г. товари та проводили вилучення залишків продукції в населення. Для ефективного виконання таких розпоряджень при пов. харч. ком-тах створювалися прод. загони.

РДС намагалася обмежити реквізиції (займи). Прод-во дозволено вилучати лише військ. інтендантам і пов. комісарам для потреб ГА за певну плату, хоча вона ін. була нижчою за ринкові ціни. Власнику реквізованих харчів чи худоби видавали спец. посвідку встановленої форми, завірену печаткою військ. підрозділу й підписами 2 свідків. У всіх ін. випадках військ. відділам і заготівельникам у населення «харчі, пашу і средства щоденного вжитку» дозволялося лише купувати. У 10 пов., особливо спустошених війною, реквізиції було заборонено.

За розпорядком РДС від 01.05.1919 надавалося прод-во підготовчим шк. курсам для харчування найменших школярів.

УХУ, як і весь уряд, припинив свою діяльність 09.06.1919, після проголошення Є. Петрушевича Диктатором. Частина його співробітників перейшла до Мін-ва госп-ва УНР.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Док. і мат. Т. 1–2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001–2003.

Літ.: *Дрогомирецька Л., Савчук Б.* Соціально-економічна політика ЗУНР: історико-правовий аспект // Галичина. Вип. 25–26. Івано-Франківськ, 2014. С. 132–141; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. С. 81–82, 289–306; *Левицький К.* Перший Секретаріят ЗОУНР // Українська Галицька Армія / ред. Д. Микитюк. Т. 3. Вінніпеґ, 1966. С. 43–47; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів, 1995; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 83–91; *Тимченко Р.* Соціально-економічна політика ЗУНР (ЗОУНР) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. К., 2012. Вип. 8. С. 164–175; *Тищик Б.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004.

Микола Вітенко

ДЕЦЕРНЕНТ З ЖИДІВСЬКИХ СПРАВ (від лат. *decernent* – відповідальний кер.) – уповноважений уряду ЗУНР (РДС) у справах єврейського населення.

Рішення про створення посад децернентів у справах єврейського, польського та німецького населення уперше ухвалила УНРада у Львові 18.11.1918 за пропозицією уряду. Децернентами мали стати представники нац. меншин краю. Після відступу зі Львова 21.11.1918 укр. уряду та війська, це рішення не було реалізоване. На засіданні РДС 05.04.1919 у Станиславові, за вимогою Сх.-Галицької Жидівської Нац. Ради, ухвалено рішення про встановлення посади уповноваженого (децернента) для єврейських справ. За поданням єврейського представницького органу децернентом призначили сіоністського діяча І. Вальдмана. Децернент вратив свої компетенції 09.06.1919 внаслідок встановлення диктатури Є. Петрушевича. Проте на еміграції у Відні 08.10.1922 Є. Петрушевич вдруге призначив І. Вальдмана уповноваженим у справах єврейського населення Сх. Галичини. Функції уповноваженого І. Вальдман виконував до припинення діяльності Колегії Уповноважених Диктатора (весна 1923).

Літ.: *Гон М.* Вальдман Ізраїль // Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; гол. ред. ради Я. Ісаєвич; упоряд: М. Литвин, І. Патер, І. Соляр. Львів, 2009. С. 72–80; *Павлишин О.* Єврейське населення Східної Галичини у 1918–1919 рр.: соціальний аспект // Галичина. Івано-Франківськ, 2006–2007. Ч. 12–13. С. 27–44; *Pawłyszyn O.* Żydzi wschodniogalicyjscy w okresie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (XI 1918–VI 1919) // Świat NIEpożegnany.

Żydzi na dawnych ziemiach wchodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku / Praca zbiorowa pod red. K. Jasiewicza. Warszawa, 2004. S. 227–243.

Олег Павлишин

«ДІЛО» – провідний український часопис Галичини.

Найстаріша щоденна україномовна газета. Заснована 01.01.1880 у Львові групою народовців на чолі з В. Барвінським для захисту прав українців Галичини. Цього ж дня вийшов перший номер. Видавалася з перервами до 1939. Офіц. друк. орган УНДП та УНДО.

З поч. І Світової війни у серпні 1914 ред-ція переїжджає до Відня, червні 1915 повертається до Львова. В часи існування ЗУНР ред-рами газети були В. Панейко та Ф. Федорців. На сторінках висвітлювалися гол. події, пов'язані з існуванням держави у Сх. Галичині: утворення УНРади, проголошення ЗУНР, створення Держ. Секретаріату, прийняття Тимч. осн. з-ну ЗУНР та багатьох ін. з-нодавчих актів. Серед відомих статей - відозви УНРади «До населення м. Львова» та «Укр. народе», звернення УНРади «Укр. вояки» щодо збройного захисту тер ЗУНР.

29.11.1918 за письмовим розпорядженням польського ген. Т. Розвадовського було прийнято рішення про закриття газетиу та затримання ред-рів до подальшого розпорядження; вилучення друк. чернеток й демонтажу машин. Випуск газети ненадовго відновлюється 01.09.1922. З кін. жовтня 1922 заарештовано гол. ред. Ф. Федорціва та його заст. – М. Струтинського, М. Голубця, Р. Голіяна та ін. Часопис відновлено 03.09.1923. Газета є надзвичайно цінним джерелом для вивчення історії Української революції 1917-1921 рр.

Літ: Кобута Л. Пресові видання ЗУНР: специфіка функціонування та ідеологія змістового наповнення // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. Львів, 2009. Вип. 18. С. 644-651; *Романюк М.М., Галушко М.В.* Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження. Т. 1. 1848–1900 рр. Львів, 2001*; Соляр І.* Курилишин К. Часопис "Діло" (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики: У 10 т. Т.1–6 // Український історичний журнал. 2021. Число 5. С. 219. *Шаповал Ю.І. «*Діло» // Енциклопедія історії України: у 10 т. К., 2004. Т. 2.

Роман Тимченко

ДОБРОВОЛЬЧА АРМІЯ – найчисельніше і найбільш боєздатне білогвардійське збройне формування на Півд. Росії у 1917-1920.

Д. А. була створена в листопаді-грудні 1917 у Новочеркаську за ініціативи ген. М. Алексєєва. На кін. грудня нараховувала до 3 тис. осіб, перш. командиром став ген. Л. Корнілов, тоді ж формування отримало офіц. назву **Д. А.** Метою б-би проголошувалося відродження єдиної і неділимої Росії, відновлення її єдності та правопорядку. Також йшлося про вірність союзницькому долгу у війні з німцями.

Споч. складалася виключно з добровольців. До 50 % тих, хто вступив до армії, складали мол. офіцери (до капіт. включно), 15 % - ст. офіцери, а також юнкери, кадети, студенти, гімназисти (10 %). Біля 4 % складали козаки, 1 % - солдати. З кін. 1918 **Д. А.** поповнювалася шляхом мобілізації, а офіцери поступово втрачали свою чисельну перевагу.

В лютому 1918 під тиском більш. військ **Д. А.** залишила Дон і відійшла на Кубань з метою створення там бази для розгортання б-би проти більш-му (т. зв. Перший Кубанський «льодяний» похід). В ході походу відбулося її об'єднання з Кубанською армією, в результаті чисельність **Д.А.** зросла до 6 тис. осіб. Проте спроба взяти столицю Кубані, Катеринодар, виявилась невдалою. Під час штурму міста ген. Л. Корнілов загинув. Армію очолив ген. А. Денікін, який повернув її на Дон. Напр. червня 1918 розпочався Другий Кубанський похід (8-9 тис. осіб), в ході якого був захоплений майже весь Півн. Кавказ. В жовтні 1918 чисельність **Д. А.** досягала 40 тис. осіб.

У січні 1919 **Д. А.** увійшла до складу Збройних сил Півд. Росії, стала їх осн. бойовою одиницею, а її командувач А. Денікін очолив ЗСПР. Влітку 1919 **Д. А.** під команд. ген. В. Май-Маєвського стала гол. ударною силою в поході А. Денікіна на Москву. Вона складалася з 1-го арм. корпусу (командуючий ген. А. Кутєпов) у складі відбірних «кольорових» полків Корніловського, Марковського, Дроздовського та Алексєєвського, які в ході наступу були розгорнуті у дивізії. До складу Корніловського, Марковського, Дроздовського

та Алексєєвського, також входили 2-й арм. корпус (командуючий ген. М. Промтов, згодом – Я. Слащов), 5-й кінний корпус (ген. Я. Юзефович), 3-й Кубанський кінний корпус (ген. А. Шкуро), з вересня 1919 – Київська група ген. М. Бредова. На кін. травня 1919 Корніловського, Марковського, Дроздовського та Алексєєвського, захопила Донбас, 25.06. – Харків, 31.08. – Київ. Восени 1919 Корніловського, Марковського, Дроздовського та Алексєєвського, (50 тис. осіб) окупувала майже всю Україну.

Війська, що складали Корніловського, Марковського, Дроздовського та Алексєєвського, («кольорові» полки та ін.) х-ризувалася високими бойовими якостями. Вони мали у складі багато офіцерів із бойовим досвідом, набутим у битвах світ. війни та щиро відданих ідеї Білого руху. Проте з літа 1919 боєздатність армії невпинно знижувалася у звязку з вел. втратами та включенням до її складу мобілізованих селян та полонених червоноармійців.

В результаті Зятківського договору, укладеного 06.11. між командуванням УГА та кер-ом **Д. А.** УГА, як збройні сили ЗУНР, у повному складі увійшла до **Д. А.** При цьому обумовлювалося, що УГА не братиме участі в бойових діях проти Армії УНР.

В ході контрнаступу червоного Півд. фронту, розпочатого 11.10.1919 **Д. А.** зазнала нищівної поразки. Під час відступу командування нею перебрав ген. П. Врангель. В січні 1920 **Д. А.** була реорганізована в Добров. корпус.

Дж.: Деникин А.И. Поход на Москву (Очерки русской смуты). К., 1990.
Літ.: Волков С.В. Трагедія русского офицерства. М., 2002; Вооружённые силы на Юге России. Январь-июнь 1919 года. М., 2003; *Кушер Ю.Л.* Вооруженные формирования Белого движения на Юге России: история строительства: 1917-1920 гг. М., 2005; *Карпенко С.В.* Белые генералы и красная смута. М. 2009; *Удовиченко О.І.* Україна у війні за державність. К., 1995.

Анатолій Буравченков

ДОГОВІР ПРО ВІЙСЬКОВИЙ І ГОСПОДАРСЬКИЙ СОЮЗ МІЖ РСФРР ТА УСРР – перший двосторонній союзний договір між рад. Росією та рад. Україною укладений у Москві 28.12.1920 підписаний гол. РНК

В. Леніним та наркомом закорд. справ Г. Чичеріним (РСФРР) та Х. Раковським (суміщав посади гол. РНК та наркому закорд. справ УСРР).

Формально до кін. 1920 Україна вважалась незалежною, її вступ до воєнно-політ. союзу рад. республік (01.06.1919) відбувся на осн. одностороннього рішення – декрету ВЦВК РСФРР.

Укладений у Москві 28.12.1920 договір складався з преамбули та 7 ст. У преамбулі визначалися мета і завдання договору. Уряди обох держав визнавали незалежність і суверенність кожної, обґрунтовували об'єднання необхідністю згуртувати свої сили з метою оборони, а також в інтересах госп. діяльності. У ст. 1 визначалась природа договору: сторони вступали між собою у військ. і госп. союз. І хоч про політ. об'єднання мова не йшла, договір закріплював підпорядкування ключових сфер життєдіяльності України рос. центру. У ст. 3 визначалось, які комісаріати оголошувались об'єднаними: військ. і морськ. справ, Вища рада нар. госп-ва, зовн. торгівлі, фін., праці, шляхів сполучення, пошт і телеграфу. По суті, договір лише фіксував вже існуюче підпорядкування більшості з зазначених галузей московському центру. Об'єднані наркомати входили до складу РНК РСФРР і мали в РНК УСРР своїх уповноважених. Кер-во об'єднаними наркоматами та контроль за їхньою діяльністю здійснювалися через Всерос. з'їзди рад, а також Всерос. ЦВК, до якого УСРР надсилала своїх представників. Такі галузі держ. діяльності як юстиція, внут. справи, соцзабезпечення, охорона здоров'я та освіта залишалися у виключному підпорядкуванні республіканських наркоматів. Ст. 7 передбачала ратифікацію договору вищ. з-нодавчими органами республік. Того ж дня він був затверджений IV Всерос. з'їздом рад, 02.03.1921 – V Всеукр. з'їздом рад.

Важливе політ. і юрид. значення договору полягало в тому, що він остаточно затвердив держ.-правові стосунки між РСФРР та УСРР, які до цього визначались рядом неправових рішень держ., військ. та госп. органів РСФРР, прийнятих на протязі 1917-1920. Він носив х-р паритетної угоди, тим самим зафіксувавши на міжнар. рівні статус України як незалежної держави.

Водночас цим договором УСРР передавала рос. центру важливі держ. повноваження в галузі військ. справи та нар. госп-ва, що фактично ліквідовувало її суверенітет.

Дж.: Коммунистическая партия – вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР. Сб. док. К., 1962.
Літ.: Єфіменко Г. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік. К. 2012; *Кульчицький С.В.* Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 1. К., 2013.

Олена Бойко

ДРОГОБИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ, 1919 – збройний виступ 14.04.1919 проти пов. адм-ції ЗУНР у Дрогобичі.

Заворушення розпочала сотня міліції, орг-на укр. містянами Дрогобича. Міліціонери не визнавали старшинських ступенів, встановили своїх комендантів. Поштовх до виступу – рішення новопризначеного коменданта Дрогобича майора І. Грабовецького відіслати міліцейську сотню на фронт. Безпосередній привід – інциндент в Першій запасній сотні дрогобицького гарнізону, коли старшина ударив по обличчі стрільця. Під час захоплення повсталими приміщення Боєвої Управи, офіцер застрелив одного з нападників – І. Кушніра. Бунтівникам вдалось зарештували військ. і цив. кер-во ЗУНР Дрогобицького пов. та захопити залізн. станцію. Серед учасників повстання у Дрогобичі були й ті, хто встановлював тут укр. владу в листопаді 1918. Щоб підтримати повсталих, до міста прибули робітники фабрики «Галіція» на кількох вантажних автомобілях з червоними прапорами. Виступ не переріс у масштабну антиукр. акцію. Бронепоїзд групи «Рудки» та Гуцульський Курінь ГА, які прибули з фронту до Дрогобича зуміли вгамувати повстання. 340 учасників заворушень арештували, 82 особи постали перед Польовим судом. Слідство від ім. Держ. секретаріату військ. справ провадив поручник-суддя М. Кондрат. Двох учасників виступу засудили до розстрілу.

В іст. літ-рі оцінка Дрогобицького повстання 1919 має контроверсійний х-р. Укр. вчені рад. періоду висвітлювали заворушення, як апогей класової б-

би галицьких робітників проти «буржуазно-нац-стичного» уряду ЗУНР. Виступ проти місц. укр. влади вони пов'язували з утворенням у грудні 1918 у Стебнику «Роб. Ради», та створенням Ком. Партії Сх. Галичини. Натомість, зі спогадів тогочасних функціонерів ЗУНР випливає, що повстання тривало менше доби і не мало ані ідеологічного ані політ. х-ру. Виступ інспіровали не більш-ки, а поворотці з рос. полону, які проголосили себе «радою жовнірських депутатів». Архівні та опубліковані док. свідчать, що корені повстання мали соціально-ек. х-р. У Дрогобицько-Бориславському нафтовому басейні, за фактичної відсутності аграр. сектору; через руйнації спричинені І Світовою війною та реквізиції військових, близько 100 тис. мешканців весною 1919 були на грані голоду. Про тяжке ек. становище у Дрогобичі та Бориславі, у першу чергу, прод. проблему, місц. кер-ки повідомляли РДС ще напередодні повстання 07.04.1919.

Літ.: *Бірчак В.* Дрогобицький бунт // Діло. Львів, 1929. 23 серпня. Ч. 187. С. 2; *Калічак І.* Дрогобицький бунт. (Причинок до подій 14 квітня 1919 р.) // Діло. 11–16 липня. Ч. 152–155; *Карпенко О.Ю.* Боротьба робітничого класу Східної Галичини проти влади української буржуазії під час існування ЗУНР // З історії західноукраїнських земель. Київ, 1958. Вип. III. С. 87–95; *Кондрат М.* Ще про дрогобицький бунт. На марґінесі статті пор. І. Калічака // Діло. 1929. 20 липня. Ч. 159. С. 4; *Макарчук С.А.* Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів, 1997. С. 144–145; *Павлишин О.* Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2009. Вип. 18. С. 119–130.

Олег Павлишин

ДРУГИЙ ВСЕРОСІЙСЬКИЙ З'ЇЗД СОВЄТІВ РОБІТНИЧИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ, 25-27.10.(07-09.11).1917, Петроград (у Смольному палаці – іст. буд. Смольного ін-ту шляхетних дівчат).

З. відкрився 25.10.(07.11). о 22-40, у розпал Жовтневого збройного виступу. Був скликаний за ініціативою більш-ків, які планували шляхом збройного заколоту усунути від влади Тимч. уряд ще до його поч. На момент відкриття на **З.** були присутні 649 делегатів: 390 більш-ків, 160 есерів (лівих, правих і центру), 7 меншовики, 27 представників ін. партій. В процесі роботи **З.** поповнювався нов. делегатами.

Склад делегатів не відображав реальної розстановки політ. сил у совєтах. Значна перевага більш-ків пояснювалась, перш за все, відсутністю представників совєтів сел. депутатів, де переважали есери. Всерос. виконавчий ком-т сел. совєтів виступив проти участі у **З.** Також в ході виборів делегатів відбувались численні порушення регламенту з боку більш-ків. Тому на **З.** не була представлена майже пол. 10-мільйонної армії. Представництво більш-ків та лівих есері, на думку дослідників, на **З.** було завищено майже вдвічі.

Х-р роботи **З.** відкривав широкі можливості для фальсифікації об'єктивних даних. Не була обрана мандатна комісія, зберіглась лише частина мандатів та особистих анкет учасників **З.** Не існувало спец. перепусток для делегатів, вхід до залу засідань контролювала більш. комендатура. Стенограма не велась, тому відсутній стенографічний звіт, не зберіглися протоколи **З.**, навіть чернеткові записи секретарів. Єдиним дж. інформації про **З.** слугували газетні звіти, гол. чином у більш. пресі.

Перше засідання було поділено на дві частини. Його відкрив меншовик Ф. Дан, і воно почалося з дебатів з приводу повноважень **З.** Меншовики і праві есери заявили, що він неправомочний приймати доленосні для країни рішення, адже більш-ки намагаються захопити владу за спиною всіх партій і фракцій, представлених у совєтах. До них приєдналась частина меншовиків-інтернаціоналістів, чл. єврейських партій Бунд і Поалєй-Ціон. Позицію більш-ків відстоював Л. Троцький, який заявив, що повстання нар. мас не потребує виправдань і те, що зараз відбувається є не заколот, а саме повстання. Після цього була обрана президія **З.** з більш-ків та лівих есерів (гол. більш-к Л. Камєнєв) і кер-во др. частиною засідання повністю перейшло до більш-ків. На знак протесту бл. 70 делегатів залишили **З.** і бойкотували його подальшу роботу. Вони перейшли до Міськ. думи Петрограда і створили Ком-т порятунку батьківщини і революції (діяв до 29.10.1917).

На момент відкриття **З.** більш-ки контролювали вже весь Петроград, проте Зимовий палац ще тримався. Вночі, під загрозою обстрілу з крейсера «Аврора» та Петропавлівської фортеці більшість захисників покинула палац і

він був взятий рев. солдатами і матросами, які ледь не вчинили самосуд над мін-рами.

О 3-й ночі Л. Камєнєв оголосив про падіння Зимового палацу і арешт мін-рів Тимч. уряду. Після цього **З.** ухвалив більшістю (2 – «проти», 12 – «утримались») написане В. Леніним (він не був присутнім на перш. засіданні) звернення «До робітників, солдатів і селян!», де проголошувався перехід влади в центрі і на місцях до совєтів роб., солд. і сел. депутатів.

На др. засіданні 26.10. **З.**, заслухав доповідь В. Леніна про війну і мир та одностайно ухвалив Декрет про мир. Це було звернення до усіх воюючих народів та їхніх урядів із закликом негайно заключити перемир'я та поч. переговори про справедливий та дем. мир без анексій та контрибуцій.

Далі було обговорене зем. питання та прийнятий (1 – «проти», 8 – «утримались») Декрет про землю. У ньому йшлося про нац-зацію усієї землі та перетворення її на загальнонар. власність; конфіскацію поміщицьких маєтків та передачу їх у розпорядження зем. ком-тів та пов. рад сел. депутатів; передачу землі у користування селянам за труд. або споживчою нормою; заборону використання найманої праці.

З. ухвалив постанову про створення та сформував тимч. роб.-сел. уряд Раду нар. комісарів, який мав діяти до скликання Всерос. установчих зборів. Проти голосували ліві есери, меншовики-інтернаціоналісти та представники Вікжеля (Всерос. вик. ком-т залізничників), які вимагали утворення однорідного соц. уряду з представників усіх соц. партій від енесів до більш-ків. Ліві есери відмовились увійти до уряду, і він складався лише з більш-ків. Гол. став В. Ленін, посаду наркома закорд. справ обійняв Л. Троцький, наркома у справах національностей — Й. Сталін. Сов. історіографія оцінювала **З.** як легітимацію нов. влади. Тобто, перехід влади, захопленої повсталим народом, був оформлений і з-нодавчо закріплений **З.** Про те, чи мав **З.** на це відповідні повноваження, не згадувалося. Але на відміну від Установчих зборів із представництвом від усіх верств населення, на **З.** взагалі не була представлена сел. більшість країни, не кажучи про буржуазію.

Більш-ки використали **З.** для узаконення Жовтневого перевороту, зробили перший крок до встановлення диктатури більш. партії. Відтоді совєти стали фікцією влади, яка насправді належала єдиній партії — РСДРП(б).

Дж.: Второй Всероссийский съезд Советов рабочих. и солдатских депутатов. Москва-Ленинград, 1928; Декрети Советской власти. Сб. док. Т. 1. Москва, 1957; Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде. Док. и мат. Москва, 1957.
Літ.: Пайпс Р. The Russian Revolution (1990) // Русская революция. В 3 кн. Кн. 2. Москва, 2005; *Френкин М.* Русская армия и революция. 1917-1918. Мюнхен, 1978.

Олена Бойко

ЗАКОН «ПРО ДЕРЖАВНІ КОШТИ УКРАЇНИ», ухвалений Малою Радою 09.12.1917.

Законом всі держ. податки і прибутки, що збиралися на тер. Укр. Нар. Республіки, визнавалися прибутком Держ. скарбниці Укр. держави.

Разом із з-ном «Про державні кошти» Мала Рада 09.12.1917 затвердила ще три фін. з-нопроекти - «Про Гол. скарбницю (казначейство)», яким її функції до видання спец. правових актів доручалося вик. держ. скарбниці м. Києва. Створюваній Гол. скарбниці підпорядковувалися місц. казначейства, діючі на тер. УНР. З-ном «Про Держ. банк» Київська контора держ. банку Росії перетворювалася на Укр. держ. банк із збереженням функцій Київської контори. Під юрисдикцію Держ. банку передавалися місц. установи колиш. Рос. держ. банку, розташовані в Україні. З-ном «Про скасування Дворянського та Сел. банків» ліквідовувалися відділення Держ. дворянського зем. банку та Сел. позем. банку на тер. УНР.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. Т. 2 / упоряд. В. Ф. Верстюк [та ін.] ; ред. В. А. Смолій [та ін.]. К.: Наукова думка, 1997. С. 526-527.
Літ.: Гай-Нижник П. Заснування і діяльність Українського державного банку УНР за Центральної Ради (1917-1918) // Пам’ять століть. 2007. № 4-5; *Його ж.* Михайло Кривецький – перший директор Українського державного банку та Української державної скарбниці // Вісник Національного банку України. 2003. № 3.

Олександра Кудлай

ЗАКОН ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНУ АВТОНОМІЮ – нормативно-правовий акт, ухвалений Ген. Секретаріатом УЦР 19.12.1917 (01.01.1918) та затверджений Малою Радою УЦР 09(22).01.1918.

Док., розробленим Ген. секретарством єврейських справ, що складається з 10 ст., кожна нація УНР отримувала право на нац.-персональну автономію, тобто самостійний устрій свого внут. життя, який мав здійснюватися через органи нац. союзу певної нації. Єврейська, великоруська та польська нації отримували автономію одразу після ухвалення з-ну. Білоруси, чехи, молдавани, німці, татари, греки й болгари мали право отримати нац.-персональну автономію шляхом подання до Ген. суду, підписаного не менше як 10 тис. громадян УНР. Представники ін. народів мали змогу здійснити свої права відповідним поданням до укр. парламенту. Здійснення права автономії передбачалося через створювані нац. союзи, що являли собою вищі вик. органи та представляли інтереси націй у держ. і гром. органах та установах. Їх діяльність визначалася нац. установчими зборами, рішення яких затверджувалися Укр. Установчими зборами або парламентом УНР. Вищ. представницьким органом ставали Нац. збори.

З-ном встановлювався порядок скликання нац. установчих зборів, складання бюджетів нац. рад та порядок розв’язання суперечок нац. союзів з органами держ. управління та місц. самоврядування УНР. IV Універсал УЦР підтвердив право народів, що проживали в Україні, на нац.-персональну автономію.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. Т. 2 / упоряд. В. Ф. Верстюк [та ін.]; ред. В. А. Смолій [та ін.]. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1997. С. 47, 87-88, 99-101, 104.
Літ.: Лазарович М. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років: компаративний аналіз. Тернопіль: ТНЕУ, 2013; *Євтух В.* Закон про національно-персональну автономію: проекція на сучасність // Київська старовина. 2002. № 6 (348). С. 165-170.

Олександра Кудлай

ЗАКОН ПРО ОСНОВИ ШКІЛЬНИЦТВА ЗУНР, 13.02.919 - встановив найважливіші засади освіт.ї політики держави, які полягали в запровадженні обов'язкового вивчення укр. мови в усіх навч. закладах держави, орг-ції достатньої кількості шкіл для нац. меншин, створенні передумов для функціонування приват. шкільництва, надання педагогам статусу держ. службовців, що суттєво підвищувало їх становище в сусп-ві.

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат. Т. 2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001.

Роман Тимченко

ЗАКОН ПРО ПРАВО НА ВРОЖАЙ, 1918 – один з перш. з-нодавчих актів, ухвалених Радою Мін-рів Укр. Держави у ході проведення зем. реформи.

Його термінове прийняття було обумовлене докорінною зміною приватновласницьких відносин, прод. зобов'язаннями перед союзниками, поміщицько-сел. антагонізмом. Насамперед треба було реагувати на виданий 06.04.1918 наказ командувача німецьких військ в Україні фельдмаршала Г. Айхгорна про проведення весняних польових робіт, за якими врожай з засіяних площ мав належати сівачеві. Спец. комісія розробила з-нопроект про право на врожай 1918 року. В кін. травня він був винесений на розгляд уряду, де викликав жваву дискусію. Насамперед на проект цього з-ну гостро реагували зем. власники. Зокрема, з'їзд хліборобів-власників висунув уряду вимогу, щоб жоден з з-нопроектів щодо землеволодіння і землекористування не розглядався без їхньої участі. Попереджуючи, що в ін. випадку це потягне «за собой самые нежелательные последствия». Наказ Г. Айхгорна вони тлумачили як такий, що стосується виключно земель, засіяних на підставі постанов зем. комітетів. З'їзд також вимагав відкласти пуб-цію з-ну на кілька днів для врахування його поправок. Уряд відхилив цю вимогу і з-н 27.05.1918 був затверджений гетьманом. Він дістав назву «Про право на врожай 1918 року на тер. Укр. Держави». Цим актом визначалося, що право на врожай озимини, посіяної восени 1917 землевласниками, належить їм, а посіяної на орендованих землях – орендарям. Щодо врожаю яровини, посіяної весною

1918, то він належить засівачам, як й передбачалося наказом Г. Айхгорна. Однак ост. ставилися в досить жорсткі умови: повернути власникам земель всі госп. витрати, зроблені після жнив 1918, а також сплатити всі держ., земські податки та ін. платежі. Щодо цукр. буряків, то при неякісній сівбі, проведеній невласниками земель, ост. повинні були пересіяти і повернути хазяям земель. З-ном передбачалося, що всі спірні питання будуть розглядатися окр. комісіями, призначеними мін-ром зем. справ. Спрямованість цього док. визначалася такими фундаментальними чинниками, як приорітет приват. власності, зобов'язання перед союзниками, диктат з боку землевласників тощо. Намагання прискорити ухвалу аграр. з-нодавства, пристосувати його до поточних потреб негативно відбивалося на якості прийнятих актів. Наприклад, у з-ні не було врегульоване питання щодо сировини для цукр. заводів. РМ змушена була ухвалити окр. з-н, який однозначно визначив, що врожай буряків, вирощених на землях заводів чи оренд., незалежно від умов посіву є власністю заводу. Засівачі зобов'язувалися передати врожай заводові чи зібрати і поставити буряки за певну оплату . З-н був цілком на боці цукрозаводчиків. Його положення обумовлювалися необхідністю отримати сировину, виробити цукор, виконати поставки до Німеччини, забезпечити власні потреби держави, підтримати традиційний експорт. До того ж це відповідало намірам гетьмана забезпечити в структурі аграр. сектора статус цукр. заводів як культ. госп-в. З-н був введений у дію телеграфом.

Дж.: Аграрне законодавство періду Української революції (1917-1921 рр.). Зб. док. і мат. Черкаси, 2019; Державний вістник. 1918. 31 травня; Українська Держава (квіткнь – грудень 1918 року). Док. і мат.: у 2-х т. Т. ІІ. К., 2015. С. 94-95.

Літ.: Земельні реформи П. Скоропадського // Енциклопедія історії України: у 10 т. К., 2005. Т. 3; *Пиріг Р.Я.* Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 68-84. *Mędrzecki Włodzimerz.* Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku. Warszawa. 2000. 330 s.

Руслан Пиріг

ЗАКОН ПРО ПРАВО ПРОДАЖУ і КУПІВЛЮ ЗЕМЛІ – базовий правовий акт у зем. з-нодавстві Укр. Держави.

П. Скоропадський цілком усвідомлював, що зем. реформа не тільки стрижень аграр. політики, але й домінуючий чинник стабільності держ. ладу, спокою в краї, відносин з німецьким командуванням. Реформу зем. відносин він кваліфікував як «корінне питання нашої політики». 10.05. була оприлюднена декларація Ради Мін-рів, у якій, зокрема, відзначалося, що уряд уже приступив до зем. реформи, яка має забезпечити землею мало- та беззем. селян: «Правительство не зупиниться ні перед якими жертвами аби утворити на Україні селянство здорове, забезпечене землею, здатне піднести до найвищої міри її добробут». Док-т містив запевнення, що землі власників будуть викуплені державою та передані по необтяжливій ціні потребуючим хліборобам».

Мін-во зем. справ стало базою функціонування уряд. комісії по виробленню проектів зем. реформи. Комісію очолював мін-р В. Колокольцев – вел. землевласник, відомий земський діяч і меценат. До неї входили представники різн. відомств, учені-аграрії, посланці політ. партій. Одночасно велася розробка низки з-нодавчих актів, які у своїй сукупності мали скласти правову базу кардинальних перетворень у сфері зем. відносин.

У кін. травня Рада Мін-рів почала розгляд, підготовленого комісією, Тимч. з-ну про порядок набування і позбування земель на тер. Укр. Держави. Після певного доопрацювання з-н був затверджений 14.06.1918 під назвою «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями». Кожному власникові земель надавалося право їх продажу, а Держ. зем. банк міг купувати їх без обмеження. З-н визначився у такому принциповому питанні, як норма зем. наділу. Кожна фіз. і юрид. особа могла купити не більше 25 дес. землі. Придбані понад цю норму площі безоплатно відчужувалися на користь казни. Перевищення цього обсягу землі дозволялося Мін-ву зем. справ лише для гром., пром., культ. цілей. Це ж стосувалося й лісних угідь. Контроль у справі купівлі-продажу землі покладався на губ. та пов. зем. комісії.

З-н визначив лише одну, хоч виключно важливу позицію майбут. реформи – норму землеволодіння до 25 дес. Однак не були вироблені механізми його реалізації. Залишалися неврегульованими способи переходу землі від власників до Держ. зем. банку, ступінь імперативності відчуження землі, максимальні розміри т. зв. культ. госп-ств (цукр., насіннєвих, конярських, вівчарських та ін.). Не були вирішені й такі суттєві питання як ціни на землю, процедура торгів, їх публічність, підконтрольність тощо. Прогресивний за змістом з-н функціонально виявився недієздатним. Зем. банк так і не виступив реалізатором гол. положень реформи. Крім тривалої відсутності з-нодавчих підстав, зокрема твердих цін на землю, недостатніми були й його валютні резерви. У гетьмана не вистачило політ. волі подолати небажання латифундистів продавати землю. У питаннях аграр. реформи він не мав підтримки й політ. партій – ні правих, ні лівих. Перші стояли на сторожі інтересів вел. землевласників, другі - не сприймали Гетьманат ідейно і готувалися до його повалення. Нарешті, укр. селянство, розбещене спокусами безоплатної «соціалізації» землі не було готове психологічно викладати за неї свої кровні кошти. До того ж апокрифічність гетьманського режиму, підтримуваного окупаційними військами, потенційно таїла у собі можливість нов. владних змін, а відтак, й експропріації куплених селянами земель.

Дж.: Аграрне законодавство періду Української революції (1917-1921 рр.). Зб. док. і мат.. Черкаси, 2019. С. 145-148;Державний вістник. 1918. 16 червня; Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Док. і мат.: у 2-х т. Т. ІІ. К., 2015. С. 122-124.
Літ.: Пиріг Р.Я. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 68-84; *Терела Г.* Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського. Автореф. дис. к. і. н. Дніпропетровськ, 1998.

Руслан Пиріг

ЗАКОН ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ПОВІТОВИХ ТА ОКРУЖНИХ СУДІВ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВА. ЗАКОН ПРО ТРИБУНАДИ І ІНСТАНЦІЇ У КАРНИХ СПРАВАХ ЗУНР. ЗАКОН ПРО ТИМЧАСОВЕ ВИКОНУВАННЯ СУДІВНИЦТВА В ЦИВІЛЬНИХ І

КАРНИХ СПРАВАХ В ДРУГІЙ і ТРЕТІЙ ІНСТАНЦІЯХ В ЧАСІ НАДЗВИЧАЙНИХ ВІДНОСИН, СПИЧИНЕНИХ ВІЙНОЮ.

11.02.1919 УНРада прийняла два з-ни щодо діяльності судів ЗУНР в цив. й кримінальному судочинстві. ***З-н «Про розмежування компетенції повітових та окружних судів в цивільних справах»*** визначав поділ розгляду справ за окр. категоріями. Разом з тим збільшував суми суд. мита при розгляді цив. справ: 500 замінювали на 3000 крон, 2500 – 10000 крон.

З-н «Про трибунали І-ї інстанції у карних справах» передбачав розгляд кримінальних справ створеними в повітах трибуналами 1-ої інстанції. Держ. секретаріат суд-ва призначав суддів трибуналів, які мали затвердити УНРада або її Виділ. З-н вводив певні обмеження щодо набуття цієї посади: тільки юристи з титулами «радник суду» і «радник Вищ. суду» могли її здобути. Трибунали І-ої інстанції діяли у складі одного або трьох суддів, що залежало від складності кримінальної справи. Покарання, яке не перевищувало 1 року позбавлення волі або певної грош. кари розглядали одноособово судді. У ін. випадках трибунал діяв у складі 3 проф. суддів.

15.02.1919 УНРада уххвалила ***з-н «Про тимчасове виконування судівництва в цивільних і карних справах в другій і третій інстанціях в часі надзвичайних відносин, спричинених війною»***, яким визначала Вищ. суд у Львові другою, Найвищ. Держ. суд - третьою інстанцією. На час військ. дій до їх остат. створення функції 2-ї та 3-ї інстанцій належали «Окр. суд. Сенату ІІ інстанції» та «Окр. суд. Сенату ІІІ інстанції». Згідно з з-ном Держ. секретар суд-тва призначав голів і чл. обох сенатів з числа президентів і віце-президентів окруж. судів та радників Вищ. суду ЗУНР. Затвердити їх на нов. посадах мала УНРада або її Виділ. Передбачалося, що засідання суддівських сенатів будуть відбуватися раз на місяць у місцях перебування цих сенатів. Усі з-ни, які суперечили прийнятому з-ну вважалися такими, що втратили чинність.

Дж.: Західно-Українська народна республіка 1918-1923. Док. і мат.. У 5 т. Т. 2 / Кер., відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001.

Літ.: Вівчаренко О., Тищик Б. Судова система в Західно-Українській Народній Республіці // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3. Івано-Франківськ, 2021. С. 541-544; *Гай-Нижник П.* УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917-1920 рр.). К., 2010; *Єфремова Н.В, Тищик Б.Й., Марчук В Т.* Суд і судочинство в Українській Народній Республіці, Українській державі, Західноукраїнській Народній Республіці (1917-1920 рр.): Монографія. Одеса, 2007*; Тищик Б.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004; Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / Авт. кол.: І.Б. Усенко (кер. кол.), В.С. Бігун, І.Й. Бойко та ін. К., 2014.

Роман Тимченко

ЗАКОН ПРО СТВОРЕННЯ НАРОДНОГО ВІЙСЬКА, **03.01.1918** - ухвалений Малою Радою.

З-ном в Укр. Нар. Республіці для захисту для зовн. агресії та здобутків рев-ції установлялося нар. військо (нар. міліція). Проект з-ну про нар. міліцію, її штати й кошториси доручалося розробити Ген. секретарству військ. справ.

До затвердження цього з-ну формування нар. війська мало розпочатися підготовкою інструкторів, які мали працювати над створенням нар. міліції. Набор інструкторів здійснювався на підставі строкового договору вільного найму громадян України з оплатою у 100 карб. на місяць (за виконання спец. обов'язків плата здійснюється по штатах), карною відповідальністю за порушення договору й на основі суворого виконання наказів і розпоряджень уряду УНР та старшин-інструкторів. На всі «спец.» посади інструкторів призначала військ. влада.

Інструктори об'єднувалися у військ. частини – сотні, курені, полки, дивізії і корпуси за тер. принципом. Формувалися корпуси трьох військ. округ: Київський (Київщина, Поділля, Волинь), Харківський (Харківщина, Чернігівщина, Полтавщина), Одеський (Херсонщина, Катеринославщина, Таврія). Для виконання з-ну виділялося фінансування у 400 млн. карб.

Оголошувалося про поч. «повільної демобілізації» частин колиш. рос. армії. Після її завершення регулярна армія ліквідовувалася.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. Т. 2 / упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.]; ред. В. А. Смолій [та ін.]. К.: Наукова думка, 1997. С. 90-91.

Літ.: Голубко В. Армія УНР 1917-1918 рр. Утворення та боротьба за державу. Львів, 1997; *Кравчук М.В.* Правові основи будівництва Національних Збройних сил України в 1914-1993 рр. (організація, структура, штати). Історико-правове дослідження. Коломия, Івано-Франківськ, 1997; Нариси історії Української революції 1917-1921 років: у 2-х кн. Кн. 1. К., 2011; *Тинченко Я.* Українські збройні сили. Березень 1917 – листопад 1918 рр. (організація, чисельність, бойові дії). К., 2009; *Ткачук П.* Сухопутні війська України доби революції 1917-1921 рр. Львів, 2009.

Олександра Кудлай

ЗАКОН ПРО ТИМЧАСОВУ ОРГАНІЗАЦІЮ СУДІВ І ВЛАСТИ СУДДЕЙСЬКОЇ, 21.11.1918 – ухвалений УНРадою.

З-н складався з 11 параграфів. Він підтвердив правомірність повноважень судів колиш. Габсбурзької імперії, якщо вони не суперечили державності ЗУНР (§ 1). У третьому параграфі зазначалося, що судами ЗУНР стають усі суди на тер. колиш. Вищ. крайового суду. Таким чином, колиш. австрійські суди та пов. суди Сх. Галичини стали пов. та окруж. судами ЗУНР. Правонаступником австрійського Мін-ва судівництва проголошувався Держ. секретаріат судівництва ЗУНР як окр. мін-во у складі Держ. Секретаріату. На Держ. секретаріат судівництва покладалося кадрове, орг.-правове і мат.-технічне забезпечення формування і функціонування системи судочинства ЗУНР. До нього належало також «іменування суд. урядників» (службовців). Що стосується суддів, то їх призначала РДС на пропозицію держ. секретаря судівництва (§ 3).

§ 5 з-ну скасовано дію деяких положень австрійського Осн. з-ну від 21.12.1867 «Про судову владу». Усі суд. установи відтепер виносили вирок від ім. ЗУНР (§ 9). Також було перейменовано цісарсько-королівський пов. та окруж. суди на пов. та окруж. суди ЗУНР; за цісарсько-королівськими крайов. судами у Львові та Чернівцях відтепер закріплювалася назва «Окруж. Суд Західноукр. Республіки» у Львові і Чернівцях відповідно (§ 6); найвищ. суд. інстанцією республіки повинен був стати Найвищ. Держ. Суд у Львові, в майбут. утворений окр. з-ном (§ 10). Усі колиш. судді, працівники і техн. персонал судів могли залишатися на своїх посадах «до часу переведення нової орг-ції», якщо складуть присягу на вірність ЗУНР та її з-нам. Письмову

присягу потрібно було складати особисто держ. секретареві судівництва. У разі відмови скласти присягу працівника чи суддю звільняли з посади. Текст присяги затверджено окр. розпорядженням Держ. секретаріату судочинства від 18.12.1918 «В справі зложення службового приречення суддів і суд. урядників». Мала бути складена до 01.01.1919 у письмовому вигляді та передана гол. суду, який скеровував її до Держ. секретаріату судівництва.

11.02.1919 УНРада прийняла з-н «Про скорочення підготовчої судівської служби», який скорочував строк стажування кандидатів на посади суддів з трьох до двох років.

У лютому 1919 продовжилося реформування суд. системи ЗУНР. Створено 12 суд. округів і 130 суд. повітів. Відбувся поділ судів. Видані з-ни «Про розмежування компетенції пов. та окруж. судів в цив. справах», «Про тимч. виконування судівництва в цив. і карних справах в др. і третій інстанціях в часі надзвич. відносин, спричинених війною».

Дж.: Західно-Українська народна республіка 1918-1923. Док. і мат.. У 5 т. Т. 2 / Кер., відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001.
Літ.: Вівчаренко О., Тищик Б. Судова система в Західно-Українській Народній Республіці // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3. Івано-Франківськ, 2021. С. 541-544; *Єфремова Н.В, Тищик Б.Й., Марчук В.Т.* Суд і судочинство в Українській Нацродній Республіці, Українській державі, Західноукраїнській Народній Республіці (1917-1920 рр.): Монографія. Одеса, 2007; *Тимченко Р.* Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918 - червень 1919 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. К., 2011. Вип. 6. С. 111-144; *Тищик Б.* Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004; Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / Авт. кол.: І.Б. Усенко (кер. кол.), В.С. Бігун, І.Й. Бойко та ін. К., 2014.

Роман Тимченко

ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ ПРО МОВИ – офіц. назва з-ну – «З-н з дня 15 лютого про уживанє мови у внутр. і зовнішньому урядуваню держ. властий і урядів, публ. ін-цій і держ. підприємств у Зах. Обл. Укр. Нар. Республики». Ухвалений 15.02.1919 УНРадою, підписаний А. Горбачевським та Є. Петрушевичем.

Згідно з з-ном держ. мовою ЗОУНР проголошувалася укр. мова. Її повинні були вживати у внутр. та зовн. відносинах урядовці органів держ. влади, уряду, публ. ін-ції та держ. підприємства.

Нац. меншинам країни гарантувалося право не тільки вільно користуватися рідними мовами, мати свої школи, біб-ки, видавати періодичні видання тощо, але й послуговуватися ними у держ. житті, в усіх офіц. відносинах із владою (§ 3).

Залишалося чинним рішення Держ. Секретаріату від 10.11. про те, що всі з-ни, уряд. акти та ін. правові док-ти, які мають загальнодерж. значення, слід публікувати чотирма мовами – укр., польською, єврейською та німецькою.

Дж.: Вістник державних законів і розпорядків Західної Області Української Республіки. 1919. Вип. 3. 2 березня.
Літ.: Історія держави і права. Львів, 2004; *Тищик Б.Й.* Західно Українська Народна Республіка (1918—1923).

Роман Тимченко

ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНО РАДИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ В УНР НОВОГО КАЛЕНДАРЯ, 12(25).02.1918 – з-н, який регламентував перехід УНР на літочислення за нов. (Григоріанським) стилем та введення середньоєвропейського часу.

У Рос. імперії на офіц. рівні користувались старим (Юліанським) стилем календаря. Різниця у календарі із державами Європи становила 13 днів. Етніч. та реліг. меншини вживали власні календарні стилі (католики – Григоріанський, євреї – «від створення світу», мусульмани – «від Гіджри»).

Єдиного уніфікованого часу не існувало. Послуговувались місц. сонячним часом. Скоординованими по усій державі були лише годинники на залізницях – за меридіаном Петроградського вокзалу.

Тимч. уряд своєю постановою від 27.06(10.07).1917 запровадив літній час переведенням годинників на год. вперед. Літній час мав діяти до 31.08(13.09).1917, і знову запроваджений у 1918. Згодом Тимч. уряд продовжив дію літнього часу – споч. до 14(1).10.1917, пізніше – «до

особливого розпорядження Уряду». Літній час в Росії було скасовано 10.01.1918 (27.12.1917) декретом Раднаркому.

З проголошенням УНР та, особливо, з поч. рос.-укр. війни постало питання запровадження «київського часу», де еталоном для відрахунку часу був би київський меридіан.

23(10).02.1918 мін-р шляхів УНР Є. Сокович виніс це питання на засідання уряду. 25(12).02.1918 Мала Рада, яка на той час перебувала у Коростені, затвердила «З-н про заведення на Україні числення часу по новому стилю і перевод годинників на середньоєвропейський час», у якому зазначалося: 1. завести в Укр. Нар. Республіці нове (Григоріанське) числення часу з 16.02.1918. 16 число лютого рахувати перш. числом місяця березня. 2. Одночасно з цим в Укр. Нар. Республіці вводиться середньоєвропейський час: 12 год. для Петроградського меридіану з 1 березня нов. стилю рахувати за 10 год. 52 хв.; і відповідно в Укр. Нар. Республіці перевести стрілки годинників. 3. «Всякого роду обов'язання, котрі застає сей з-н, продовжуються з 1 березоля на 13 день». 4. Всі питання, зв'язані з впровадження з-ну, мають вирішуватися кожним мін-вом по приналежності.

Запровадження нов. календаря супроводжувалось відтермінуванням усіх юрид. зобов’язань на 13 днів.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. Т. 2 / упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.]; ред. В. А. Смолій [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1997. С. 165.

Віталій Скальський

ЗБРОЙНІ СИЛИ ПІВДНЯ РОСІЇ – оперативно-стратегічне об’єднання білих військ на тер. півдня європейської частини Росії у 1919-1920.

Утворені 08.01.1919 в результаті угоди між головнокомандувачем Добр. армії ген. А. Денікіним та отаманом Всевел. Війська Донського ген. П. Красновим про оперативне підпорядкування Донської армії командуванню Добр. армії. До складу **ЗСПР** входили Добр. армія, Донська армія, Кавказька армія, Туркестанська армія, 3-й окр. арм. корпус, війська Півн. Кавказу ген. І. Ерделі та Чорномор. флот. В січні 1919 нараховували 51 тис. багнетів та

34 тис. шабель. Навесні 1919 **ЗСПР** захопили Донбас і вел. тер. від Харкова до Катеринослава і Херсона.

Під час походу на Москву чисельність ЗСПР зросла в липні 1919 до 104 тис. багнетів і 56 тис. шабель. Восени 1919 ними була загарбана майже вся Україна. З листопада 1919 по січень 1920, після підписання Зятківських угод з денікінцями (які означали фактичне розторгнення Акту злуки ЗУНР з УНР), у складі **ЗСПР** на правах автономії перебувала Укр. Галицька армія. В результаті заг. наступу червоних Півд. та Півд.-Сх. фронтів 1919-1920 **ЗСПР** зазнали поразки. Залишки військ були евакуйовані до Криму, на їх основі у травні 1920 ген. П. Врангель створив Руську армію.

Літ.: Всевеликое Войско Донское // Архив русской революции. Т. 5. Москва, 1991; *Деникин А.И.* Поход на Москву (Очерки русской смуты). К., 1990.

Анатолій Буравченков

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 – військ. орг-ція Укр. Держави гетьмана П. Скоропадського.

У березні-квітні 1918 уряд УНР, зрозумівши хибність буд-ва збройних сил на осн. найманих або випадкових добр. формацій, приступив до розробки плану орг-ції регулярної армії. Практично виконувати його довелося гетьманському уряду. На шляху військ. буд-ва довелось долати численні перешкоди німецької окупаційної влади, яка негативно ставилась до творення Україною власної армії.

Відповідно до «З-нів про тимч. держ. устрій України» головнокомандувачем армії та флоту став гетьман П. Скоропадський. Кер-во військ. справами УД здійснювало військ. мін-во, мін-ри: т. в. о. полк. О. Сливинський (до 09.05.1918), т. в. о. ген. О. Лігнау (до 15.05.1918), ген. О. Рагоза (до 15.11.1918), ген. Д. Шуцькой. Осн. робочим органом мін-ва був Гол. штаб, який очолював ген. О. Галкин.

Безпосереднім формуванням і розбудовою армії займався Ген. штаб, який очолювали: полк. О. Сливинський (до 17.11.1918), ген. П. Андріянов.

Структурно Генштаб поділявся на *1-ше генерал-квартирмейстерство* (відділи – оперативний, розвідувальний, зв'язку, топографії, закорд.) та *2-ге генерал-квартирмейстерство* (відділи – мобілізаційний, орг-ції війська, гол. шк. управи). Центр. відділ, інспектура артилерії, військ.-техн. інспектура та інспектура військ.-повітр. сил підлягали нач. Генштабу. Генштаб завершив розпочатий за часів УНР план створення регулярної армії на основі тер. комплектування і приступив до його практичної реалізації.

Заг. план військ. буд-ва передбачав наявність трьох родів збройних сил – сухопутні, повітряні та флоту. Основою сухопутних сил ставали арм. корпуси, що мали подвійний зміст – як військ.-адм. округа і як орг.-тактична одиниця. Укр. Держава поділялася на 8 військ. округ, які відповідали територіально 8 арм. корпусам. Ост. створювалися на основі кадрів військ, що залишилися на терені України із складу Півд.-Зах. і Рум. фронтів та отримували порядковий номер і назву місцевості, де відбувалося формування: з 25-го арм. – 1-й Волинський (командуючий ген. С. Дядюша), з 32-го і 3-го – 2-й Подільський (ген. П. Єрошевич), з 8-го і 40-го – 3-й Одеський (ген. О. Березовський), з 10-го – 4-й Київський (ген. М. Волховський), з 31-го – 5-й Чернігівський (ген. О. Дорошкевич), з 26-го – 6-й Полтавський (командуючий ген. В. Слюсаренко), з 9-го і 11-го - 7-й Харківський (ген. О. Лігнау), з 5-го Кавказького – 8-й Катеринославський (ген. Г. Васильченко). Командир арм. корпусу здійснював військ. владу в корпусній окрузі. Йому підлягали усі військ. формації, військ. школи і установи на її тер. Корпус складався з 2 піхот. дивізій, 2 бригад польових гармат (по 3 полки з 3 батарей), корпусного кінного полку, 4 автопанцирних сотень, 4 радіотелеграфних сотень, повітр. парку, техн. куреня, сан. куреня і 2 залізн. сотень. Піхот. дивізія складалася з 3 піхот. полків, полк – з 3 куренів, курінь – з 3 стріл. і кулеметної сотні.

Окрім корпусів до складу армії входили: гвардійська (сердюцька) дивізія, окр. таврійська піша бригада, 4 кінні дивізії, окр. кінна бригада, 2 понтонних курені, 3 окр. бригади важкої артилерії, 3 повітр. інспектури,

2 інспектури повітроплавних балонів, ескадрилья важких літаків, 4 залізн. курені, 9 інспектур кінного ремонту, 8 ремонтних депо, штабний кінний полк, 4 запасні кінні полки і 108 пов. комендатур. Кінна дивізія мала 2 бригади, 1 кінно-гарматний полк (3 батареї), інж. сотню, самокатну сотню і сотню кінних розвідників; бригада – 2 кінні полки; полк – 5 кінних сотень і кінну сотню кулеметників. Згідно штатного розкладу чисельність армії мирного часу становила бл. 310 тис. військовослужбовців. З них: 175 ген-лів, 14930 старшин, 2975 урядовців, 291221 підстаршин і вояків.

Велось планомірне формування бойових та допоміжних авіац. підрозділів. Було створено 8 корпусних авіац. дивізіонів, понад 30 авіац. та кілька повітроплавних загонів (бл. 200 літаків різних типів). З ост. передбачалось сформувати дивізіони цільового призначення – розвідувальні, винищувальні, бомбардувальні, що більше відповідало х-ру тогочасних бойових дій.

24.07.1918 Рада Мін-рів затвердила план орг-ції армії і ухвалила з-н про заг. військ. повинність. Термін дійсної військ. служби складав у піхоті 2 роки, у кінноті і артилерії – 3 роки, на флоті – 4 роки. Служба в запасі мала тривати до 38 років, в ополченні – до 45 років. Призов до війська новобранців планувався у два етапи: 15.11.1918 і 01.03.1919. До цього часу необхідно було завершити формування старшинських і підстаршинських кадрів військ. формувань. Укр. армія мала кадрований устрій, який передбачав існування частин і з’єднань, повністю забезпечених старшинським і підстаршинським кадром, при частковому забезпеченні рядовим складом, необхідним для підготовки новобранців, здійснення мобілізаційного розгортання військ і ведення бойових дій на поч. війни. На 06.07.1918 в корпусах були сформовані старшинські і підстаршинські кадри, подекуди і солд. кадри, що становили 16-38 % від осн. скорочених штатів. Восени 1918 старшинські і підстаршинські кадри були сформовані в усіх корпусах і дивізіях. Підготовка командного складу мала відбуватися через систему військ.-учбових закладів. За УД створювалися Військ. академія Ген. штабу з трирічним терміном навчання, три

(Київські, Одеська і Чугуївська) юнацькі школи, Єлісаветградська кінна, Одеська гарматна та Київська інж. юнацькі школи, 4 кадетські корпуси.

На складі офіцерського корпусу армії істотно позначився наказ військ. мін-ра «Про звільнення з частин, штабів, управлінь і закладів офіцерів в запас чи відставку» від 15.07.1918. Звільненню підлягали офіцери військ. часу, які не мали регулярної військ. освіти (довоєнного курсу військ. училищ). Під дію наказу потрапило багато патріотично налаштованих старшин-українців. Дозвіл таким особам обіймати підстаршинські посади, зберігаючи офіцерський чин, орг-ція інструкторських шкіл для перепідготовки не зняли напруженості в офіцерському середовищі. В армії, що формувалася, значно зросла частка пророс. настроєних старшин.

Обов'язки військ. мін-ра і мін-ра морськ. справ суміщалися. 03.05.1918 заст. військ. мін-ра, водночас управляючим морським мін-вом був призначений капіт. 1-го рангу М. Максимів (до 12.11.1918). У зв'язку з реорг-цією структури управління військ.-морськ. флотом з 12.11.1918 його очолив адмірал А. Покровський. Невизначеність держ. статусу Чорномор. флоту, на який претендували Україна, Росія та Німеччина, обумовила х-р діяльності мін-ва. Воно на з-нодавчому рівні займалось розробкою структури флоту, його утримання, розташування та забезпечення. Після передачі в листопаді 1918 Німеччиною Україні майже усього Чорномор. флоту, що базувався у Севастополі, наказом гетьмана 11.11.1918 був встановлений бойовий розклад флоту та штати командного складу. Укр. військ.-морські сили складалися з 3 бригад лінійних кораблів, бригади крейсерів, дивізії міноносців, з 2 підводних човнів та ін. кораблів різного призначення. 12.11.1918 був оголошений перший призов новобранців до флоту. Після окупації півдня України кораблі Чорномор. флоту захопили війська Антанти.

Військ. кер-во УД мало намір надати збройним силам х-ру укр. нац. армії. Згідно наказу т. в. о. військ. мін-ра О. Лігнау від 15.05.1918 вимагалося все діловодство, офіц. відносини вести укр. мовою, орг-вати курси українознавства в установах і військ. частинах. Гол. шк. управа Ген. штабу

доробила та переклала укр. мовою військ. статути, підручники, книжки з іст. України та її війська. Згідно старих козацьких традицій встановлювалися нові військ. ранги: для підстаршин – гуртовий, ройовий, чотовий, бунчужний; для мол. старшин – хорунжий, значковий, сотник; для штабних старшин – військ. старшина, полк-к; для ген. старшин – ген.-хорунжий, ген.-значковий, ген.-бунчужний. Передбачалися уніформа і військ. атрибутика в нац. дусі.

Від влади УЦР у складі укр. збройних сил залишилися Окр. Запорізька дивізія (Харківщина), Запорізький (Могилів-Подільський) та Чорномор. (Бердичів) коші. За заг. планом буд-ва регулярної армії вдалося в липні-жовтні сформувати лише гвардійську Сердюцьку дивізію у складі 4 піхот., кінного, гарматного полків та інж. сотні (командуючий ген. В. Клименко; 7,8 тис. осіб). Усі ін. військ. формування виникали поза плану. В серпні гетьманському уряду була передана Сіра (сірожупанна) дивізія, утворена в Австро-Угорщині з військовополонених українців, вояків колиш. рос. армії (командуючий підполк. І. Перлик, ген. В. Сокира-Яхонтов, ген. П. Василіїв-Чечель; 3,5 тис. осіб). Того ж місяця розпочалось формування Окр. загону Січ. стрільців у Білій Церкві (командуючий полк. Є. Коновалець; 900 чол.). У жовтні 1918 з рос. старшин, підстаршин та юнкерів почалося формування Особливого корпусу для «б-би з анархією у прикордонній зоні» (командуючий ген. Ерістов). Корпус підлягав гетьману, але до складу укр. армії не входив.

Гетьманським універсалом від 16.10.1918 започатковувалася спроба відновлення козацького стану. Були призначені кошові отамани, але через повстання Директорії довести справу до кінця не вдалося. У листопаді у вел. містах розпочалося формування рос. добр. офіц. дружин (3-4 тис. чол.).

На момент протигетьманського повстання до складу збройних сил УД входили Окр. Запорізька дивізія на Харківщині, 1-ша Козацько-стріл. (сірожупанна) дивізія на Чернігівщині, Запорізький кіш у Козятині й Бердичеві, гвардійська Сердюцька дивізія у Києві, Окр. загін січ. стрільців у Білій Церкві, старшинський та підстаршинський кадр восьми армійських корпусів, 4 кінних дивізій, корпус кордонної охорони, корпус залізн. охорони

(підлягав мін-ру шляхів сполучення), 139 піших та 86 кінних охоронних сотень, добр. офіц. дружини. Заг. чисельність військ. формувань УД становила бл. 65 тис. осіб.

Дж.: Українська Держава (квітень-грудень 1918 року. Док. і мат. У 2-х т. К., 2015.
Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. Т. ІІ. Українська Гетьманська Держава. Ужгород, 1930; Історія організації і бойових дій Українських Збройних сил. 1917-1921. К., 1995; Історія українського війська. Від княжих часів до 20-х років ХХ ст. Львів, 1992; *Стефанів З.* Українські збройні сили в 1917-1921 рр.: Воєнно-історичний нарис. Ч. 1. Коломия, 1935.

Анатолій Буравченков

ЗВЕРНЕННЯ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, 16.06.1917. Відгуком на проголошення УЦР І Універсалу (10.06.1917) стало видання Тимч. урядом звернення до укр. народу від 16.06.1917 за підписом прем'єр-мін.а князя Г. Львова та опубліковане у київських газетах 18-21.06.1917. Ним уряд повідомляв укр. громадськість, що вже почав впроваджувати у життя право культу. самовизначення і, «просякнутий співчуттям та усвідомленням обов'язку перед укр. народом.., намагається усунути всі наслідки пригноблення, якому цей народ підлягав». У **В. Т. У.** містився заклик не відриватися від «спільної Батьківщини», оскільки доля України тісно пов'язана із звільненням всієї Росії. Стверджувалося, що уряд вважає своїм обов'язком прийти до згоди з дем. укр. орг-ціями. Проте, йшлося далі у док., повна перебудова держ. організму Росії й структури загальнорос. армії неможливі «під вогнем зовн. ворогів і при величезній внутр. небезпеці для справи свободи». Відтак, перехід до «остаточного вільного ладу» мав бути отриманий Україною від Всерос. Установчих зборів.

Дж.: Вестник Временного Правительства.1917.17 (30) июня.
Літ.:Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада: Навч. посібник. К.: Заповіт, 1997; *Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П.* Українські проекти в Російській імперії. К.: Наукова думка, 2004; *Кудлай О.Б.* Центральна Рада – Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень- жовтень 1917 р.). Дис. … к. і. н. Спец.: 07.00.01 – Історія України. К., 1997; Наукова думка, 2004; Нариси історії Української революції 1917-1921 років: у 2-х кн. Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011.

Олександра Кудлай

ЗЕМЕЛЬНИЙ ЗАКОН ЗОУНР – ухвалений УНРадою 14.04.1919. Визначив основи аграр. реформи.

Проведенням аграр. реформи ЗУНР займався Держ. Секретаріат зем. справ. До його обов'язків входив контроль за сільським госп-вом та підготовка проведення зем. з-ну. Йому підпорядковувалися рільничі референти при держ. пов. комісаріатах, які поступово переросли в зем. відділ. З метою розробки аграр. з-нопроекту на січневій сесії УНРади в Станіславові була створена зем. комісія, до складу якої ввійшли С. Данилович, С. Вітик, А. Шмігельський, П. Шекерик-Доників та ін. Ця орг-ція прийняла ряд резолюцій стосовно проведення весняно-польових робіт, регламентування умов оренди землі. 30.01. на засіданні Держ. Секретаріату зем. справ з метою юрид. супроводу зем. реформи було створено правничу комісію з 15 осіб на чолі з М. Мартинцем, на засіданні якої обговорено зем. з-н Директорії (08.01.1919).

04.02. на черг. засіданні УНРади С. Голубович виклав положення проекту з-ну аграр. комісії: «1) Вивласнення більшої посілости через викуп; 2) узнається приватну власність; 3) буде установлено мінімум непозбувальне; 4) право наслідства і обтяження буде обмежене; 5) більші лісні комплекси стануть держ. власністю; 6) набувати землю мають право беззем. й малоземні; 7) заплата за землю наступить дорогою індемнізації». Після цього розпочалося жваве обговорення аграр. реформи ЗОУНР депутатами. 10.02.1919 правничу комісію розширили до 25 осіб й обрали Л. Бачинського її гол. Наступного дня продовжили обговорення проектів зем. з-ну, авторами яких були Л. Бачинський і С. Данилович. Гол. комісії пропонував поділити вел. зем. власність і передати її тим селянам, які на ній працюють, у розмірах, необх. для їх розвитку. З цією метою землю, більшу за означений максимум, передбачалося примусово викупити й перетворити її в особливий держ. фонд з якого наділялися мало- і беззем. власники. Ті особи, які її отримали, мали сплатити вищу за купівельну ціну через витрати на реформу й зем. борги. Л. Бачинський був проти передачі землі громадам. Однак ліси передбачалося передати у власність тих же громад. Селяни мали право продавати або ставити

під заставу четверту частину свого наділу тільки у важливих випадках і за дозволом компетентної влади. Право спадку розповсюджувалося тільки на найближчу рідню — дітей, внуків, братів, сестер, батьків. В ін. випадках земля переходила до пов. або гром. сел. спілок. Влада мала право відібрати наділ, якщо власник протягом двох років її не використовував, або зібрав менший, ніж у два рази врожай, передбачений для такої площі господарства.

Депутат С. Данилевич запропонував власний проект, де вел. землеволодіння передавалися в колективне користування, якими розпоряджалися зем. ради вибрані місц. населенням шляхом прямого й рівного голосування. На них покладався обов'язок орг-ції спільного господарювання, ведення док-тації, забезпечення необхідним інвентарем і справедливий розподіл прибутків. Відшкодування власникам він планував встановити за цінами 1913 «зем. банками при уділюванні гіпотетичних позичок». Виплата мала відбуватися в процентних облігаціях протягом 50 років. Однак автор з-нопроекту не визначився з максимальною кількістю її володіння й наводить цифру 50-100 моргів.

03-07.03. відбулося чергове засідання зем. комісії. У результаті тривалого обговорення були прийняті «Основи зем. з-ну», гол. постулатами якого були наступні положення: конфіскація землі в осіб, що володіють нею понад норму, а також угідь, що перебувають у руках спекулянтів; повне відшкодування вартості малих наділів, а більших за певний відсоток; ліси стають власністю держави за виключенням незначних масивів; пасовища мають перейти у власність громад. Крім того, програма забороняла продавати землю, меншу за означений мінімум, а селяни, які ухиляються від війни з поляками, взагалі не повинні її отримати.

14.04.1919, після тривалих дискусій в УНРаді, З-н про зем. реформу був ухвалений. Західноукр. влада не поспішала з його публікацією. Він був надрукований у газеті «Республика 08.05.1919. За з-ном у зем. фонд ЗОУНР конфіскації підлягали поміщицькі, монастирські, церк., єпископські, ерекціональні та фондаційні землі, набуті власниками з метою спекуляції, не

оброблювальні й ті, що перевищують зазначені площу. Живий і мертвий інвентар, що належить до певного наділу також підлягав конфіскації, на відміну від предметів домашнього вжитку, одягу тощо. Це пов'язано з подальшим раціональним використанням землі, яка без них могла залишися без обробки. Конфіскації без відшкодування підпадали домени колиш. австро-угорської імперії, домени власників, які зі зброєю боролися проти державності ЗОУНР, землі, набуті на спекуляціях, отримані під час війн 1914–1919. Ліси переходили під управління держави, водойми ставали колективними для громад, за винятком судно- і лісоплавних річок. Пасовища й полонини, які не були власністю селян, переходили під їх кер-во. У першу чергу передбачалося наділення землею жовнірів-рільників ЗОУНР, а згодом беззем. і малозем. селян. Даний розподіл відкладався на невизначений термін і не міг розпочатися до закінчення війни. Особи, покарані за дезертирство та ухиляння від служби в армії, за злочини та співучасть у них проти держави, а також громадяни ін. держав права на отримання конфіскованої землі не мали. Частина наділів фонду залишалася для «гром. господарства держави, громад або заг. корисних ек., культ. і добродійних заведень (потреб - *автор*) для творення взірцевих госп-в, рільничих шкіл, пром.х, просвіт., добродійних і заг. корисних завдань». Питання відшкодування, розмір і спосіб оплати з приводу конфіскованих земель мав вирішити майбут. Сойм ЗОУНР.

До часу поділу між селянством землею мала управляти обл., пов. та гром. зем. комісії. За з-ном до обов'язків обл. комісії входило конфіскація, відшкодування і перерозподіл землі. Пов. - вести нагляд за господарюванням на конфіскованих землях у своєму повіті, перевіряти звіти гром. комісій і скарги громадян. Гром., підконтрольна вищеназваним орг-ціям — управлінням на місцях.

Окр. параграф попереджав селян, що за самовільне захоплення землі передбачалося покарання у вигляді арешту до 6 міс., разом зі штрафом до 10000 крон.

Літ.: Павлишин О. Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість і державність. Вип. 6. Львів, 2000. С. 170–183; *Тимченко Р.* Земельна реформа в ЗУНР (ЗОУНР) 1919 р. // Український історичний збірник. К.,2012. Вип. 15. С. 105-118; *Його ж.* Соціально-економічна політика ЗУНР (ЗОУНР) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. К., 2012. Вип. 8. С. 164-175; *Тищик Б.Й.* ЗахідноУкраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.). Історія держави і права. Львів, 2005.

Роман Тимченко

КАМ'ЯНЕЦЬКА ДОБА ДИРЕКТОРІЇ УНР – період з червня по листопад 1919, коли Кам'янець-Подільський був місцем перебування Директорії та уряду УНР і тимч. держ. центром (столицею) Республіки. Фактично найдовший за часом період перебування в одному місці держ. та адм. органів республіканської влади за весь час існування Директорії УНР.

Термін «Кам'янецька доба» був введений до наук. обігу укр. політ. діячем І. Мазепою, який займав високі посади в уряді УНР. На його думку, зазначена доба була «однією із трагічніших в іст. наших визв. змагань за рев-цію 1917-1920 рр.» і заслуговує на особливу увагу, оскільки в цю добу «найвиразніше виступають всі ті недостачі та хиби», що тяжіли над укр. суспвом в час усієї укр. рев-ції, і цим утруднювали нац.-визв. б-бу.

3 червня 1919 війська Директорії УНР оволоділи губ. центром Поділля – Кам'янцем-Подільським. З перенесенням держ. центру УНР до міста тут розпочинається діяльність вищ. органів влади республіки. Верх. органом влади була Директорія на чолі з С. Петлюрою. Вик. владу втілював уряд. Він складався з представників УСДРП та УПСР. Цей кабінет був внутр. конфліктним через ідеологічні суперечності партій, які в нього входили, оскільки есери наполягали на орг-ції органів влади за класовим «труд. принципом», а соціал-демократи виступали за втілення дем. засад. Коли зовн. та внутр. політ. обставини продиктували потребу зміни ідеології державотворення, це ледь не призвело до кризи урядового альянсу УСДРП та УПСР. Соціал-демократи в ультимативній формі зажадали від есерів відмови від класових засад побудови держави. У результаті жорсткої політ. б-би 12.08.1919 уряд видав декларацію, якою проголосив курс на парламентаризм

та заг. демократію, що відкидало «трудовий принцип» формування владних структур УНР.

Влітку-восени 1919 уряд УНР зробив ставку на підпорядкування своєму впливові могутнього повст. руху в Україні. У складній політ. б-бі Директорії вдалось перехопити ініціативу та нейтралізувати ліворадикальні Центр. повст. ком-т та Гол. повст. штаб. Уряд УНР мав певні успіхи у налагоджуванні стосунків з повст. загонами і зумів добитися політ. підтримки ними влади Директорії УНР та військ. допомоги в операціях Дієвої армії. Однак політ. суперечності у вищ. ешелонах укр. влади та зволікання проводу УНР щодо підтримки партизанської б-би з «добровольцями» викликало недовіру повстанців до Директорії і перехід частини партизанських загонів під вплив ін. політ. сил, які активно боролись з А. Денікіним.

У **К. д.** продовжувалось протиборство між урядом, С. Петлюрою і групами «правої» політ. орієнтації. Активну б-бу проти уряду вела «легальна опозиція» ідеологічним док-том якої був «меморандум гром. діячів Поділля». У ньому поставлено вимогу зміни політ. засад державотворення та реорг-ції уряду УНР. 15.07. з метою консолідації всіх антисоц., антиуряд. сил утворився Укр. нац.-держ. союз. Опозиція широко розгорнула свою діяльність. На поч. серпня 1919 «праві» кола посилили тиск на Раду Нар. Мін-рів, загрожуючи виступити проти уряду та С. Петлюри. У такій ситуації з'явилася відозва РНМ від 12.08.1919, в якій містилися осн. вимоги опозиції. Уряд задекларував утворення коаліційного кабінету, в якому надавались мін-ські «портфелі» представникам «правих» партій. Але останні, не задоволені «косметичною» реорг-цією РНМ, до нов. уряду не увійшли. Опозиційні діячі й надалі піддавали нищівній критиці курс уряду і боролись за його зміну.

16.07.1919 провід ЗОУНР та УГА перейшли на Наддніпрянщину. Перед тим Є. Петрушевич висунув ряд умов подальшої співпраці з урядом УНР, вимагаючи аби керівники УНР проводили дем. політику без ухилів у бік радянства, а також змінили соц. уряд та скасували мін-во галицьких справ. У результаті гострої політ. б-би ці вимоги були виконані. Різні політ. принципи

побудови державності та зовнішньополіт. орієнтації урядів УНР та ЗОУНР призвели до знач. напруги між ними. Наддніпрянські лідери домагались об'єднання обох урядів та армій під своєю зверхністю. Є. Петрушевич наполягав на автономному існуванні проводу ЗОУНР та окремішності УГА, як репрезентантів західноукр. державності. Незважаючи на розбіжності, вдалось дійти згоди про створення спільного штабу для координації бойових операцій обох армій і розпочати успішний наступ на Київ-Одесу. Але здача Києва денікінцям галицьким командуванням призвела до чергове загострення стосунків. Поки наддніпрянські та галицькі лідери з'ясовували відносини, командування УГА, яке фактично стало самостійною політ. силою, підписало з білогвардійцями угоду, згідно якої УГА мала перейти в підпорядкування А. Денікіна. Врешті, цей акт призвів до повного розриву УНР та ЗОУНР.

У **К. д.** уряд УНР робив спроби стабілізувати сусп.-політ. становище в Україні та відновити діяльність держ. структур. У цей час укр. влада отримала можливість більш активно проводити внутр. політику. Величезне значення для становлення укр. держави мало налагодження роботи адм. апарату УНР. Проблема підготовлених кадрів була надзвич. болючою для УНР при створенні владних структур. Помилкою укр. проводу було допущення до виконання функцій старих самоврядувань, більшість яких були не здатні до управління, а часто і саботували розпорядження уряду.

У **К. д.** укр. уряд намагався реорг-вати армію, створити чітку структуру командування, завести сувору дисципліну, налагодити мобілізацію та постачання. Але заг. ці наміри не мали успіху, що в кінц. підсумку й вирішило долю нац.-визв. змагань у даний період.

Особливе значення для розширення соціальної бази влади УНР мало вирішення аграр. питання. Соц. уряд зробив низку кроків по втіленню зем. реформи за з-ном від 08.01.1919 згідно якого землю мали наділяти селянам безкоштовно у користування. Прикметною тенденцією цього періоду є «поправіння» частини селянства, яке починає схилятись до викупу землі у приват. власність. Але уряд УНР, констатуючи такий стан речей, все ж не

наважився змінити аграр. політику на більш адекватну реаліям часу. Селяни, фактично користуючись землею й не маючи юрид. оформленого статусу, індиферентно сприймали заходи уряду в аграр. сфері. Директорії не вдалось привернути широкий загал селянства на свій бік, що було однією з чільних причин поразки б-би за державність в 1919.

У **К. д.** уряд провів значну роботу в напрямі нац. примирення. Долаючи тяжку спадщину протистояння та ворожості між народами, особливо у сфері укр.-єврейських стосунків, уряд УНР вживав протипогромні заходи - втілював в життя з-н про єврейську нац.-персональну автономію, зумів добитися певного поліпшення укр.-єврейських взаємин і залучення деяких єврейських партій до процесу держ. будівництва УНР.

Осн. змістом зовн. політики УНР у добу Директорії була б-ба за визнання незалежності України державами Заходу та пошук союзників на міжнар. арені. Після провалу заходів, спрямованих на визнання незалежності УНР провідними країнами світу, уряд починає проводити активну політику налагодження регіонального співробітництва з найближчими сусідами (Польщею, Румунією), в чому і добився певних успіхів.

Політ. заходи Директорії та уряду УНР у **К. д.** не змогли налагодити чітке функціонування адм. структур, здійснити соціально-ек. перетворення, забезпечити армію усім необхідним, домогтися визнання та допомоги від провідних країн, що призвело до поразки нац.-визв. боротьби.

Дж.: Директорія, Рада народних міністрів Української Народної Республіки: Док. і мат. Т. 1-2. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. К., 2006.
Літ.: Бойко О.Д. Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. // Український історичний журнал. 2009. № 6. С. 35-47; *Лозовий В.С.* Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Київ-Кам'янець-Подільський, 2005; *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції: 1917-1921. К., 2003.

Віталій Лозовий

КАТЕРИНОСЛАВСЬКА ГУБЕРНСЬКА УКРАЇНСЬКА РАДА –орган самоорг-ції українців Катеринославської губ. у 1917-1918.

Укр. Центр. Рада на засіданні 06.05(23.04).1917 ухвалила рішення про створення мережі губ., пов. та міськ. укр. рад. До міськ. рад мали входити по 80 осіб, половина з них мала представляти партії, ін. – ек., проф. та просвіт. орг-ції. При створенні пов. та губ. укр. рад до представництва від партій та гром. орг-цій додавалися чл. від укр. рад нижчого рівня. В регіонах розпочався процес творення губ. та пов. укр. рад.

Ідея про необхідність створення губ. укр. ради була публ. озвучена 15.04.1917 на заг. зборах катеринославської «Просвіти». Тимч. Катеринославська укр. губ. рада розпочала свою роботу за різними даними 20.04. або 05.05.1917. Гол. - А. Шкамарда. Заст. (за різними даними) - В. Біднов або П. Коробчанський. Секретар – П. Щукин. До її складу увійшли делегати військ. ком-тів (8 осіб), «Просвіти» (6), об'єднаного ком-ту автономістів-федералістів (6), укр. тов-ва поштових працівників (5), видав. тов-ва (3), від учительської спілки (2), укр. гуртка служби руху (2), укр. ком-ту робітників і службовців депо (1). Окрім цього, до її складу увійшли чл. Центр. Ради від Катеринославської губ.

Персонально до складу Катеринославської ради входили: С. Бачинський, В. Біднов, В. Благонадьожин, І. Вирва, К. Герасимів, Дубіщев, Ф. Дубовий, П. Єфремов, Т. Калиниченко, А. Кащенко, П. Коробчанський, М. Кузьменко, Д. Лисиченко, І. Мазепа, Осинський, Павловський, Полівець, І. Романченко, В. Самійленко, А. Синявський, Ф. Сторубель, Сухенко, П. Тушкан, Б. Усик-Базилевський, П. Феденко, М. Федорів, А. Шкамарда, Штефан, П. Щукин, Януша та ін.

В складі ради було створено п'ять комісій: організаційно- агітаційна, видавнича, шкільна, маніфестаційна та інформаційна. Представники ради брали участь у роботі демократизованого губ. земського зібрання, а після більш. перевороту у Петрограді (25.10.1917) увійшли до складу губ. рев. ради, завданням якої була охорона існуючого дем. ладу від зазіхань рос. більш-ків.

Дж.: Український національно-визвольний рух. Березень- листопад 1917 року. Документи і матеріали. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. К. 2003. С.279.

Літ.: Вінцковський Т.С. Катеринославська українська губернська рада в роботі губернського земства під час революції 1917 року // Наук. праці іст. факультету Запорізького нац. ун-ту. 2014. Вип. 38. С. 112-116.; *Його ж.* Катеринославська українська губернська рада: передумови становлення та колективний портрет (березень – травень 1917 року) // Там само. 2013. Вип. 23. С. 91–102; *Гвоздик В.С.* Пробудження національної свідомості українців на півдні України в 1917 році // Придніпровський науковий вісник. Дніпропетровськ, 1997. № 9: Історія і право. С. 10-15.

Віталій Скальський

КИЇВСЬКА ГУБЕРНСЬКА УКРАЇНСЬКА РАДА – орган самоорг-ції українців Київської губ. у 1917-1918.

Укр. Центр. Рада на засіданні 06.05(23.04).1917 ухвалила рішення про створення мережі губ., пов. та міськ. укр. рад. До міськ. рад мали входити по 80 осіб, половина з них мала представляти партії, ін. – ек., проф. та просвіт. орг-ції. При створенні пов. та губ. укр. рад до представництва від партій та гром. орг-цій додавалися чл. від укр. рад нижчого рівня. В регіонах розпочався процес творення губ. та пов. укр. рад.

На Київському губ. укр. з'їзді 17(30).06.1917 обрано склад Тимч. Київської губ. ради. До неї увійшли від Васильківського пов. - О. Узенко, Г. Рудий, С. Заверталюк та Л. Томашевич; від Звенигородського — І. Снитко; Д. Митяй, О. Соловієнко і Т. Кособлик; від Радомисльського — І. Денисюк, М. Марченко, М. Мандрика та І. Садовський; від Таращанського — Брушковський, П. Нівинський, В. Затворницький та І. Святенко; від Уманського — А. Грабовецький, Д. Ходзицький, Н. Ріщик та І. Мазуренко; від Черкаського — П. Дубровський; від Сквирського — П. Шименко, Л. Поліщук, Н. Гойдур та П. Павленко; від Канівського — Г. Варава, Г. Слободяник, А. Сліпченко та І. Сультенко; від Чигиринського — Х. Кривенко, Л. Руденко, С. Дубовий та М. Литвин. Не було обрано представників від Бердичівського, Липовецького та Чорнобильського пов.

Перші збори **К. г. у. р.** відбулись 19.06(02.07).1917. Ухвалено створити вик. ком-т у склад якого увійшли: С. Завертайлюк (від Васильківського пов.); Г. Слободяник (від Канівського пов.); Т. Кособлик (від Звенигородського пов.); М. Литвин (від Чигиринського пов.); І. Святенко (Таращанського пов.);

М. Шаповал (від Київського пов.); П. Павленко (від Сквирського пов.); Д. Ходзицький (від Уманського пов.); М. Марченко (від Радомишльського пов.), Ю. Корчак-Чепурківський (від УПСР), П. Пожарський (від Київської міськ. укр. ради).

Обрано гол. (І. Фещенко-Чопівський), перш. тов. гол. (М. Шаповал), др. тов. (П. Пожарський), писаря (Ю. Корчак-Чепурківський) та скарбника (Г. Слободяник).

На наступних зборах 04(17).07. постало питання про формальний статус Київської губ. укр. ради. Для вирішення цього питання створено спец. комісію у складі 4 осіб, яка мала зконтактувати у цій справі з Ген. Секретаріатом. Також було вияснено, що у Липовецькому, Бердичівському та півн. частині Радомисльського (майбут. Чорнобильський) пов. на той момент не було створено пов. укр. рад. На засіданні було зачитано ІІ Універсал. Ухвалено запросити на наступне засідання ради чл. УЦР від Київської губ., заслухати їх звіт та провести перевибори. Висловлено пропозицію перейменувати вол. земства на вол. нар. ради.

18(31).07.1917 відбулись чергові збори **К. г. у. р.** Серед ін. питань, депутати заслухали звіти чл. УЦР від Київської губ. З чотирьох членів УЦР – М. Біляшівського, Д. Мацька, В. Дорошенка і І. Мартиненка (обраних на Нац. конгресі) - звіт надали двоє перших. Ін. на запрошення губ. ради не відгукнулись, оскільки перебували у війську. Депутати залишили «при мандатах» М. Біляшівського та Д. Мацька. Замість В. Дорошенка та І. Мартиненка обрали до УЦР М. Шаповала та М. Мандрику. Кандидатом став А. Грабовецький. Учасники засідання обговорили питання перейменування земств на нар. ради.

Засідання 21.08(03.09). було присвячене орг-ційним питанням, оскільки на губ. укр. з’їзді (18-20.08(01-02.09).1917 було переобрано склад **К. г. у. р.**

засідання 05(18).09. було присвячене справі місц. виборів. Ухвалено створити виборче бюро для проведення агітації, видрукувати відозву та скликати передвиборчі з’їзди. Висловлено протест проти тер. обмеження

повноважень ГС. Заслухано гол. Наманганської земської управи (Ферганська обл.) Левчука про стан прод-ва у Центр. Азії; М. Шаповала, Касьяненка та Мороза про стан укр-зації шкіл у Києві.

Збори 27.09(10.10).1917 розглянули питання висунення на виборах до Всерос. Установчих Зборів єдиного укр. соц. списку, становище із прод-вом на Київщині, створення рос. владою Крайового Ек. ком-ту, повноваження якого поширювалоться на Правобер. Україну, Білорусь та Бессарабію. Вирішено заснувати Укр. освіт. фонд Київщини для акумуляції коштів на фін-вання україномовної освіти у Київській губ., закликати населення сплачувати податки та скликати ІІІ Київський губ. укр. з'їзд.

Звіт про роботу **К. г. у. р.** розглядався на IV Київському губ. укр. з'їзді 20-23.12.1917 (02-05.01.1918). Після звільнення України від більш-ків Київська укр. губ. рада намагалася відновити свою діяльність.

Розташовувалась у Києві на вул. Терещенківській, 13.

Дж.: Київський губернський з'їзд // Нова рада. 1917 № 68, 20 червня; Губернська українська рада // Нова рада. 1917. № 69, 21 червня; Київська губернська українська рада // Нова рада. 1917. № 83, 8 липня; Київська Губернська Українська Рада // Нова рада. 1917. № 94, 22 липня; Гитель О. Київська Губерніяльна Українська Рада // Нова рада. 1917. № 115, 18 серпня; Київська Губерніяльна Українська Рада // Нова рада. 1917. № 137, 14 вересня; Постанови Зборів Київської Губерн. Української Ради // Нова рада. 1917. № 151, 1 жовтня. Український національно-визвольний рух. Березень- листопад 1917 року. Документи і матеріали. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. К. 2003. С.452-461.

Віталій Скальський

КИЇВСЬКА МІСЬКА УКРАЇНСЬКА РАДА – орган самоорг-ції українців міста Києва у 1917-1918.

Укр. Центр. Рада на засіданні 06.05(23.04).1917 ухвалила рішення про створення мережі губ., пов. та міськ. укр. рад. До міськ. рад мали входити по 80 осіб, половина з них мала представляти партії, ін. – ек., проф. та просвіт. орг-ції. При створенні пов. та губ. укр. рад до представництва від партій та гром. орг-цій додавалися чл. від укр. рад нижчого рівня. В регіонах розпочався процес творення губ. та пов. укр. рад

04(17).05.1917 на зборах чл. вик. ком-ту Укр. Центр. Ради та чл. комісії тов-ва «Праця» у справі виборів до Київської міськ. думи ухвалено рішення утворити у найближчому часі **К. м. у. р.** Згадана вище комісія розробила проєкт складу ради: 34 – від політ. орг-цій, 34 – гром. орг-ціям та 12 – представникам міськ. околиць.

08(21).05. відбувся скликаний комісією мітинг, на якому ухвалено ін. план складу ради:

24 місця - околиці міста Києва (по 2 місця - Деміївка, Солом'янка з Байковою Горою, Шулявка з Караваєвими дачами, Святошине з околицями, Лук'янівка, Пріорка, Куренівка, Пуща з околицями, Труханів Острів, Слобідка, Звіринець, Борщагівка;

34 місця – політ. орг-ції та партії (УПСР - 6, УСДРП - 6, УРДП - 6, УПСФ - 4, самостійники - 2, Укр. військ. клуб м. Київ - 5, київська секція Всеукр. студ. союзу - 5);

32 місця – проф., ек., просвіт. орг-ції та гуртки службовців (Півд.-Зах. залізниць - 5, Московсько-Києво-Воронізької залізниці - 2, міського самоврядування - 1, пошти і телеграфу - 2, земського самоврядування - 2, ком-ту Півд.-Зах. фронту Всерос. Земського Союзу - 2, тов-во «Просвіта» - 2, тов-во «Праця» - 2, Київське шк. тов-во - 2, Жіночий союз - 2, тов-во «Юг» - 1, Клуб «Гасло» - 1, клуб «Рідний курінь» - 1, Лук'янівський Роб. клуб - 1, тов-во «Нац. Укр. театр» - 1, Укр. Правниче Тов-во - 1, Тов-во адвокатів - 1, службовців-українців округу доріг - 1, клуб «Родина» - 1, Укр. наук. тов-во - 1).

07(20).06. відбулись збори **К. м. у. р.**, на яких обрано президію у складі: І. Фещенко-Чопівський (УРДП; гол.), П. Пожарський (УСДРП), Бондаренко (УПСР), Р. Лащенко (УРДП), С. Кіхно (Сел. спілка), Г. Довженко (УСДРП), Р. Винниченко (УСДРП), А. Яковлів (УРДП), М. Педес (УРДП), Лук'янів (УПСР). До ревізійної комісії обрано Слюсаренка, Блохіна та Синицького.

Робота **К. м. у. р.** зосереджувалась навколо виборів до Київської міськ. думи. Восени її увагу привернули питання укр-зації навч. закладів Києва та

проведення перепису населення міста, у ході якого частина киян не змогла записати себе українцями.

На зборах 19.09(02.10).1917 обрано нове кер-во: гол. – К. Лоський, тов-ші гол. – В. Радзимовська, Л. Ган та В. Садовський.

Після звільнення Києва від більш-ків у березні 1918 **К. м. у. р.** відновила свою діяльність. На зборах 27.03.1918 гол. обрана В. Радзимовська, тов. гол. – Ільїн. **К. м. у. р.** виступала проти антиукр. випадів представників міськ. влади, зокрема, міськ. гол. Є. Рябцова та гол. міськ. думи В. Дрелінга.

Дж.: До організації Київської Української Мійської Ради // Нова рада. 1917. № 36, 24(11) травня; Київська Українська Мійська Рада // Нова рада. 1917. № 62, 26(13) червня; Збори Мійськоі Української Ради // Нова рада. 1917. № 145, 7 жовтня (24 вересня); Протест міської ради // Нова рада. 1918. № 35, 16 березня; Київська українська міська рада // Нова рада. 1918. № 46, 31 березня. Український національно-визвольний рух. Березень- листопад 1917 року. Документи і матеріали. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. К. 2003. С.453, 454.

Віталій Скальський

КОМІСІЇ ТРУДОВОГО КОНГРЕСУ УКРАЇНИ – структурні підрозділи верх. представницького органу влади УНР у 1919.

Рішення про утворення комісій ТКУ включили до «З-ну про тимч. владу в УНР» (28.01.1919). У док. йшлося, що зважаючи на загрозливе внутр. та зовн. становище УНР, ТКУ припиняв свої засідання, обравши зі свого складу комісії з з-нодавчими і контрольними функціями для підготовки з-нопроектів до наступної сесії. Склад комісій формувався на підставі пропорційного представництва від фракцій ТКУ: 1 представник від 15 депутатів. Список чл. комісій, яких обрали фракції ТКУ, оголосили на ост. пленарному засіданні. 29.01.1919 на заг. засіданні чл. комісій 30 депутатів розподілилися по 6 галузевих комісіях: Комісія оборони (Мацюк (гол.), С. Бачинський, О. Устиянович, І. Калинович, М. Любинський, І. Паливода, М. Коломієць, В. Строменко, Голий); Зем. комісія (Н. Петренко (гол.), Бабій, Р. Яросевич, П. Шекерик-Доників, Г. Дувіряк, Ю. Лисан, А. Лещенко, І. Паливода, Д. Сухенко, О. Безпалко, Грузинець); Бюджетна комісія (Чайківський (гол.),

Бабій, С. Бачинський, О. Безпалько, І. Косенко, І. Шимонович); Комісія закорд. справ (С. Бачинський (го.а); І. Калинович, І. Паливода, В. Стороженко, І. Шимонович, Р. Яросевич); Харч. комісія (Мельник (гол.), Блохін, Грузинець, Г. Дувіряк, І. Косенко, Ю. Лисан, Д. Сухенко, О. Устиянович, П. Шекерик-Доників); Культ.-просвіт. комісія (Є. Вировий (гол.), А. Лещенко (заст. гол.), І. Калинович (секретар), І. Коваленко, М. Коломиєць, П. Куцяк (Чалий), Ю. Лисан, М. Любинський, Трешевський, і П. Шекерик-Доників). Усього в складі комісій ЗУНР представляли 8 депутатів – Г. Дувіряк, І. Калинович, Т. Старух, О. Устиянович; П. Шекерик-Доників та Р. Яросевич (Галичина); О. Безпалко та Ю. Лисан (Буковина).

На поч. лютого 1919 чл. комісій разом з урядом переїхали до Вінниці, яка ненадовго стала центром укр. політ. життя. Кер-во УПСР 09.02.1919 ухвалило резолюцію щодо участі чл. партії в комісіях ТКУ: їм заборонили займатися політ. роботою і виступати з заявами політ. змісту. У Вінниці кілька чл. комісій були відкликані Центр. Ком-тами своїх партій. Усього працювали близько двадцяти чл. комісій. Кожна комісія автономно діяла у сфері своєї компетенції.

Найбільш продуктивною виявилася робота Культ.-просвіт. комісії. Її компетенція поширювалася на центр. та місц. органи Мін-ва освіти, Мін-ва культів, Мін-ва здоров’я і опікування, Гол. управління преси та інф-ції й на просвіт. відділи Мін-ва військ. справ, Мін-ва шляхів і Мін-ва зем. справ. Перше засідання комісії відбулося 30.01.1919 у Києві, останнє 10.03.1919 у Вінниці. Відбулося понад 20 засідань комісії, на яких розглянули 67 питань: за компетенцєю Мін-тва освіти – 41 питання; Управління преси – 5; Мін-вВ здоров’я – 3; Мін-ва зем. справ – 1; решта розглянутих питань – кваліфіковані як «різні». Комісія розглянула з-нопроекти представлені мін-вами: Мін-ва культури – 3; Мін-ва преси – 2; Мін-ва освіти – 1; Мін-ва здоров’я – 1. На перш. засіданні були присутні шестеро чл. комісії з десяти. Усі подальші засідання відбувалися в присутності трьох, або двох чл.: голови Є. Вирового та секретаря І. Коваленка. Галичанин І. Калинович, якого обрали секретарем після перш. засідання, виїхав на тер. ЗУНР. А. Лещенко залишився в

окупованому більш-ми Києві, а окр. чл. комісії, зокрема, М. Любинський, саботували її роботу.

На поч. уряд УНР намагався сприяти роботі комісій й підтримав фін. їх діяльність. Для комісій ТКУ утворювалася спільна Канцелярія, де мали працювати 7 діловодів та 7 друкарок з відповідною міс. платнею. Комісії припинили свою роботу після евакуації уряду з Вінниці. У Рівному працювали восьмеро чл. комісій, які брали участь в обговоренні міжнар. політики уряду.

Напр. червня 1919 ряд депутатів прибули до Кам'янця на Поділлі. Президія ТКУ за бажанням окр. чл. комісій скликала збори членів ТКУ погодивши їх з Директорією та урядом. Таких нарад, на яких слухали урядовців та звіти окр. комісій, відбулося дві. Перша ширша нарада всіх чл. ТКУ, які змогли прибути до Кам'янця з тер. підконтрольних уряду УНР, тривала 06-1 .07.1919. Депутати з'ясовували ситуацію в Україні й способи допомоги уряду в його праці. На нарадах виступали мін-ри зі звітами про роботу своїх мін-тв. Зі звітами виступили Президія ТКУ, Комісія закорд. справ і Бюджетна. Нарада заслухала дві резолюції. У першій, підготовленій УПСР і УСДП, вимагався розпуск усіх комісій ТКУ. Друга резолюція, яку запропонувала сел.-соц. партія, вимагала більш інтенсивної праці комісій та кращого ставлення до цих установ з боку уряду. Окрім того, уряду висловлювалися побажання щодо його реконструкції, централізації військ. кер-ва та проведення реформи самоврядування. Формально жодна резолюція не була ухвалена, збори закриті. Друга нарада 15–18.07.1919 обговорювала виключно прод. питання.

У Кам'янці тільки комісії Закорд. справ, Харч. та Бюджетна мали необхідний кворум для проведення засідань. Бюджетна комісія, яка контролювала роботу Мін-ва фін., Мін-ва нар. госп-ва і Держ. контроль УНР, засідала у Кам'янці двічі на тиждень. Комісія обговорювала поточні з-нопроекти, питання валюти й держ. монополії на цукор та тютюн.

Представники уряд. коаліції (УСДРП та УПСР) намагалися заблокували роботу ТКУ у Кам'янці. 17.09.1919 у Кам'янці чл. ТКУ на спільній нараді з

представниками укр. та неукр. політ. партій, гром. та проф. орг-цій ухвалили резолюцію про необхідність негайного скликання Передпарламенту УНР, який би мав існувати до скликання парламенту, або сесії ТКУ. Резолюція передбачала входження у Передпарламент Президії та чл. комісій ТКУ. Однак Директорія з метою зосередження усієї влади у своїх руках, не була зацікавлена у продовжені роботи комісій та підтримці статусу ТКУ як верх. органу. Анонсуючи підготовку скликання ін. форм представницької заг.-укр. влади, уряд Директорії врешті узурпував владу. Комісії припинили діяльність, хоча статус ТКУ не був скасований.

Дж.: Комісії Трудов. Конґрессу // Нове Життя. Станиславів, 1919. 1 марта. Ч. 48. С. 2.
Літ.: *Лейберов О.О.* «Око й ухо народнє» – організація та діяльність комісій Конгресу Трудового Народу України // Література та культура Полісся. Серія: Іст. науки. Ніжин, 2014. Вип. 76. С. 121–136; *Лозовий В.С.* Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005; *Павлишин О.* Комісії Трудового Конгресу України (1919 р.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років / Ін-т історії України НАН України. К., 2014. Вип. 10. С. 172–182; *Сірополко С.* Діяльність Культурно-освітньої Комісії Трудового Конґресу (На основі архівних матеріялів) // Альманах Дніпро / За редакцією В. Дорошенка. Львів, 1939. С. 59–63.

Олег Павлишин

КОМІСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ –структурні робочі підрозділи законодавчого органу влади ЗУНР–ЗОУНР у 1918–1919.

Вперше питання про створення комісії УНРади обговорювалося на засіданні Конституанти 19.10.1918 (референт – Є. Левицький). Йшлося про орг-цію адм., фін., міжнар. комісій та комісії нац. оборони. 20.10.1918 на засіданні Львівської делегації К. Левицький ініціював створення адм., правно-статистичної та фін.-бюджетної комісій. Проте, за відсутності більшої частини депутатів УНРади та дефіциту нац. фахових кадрів у Львові, такі комісії тоді не створили. 28.10.1918 утворили фін. комісію (К. Левицький, С. Голубович, Л. Кульчицький, О. Назарук В. Охримович, О. Саєвич та С. Федак). Після утворення Ради Держ. Секретарів, склад фін. комісії змінили: (С. Булик, А. Говикович, С. Голубович, Л. Кульчицький, Я. Литвинович та О. Саєвич).

Напр. жовтня 1918 фахові комісії утворила Буковинська делегація УНРади: ред. (гол. - М. Кордуба); нар. оборони (О. Безпалко), фін. (Р. Цегельський), міжнар. (О. Попович) та адм. (Ґ. Лисинецький).

Галузеві комісії, які брали участь у підготовці з-нопроектів доповнена УНРада утворила на поч. січня 1919 в Станиславові. Найперше – орг. комісію для виборів чл. фахових комісій (Л. Левицький, Л. Бачинський, Т. Старух, І. Макух, С. Вітик і С. Юрик). 02–04.01.1919 обрано такі комісії УНРади: зем., військ., заграничних справ, з-нодавчу, комунікаційну, сусп. опіки, техн. відбудови, фін. та шк.; 15.02.1919 – адм.; 27.03.1919 – сан. 03.04.1919 обрали комісію по підготовці виборчого з-ну. До комісії (з 25 осіб) увійшли 15 діячів УНТП, п'ятеро – УРП, троє – УСДП, двоє представляли новоутворену СРП. Комісії перейняли на себе функції фахового обговорення проблемних питань різних галузей держ. буд-ва ЗУНР, підготовки і опрацювання віповідних з-нопроектів УНРади.

Склад комісій УНРади не мав сталого х-ру протягом перш. пол. 1919. Напр. березня 1919, на пропозицію фракції УСДП, три комісії УНРади доповнили представниками партій. У процесі підготовки Зем. з-ну для ЗОУНР зем. комісія обрала окр. субкомітет в складі: Л. Бачинський (гол.а комісії), М. Королюк, Р. Перфецький, Л. Петрушевич, І. Попович та П. Філяс. Після ухвалення Зем. закону 14.04.1919 сесія УНРади обрала Обл. зем. комісію для опрацювання правових механізмів реалізації зем. реформи: Л. Бачинський (УРП), С. Вітик (УСДП), С. Данилович (УРП), М. Загульський (УНДП), Т. Кормош (УНДП), М. Королюк (УРП), о.С. Матковський (УНДП), С. Назаревич (УНДП), Р. Перфецький (УНДП), Л. Петрушевич (УНДП). К. Трильовський (СРП), С. Юрик (УНДП).

У роботі комісії по підготовці З-ну про вибори до Установчого Сойму ЗОУНР брали участь фахівці, які представляли східногалицькі єврейську та німецьку нац. ради. Чл. фін. комісії 08–12.05.1919 засідали в такому складі: Т. Кормош (гол. комісії), А. Горбачевський (заст. гол.), К. Левицький, Т. Окуневський, Л. Бачинський, С. Данилович, О. Веселовський, С. Вітик,

О. Юрчинський, С. Кузів, І. Кохановський та Д. Паневник. Заслухавши звіт гол. уряду й фахівців з фін. інституцій, комісія ухвалила резолюції в справі внутр. фін. госп-ва держави, уніфікації валюти та діловодства; поставила перед Виділом УНРади питання про встановлення окр. посади Держ. секретаря скарбу. Комісії УНРади припинили свою діяльність внаслідок відступу органів укр. влади зі Станиславова напр. травня 1919 й проголошення Диктатури.

Дж.: Останнє засідання У.Н.Ради // Нове Життя. Станиславів, 1919. 19 лютого. Ч. 39. С. 2. *Літ.*: *Левицький К.* Перший Державний Секретаріят у Львові // Український Скиталець. Відень, 1923. 1 червня. Ч. 11. С. 16; *Павлишин О.* Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиція. С. 170–183; *Його ж.* Фінансова система та грошовий обіг у Західно-Українській Народній Республіці (листопад 1918–червень 1919 рр.) // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 341–367.

Олег Павлишин

КОМІСІЯ ДЛЯ ЗБИРАННЯ МАТЕРІЯЛІВ ДО «ПРОПАМЯТНОЇ КНИГИ ЕМІГРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ ЗУНР» – гром. ін-ція створена 22.06.1922 укр. вояками у таборі інтернованих Йозефів (Чехо-Словаччина) в рамках діяльності Культ.-Просвіт. Кружка.

Склад **К.**: чотар д-р І. Мельницький (гол.), четар М. Дольницький (заст. гол.), четар Медвідь (секретар), поручник П. Будз (референт), булавний В. Войчак, четар П. Голинський, сотник К. Купчанко, поручник О. Онуляк, поручник Я. Пастернак. 21.06.1922 **К.** оприлюднила відозву до всіх емігрантів ЗУНР із закликом до співпраці задля видання «Пропамятної Книги». Відозву (250 примірників) розіслали до всіх тогочасних ін-цій укр. емігрантів й опублікували в часописах: «Укр. Скиталець», «Укр. Прапор» (Відень), «Свобода» (Нью-Йорк), «Нар. Слово» (Пітсбурґ), «Січові Вісті» (Чікаґо) та «Руська Нива» (Ужгород). **К.** звернулася з проханням до укр. роб. відділів УГА в Чехо-Словаччині та укр. акад. тов-в у Празі, Пшібрамі, Відні та Берліні з проханням підготувати стислі історії своїх ін-цій. **К.** накопичувала й

систематизувала отримані матеріали, відбувала роб. засідання та надсилала відповіді на запити від респондентів. Укр. діячі в еміграції надсилати доброчинні пожертви для роботи комісії. З різних причин «Пропамятну Книгу» не надрукували. Зібрані комісією мат-ли для книги опинилися в різних еміграційних архівах.

Літ.: Звіт праці Виділу Культурно-Просвітного Кружка та його секцій, курсів і установ від 1. червня 1922 до 31. грудня 1922 // Український Скиталець. Відень, 1923. 15 лютого. Ч. 4. С. 37–43.

Олег Павлишин

КОМІТЕТ ОХОРОНИ РЕСПУБЛІКИ. – опозиційний до держ. влади УНР орган , який намагався узурпувати владу.

Створений 22.03.1919 лідерами Укр. соціал-дем. партії та Укр. партії соц.-рев. на міжпарт. нараді представників соц. партій у Кам'янці-Подільському, тоді ж проголошений вищ. органом держ. влади в Укр. Нар. Республіці. По суті це була спроба здійснити держ. переворот у країні, щоб не допустити укладання союзницького договору з державами Антанти та формування єдиного антибільш. фронту. До складу ком-ту увійшли по два представники від ЦК УСДРП, УПСР, Кам'янецької труд. ради і Козацької ради кам'янецької залоги. Гол. ком-ту обрано В. Чехівського (УСДРП–незалежні), чл.: А. Степаненка (заст. гол.), І. Лизанівського (УПСР), І. Мазепу (УСДРП), І. Романенка (УСДРП), М. Ткаченка (УСДРП–незалежні), Є. Малика (секретар), Волошина (від Труд. ради), Грищенка (УПСР), Казимиріва, Свистуна.

У відозві від 22.03.1919 **К. О. Р.** проголосив себе тимч. представництвом центр. влади республіки і визначив свої гол. завдання: стабілізувати внутр. життя країни, припинити переговори Директорії УНР з французьким командуванням в Одесі, налагодити контакти із рад. урядами Росії та України на умовах визнання ними самостійності і незалежності УНР, налагодити легальне існування укр. соц. партій, вивести рос. війська з тер. УНР, створити новий укр. уряд на Всеукр. з'їзді рад роб. і сел. депутатів.

К. О. Р. не отримав підтримки з боку держ. і політ. ін-цій. 27.03.1919 (через 5 днів свого існування) сповістив про припинення своєї діяльності.

Літ.: *Гриценко А.П.* Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: рік 1919-й. К., 1996; Довідник з історії України. Т. 2. К., 1995; Нариси історії Української революції 1917–1921 років В 2-х кн. / Авт. кол.: В. Ф. Верстюк (керівн.) та ін. Кн.2. К. 2012.*Христюк П.* Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 рр. Т. 4. Відень, 1922.

Олексій Лупандін

КОМПЛЕКС ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ 1918–1919, 1920, ЛИЧАКІВСЬКИЙ ЦВИНТАР, м. ЛЬВІВ – місця захоронень загиблих польських вояків, представників парамілітарних структур під час воєнних дій (листопад 1918 - липень 1919, липень – вересень 1920) у Галичині.

Найбільший польський військ. меморіал знаходиться на Личаківському цвинтарі у Львові. Перш. поховання на місці майбут. меморіалу «Оборонців Львова» (ін. назва «Цвинтар Орлят») відбулося 24.11.1918. Від 1919 до 1939 там перезахоронено польських військовиків – учасників боїв за Львів 01–21.11.1918, тимч. похованих у різних ділянках міста – б. м. Львів. політехніки, Кадетської школи, у Стрийському парку. 26.05.1926 туди ж перенесено ексгумовані останки польських вояків, полеглих у боях листопада 1918 – червня 1919, а також померлих до 1924.

За проектом випускника відділу архітектури Львівської політехніки Р. Індруха на схилах парку Погулянка споруджено меморіал, який складався з трьох осн. частин: каплиці (побудована 1922–1924), катакомб (відкрито 1932) і арки Слави у вигляді колонади (урочисто посвячено 11.11.934). З лівого боку катакомб 1932 на кошти Нар. об’єднання поляків Америки побудовано пам’ятник трьом американським пілотам ескадри ім. Т. Костюшка. Праворуч від катакомб поховано французьких піхотинців армії Ю. Галлера (17 осіб, з них 16 згодом перевезено до Франції), яким 1928 споруджено пам’ятник. На перш. полі поховано відомих військових і цив.: ген. Т. Розвадовського (1866–1927), ген. В. Івашкевича (1871–1922), ген. Л. Ридигера (1859–1920), полк. Ч. Мончинського (1881–1935), віце-президента Львова Л. Сталя,

архиєпископа Ю. Теодоровича (1864–1938) та ін. З Личаківського меморіалу тлінні останки невідомого воїна перевезено до Варшави, де 01.11.1925 на пл. Саській (суч. пл. Ю. Пілсудського) урочисто відкрито Могилу невідомого воїна. Заг. на Польському військ. меморіалі на Личаківському цвинтарі поховано 2318 вояків польсько-укр. 1918–1919 та рад.-польської 1920 воєн. Поряд розташоване поле, де поховані солдати та офіцери німецько–польської війни 1939 і польського Руху опору періоду ДСВ. 1927 там похований архітектора Р. Індруха.

25.07.1971 рад. танки і бульдозери зруйнували колонаду цвинтаря; на місці поховань прокладено автомобільну дорогу; у катакомбах відкрито майстерні. Лише 1990 за ініціативою польської фірми «Енергополь» вивезено сміття з центр. частини цвинтаря. 1997 за згодою міськ. влади Львова розпочато його впорядкування. Дискусії між Радою охорони пам'яті боїв і мучеництва Польщі та міськрадою Львова про остаточний проєкт відновленого меморіалу тривали до сер. 2005. Польська сторона прагнула відновити цвинтар до вигляду стану 1939. Укр. представників не влаштовувала присутність біля колиш. гол. брами левів з написами «Завжди вірний» та «Тобі, Польщо!», стилізованого меча-щербця на Могилі невідомого солдата й напису з фразою «півд.-сх. креси Речі Посполитої». До перемовин було залучено кер-во України й Польщі в особі президентів А. Кваснєвського, Л. Кучми, В. Ющенка, дух. лідерів УГКЦ та РКЦ, кардиналів Л. Гузара, М. Яворського, укр. і польських інтелектуалів, громад. діячів (Я. Куроня, Я. Грицака, Т. Возняка, М. Мариновича та ін.). Компромісу досягнуто після Помаранчевої революції 2004. 24.06.2005 президенти Польщі та України А. Кваснєвський і В. Ющенко урочисто відкрили Польський військ. меморіал на Личаківському цвинтарі та Меморіал Галицької армії. 2015 до центр. арки повернуто скульптури левів. Щороку 01.11. громадськість та влада сусідніх країн організовує пам'ятні панахиди на польському та укр. військ. меморіалах.

Польські військ. цвинтарі й окр. поховання періоду 1918–1920 також збереглися в м. Винники (суч. у складі Львова), Броди, Стрий (суч. обидва у

Львівській обл.), Бережани (суч. Терноільська. обл.), Івано-Франківськ, Коломия (суч. Івано-Франківська обл.) та ін.

Літ.: Харчук Х. Польський військовий меморіал на Личаківському цвинтарі // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. Вип. 18. С. 76–80; *Хахула Л.* «Різуни» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну. Л, 2016; *Medyński A*. Przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim. L, 1937; *Nisieja S.* Dzielnica za Styksem. Wrocław, 1998; Przewodnik po cmentarzu Obrońców Lwowa. L., 1939.

Микола Литвин, Ллюбомир Хахула

КРУТИ (Бій під Крутами) - відбувся 16(29).01.1918 біля залізн. ст. Крути неподалік Ніжина під час збройного конфлікту між рад. Росією та Укр. Нар. Республікою.

Метою неоголошеної війни, яка з поч. грудня 1917 велася проти УНР, було встановлення в Україні рад. влади. Бойові дії мали х-р т. зв. «ешелонної війни»: загони рос. військ пересувалися залізницею, бої велися гол. чином вздовж залізн. колій. Боєздатність рев. загонів була низькою, але достатніх сил для спротиву не мала і УЦР. Протягом місяця рад. владу було встановлено у Харківській, Катеринославській і Полтавській губ. На черзі був Київ.

Наступ на Київ вівся двома групами по залізницях Харків-Полтава-Київ та Курськ-Бахмач-Київ. Військ. сили УНР у Києві складали до 20 тис. вояків, але боєздатних серед них було небагато. Укр-вані частини, як і вся стара армія, були розкладені більш-ми, більшість оголосила нейтралітет і не брала участі у б-бі. Навіть проголошення IV Універсалом держ. незалежності УНР не підняло бойового духу армії. В критичний момент опорою укр. влади стали загони Вільного козацтва, Гайдамацький кіш Слобідської України С. Петлюри, Галицький курінь укр. Січ. Стрільців Є. Коновальця.

На заклик УЦР стати на захист вітчизни відгукнулась патріотично налаштована молодь. 18.01.1918 на зборах студентів Київського ун-ту Св. Володимира і Укр. нар. ун-ту було оголошено про запис добровольців до студ. куреня ім. Січ. Стрільців. До куреня вступило більше 200 юнаків: студенти і учні ст. класів 2-ї укр. гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства. Деякі мали бойовий досвід І Світової війни, але більшість ніколи не тримала

зброї в руках. З добровольців було сформовано дві сотні, вони були зібрані у казармах Костянтинівського військ. училища на Печерську, де пройшли первісну військ. підготовку.

З кін. грудня 1917 загін юнкерів 1-ї Київської юнацької школи ім. Б. Хмельницького під командою сотника А. Гончаренка охороняв ст. Бахмач, важливий залізничний вузол на кордоні України і Росії. Саме вони першими зустріли більш. наступ. Загін під командою П. Егорова, що наступав на Бахмач, мав до 4-6 тис. вояків і складався з московських та брянських червоногвардійців, солдат та балтійських матросів у супроводі артилерії та бронепоїзду. Сили були нерівні, тому укр. війська відійшли до ст. Крути. 27.01. до них надійшло підкріплення з Києва – 1-ша сотня новоствореного Студ. куреня під командою сотника Омельченка.

Ранком 29.01.1918 розпочався бій. Укр. позиції, розташовані за кілька сотень метрів від ст., були добре підготовлені до оборони. На правому фланзі їх прикривав насип залізн. колії, на лівому були вириті окопи. Укр. сили складалися з 20 старшин, бл. 500 юнкерів, озброєних рушницями нового зразку, студ. сотні (до 130 осіб). На озброєнні мали 16 кулеметів та саморобний бронепоїзд – гармату та кулемет на залізн. платформі. Є відомості, що до них приєднались підрозділ місц. Вільного козацтва (до 100 осіб). Разом бл. 700 осіб.

Командував боєм сотник А. Гончаренко. Штаб перебував в ешелоні, що стояв на самій ст. У ньому були боєприпаси та розміщувався лазарет. Бій тривав з ранку до сутінок. Перші атаки більш-ків відбили юнкери, які діяли на правому фланзі під прикриттям насипу. Обороні допомагав бронепоїзд під командою сотника С. Лощенка, який маневруючи по залізн. колії, влучно обстрілював ворожі позиції. Це дозволило українцям протриматися кілька годин. Втрачаючи вбитих і поранених, більш-ки, що мали вел. чисельну перевагу, уперто просувались вперед. Їхня гарматна батарея, що до часу стріляла не досить вдало, зосередила вогонь по ст. Це спонукало командування

відвести ешелон за 2-3 версти від Крут у напрямку до Києва. Укр. військо понесло значні втрати і отримало наказ відходити.

Забравши вбитих і поранених, українці відступили до ешелону. Не вистачало однієї чоти студентів, яка стояла найближче до ст. До них вислали розвідку, але пошуки не дали результатів. Розібравши колію, ешелон вирушив на Київ, де на ст. Бобрик з'єднався з Гайдамацьким кошем Слобідської України. Пізніше з'ясувалося, що відступаючи в сутінках, студ. чота вийшла до ст. Крути, вже зайнятої більш-ми, та потрапила у полон. Вранці 27 студентів та гімназистів було розстріляно.

Заг. втрати в бою під Крутами склали 250-300 осіб (вбитих, поранених, полонених). Найбільші втрати понесла студ. сотня: 27 розстріляних, 10-12 вбитих у бою, 35-40 поранених. На сьогодні відомо біля 50 прізвищ учасників бою. Серед них студенти Укр. нар. ун-ту Борозенко-Кононенко, Головащук, Омельченко, І. Пурик, Сірик, Чижів, О. Шерстюк; студенти ун-ту св. Володимира Андріїв, Божко-Божинський, Дмитренко, М. Лизогуб, О. Попович, В .Шульгин; гімназисти Кирило-Мефодіївської гімназії М. Ганкевич, В. Гнаткевич, П. Кольченко, Г. Піпський, А. Соколовський, І. Сорокевич, Є. Тернавський та багато ін.

Крутянський бій набув широкого розголосу саме через трагічну загибель студентів. За рішенням Центр. Ради 19.03.1918 тіла розстріляних вояків-студентів було перевезено до Києва та урочисто поховано на Аскольдовій могилі.

Бій під Крутами мав важливе воєнне та політ. значення. Він затримав просування червоних військ на Київ, що дозволило укр. владі придушити збройне повстання, підняте більш-ми з метою захопити місто ще до підходу рос. військ. Утримання столиці дало можливість укр. делегації у Брест-Литовську заключити мирний договір з Центр. державами, за яким УНР ставала суб'єктом міжнар. права.

Трагічна загибель студ. куреня під Крутами залишилась в історії України символом патріотизму і жертовності у б-бі за її свободу. Після

здобуття Україною незалежності подвиг героїв Крут зайняв гідне місце в пантеоні нац. слави. У 1998 на місці бою та на Аскольдовій могилі встановлено пам'ятні знаки. До 80-річчя бою у 2008 біля с. Крути у Чернігівській обл. було відкрито Меморіальний комплекс та музей пам'яті героїв Крут. На буд. колиш. Костянтинівського військ. училища, де розміщувалася 1-ша Київська юнацька школа ім. Б. Хмельницького, встановлено меморіальну дошку. Річниця Крутянського бою стала урочистою датою, яка відзначається на держ. рівні.

Дж.: Крути. Січень 1918 року: Мат., док., дослідження, кіносценарії (Упоряд. Я. Гаврилюк). К., 2008.
Літ.: Герої Крут: Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 року. Дрогобич, 1995; *Зарицький В*. Крутянська подія. Чикаго, 1972; *Маланюк Є*. Крути. Народини нового українця. Прага, 1941; *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). Київ-Львів, 1996.

Олена Бойко

КУБАНСЬКЕ КОЗАЧЕ ВІЙСЬКО – іррегулярне військо, а також адм.-тер. одиниця у Рос. імперії; останнє відгалуження укр. козацтва, яке існувало до 1920.

Постало 1860 в результаті об'єднання Чорномор. козачого війська (нащадків запорізьких козаків), держ. селян, переселених на Чорном. узбережжя напр. XVШ – перш. пол. XIX і частини Кавказького лінійного козачого війська (здебільшого нащадків донських козаків). На той час на тер. козачого війська проживало бл. 200 тис. чол.

У військ. та адм. відношенні **К. к. в.** підлягало Гол. штабу військ. мін-ва, з 1875 – Гол. управлінню козачих військ, з 1910 – козачому відділу Гол. штабу. На чолі війська стояв Наказний (призначений) отаман (переважно з рос. ген.). Залишки самоврядування зберігалися лише в станицях та хуторах. У 1917 тер. Кубанського краю становила близько 100 тис. кв. км із населенням більше 3 млн. чол. З них: 42,9 % козаків, 7 % горців, 9 % «корінних» селян, решта – «іногородні».

Кубанські козаки брали участь в усіх війнах, які вела Росія з 1860-х. Під час І Світової війни (1914-1918) у складі рос. армії перебувало 37 кінних

полків, 1 дивізіон, 2,5 гвардійські сотні, 22 батальйони пластунів, 6 батарей і 49 окр. сотень (заг. бл. 90 тис. чол.). У квітні 1917 на Кубані відновлено Військ. Раду і створено Тимч. військ. уряд. У вересні 1917 Військ. рада була реорганізована у Кубанську Крайову раду, яка проголосила Кубань республікою під назвою Кубанський край та прийняла конституцію. На чолі стояв Військ. отаман полк. О. Філімонов, гол. уряду – Л. Бич. Після Жовтневого перевороту Кубанська рада не визнала більш. Раднаркому і оголосила себе єдиною владою в Кубанському краї. В цей час вона підтримувала контакти з УНР. У січні 1918 проголошено Кубанську Нар. Республіку як складову федер. Рос. республіки, 16.02.1918 – самостійну Кубанську Нар. Республіку. 28.02.1918 більш-ки зайняли столицю Кубані Катеринодар. 17.03.1918 Кубанська рада уклала з командуванням білої Добр. армії угоду про спільну б-бу з більш-ми.

Серед кубанського козацтва існували дві політ. течії: проукр. («чорноморці») – прихильники козацької самостійності та утворення союзу козачих земель, України та Кавказу і пророс. («лінійці») – прихильники «єдиної та неділимої» Росії. «Чорноморцям» належала кер. роль в Кубанській Крайовій раді. У травні 1918 до Києва прибула представницька делегація на чолі з гол. Ради М. Рябоволом. Між Укр. Державою і Кубанню були встановлені дип. відносини. Паралельно з офіц. провадилися таємні переговори про приєднання Кубані до України. Укр. сторона погодилась надати допомогу кубанцям зброєю та пообіцяла перекинути на Кубань дивізію ген. З. Натієва (бл. 15 тис.). Проте цей авантюрний план не був реалізований. Прагнення Кубані до самостійності зустріло шалений спротив білогвардійського командування. За наказом ген. А. Денікіна 06.11.1919 були заарештовані 10 чл. Кубанської ради, страчені прихильники самостійності М. Рябовол та О. Калабухов. Кубанську раду змусили внести зміни до конституції та відмовитись від самостійності.

Кубанське козацтво складало переважну більшість Кавказької армії ген. П. Врангеля. Після поразки під Царициним вона була перейменована на

Кубанську армію, евакуйована до Криму і зведена у дві кінні дивізії. У складі Руської армії ген. П. Врангеля кубанці брали участь в боях з Червоною армією. В цей час відбулись ост. контакти між Кубанським урядом та урядом УНР. В серпні 1920 делегація УНР підписала з урядом П. Врангеля договір про взаємовизнання та взаємодопомогу, який не мав реальних наслідків. В листопаді 1920 у складі армії П. Врангеля кубанці були евакуйовані до Туреччини, згодом перекинуті до Болгарії та Югославії. Перебуваючи на еміграції, вони намагалися зберегти традиційний козацький лад.

Кубанське козацтво воювало також у складі кінних частин красної армії. У 1920 постанова ВЦВК розповсюдила на козачі обл. РСФРР загальні з-ноположення про землеустрій та землекористування, що поклало край існуванню козацтва як окр. стану. У 1930-х до укр. населення Кубані запроваджувалася жорстка русифікаторська політика. 20.04.1936 ЦВК СРСР скасував існуючі для козацтва обмеження щодо служби у красній армії. Були сформовані кубанські козачі кінні частини, які брали участь у ІІ Світовій війні.

Дж.: Врангель П.Н. Воспоминания. Южный фронт (ноябрь 1916 – ноябрь 1920). Часть І-П. М., 1992.
Літ.: *Іванис В.* Боротьба Кубані за незалежність. Мюнхен, 1968; Кубанское казачье войско // Советская военная энциклопедия. Т. 4. М., 1977. С. 504; *Петренко Є.* Українське козацтво і Кубань // Київська старовина. 1993. № 1. С. 114-119; *Щербина Ф.* История Кубанского казачьего войска. В 2-х т. Екатеринодар, 1910;.

Олена Бойко

ЛЕГІОН УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ – нац. формування австро-угорської армії, яке воювало проти рос. армії в роки І Світової війни.

Створений за ініціативою укр. гром-сті, підтримки чл. Гол. Укр. Ради та безпосередньої участі Бойової управи **УСС**. Всього до легіону зголосилося 28 тис. галичан, але уряд і польські політ. кола, побоюючись відродження укр. війська, обмежили чисельність легіону 2,5 тис. Невишколених січовиків командування 55-ї австрійської дивізії 25-го корпусу вирішило одразу ж кинути на фронт проти наступаючих рос. військ, де на легіон чекала б неминуча загибель. Але тодішній тимч. командир легіону Т. Рожанковський

відмовився виконувати авантюрний наказ, за що був усунутий з посади. Під командуванням (від 18.08.1914) нов. командира, одного із засновників «Просвіти», дир. Рогатинської укр. гімназії М. Галущинського 03.09.1914 новобранці прийняли на привокзальній площі у Стрию (Львів був окупований царськими військами) присягу (офіц. на вірність Австро-Угорщині, таємно – на вірність Україні) й відбули на доукомплектування у закарпатські села під Мукачеве. Ядро легіону становили активісти тов-в «Сокіл», «Січ», «Пласт», педагоги, гімназисти й студенти, письменники, художники. У зв'язку з важким становищем на фронті вже 10.09.1914. австрійське командування наказало ввести легіон **УСС** у районі Верецького перевалу, де стрільці зупинили наступ частин 2-ї кубанської козачої дивізії й зайняли лінію сторожових постів на Ужоцькому перевалі. У ході наступальної операції легіон **УСС** під командуванням отамана Г. Коссака, що діяв в авангарді 130-ї австрійської бригади, провів успішний бій за Тухольку. Долаючи опір противника, укр. курені вийшли у р-н нафтового басейну і 20.10. відбили у росіян міста Борислав, Дрогобич, Стрий. Тільки коли ген. О. Брусилов перекинув з-під Перемишля 58-у рос. піхот. дивізію, йому вдалося відновити становище. Австрійські війська, а з ними легіон **УСС** знову відійшли до Карпат.

03–05.11.1914 чотири рос. корпуси та три кавалерійські дивізії розпочали штурм перевалів з метою прорватися до Закарпаття. У запеклих боях сотні **УСС** зуміли не лише відстояти свої позиції під с. Синьовидне, але й завдати противнику серйозних втрат. Особливою мужністю січовики відзначилися 29.04.–04.05.1915 на схилах Маківки; 42 полеглих стрільців поховали на півд. схилах гори (у незалежній Україні цей стріл. цвинтар поновлено, встановлено пам'ятний знак). Укр. громадськість краю високо оцінила мужність стрілецтва у тій карпатській битві. «Маківка – це перший визначний етап на тому шляху, по якім укр. нація зі стану пасивності переходила до стану активності, до чину,– зазначала львівська газета «Діло» 02.05.1915 – Битва на Маківці, це перша вел. спроба галицьких українців стати самим активним чинником історії, стати ковалями й творцями своєї будучини». Після цього бою рос.

армія втратила стратегічну ініціативу, січовики вибили противника з Болехова і Галича й влітку зайняли позиції на берегах р. Золота Липа, а невдовзі – р. Стрипа. важкими виявилися бої у серпні – жовтні 1916 за г. Лисоню, неподалік Бережан на Тернопільщині, де втрати стрілецтва сягнули 659 осіб (81 загиблий, 293 поранені, 285 полонені; 1927 пластуни насипали на місці бою меморіальний курган, який під час пацифікації 1930 було знищено; новий Хрест свободи і слави встановлено 1994).

При легіоні (від 09.09.1915 – полку) діяв Кіш, що займався набором поповнення. Поборовці залучалися до юрид. всеобучу населення, культ.-освіт. праці, орг-ції Шевченківських свят, спортивних змагань. У липні 1915 Кіш із Закарпаття перебрався у Сколе, невдовзі в с. Пісочне під м. Миколаєвом на Львівщині. У Коші діяла біб-ка, деякий час – Пресова Кватира, стріл. хор і оркестр під кер. М. Гайворонського. У його складі плідно працювали А. Баб'юк (М. Ірчан), А. Лотоцький, О. Назарук, Ю. Шкрумеляк, Л. Лепкий, О. Курилас, М. Гаврилко, М. Угрин-Безгрішний та ін. письменники, журналісти, митці. Художники О. Курилас і О. Сорохтей заснували сатирично-гумористичні часописи «Самопал», «Самохотник», «Сатиричний бюлетень УСС». Зусиллями А. Лотоцького, В. Огоновського, Ю. Шкрумеляка, М. Угрина-Безгрішного у Коші налагоджено випуск місячника «Червона Калина». О. Назарук видав «Співанки УСС» (1915) – зб. творів Р. Купчинського і молодого композитора М. Гайворонського. «Стріл. календар-альманах» (1917; ред. М. Голубець, художник І. Іванець) високо оцінив С. Петлюра. У стріл. середовищі уродженець Полтавщини М. Гаврилко створив проекти пам'ятника Т. Шевченкові у Києві.

Восени 1916 – навесні 1917 проведено культ.-освіт. місію на Волині. Стрільців направлено для орг-ції комісаріатів з набору рекрутів до армії, бо місц. населення ставилося до австрійців неприхильно. У грудні 1916 засновано вербункові Комісаріати **УСС** у Ковелі, Володимирі-Волинському, Луцьку. Однак гол. завданням усусуси вважали розвиток укр. шкільництва, що було вкрай занедбаним. За короткий час там засновано 85 шкіл, до яких прийняли

більше тис. дітей. За підтримкою гром. діячів К. Студинського, Л. Мишуги, І. Крип'якевича січовики придбали для шкіл 3 тис. підручників і тис. художніх і церк.-реліг. книг, необхідні навч. прилади. У Володимирі-Волинському організовано Шевченківське свято, видано «Укр. Буквар», «Читанку для волинських дітей». До пед. праці долучилися стрільці й старшини О. Безпалко, О. Вахнянин, М. Угрин-Безгрішний, Д. Вітовський, К. Коник, Р. Леонтович та ін.

У березні 1917, час вибуху Укр. рев-ції, 77 старшин склали звернення до Заг. Укр. Ради та Укр. Парламентської репрезентації, у якому вимагали енергійніше відстоювати інтереси укр. народу. У середовищі стрілецтва неодноразово обговорювалися Універсали УЦР. Проявом рев. настроїв січовиків стало братання між ними і солдатами-наддніпрянцями рос. частин. У боях під с. Конюхи на Тернопільщині 29.06.–02.07.1917 легіон знову зазнав чималих кадрових втрат.

Навесні – влітку 1918 легіон у складі військ. групи під командуванням В. Габсбурга (В. Вишиваного) здійснив похід на Наддніпрянщину. Січовиків розмістили у придніпровських містах Олександрівську, Херсоні, Нікополі, Катеринославі. У червні 1918 легіон, Кіш і Вишкіл передислокували до околиць Єлисаветграда. Галицькі старшини і стрільці вороже зустріли спроби командування нав'язати їм жандармські функції. Про життя січовиків на степовій Україні розповіла у спогаді «Рідні гості» С. Тобілевич: «Укр. січове стрілецтво, роздивившись навколо, взялося негайно до праці. Незабаром серед селянства розійшлися чутки одні від одних чудніші: вони вчать .., вони лікують .., вони посилають своїх людей на роботу в поміч удовам і недужим … За все платять .., поводяться по-людськи … Позаводили крамниці, дають людям світло, роздають книжки … Щось небувале робиться, відколи світ світом!». Січовики відвідали о. Хортиця, історика Д. Яворницького, могилу Т. Шевченка (2018 на ст. Запоріжжя-1 відкрито пам'ятну дошку на честь перебування укр. січ. стрільців і звільнення міста від більш-ків.

У жовтні 1918 австрійське командування вивело легіон на Буковину. Після прибуття до Львова 03–04.11.1918 на базі легіону **УСС** розпочато формування регулярних збройних сил ЗУНР – Укр. війська, а в його складі фронтової Галицької армії, зокрема 1-ї бригади УСС на чолі з О. Букшованим.

Командири легіону (полку) УСС: Т. Рожанковський (06–18.08.1914), М. Галущинський (08.08.1914 – 21.01.1915), Г. Коссак (21.01.1915 – 15.03.1916), А. Варивода (16.03.–30.09.1916), Ф. Кікаль (17.03.– 01.07.1917), Д. Кренжаловський (липень–серпень 1917), М. Стронський (серпень–жовтень 1917), М. Тарнавський (жовтень 1917 – 08.01.1918), О. Микитка (08.01.–18.10.1918), О. Букшований (19.10.–листопад 1918).

Дж.: Галущинський М.З Українськими січовими стрільцями. Спомини з років 1914–1915. Львів, 1934; Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. Упоряд Г. Сварник, А. Фелонюк. Львів, 2009.
Літ.: Гірняк Н. Організація і духовний ріст Українських січових стрільців. Філадельфія, 1955; *Думін О.* Історія легіону УСС 1914–1918. Львів, 1936; За волю України: Історичний збірник УСС. 1914–1964. Нью-Йорк, 1967; *Крип'якевич І.* Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Відень, 1915; *Крип'якевич І., Гнатевич Б.* Історія українського війська. Львів, 1936; *Лазарович М.* Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль, 2005; *Його ж.* Українські Січові Стрільці у боротьбі за волю України. Ічня, 2018; *Литвин М., Науменко К.* Військова еліта Галичини. Львів, 2004; *Литвин М., Науменко К.* Історія галицького стрілецтва. Львів, 1991; *Литвин М., Науменко К.* Українські січові стрільці. Київ, 1992; *Ріпецький С.* Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Нью-Йорк, 1956; *Рубльов О., Реєнт О.* Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ, 1999; *Сіреджук П.* Галицька Гуцульщина у Великій війні 1914–1918 рр. Косів, 2016; Українські Січові Стрільці 1914–1920. Львів, 1935; Bator J. Wojna Galicyjska. Kraków, 2008.

Микола Литвин

МЕМОРАНДУМ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ ПОДІЛЛЯ – критичне звернення до верховної влади УНР ліберально-дем. гром.-політ. діячів, у якому зазначено важке військ.-політ. становище УНР та ставилися вимоги його поліпшення.

Док-т представлений Директорії та уряду. Опублікований у Кам'янець-Подільській газеті «Трудовий шлях» 29.06.1919. У **МГДП** зроблено висновок, що тодішнє скрутне становище УНР є наслідком «недоладної орг-ції верх.

влади» та хибної внутр. і зовн. політики коаліційного уряду соціал-демократів та есерів. Запропоновано «переформувати вищу владу у тимч. одноособове президентство з певною тимч. конституцією» і створити Кабінет Мін-рів, виходячи з ділових якостей кандидатів, а не за парт. принципом. Новосформований уряд мав вирішити такі завдання: 1) звільнити УНР від ворогів; 2) скликати нар. представництво для прийняття Конституції республіки; 3) провести зем. реформу і передати селянам землю за викуп; 4) проводити б-бу з антидерж. орг-ціями та забезпечувати права людини і громадянина; 5) відновити діяльність суду; 6) скасувати З-н про Труд. Ради, надавши земствам право протесту проти шкідливої діяльності держ. органів на місцях; 7) орг-вати регулярну армію; 8) оголосити про вільну торгівлю та розвиток пром-сті; 9) упорядкувати фінанси; 10) упорядкувати держ. контроль за видатками; 11) переглянути політику відносно нац. меншостей для усунення всіх її крайностей; 12) налагодити правові міжнар. відносини з ін. державами, керуючись реальними інтересами УНР; 13) провести реальне тісне з'єднання з Галичиною на основі спільної згоди. В ультимативній формі стверджувалося: «В разі відкинення вищевказаних гол. основ держ.-політ. роботи, ми передбачаємо остат. крах Укр. державності, позаяк дотеперішня політика укр. уряду не може дати країні ні ладу, ні спокою, ні дем. реформ, ні держ. існування». Запропоновано негайно скликати держ. нараду з земських діячів, чл. комісій Труд. Конгресу, представників всіх політ. орг-цій та видатних укр. гром. діячів. Поява та поширення **МГДП** дала нов. поштовх консолідації ліберально-дем. та правоопозиційних уряду сил і посилила критику ними політ. засад та реальної роботи соц. кабінету. Осн. вимоги ліберальної опозиції про заг. дем. вибори, парламентаризм, об'єднання всіх дем. сил України та формування нов. уряду були задекларовані РМ УНР 12.08.1919.

Дж.: Меморандум громадських діячів Поділля. До Високої Директорії Української Народньої Республіки. Трудовий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919. 29 червня. С. 2.
Літ.: Мазепа І. Україна в огні й бурі революції: 1917-1921. К., 2003.; *Лозовий В.С.* Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки

(Кам'янецька доба). Київ-Кам'янець-Подільський, 2005; Нариси історії Української революції 1917–1921 років / Авт. кол.: В.Ф. Верстюк (керівн.) та ін. Кн. 2. К., 2012.

Віталій Лозовий

МЕМОРІАЛ ГЕРОЇВ БАЗАРУ – пам'ятка місц. значення, місце вшанування пам'яті розстріляних напр. листопада 1921 вояків Армії УНР після бою під Малими Миньками. Розташований на братській могилі у с. Базар (Коростенський р-н, Житомирська обл.).

Перша ініціатива встановити пам'ятник на могилі була висловлена у газеті «Укр. слово» у 1941. ОУН(м) спромоглась насипати лише земляну могилу. Восени 1990 житомирські обл. орг-ції Нар. Руху України, Укр. Республіканської партії та Спілки незалежної укр. молоді намагались встановити на могилі дубовий хрест. Однак, через протидію рад. спецслужб цього зробити не вдалось. Хрест та інформаційна табличка з 359 прізвищами розстріляних вояків Армії УНР були встановлені восени 1991.

Меморіал відкрито у 2000 на кошти Об'єднання бувших вояків-українців у Вел. Британії, УАПЦ у Вел. Британії та Фундації ім. С. Петлюри. Автор проєктуархітектор О. Борис. У жовтні 2002 на тер. меморіалу перепоховані з братської могили біля с. Звіздаль останки 46 воїнів Армії УНР - учасників Др. зимового походу, що полягли у бою.

Літ.: Стельникович С. Другий Базар 1941 р. та його вплив на діяльність ОУН(М) // Література та культура Полісся: проблеми історії, літератури та культури у регіональному науковому вимірі. Вип. 67. 2011. С. 165-172.

Віталій Скальський

МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ У ХИРОВІ, 1919 – переговори між поляками і українцями стосовно демаркаційної лінії.

02.03.1919 місія Ж. Бертелемі поїхала з Галичини. УГА продолжила Вовчухівську операцію і вела бої у передмісті Львова, Скнилові та Городку, обстрілювалися Стрийський парк, електростанція, Личаківська Рогатка. 10.03. Галицька армія взяла в оточення Львів. Тоді Ю. Пілсудський скерував для

оборони Львова додатково 50 тис. вояків. 14.03.1919 польські війська почали контрнаступ і прорвали оточення міста.

Вже 19.03. з Парижу надійшло повідомлення, де закликали українців та поляків до примирення. Антанта запропонувала сторонам припинити бойові дії, залишаючись на займаних позиціях, та надіслати до Парижу дип. місії. Українці сприйняли це як зміну пропонованої демаркаційної лінії. Їм здавалося, що замість «лінії Бартелемі» міжнар. спільнота вирішила зафіксувати поточну лінію фронту. Хоча деякі військ. виступали проти переговорів, 22.03.1919 У відповідь була направлена телеграма з погодженням таких переговорів. Однак польські війська продовжили наступальні операції, займаючи нові тер.

27.03.1919 у Хирові відбулись перемовини між делегаціями ЗУНР (у складі М. Лозинського, ген. В. Генбачева (ком III корпусу), підполк. В. Фідлера, майора К. Долежаля), Польщі (у складі графа А. Скарбека, полк. М. Куліньскі, капіт. Я. Розвадовскі та ін.) за участі посла з Парижу ген. Ф. Кернана. З першої зустрічі українці зрозуміли високу ціну свого березневого відступу. Польща висунула вимоги згоди українців укласти перемир'я на принципах «лінії Бартелемі» 28.02.1919 з деякими корективами лінії розмежування. До того ж, за їхніми оцінками залізниця Стрий-Лавочне мала також контролюватися Варшавою. «Коли ж ви тепер не заключите перемир'я, то за місяць ми будемо мати армію Галлера і тоді викинемо вас з Галичини»,- заявив граф А. Скарбек М. Лозинському. Укр. представники запропонували спочатку припинити вогонь, а мирні переговори провести у Парижі під опікою Верх. Ради. Ген. Ф. Кернан марно намагався схилити обидві сторопи до компромісу. 28.03.1919 хирівські переговори припинилися, війна продовжилася.

Про результат переговорів ген. Ф. Кернан доповів особисто президентові В. Вільсону. Він відзначив, що українці підтримують миротворчі заходи Парижа, а поляки за підтримки Франції їх ігнорують. Ф. Кернан пропонував більш жорстко вплинути на Варшаву. 01.04. за пропозицією В. Вільсона Рада

Чотирьох утворила спец. комісію у справі укр.-польського збройного конфлікту під гол-ням ген. Л. Боти.

Дж.: Західно-Українська народна республіка 1918-1923. Док. і мат. У 5 т. Т. 5. Кн. 1 / Кер., відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2009.
Літ.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія / гол. ред. і кер. авт. кол. М. Кугутяк. Львів; Івано-Франківськ, 2008; *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів,1998.

Роман Тимченко

МІНІСТЕРСТВО ВЕЛИКОРУСЬКИХ СПРАВ УНР ДОБИ УНР – відомство Ради Нар. Мін-рів (1917-1918) із завданням забезпечення гуманітарних і культ. потреб великоросів на тер. України.

Інституцією, яка мала опікуватися великоруськими справами, з липня 1917 була канцелярія тов. ген. секретаря міжнац. справ, згодом віце-секретарство. Після проголошення III Універсалу УЦР (07.11.1917) тов-ші секретаря міжнац. справ отримали право вирішального голосу на засіданнях Ген. Секретаріату та статус комісарів у нац. справах. Офіц. 22.12.1917 на базі віце-секретарства уряджено Ген. секретарство великоруських справ. IV Універсалом УЦР (11.01.1918) воно було перейменовано на Мін-во великоруських справ.

Серед тов-шів секретаря міжнац. справ призначення на посаду з великоруських справ відбулося найпізніше, 16.10.1917. Ним став Д. Одинець, член ЦК Рос. партії нар. соціалістів (трудовиків), який отримав завдання від Тимч. уряду Росії очолити віце-секретарство для «захисту рос. люду від можливих проявів укр. шовінізму». Великороси в Україні не вважали себе «меншістю», скептично ставилися до укр. нац. руху, не проводили знач. роботи зі створення власних нац. організацій, діючи у рамках забезпечення культ. і найбільш заг. потреб населення. Після проголошення УНР активне рос. населення України та етнічні українці, які самоідентифікували себе росіянами, не усвідомлювали, що в Україні до влади прийшли укр. політ. сили. Це знач. чином вплинуло на перебіг формування та роботу **М. в. с.**

Навесні 1918 відомство складалося з двох департаментів: *заг. справ* (дир. О. Зарубін) та *нар. освіти* (віце-дир. Е. Ківлицький) з підвідділом мистецтв. Діяли відділи: нац.-персональної автономії (в. о. зав. О. Єлачич), статистичний (в. о. зав. Є. Барабан), «допомоги великоросам». Відбувався процес складання відділу книжкової та бібліотечної справи (зав. А. Бем) та архіву. Тоді ж було утворено «Бюро труда» з питань працевлаштування та Інформ. бюро, яке видавало «Бюлетень Нар. мін-ва великоруських справ УНР».

Одним з напрямків роботи відомства стала участь його співробітників у комісії ГС з питання створення Сибірської армії з військ. частин, які перебували на тер. України. Форма залучення сибірських формувань до підтримки внутр. порядку в Україні мала бути вироблена гол. **М. в. с.** Д. Одинцем у згоді з військ. комісаром Сибірського уряду. Передбачалося створення на тер. УНР тимч. бази сибірських військ. частин для їх відправки до Сибіру. Ці положення увійшли до проекту угоди Ген. Секретаріату та Тимч. Сибірської крайової ради.

М. в. с. займалося питаннями рос. військових, та залізничників. Налагодило евакуацію росіян-біженців на батьківщину – комплектацію ешелонів, визначення маршрутів, прод. забезпечення та узгодження цих питань з укр. владою. Для збору бажаючих повернутися до Росії було створено пункти у Києві, Жмеринці та Коростені. Загалом відправлено 19 ешелонів.

Працювало над розробкою низки з-нопроектів – про встановлення посад комісарів **М. в. с.** (розглянутий РНМ 15.04.1918 та повернутий на доопрацювання), скликання великоруських установчих зборів, орг-цію великоруських общинних рад (для зав-ня всіма нац. справами на місцях та проведення виборів до них на основі тимч. правил). Проекти мали стати правовою базою впровадження у життя закону УЦР «Про нац.-персональну автономію» (09.01.1918).

В освітній сфері **М. в. с.** керувалося принципами захисту прав і інтересів рос. культури, учительства та рос. населення в Україні. Співробітники департаменту освіти брали участь в роботі Ген. шк. ради Мін-ва освіт. справ з

правом дорадчого голосу та Комісаріаті, створеному замість Київської шк. округи. 09.03.1918 скликано збори щодо орг-ції «Союзу оборони і розвитку рос. культури на Україні», на якій Д. Одинець зазначив небезпеку «насильницької укр-зації». Освіт. політика **М. в. с.** базувалася на засадах провідної ролі російськомовної освіти й рос. культури в краї.

Дж.: ЦДАВО України, ф. 1434, оп. 1, спр. 4; ф. 1854, оп. 1, спр. 153; ф. 2209, оп. 1, спр. 4; ф. 2592, оп. 1, спр. 30; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2 / Ред. колег.: В.А. Смолій (відпов. редактор) та ін. К.: Наукова думка, 1997.
Літ.: Лазарович М. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1920 років.: компаративний аналіз. Тернопіль: ТНЕУ, 2013; *Murata Y.* Inverting National Hierarchy: Great-Russian Autonomy in Revolutionary Ukraine from Historical Perspektive // Часопис дослідження війн та революцій. 2021. № 1; *Щетіміна Т.О.* Національні меншини України: створення та діяльність центральних органів виконавчої влади у добу Центральної Ради (1917-1918 рр.). Дис. … к. і. н. Спец.: 07.00.01 – історія України. Вищий начальний заклад Укоопспілки «Полтавський ун-т економіки і торгівлі». Полтава, 2012. С. 188.

Олександра Кудлай

МІНІСТЕРСТВО ВІЙСЬКОВИХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вищ. вик. влади у сфері буд-ва збройних сил.

Уряд Гетьманату був сформований у продовж першого травневого тижня 1918. Добором кандидатури військ. мін-ра займався безпосередньо Верх. командувач армії і флоту гетьман П. Скоропадський, добре обізнаний з генералітетом Рос. армії. Він робив пропозиції генералам В. Кирію, М. Кельчевському, О. Лукомському, П. Врангелю, але всі вони відмовилися. Зайняти посаду військ. мін-Ра погодився колиш. командувач Румунського фронту, ген. від інфантерії О. Рагоза.

Мін-р розпочав діяльність з розв’язання нагальних кадрових питань апарату мін-ва. Ген. О. Лігнау зайняв посаду перш. заст. мін-ра. Заст. військ. мін-ра з морськ. справ став капіт. 1-го рангу М. Максимов. Заст. мін-ра з інтендантської служби і постачання був призначений полк. Ю. Корнієнко. На посаді нач. Ген. штабу залишився підполк. О. Сливинський.

Ще за часів УНР було започатковано формування восьми кадрованих корпусів та призначені їх командувачі. Майже всі вони були етніч. українцями,

уродженцями Київщини, Полтавщини, Харківщини, випускниками Академії Генштабу, у роки І Світової війни займали посади командирів дивізії чи корпусу, мали держ. нагороди, включаючи й Георгіївські відзнаки. У сер. травня П. Скоропадський провів з ними нараду і затвердив на посадах.

Упродовж травня–червня вищі командні посади у мін-ві, генштабі, корпусах і дивізіях були заповнені ген. переважно укр. походження чи пов'язаних з Україною народженням, службою, маєтністю. За підрахунками суч. дослідників, влітку 1918 на службу було прийнято бл. 300 ген-лів і адміралів. В листопаді їх чисельність складала 385 осіб, проте 100 з них не займали командних посад, знаходячись у резерві чинів, Думі Георгіївських кавалерів, різних комісіях. Серед них 51 % складали росіяни і 39 % – українці.

Невдовзі після вступу на посаду в інтерв'ю кореспондентові газети «Відродження» О. Рагоза виклав осн. засади орг-ції укр. збройних сил. Він наголосив, що розпочато утворення нац. армії, до якої покличуть військових-українців, а при їх нестачі доведеться звернутися до послуг і знання осіб неукр. походження, які будуть чесно служити «укр. нац.ідеї в складі армії молодої Укр. Держави». Мін-р заявив, що військ. буд-во не терпить імпровізації, потребує поступових і обережних дій. До того ж армія має бути поза всілякою політикою. Щодо принципів кадрової роботи, то при просуванні по службі будуть враховуватися бойові заслуги, стройовий стаж, досвід та звання. За словами мін-ра, знач. увага буде приділена поліпшенню мат. становища військових та їх родин. Йшлося також про плани відкриття військ. училищ та академій.

В офіц. колах схвально був зустрінутий наказ О. Рагози від 16.06. про відновлення військ. звань, скасованих УЦР у листопаді 1917. Ген. звання рос. армії були модифіковані до давньої козацької традиції: ген. від інфантерії – ген. бунчужний, ген.-лейт. – ген. значковий, ген.-майор – ген. хорунжий. Відповідно видозмінені були й офіц. звання – полк., військ. старшина (підполк.), сотник (капітан), значковий (поручник), хорунжий (підпоручник).

Важливим аспектом уряд. діяльності мін-ва стало з-нодавче забезпечення військ. буд-ва. Перш. з-нопроект стосувався військ. підсудності. Це був досить складний юрид. акт, укладачі якого намагалися створити вичерпний перелік вчинених військовими «злочинств» - від держ. зради до зґвалтувань. Окр. з-ном врегульовувалася проблема військ.-суд. установ, які поділялися на вищі (Київський, Катеринославський), корпусні та дивізійні. Зазначалося, що військ. суди, крім цього з-ну мали керуватися й певними актами колиш. рос. з-нодавства.

28.05.1918 РМ ухвалила текст військ. присяги. Вона була скалькована з аналогічного акту Рос. імпер. армії, однак мала й певні відмінності. Замість клятви «Його Імператорській Величності Самодержцю Всерос.» укр. вояки клялися «Укр. Державі і Ясновельможному пану Гетьманові». Текст присяги для військовослужбовців нехристиянської віри та язичників не містив вимоги цілувати Хрест Спасителя.

Намагаючись вберегти збройні сили від розкладницького впливу політ. партій, Рада Мін-рів 01.08. ухвалила з-н «Про політ.-правове становище службовців військ. відомства». Громадянам УД, які перебували на дійсній службі і вільнонайманим, заборонялося брати участь у виборах, мітингах, демонстраціях та маніфестаціях, входити до складу політ. партій і гром. орг-цій. За порушення з-ну встановлювалася кримінальна відповідальність.

Мін-ру О. Рагозі довелося вести постійну і напружену б-бу за фін-ня збройних сил. Спочатку він домігся порівняно незначних асигнувань. Зокрема, було виділено 3 млн. крб. для потреб Одеського військ. порту, по 1 млн. крб. – Севастопольського і Миколаївському портам, 2 млн. крб. - Луганському патронному заводу на погашення заборгованості по зарплаті. Нагальними були проблеми надання допомоги сім’ям військовополонених, виплати утримання колиш. офіцерам, військ. чиновникам і священикам Румунського і Півд.-Зах. фронтів.

Влітку 1918 фін-ня армії дещо поліпшилося. На поч. серпня уряд виділив 20 млн. крб. для забезпечення восьми корпусів, а також 1,5 млн. для придбання

взуття. Згодом ще 30 млн. у рахунок серпневих витрат мін-ва. Осн. видатки на армію проходили через Гол. інтендантське управління. У кін. вересня воно отримало 70 млн. крб. на заготівлю прод-ва.

Влітку 1918 Ген. штаб завершив розробку плану орг-ції армії Укр. Держави. У мирний час її чисельність мала складати понад 300 тис. осіб: 175 ген., 14930 старшин, 2975 військ. урядовців, 291 тис. підстаршин і козаків. Осн. збройних сил мали стати 8 корпусів, Сердюцька (гвардійська) дивізія, чотири кавалерійські дивізії, окр. піхот. та артилер. бригади, залізн., саперні, авіац. та ін. частини. Це були теоретичні напрацювання, реалізація яких за умов німецько-австрійської окупації була малоймовірною.

П. Скоропадський послідовно домагався передачі Україні Чорномор. військ. флоту. РМ пішла на збереження управлінських структур морськ. відомства. Заст. військ. мін-ра з морськ. справ М. Максимов отримав право особистої доповіді на засіданнях уряду і фактично перебрав на себе розв’язання військ.-морськ. питань. Нач. військ. портів Чорного і Азовського морів із штабом в Одесі залишився віце-адмірал А. Покровський. Представником Гетьманату в Севастополі був капіт. 1-го рангу М. Остроградський, пізніше – адмірал В. Клочковський.

Усвідомлюючи неминучий вивід німецьких військ, у жовтні 1918 Гетьман вдається до спроби створити Окр. корпус, набравши на службу колиш. офіцерів і унтер-офіцерів - росіян, які після демобілізації залишилися в Україні і не бажали йти до укр. армії. Офіц. в постанові РМ від 20.10. вказувалося що з’єднання створюється для б-би з анархією в прикордонній смузі. Корпус мав складатися з двох дивізій по чотири полки. Підлягав він безпосередньо гетьманові і не входив до укр. армії.

Військ. мін-р О. Рагоза був активно задіяний у відносинах УД з Всевел. військом Донським, очолюваним ген. П. Красновим. За фін. підтримки німецького командування у Києві почалося створення Півд. армії. За цю справу взялися монархічно налаштовані ген. К. Шільдбах (Литовцев), Г. Лейхтенберзький, В. Семенов. Влітку 1918 вербувальні пункти відкрито

діяли в багатьох містах України. Тут формувався один з її корпусів – Воронізький, для прикриття півн.-сх. кордону від більш. експансії. За наказом О. Рагози до його складу будо передано кадри 4-ї піхот. дивізії. Крім того, РМ на утримання виділила 4,5 млн. крб.

Військ. невдачі Німеччини, поч. розпаду Четверного союзу і очевидна перемога Антанти восени 1918 загострили внутрішньополіт. ситуацію в Україні, привели до урядової кризи. 18.10.1918 кабінет міністрів Ф. Лизогуба подав у відставку. Упродовж тижня тривало формування нового складу РМ, в якому О. Рагоза зберіг посаду. Другий уряд Ф. Лизогуба працював в умовах наростання внутрішньополіт. напруженості і очікування неминучого виводу військ союзників. Військ. мін-во в авральному порядку почало створення окр. інструкторських рот з офіцерів для поповнення ними Окр. та тер. корпусів. З цією метою було виділено 21 млн. крб. Уряд також ухвалив з-н про проведення з 17.11. по 17.12. у всіх місцевостях України дострокового призову юнаків 1899 року народження, який не був реалізований.

На поч. листопада гетьман прийняв рішення про радикальну зміну політ. курсу на федерування з небільш. Росією, який мав реалізувати нов. уряд С. Гербеля. Мін-ром військ. справ став ген. Б. Щуцькой – колиш. командир дивізії рос. армії і нач. відділу Генштабу в укр. Однак призначення головнокомандуючим усіма збройними силами популярного рос. ген.-монархіста Ф. Келлера знеособило посаду військ. мін-ра.

У др. пол. листопада - на поч. грудня повстанці Директорії посилили наступ на Київ. Більшість командирів корпусів не виступили на захист столиці, перейшовши на бік республіканських чи денікінських військ. До оборони Києва були залучені наймані рос. офіц. загони. Ост. військ. мін-ри Б. Шуцькой і Б. Генгросс стали на службу Добр. армії. О. Рагоза не отримав згоди А. Денікінана службу в ЗСПР і був розстріляний чекістами влітку 1919 в Одесі за відмову вступити до Червоної армії. У спогадах П. Скоропадський писав: «про ген. Рогозу назавжди збережу пам’ять як про хорошу людину, але в рев. час створювати армію йому було не до снаги».

Невдачі буд-а збройних сил Укр. Держави були детерміновані забороною німецького командування створювати регулярну армію, а також інтернуванням кораблів Чорномор. флоту. Для більшості колиш. офіцерів рос. армії служба Гетьманату була тимч. в очікуванні відновлення Вел. Росії. Україноцентрична меншість офіцерства відмовилась підтримати гетьманську владу і віддала перевагу республіканській Директорії. Антиокупантська і антигетьманська налаштованість широких верств селянства унеможливили створення соціальної бази захисту ост. укр. Гетьманату.

Дж.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918. Київ–Філадельфія,1995; Енциклопедія історії України: у 10-ти т. Т. 9. Київ, 2012; Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Док. і мат. У 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали. Харків, 2007; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016; *Тинченко Я.* Офіцерський корпус армії Української Народної Республіки (1917-1921). Кн. І. Київ, 2007; *Удовиченко О.* Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917–1921. Київ, 1995.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. правоохоронний орган Гетьманату П. Скоропадського.

Оскільки УЦР і урядові установи були розпущені гетьманською грамотою від 29.04.1918, а мін-ри та їх заст. звільнені, мін-во довелося створювати заново. Кадрові призначення в **МВС** були проведені П. Скоропадським одними з перших. 03.05. він підписав наказ про призначення заступниками мін-ра внутр. справ поміщиків з Київщини О. Вишневського і М. Вороновича, які відіграли провідну роль в проголошенні його гетьманом на з’їзді хліборобів. Ще одним заст. мін-ра став В. Кулябко-Корецький, полтавський поміщик, інж.-електротехнік (поштово-телеграфний зв’язок).

Внутр. структура **МВС** була досить громіздкою і розширювалася за рахунок заснування нов. підрозділів, викликаних поверненням мін-ву дорев. функцій. Були створені *департаменти Держ. варти*, *у справах страхування і*

протипожежних заходів, *техн.-госп.*, *пошти і телеграфу, гол. управління військ. повинності, управління друку*. З часів УНР залишилися *департаменти заг. справ, місц. самоврядування та у справах біженців*. **МВС** розмістилося в Маріїнському палаці, потіснивши гром. орг-ції та редакції видань.

Очоливши РМ, Ф. Лизгуб, відомий полтавський поміщик і земський діяч, залишив за собою й посаду мін-ра внутр.справ. Однак завантаженість уряд. роботою не давала можливості вникати у справи **МВС**. Навіть така структура, як рада самого мін-ра **МВС** була сформована лише на поч. липня. До неї увійшли рос. діячі, колиш. депутати Держ. думи, поміщики С. Шидловський, С. Гриневич, правник П. Олександрович та ін.

У **МВС** розраховували на більш енергійний спротив прихильників УЦР і відразу вжили превентивних заходів. Були призупинені випуски низки газет, заборонено проведення з'їздів політ. партій, зібрань представників міст та сел. спілки. В той же час з'їзди Всеукр. союзу зем. власників та Союзу пром-сті, торг., фін., сільського госп-ва (ПРОТОФІС) проходили цілком легально за участю прем'єра і чл. уряду. Однак побоювання не справдилися і на перш. план виступили питання формування центр-ної вертикалі гетьманської влади.

З поч. червня провідну роль у **МВС** став відігравати М. Воронович, колиш. царський губ-р Бессарабії. За фаховою підготовкою правника, досвідом прокурорської і адм. діяльності він значно перевершував ін. заст. мін-ра. Однак відзначався виразними українофобськими поглядами. Своє бачення засад кадрової політики сформулював так: «Рос. люди, вступаючи у центр. і місц. установи України, надали б рос. фізіономію цим установам, не доводилось би далі тримати в них недоуків-самостійників».

Фактично в руках М. Вороновича зосередилася реалізація одного з ключових завдань **МВС** – призначення кер. місц. адм-цій. Наказом гетьмана вводився ін-т губ. старост. Кандидатури мали погоджуватися з гол. уряду – мін-ром внутр. справ, потім затверджуватися П. Скоропадським. Але добір кандидатів здійснювався саме М. Вороновичем.

Упродовж травня–червня були призначені губ. старости, відомі у своїх регіонах земські діячі та військ., всі вони були поміщиками. На поч. липня заповнені посади 105 пов. старост з 115. Як правило, це поміщики, суд., військ., земські діячі. Фактична передача влади на місцях поміщикам була принциповою помилкою гетьмана. З одного боку завдяки їх підтримці він став главою держави, з ін. – саме зем. власники своїми «відшкодувальними» акціями, каральними експедиціями проти селян інспірували масовий повст. рух, заг. невдоволення гетьманським режимом.

Задекларoване П. Скоропадським забезпечення «порядку і спокою» вимагало створення потужної озброєної структури правопорядку. Міліційні формування часів УЦР були розпущені. У травні уряд ухвалив постанову про створення в складі **МВС** окр. департаменту Держ. варти (ДДВ), який мав виконувати функції дорев. поліції і жандармерії. На посаду дир. був призначений колиш. прокурор Віленського окруж. суду П. Аккерман, відвертий українофоб, який укр. мову називав «собачою». До складу департаменту входили відділи: заг., залізн., карно-розшуковий, освідомчий, кордонний, розвідувальний. В губ. і пов. центрах були сформовані кінні сотні вартових. Заг. кількість службовців досягала 60 тис. З літа 1918 підрозділи ДДВ разом з німецькими та австрійськими військами широко залучалися до придушення сел. повстань.

Розуміючи, що голова уряду Ф. Лизогуб не може приділяти достатньо уваги **МВС** в якості мін-ра, гетьман наполіг на залишенні ним цієї посади. Нов. главою **МВС** став держ. секретар І. Кістяковський, відомий правник-цивіліст, людина європейської освіченості, надзвичайно працездатна і водночас надмірно амбіційна і цинічна. На П. Скоропадського він «справляв враження дуже вольової людини, а гол., невтомно бажаючої працювати…».

Заручившись підтримкою гетьмана, І. Кістяковський розпочав «чистку» кер. кадрів **МВС** та місц. адм-цій. Були звільнені заступники міністра О. Вишневський і М. Воронович. На цих посадах затверджені В. Рейнбот (фаховий рос, правник, раніше займав прокурорські та суддівські посади) і

С. Варун-Секрет (відомий рос. земський і держ. діяч, депутат Держ. дум трьох скликань). Нов. мін-р ініціював усунення окр. керівників місц. адм-цій.

І. Кістяковський як досвідчений юрист проводив через уряд чимало жорстких і непопулярних рішень, які надавали **МВС**, особисто мін-ру, губ. і пов. старостам нові надзвич. повноваження. Зокрема, був затверджений статут ДДВ, ухвалені з-ни про право спец. комісій на примусову реквізицію квартир, телефонів, друкарень, «для держ. і гром. потреб», про обов'язкову реєстрацію громадян за місцем мешкання, положення про заходи проти осіб, які загрожують безпеці Укр. Держави та її правопорядку.

Отримавши широкі повноваження у сфері захисту гром. порядку і держ. безпеки, ДДВ масово вдавалася до позасуд., репресивних заходів. Кількість арештованих та висланих за межі Гетьманату налічувала тисячі. Це були селяни-повстанці, страйкарі-залізничники, земські активісти, чл. соц. партій та ін. Сам І. Кістяковський у публ. виступах намагався обґрунтувати застосування репресій проти антидерж. сил.

До в'язниць потрапило чимало відомих укр. діячів - М. Порш, А. Макаренко, О. Мицюк, Д Одрина, Ю. Капкан, М. Ковенко та ін. У кін. липня 1918 був заарештований гол. Всеукр. земського союзу С. Петлюра. Вже у спогадах П. Скоропадський основну відповідальність за численні арешти поклав на І. Кістяковського, який «думав, очевидно, що він усіх невдоволених може посадити в тюрму».

Співробітники Держ. варти мали інформацію й про антиукр. діяльність численних рос. правих орг-цій, зокрема монархічних. Однак у відносинах П. Скоропадського з лідерами рос. правої політ. еліти в Україні влітку 1918 склався статус мирного співіснування. Тому **МВС** змушене було миритися з акціями рос. монархістів і навіть охороняти їх. В полі уваги Держ. варти постійно знаходилася рос. мирна делегація, очолювана Х. Раковським і Д. Мануїльським. Під дип. прикриттям вони вели підривну діяльність проти Укр. Держави. І. Кістяковський санкціонував арешт консула в Одесі М. Бека, якого довелося звільнити на вимогу німців.

На поч. жовтня 1918 П. Скоропадський був змушений відправити у відставку уряд і сформувати нов. кабінет. Главою **МВС** став заст. мін-ра В. Рейнбот, колиш. гол. Петроградського окруж. суду, полтавський поміщик. За тритижневу каденцію він продовжив політику свого попередника. **МВС** вимагало нових млн. видатків на утримання Держ. варти, добр. загонів, місц. адм-цій. Сам мін-р відзначився активною антиукр. позицію, протидією звільненню С. Петлюри, забороною проведення запланованого опозицією Нац. конгресу.

Поразка держав Четверного блоку, зокрема Німеччини у І Світовій війні змусила П. Скоропадського шукати порозуміння з Антантою, яка домагалася відродження Росії. Уряд Ф. Лизогуба був відправлений у відставку. Спец. грамотою проголошувався курс на федерацію з небільш. Росією. Затверджений 14.11.1918 нов.кабінет на чолі з С. Гербелем склали рос. діячі, виразної проантантівської орієнтації. На посаду мін-ра внутр. справ повернувся І. Кістяковський.

Директорія УНР, очолювана В. Винниченком, оголосила війну П. Скоропадському і розпочала наступ військ на Київ. Провінція була охоплена повстаннями. Фактично гетьманська влада поширювалася на столицю та частину губ. Діяльність **МВС** в основному спрямовувалася на утримання охоронних структур. Уряд виділяв десятки млн. крб. для Держ. варти, забезпечення гром. порядку, утримання офіц. дружин, які під Києвом протистояли військам Директорії. В останні дні діяльності уряду І. Кістяковський докладав зусиль до формування хліборобських дружин, отримуючи нові млн. асигнування, вносив зміни до з-нодавства з метою розширення прав губ. старост на арешти, здійснював нові кадрові призначення, які так і не були реалізовані. Всього на утримання **МВС** з держ. бюджету було виділено 348,5 млн. крб., без врахування таємних видатків ост. місяця функціонування Гетьманату.

МВС Укр. Держави, яке реконструювалося за взірцями царських установ правопорядку, стало гол. урядовим правоохоронним органом, поєднуючи

традиційне забезпечення гром. порядку з репресивно-каральними функціями проти сел. виступів, страйкових і протестних рухів. Визначені статутом страхові, протипожежні, біженецькі справи займали другорядне місце в його діяльності.

Дж.: Скоропадський П. Спомини. Кінець 1917 - грудень 1918. Київ, 2019; Рейнбот В. Чотири місяці у кріслі міністра гетьманського уряду. Записки колишнього міністра // Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док. Москва, 2014; Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Док. і мат.. У 2-х т. Т. І. Київ, 2015.
Літ.: Гай-Нижник П. Ігор Кістяківський — державний секретар і міністр внутрішніх справ Української Держави: нариси до політичного портрету // Науково-документальна збірка. Київ, 2008. С. 71–82; *Дорошенко Д.* Історія України 1914 – 1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава. Київ, 2002; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. К., 2016; *Усенко І.* Кістяківський Ігор Олександрович // Енциклопедія історії України: у10 т. К., 2007. Т. 4. С. 336.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ГАЛИЦЬКИХ СПРАВ – структурний підрозділ уряду УНР, який діяв у м. Кам'янець-Подільський (суч. Хмельницька обл.) у липні-жовтні 1919.

Утворення **МГС** спричинене конфліктом поміж кер-вом УНР і ЗОУНР: несприйняттям проголошення Є. Петрушевича Диктатором ЗУНР й намаганням наддніпрянського уряду перебрати правління в Сх. Галичині до своїх рук.

Вважаючи, що проголошення диктатури галичани сприймуть негативно, уряд УНР під головуванням Б. Мартоса 04.07.1919 ухвалив З-н про утворення в складі міністерств УНР Мін-ва по справах Зах. Обл. Республіки (Галичини). У § 1 з-ну було сказано: «Відповідно до актів 3 і 22 січня 1919 р. про злуку Укр. Нар. Республіки з Галичиною, в складі мін-в Укр. Нар. Республіки утворити мін-во по справах Зах. Обл. Республіки (Галичини), через яке відбуваються всі урядові зносини з Галичиною». **МГС** очолив один з лідерів УСДП, депутат УНРади, чл. Президії Труд. конгресу С. Вітик. Очільника **МГС** призначили без порозуміння з кер-вом ЗУНР.

Унаслідок несприятливих обставин кер-во УНР було змушене домовлятися з Є. Петрушевичем щодо переходу УГА за р. Збруч і включення

в б-бу з більш-ми. Така домовленість перекреслила ідею альтернативного уряду для ЗУНР й політ. вага **МГС** була нівельована. В складній ситуації, коли ДА УНР загрожував форсований більш. наступ, С. Петлюра доклав зусиль, щоб УГА, відступаючи перед поляками, перейшла за р. Збруч та об'єдналася з ДА УНР. Внаслідок складних перемовин заключили угоду, ост. пунктом якої було зобов'язання Гол. отамана ліквідувати **МГС.** Проте новоутворене мін-во розпочало виконувати завдання гуманітарного й соціального х-ру. 16-18.07.1919 разом з армією та адм. апаратом за р. Збруч перейшло бл. 5 тис. біженців з Галичини. Відтак потрібний був уряд. орган для регулювання облаштування прибулих галичан.

З-н про утворення **МГС** стверджував: «Мін-во складається з мін-ра, який входить в склад кабінету Нар. Мін-рів, його заст. (тов.), чотирьох *департаментів: фін., товарообміну, комунікацій та військ. постачання*, на чолі яких стоять представники мін-в фін., нар. госп-ва, шляхів і військ. та заг. канцелярії. Кожен департамент і заг. канцелярія в разі потреби поділяються на окр. відділи по роду справ». Структуру **МГС** реформували після переходу армії та урядовців ЗОУНР за р. Збруч. У сер. Серпня 1919 на підставі орг. статуту й штатного розпису, утворено: департамент заг. справ (персональний відділ); адм.-політ. департамент (складався з відділів освіти, преси і пропаганди та бухгалтерії); департамент допомоги виселенцям (складався з 4 відділів: статистики («евіденційний»), посередництва праці, безпосередньої допомоги та сан. економату); департамент нар. госп-ва. Офіц. назву **МГС** вживали в уряд. док-тах, загальновживаною була назва: «Мін-во Галицьких справ».

МГС розмістилося в губ. буд., де розташувався уряд. Штат **МГС** сформували галичани, які прибули до м. Кам'янець-Подільський: правник С. Стебельський; секретар мін-ра Я. Нявчук; кур'єр К. Тимульський та ін.

Друк. орган **МГС** тижневик «Галицький Голос», який фактично виходив друком двічі на місяць; висвітлював діяльність мін-ва, інформував галичан, які замешкали в тимч. столиці УНР. Першочерговою справою, яку довелося

виконувати **МГС**, було облаштування біженців з тер. ЗУНР. У самому місті розташували лише їх частину – бл. 900 осіб. Через переповнення міста бл. 400 біженців розмістили в с. Маків, м. Дунаївці (обидва суч. Дунаєвецький р-н, Хмельницька обл.), Княжпіль (суч. Кам'янець-Подільський р-н) та м. Нова Ушиця (суч. усі чотири Хмельницька обл.). Два спец. призначені інспектори **МГС** з метою контролю об'їжджали оселі, в яких мешкали біженці.

Відділ евіденції зареєстрував 5500 цив. осіб, які перейшли р. Збруч разом з УГА, працював над статистичною оцінкою біженців відповідно до їхнього віку, фаху і т. п., розпочав провадити записи в книги новонароджених, одружень і померлих. Уряд УНР надав фін. допомогу на облаштування біженців у розмірі 11 млн. грн.

Розділена поміж 5000 біженців сума одноразової допомоги перевищила 5 млн. грн. **МГС** відкрило в м. Кам'янець-Подільський їдальню, де щодня видавали пересічно 300 обідів. Департамент **МГС** направив спец. представників для закупівлі прод. у селах. Працівники мін-ва роздобули полотно й розподілили його поміж біженців за доступними цінами. Серед галицьких біженців були 1115 залізничників, яких найперше розмістили на вокзалі; тут для них організували кухню, де робітники могли замовити обід по 10 грн., а зранку випити чаю ціною 50 шагів. **МГС** надало залізничникам грош. допомогу: тричі по 300 грн., одноразово – 600 грн. Заг. фахівці-залізничники отримали допомогу на заг. суму 1 672 000 грн.

Їм також виплатили заборговану заробітню платню, яку вони не встигли отримати на тер. ЗУНР. **МГС** займалося справами буковинських українців, котрі тоді перебували на тер., контрольованій Директорією УНР, а також допомагало біженцям-євреям з Галичини, передавши з цією метою 100 тис. грн. від учасників Єврейської громадської управи Кам'янця-Подільського.

С. Вітик звернувся до галичан з вимогою, щоб до 03.08.1919 кожен віднайшов собі місце праці. Для працевлаштування біженців у **МГС** створили спец. Бюро посередництва праці, яке розмістили в губ. буд., де розташувався уряд. Після реєстрації новопризначені службовці мали прослухати стислі

курси про орг. специфіку місц. адм-ції, плани праці та «службову прагматику». Напр. липня 1919 в департаменті допомоги виселенцям **МГС** написали заяви з проханням про працевлаштування галицькі фахівці: 44 канцелярійні працівники; 24 податківці-рахівники; 24 священики й богослови; 21 працівник скарбової сторожі; 18 бухгалтерів і банк. службовців; 15 учнів гімназій; 14 агрономів та економів; 14 поштових службовців; 9 суддів і 9 правників; 8 техніків; 5 ремісників; 5 санітарів; 3 монтерів-механіків; 3 кравців; по 2 інж., лісничих і машиністок-друкарок, по 1: фахівець кооп. справи, геометр, службовець тютюнової фабрики, працівник цукроварні, продавець, кухарка, телеграфіст, поліцейський та охоронець в'язнів.

Сан. відділ надсилав до хворих біженців, які мешкали у квартирах міста, лікаря д-ра С. Бика (лікував легко хворих); важкохворих лікували приватно, з доглядом санітарів. Хворих на тиф примістили в міськ. лікарні за погодженням з Мін-вом здоров'я. Окрім того, **МГС** надало грош. допомогу для купівлі ліків і надсилало санітарів для піклування про хворих.

Питання забезпечення харч. вирішували спільно із Союзом українок. До поч. Вересня 1919 за допомогою в сан. відділ мін-ва звернувся 71 хворий біженець (з них до лікарні влаштували 19 осіб, приватно лікувалося 9). **МГС** дбало про забезпечення біженців предметами перш. необхідності, особл. для дотримання особистої гігієни. Департамент нар. госп-ва орг-ував у місті фабрику для виробництва мила.

МГС сприяло орг-ції забезпечення дух. потреб для віруючих греко-католиків. Літургію відправляли в спец. обладнаному залі губ. буд., де розташувалося **МГС**. Священики греко-католики для координації душпастирської діяльності серед біженців обрали у своєму середовищі пароха Кам'янця-Подільського – о. О. Капустинського. Іспитова комісія, утворена **МГС**, забезпечувала культ. життя галицьких біженців: орг-вала іспити зрілості у військ. та цив. громадян, які не могли скласти відповідні екзамени в Галичині. **МГС** радило галичанам до офіц. вирішення не повертатися в Галичину.

У сер. Серпня 1919 Є. Петрушевич в ультимативній формі вимагав від С. Петлюри: протягом 24 год. усунути Б. Мартоса з посади кер. уряду, припинити діяльність **МГС** і вирішити питання фін-ня УГА. Тоді справу ліквідації **МГС** не розв'язали; розпочалися довгі дебати, наради, переговори між партіями й урядом, між обома урядами. 19.09.1919 Директорія затвердила ухвалений РНМ УНР З-н про припинення діяльності Мін-ва по справах Зах. Обл. Республіки (Галичини) та про утворення Ком-ту по справам допомоги біженцям галичанам.

З-н оголосив скасування **МГС** датою 20.09.1919 й доручив його мін-рові до закінчення терміну повноважень утворити Ком-т по справах допомоги біженцям-галичанам з громад. діячів – представників Наддністрянської та Наддніпрянської України. Положення про ком-т потрібно було підготувати й подати до уряду на затвердження. Майно **МГС** та справи, які торкалися допомоги біженцям, як також залишки коштів, призначених для цієї мети, мали бути передані ком-ту. Ін. справи належало передати до відповідних мін-в. У з-ні подбали про мат. компенсації всім службовцям мін-ва – вони отримали допомогу в розмірі міс. утримання зі всіма додатками, крім добових. 25.09.1919 відбулися збори галицьких і буковинських біженців у справі ліквідації **МГС** і створення Ком-ту опіки над біженцями.

У результаті діяльність **МГС**, попри гострі внутр.-політ. розбіжності, стала практичним втіленням інтеграції адм. структур УНР і ЗУНР в умовах об'єднання. Працівники **МГС** здійснили низку вкрай важливих заходів соціального, гуманітарного та мед.-сан. х-ру: орг-вали надання галицьким і буковинським біженцям мат. допомоги, сприяли їх облаштуванню на Наддніпрянщині й працевлаштовували фахівців ЗУНР в установах УНР. Незабаром після припинення діяльності **МГС** його кер. С. Вітик перебрався до м. Відень.

Літ.: З діяльности Міністерства галицьких справ. Допомога галицьким виселенцям // Галицький Голос. Камянець на Поділлі, 1919. 16 серп. С. 3; *Павлишин О.* Галицькі активісти в установах Української Народної Республіки доби Директорії (кінець 1918–

1920 р.) // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гум. наук. Львів, 2014. Вип. 12. С. 112–118.

Олег Павлишин

МІНІСТЕРСТВО ЄВРЕЙСЬКИХ СПРАВ УНР ДОБИ УЦР – відомство Ради Нар. Міністрів, яке опікувалося розвитком нац. життя та захистом прав і свобод укр. єврейства.

Єврейськими справами в Україні з липня 1917 опікувався тов. ген. секретаря міжнац. справ, з 07.11. «осібний уряд» секретаря єврейських справ. Після проголошення УНР (07.11.1917) тов-ші секретаря міжнац. справ отримали право вирішального голосу на засіданнях Ген. Секретаріату та статус комісарів у нац. справах. Офіц. 22.12.1917 на базі віце-секретарства уряджено Ген. секретарство єврейських справ. IV Універсалом УЦР (11.01.1918) воно було перейменовано на Мін-во єврейських справ.

З 05.07.1917 тов. секретря, згодом ген. серетарем, мін-ром працював М. Зільберфарб (Обєднана єврейська соц. роб. партія). Подав у відставку 16.01.1918 з посади мін-ра, яка до поч. квітня 1918 залишалася вакантною. Його обов'язки виконував І. Хургин. 09.04.1918 мін-ром став В. Лацький, підтриманий чл. трьох єврейських політ. партій.

Євреї складали одну з найбільш. Іноетніч. груп України (8 % від заг. кількості населення). Весною 1917 відбулася низка з'їздів і зібрань; на зборах представників єврейських орг-цій у Києві обрано Раду об'єднаних євр. орг-цій, що стало поч. відродження нац. руху. Загалом євр. партії прихильно поставилися до ідеї укр. державності - в липні до складу Малої Ради увійшло 16 їх представників, до кінця 1917 50 місць в УЦР було відведено євр. партіям і орг-ціям.

Завдання відомства визначалося захистом єврейства від політ. і юрид. обмежень, побудовою внутр. життя єврейства на осн. свободи і демократії, створення установ для задоволення потреб нац. життя. У квітні 1918 мін-во складалося з двох департаментів та *заг. канцелярії* (в. о. зав. Н. Гергель). При відомстві діяла Євр. нац. рада як дорадча інституція.

Департамент *національного самоврядування* (дир. А. Ревуцький) здійснював кер-во робою зі створення місц. общинних рад та виборами до них.

Департамент *заг. справ* опікувався збереженням принципу громад. і політ. рівності та розглядом скарг, що надходили з місць з приводу випадків беззаконня і переслідувань.

Департамент *нар. освіти* (дир. А. Страшун) поділявся на відділи: адм., поч. і вищ. поч. освіти, сер. школи, поза- та дошкільної освіти, проф. освіти та видавничий. Займався питаннями реформування мережі навч. закладів, створенням потрібної кількості нац. шкіл усіх ступенів, створенням системи центр. і місц. шк. управління для керування освіт. справами. Працював над закладанням підвалин дем. нац. шк. освіти та розвитку єврейської культури. Співробітники підрозділу входили до Гол. шк. ради, працюючи у тісному контакті з Мін-вом нар. освіти. Для проведення роботи на місцях створений штат інструкторів, які відряджалися для збору мат-лів про діючі в УНР єврейські навч. заклади. 11.04.1918 Мала Рада ухвалила з-н про відкриття у Києві єврейської учительської семінарії. За пропозицією мін-ва укр. освітнє відомство видало розпорядження про впровадження у приват. сер. школах курсу євреєзнавства, що включав викладання ідишу або івриту та іст. єврейсбкого народу. Мол. класи приват. єврейських гімназій переводилися на викладання ідишем. Департамент опікувався виданням підручників єврейської мови для нижч. і сер. шкіл, посібників, співпрацюючи з Єврейською дем. учительською спілкою.

Для впровадження у життя з-ну УЦР «Про нац.-персональну автономію» (09.01.1918), розроблений за активної участі співробітників секретарства єврейських справ, відомство працювало над підготовкою правової бази. Спец. юрид. комісією мін-ва розроблявся проект статуту Єврейського Нац. Союзу та статут про Тимч. єврейські нац. збори як представницький орган першого. 02.12.1917 УЦР ухвалений з-н «Про утворення єврейських громад. Рад і переведення виборів чл. цих Рад». 04.01.1918 на його підставі ухвалено постанову про проведення виборів. 27.04.1918 тов. мін-ра повідомив Малу

Раду про затвердження Єврейською нац. радою проекту з-ну про вибори до Єврейських установчих зборів.

З осені 1917 перед відомством постала проблема поширення протиєвр. настроїв та єврейських погромів. 02.10.1917 була створена спец. комісія для б-би з цими явищами. Видано кілька відозв до укр. громадянства про важливість одностайності у б-бі з погромами та антиєврейською агітацією. Представники єврейських партій неодноразово ставили перед УЦР та укр. урядом питання щодо протидії погромницькому руху.

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського (29.04.1918) міністерство увійшло до Ради Мін-рів Укр. Держави.

Дж.: ЦДАВО України, ф. 1748, оп. 1, спр. 1, 2, 97; Ф. 1854, оп. 1, спр. 160; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1 / Ред. колег.: В.А. Смолій (відпов. редактор) та ін. К.: Наукова думка, 1996; Т. 2 / Ред. колег.: В.А. Смолій (відпов. редактор) та ін. К.: Наукова думка, 1997.
Літ.: Абрамсон Г. Молитва за владу. Українці і євреї в революційну добу (1917-1920). К.: Дух і Літера, 2017; *Батанова Т.* До історії єврейського представництва в Українській Центральній Раді: декілька документів Міністерства з єврейських справ // Пам'ятки. Археографічний довідник. 2010. Т. II; *Лазарович М.* Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років: компаративний аналіз. Тернопіль: ТНЕУ, 2013; *Murata Y.* Inverting National Hierarchy: Great-Russian Autonomy in Revolutionary Ukraine from Historical Perspektive // Часопис дослідження війн та революцій. 2021. № 1; *Устименко В.* Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917-1920 рр.). Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2010; Його ж. Єврейські організації і партії в суспільно-політичному житті України за доби Центральної Ради // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Вип. 4. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2009; *Ядловська О.С.* Становище єврейського населення в Українській Народній Республіці 'Електронний ресурс' / О.С. Ядловська – режим доступу: old.istznu.org/dc/file/php?host_id=1&path=/page/issues/21/21/yadlovska/pdf

Олександра Кудлай

МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918. Гетьманський уряд застав Мін-во закорд. справ в стадії становлення. Тому першочерговими завданнями стали – реорг-ція, вироблення структури, укомплектування штатів як мін-ва, так і закорд. укр. представництв.

Здійснення зовн. політики УД відбувалось в умовах, пов'язаних з триваючою світовою війною, протистоянням двох воєнних блоків й

присутністю німецько-австрійських військ на тер. України, що було важливим чинником проведення як зовн., так і внутр. Гол. завданням зовн. політики УД, на думку мін-ра закорд. справ Д. Дорошенка, було необхідним скористатись допомогою Німеччини, чиї війська знаходились на тер. України, швидше стати на власні ноги, вийти з-під її опіки, здобувши повну свободу дій у внутр. та зовн. сферах. Треба було якнайшвидше позбавитись присутності на укр. тер. окупаційних військ.

Перед гетьманським урядом постали завдання подальшого ствердження незалежності України на міжнар. арені, встановлення ширших політ. контактів не тільки з державами Четверного союзу, а й з нейтральними державами, РСФРР, новоутвореними державами на тер. колиш. Рос. імперії, країнами Антанти.

Відносини з державами Четверного союзу визначались як брестськими мирними угодами так і тими, що були укладені пізніше, гол. чином торг.-ек. З усіма державами союзу були встановлені дип. зносини. У стосунках з державами Антанти осн. перешкодою була Німеччина, яка побоювалась, що Україна може вийти з-під їх впливу, зблизившись з цими країнами. Однак підготовку до майбут. дип. зносин укр. уряд провадив заздалегідь. Справи в напрямку зносин з державами Антанти почали активізуватись з сер. жовтня з поч. занепаду держав Четверного союзу, їх неминучої поразки у світовій війні.

Одним з пріоритетних напрямків зовнішньополіт. діяльності уряду були відносини з рад. Росією. У ході мирних переговорів, які проходили у Києві між укр. та рос. делегаціями, були укладені 12.06.1918 умови прелімінарного миру, згідно з яким між обома державами були встановлені дип. зносини. 22.06. РМ був затверджений проект штатів консульств УД. Згідно з уряд. постановою передбачалось засновувати ген. консульства в Москві та Петрограді, а також 30 конс. агентств в ін. містах РСФРР.

Важливим вектором зовнішньополіт. стратегії Укр. Держави було встановлення відносин з держ. утвореннями, що виникли на тер.ї колиш. Рос. імперії (Польща, Фінляндія, Литва, Білорусія, Дон, Кубань, Грузія, Вірменія,

Крим). Вирішення цих питань здебільше визначались необхідність узгодження спірних питань, переважно тер. З Фінляндією, Грузією, Вірменією, Польщею, Білорусією, Кубанню, Всевел. Військом Донським були встановлені дип. зносини і відбувся обмін послами. З Литвою були встановлені конс. відносини.

Щодо Кримського півострова, де утворився крайовий уряд, УД не можна було відмовлятись від своїх претензій на нього з цілого ряду причин: політ., стратегічних і етнограф., зважаючи на високий відсоток укр. населення в Криму - запобігти створенню своєрідного П'ємонту для відновлення «єдиної і неділимої Росії» та залишити Севастополь як військ.-морську базу для укр. чорномор. флоту. В підсумку переговорів, розпочатих у вересні, з кримською делегацією було досягнуто порозуміння і вироблені прелімінарні умови договору, за якими Крим діставав внутр. автономію у складі УД, свою адм-цію, тер. військо тощо.

Щодо Кубані укр. уряд проводив лінію на зближення з кубанським козацтвом з метою схилення його до злуки з Україною, розцінюючи Кубань як частину укр. тер., котра повинна була приєднатись до України на автономних чи федер. підставах.

Така широкомасштабна зовнішньополіт. програма вимагала налагодженої роботи зовнішньополіт. відомства. Замість одного департаменту **МЗС** УД було поділено на два: *загальний департамент* і *департамент чужоземних зносин*. Крім того, створено *канцелярію* міністерства. Споч. **МЗС** тимч. очолював М. Василенко (до остат. сформування уряду), від 20.05. по 14.11. – Д. Дорошенко, від 14.11. – Г. Афанасьєв. Тов. (заст.) мін-ра були О. Палтов, (від 03.05. до листопада), А. Галіп (з поч. листопада). Дир. заг. департаменту було призначено К. Лоського, дир. департаменту чужоземних зносин – А. Яковлева, віце-дир. – М. Левицького, дир. канцелярії – І. Мірного. Крім того, було затверджено дві категорії ст. чинів мін-ва (крім щойно означених): 5 чл. ради мін-ва (О. Ейхельман, О. Шульгин, М. Славинський, І. Красковський, О. Карпінський) і радників при мін-ві (А. Галіп,

Є. Лукасевич, М. Ткаченко). Було укомплектовано штати посольств і призначено послів: В. Липинського (Австро-Угорщина), Ф. Штейнгеля (Німеччина), О. Шульгина (Болгарія), М. Суковкіна (Туреччина); надіслано дип. місії до Фінляндії (К. Лоський), Швейцарії (Є. Лукасевич), Польщі (О. Карпінський), до Скандинавських держав (Б. Баженов), Румунії (В. Дашкевич-Горбацький), Всевел. Війська Донського (ген. К. Середин), Франції (М. Могилянський), США та Вел. Британії (І. Коростовець).

За час діяльності гетьманського уряду розширилося коло країн, з якими було встановлено дип. відносини. Започатковано роботу дип. місій у Румунії, Фінляндії, Швейцарії, Швеції (заг. до 10 держав). Прийнято понад 20 повноважних представників заруб. країн (Австро-Угорщини, Болгарії, Грузії, Німеччини, Туреччини, Польщі, Румунії, Фінляндії та ін.).

Вагомий внесок у розвиток укр. зовнішньополіт. служби здійснив мін-р закорд. справ Д. Дорошенко. Саме за його керування було досягнуто важливі дип. результати, створено ефективну структуру укр. **МЗС** і розвинуто з-нодавчу базу зовнішньополіт. діяльності. У червні 1918 було ухвалено «З-н про посольства і місії Укр. Держави», в липні – «З-н про укр. конс. службу». Розпочали діяльність перші вітчизняні конс. курси – навч. заклад, що був покликаний забезпечити державу дип. і конс. фахівцями.

Заслуговує особливої уваги кадрова політика міністра **МЗС**. До роботи як в самому мін-ві так і дип. корпусі УД залучались відомі укр. діячі – представникі різних політ. сил. До **МЗС** були запрошені колиш. діячі УНР і УЦР: О. Шульгін, О. Ейхельман, К. Лоський, М. Славинсьий, І. Красковський, М. Левицький, А. Яковлів, І. Мирний, М. Ткаченко та ін. На посади гол. дип. представництв і місій були призначені відомі гром.-політ. діячі: Ф. Штейнгель, В. Липинський, О. Шульгін, М. Суковкін (Константинополь), К. Лоський, О. Карпінський (Варшава), В. Оренчук (Мюнхен).

За часів УД загалом працювало 50 конс. установ, у т. ч.: ген. – в Берліні, Яссах, Москві, Петрограді; звичайні – в Астрахані, Баку, Бухаресті, Варшаві, Владивостоці, Вільнюсі, Відні, Воронежі, Гданську, Галаці, Хельсінкі,

Стамбулі, Казані, Катеринодарі, Мінську, Новочеркаську, Омську, Ризі, Саратові, Софії, Ташкенті, Стокгольмі, Чернівцях, Харбіні; віце-консульства – в Архангельську, Благовещенську, Іркутську, Красноярську, Курську, Ніколаєвську-на-Амурі, Новосибірську, Орші, Пензі, Поті, Рибинську, Самарі, Тобольську, Тулі, Читі, Хабаровську; конс. агентства – в Імані, Нікольську-Усурійському, Петропавловську-Камчатському, Свободному.

Гетьманським урядом було передбачено, крім штатних конс. установ, заснувати установи почесних консульств, співробітники яких не належали до числа офіц. урядовців Вони поділялися на чотири категорії: 1) ген. консул; 2) консул; 3) віце-консул; 4) конс. агент. Почесні консули обиралися з місц. жителів, добре обізнаних із сусп.-ек. становищем і розвитком. Кількість місцевостей, де належало заснувати консульства та агентства, планувалося довести до 100.

Дж.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Ч. 6. Львів, 1923.
Літ.: Дацків І.Б. Дипломатія Українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль, 2009; Дипломатія УНР та Української держави у спогадах сучасників. У 2-х т. К., 2008; *Дорошенко Д.* Дещо про закордонну політику Української Держави у 1918 р. // Хліборобська Україна. Зб. 2–4. Відень, 1920–1921; *Його ж.* Історія України: 1917–1923. Т. 2. Ужгород, 1930; *Пиріг Р.Я.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ. 2011. *Соловйова В.В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. К., 2006.

Олексій Лупандін

МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ – центр. орган вик. влади у сфері міжнар. відносин.

Доба Директорії УНР відзначалася швидкими змінами уряд. кабінетів. Мін-ром закорд. справ перш. складу уряду було призначено В. Чехівського. За часи його кер-ва зовнішньополіт. відомством уряд УНР намагався мирними заходами врегулювати відносини з РСФРР, війська якої вели бойові операції на тер. України. До Москви була вислана надзвич. дип. місія на чолі з С. Мазуренком. У ході переговорів (17.01.–04.02.1919) були вироблені умови

мирного договору. Але укр. уряд не виявив наполегливості в досягненні мети і мирна конф. залишилась нереалізованим проектом.

Важливим напрямом зовнішньополіт. стратегії УНР у цей період було встановлення відносин із зах. державами, від яких вона сподівалася отримати військ. і фін. допомогу в б-бі з більшовиками. На поч. січня 1919 Директорія УНР надіслала своїх представників до Вел. Британії, Франції, США, Італії, Греції, Бельгії та ін. країн, а також на Паризьку мирну конф. 1919-1920.

Від 13.02. до поч. 03.1919 обов'язки мін-ра закорд. справ виконував К. Мацієвич. Найбільш вагомими підсумками короткострокової зовнішньополіт. діяльності уряду були: офіц. оголошення війни РСФРР, укладення угоди з французьким командуванням про надання Україні воєнної допомоги, а напр. лютого 1919 – військ. угоди, за якою Директорія УНР зобов'язалася брати участь у б-бі проти рад. влади разом з Францією і білогвардійськими військами.

У квітні–серпні 1919 **МЗС УНР** очолював В. Темницький. Внутр. ситуація, що склалася на той час в Україні, явище «отаманщини», яка характеризувалася нездатністю до орг-ції, повною безпринципністю, безконтрольністю і безвідповідальністю випадкових людей істотно впливали на діяльність уряду. Ці осн. риси в усій повноті було перенесено у зовнішньополіт. сферу. Укр. дип. місії складалися подеколи з людей, які не мали нічого спільного з дипломатією, що лише дискредитувало ідею укр. державності і УНР в очах зах. політиків.

Від серпня 1919 посаду мін-ра закорд. справ УНР займав А. Лівицький, який у жовтні 1919 був призначений гол. дип. місії УНР в Польщі. Після тривалих переговорів з польською стороною 21.04.1920 було укладено Варшавський договір.

Від кінця 1920 зовнішньополіт. діяльність укр. уряду, як і ін., продовжувалася за межами України, на еміграції. З того часу дип. діяльність УНР зводилася фактично до роботи укр. дип. і конс. представництв, установ укр. Червоного Хреста, участі в різних міжнар. орг-ціях тощо.

Дж.: Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 — листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х т., 3-х част. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. К. 2006.

Літ.: Дацків І.Б. Дипломатія Українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль, 2009; Дипломатія УНР та Української держави у спогадах сучасників. У 2-х т. К., 2008; *Дорошенко Д.* Дещо про закордонну політику Української Держави у 1918 р. // Хліборобська Україна. Зб. 2-4. Відень, 1920–1921; *Його ж.* Історія України: 1917–1923. Т. 2. Ужгород, 1930; *Його ж.* Мої спомини про недавнє минуле. Ч. 6. Львів, 1923; *Соловйова В.В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. К., 2006;.

Олексій Лупандін

МІНІСТЕРСТВО ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вик. влади, покликаний провести масштабну зем. реформу.

Її базові принципи були задекларовані П. Скоропадським у Грамоті до всього укр. народу – відновлення права приват. власності, вільний продаж-купівля землі, відчуження земель вел. власників по дійсній вартості для наділення малозем. хліборобів. Кардинальна зміна зем. політики вимагала формування нов. держ. органу управління аграр. сектором.

10.05.1918 мін-ром зем. справ був призначений В. Колокольцов, учений-агроном, успішний землевласник, відомий земський діяч. Його енергійна праця на чолі Вовчанської земської управи була спрямована на розвиток освіти, охорони здоров’я, благоустрою, зокрема заліснення берегів Сіверського Донця. У розвиток пов. він вкладав чималі власні кошти. Заст. мін-ра стали В. Брунст, учений-агроном, науковець і педагог, досвідчений адм-тор, і Г. Бурлаков, інж.-лісівник, зав. лісового департаменту Мін-ва землеробства Тимч. уряду.

Кер-во **Мінземсправ** УНР було звільнено Грамотою П. Скоропадського, але кістяк апарату складали прихильники есерівської програми соц-зації землі. Вони влаштували нов. міністру обструкцію, оголосили страйк, звинуватили його в «обрусительстві» Слобожанщини. Уряд підтримав вжиті В. Колокольцовим заходи щодо звільнення частини співробітників та оновлення складу мін-ва. Структура його підрозділів була досить розгалуженою й охоплювала осн. галузі сільського госп-ва: *департаменти*

землеробства, скотарства, лісівництва, садівництва, меліорації, кооперації. Важливу роль відігравали й інші підрозділи – *заг., юрид., освіт., техн*. Апарат мін-ва займав прибутковий будинок по вул. Хрещатик, 19.

Першочерговим завданням **Мінземсправ** стала підготовка з-нодавчої бази проведення планованої П. Скоропадським докорінної зем. реформи. Для цього була створена спец. урядова комісія на чолі з В. Колокольцовим та секретарем В. Брунстом. До неї ввійшли співробітники низки мін-в, провідні вчені–аграрники, представники Союзу зем. власників і ПРОТОФІС-у, Дем.-хліборобської партії, німецькі фахівці. Від самого поч. визначилися прихильники двох напрямків: консервативного – збереження вел. зем. власності і ліберального – ліквідації поміщицьких латифундій на користь малозем. селян. Саме це крило комісії дістало підтримку гетьмана і уряду.

У **Мінземсправ** одночасно розпочалася розробка низки з-нопроектів, автори яких змушені були узгоджувати їх положення з невідкладними заходами сільськогосп. практики, обумовленої докорінною зміною приватновласницьких відносин, наростаючим поміщицько-сел. антагонізмом та прод. зобов'язаннями перед союзниками. Насамперед треба було реагувати на виданий 06.04.1918 наказ фельмаршала Г. Айхгорна про належність сівачеві врожаю із засіяних площ.

Спец. комісія розробила з-нопроект «Про право на врожай 1918 року на тер. Укр. Держави». Не дивлячись на спротив поміщицьких кіл, гетьман затвердив його 27.05. Цим актом визначалося, що право на врожай озимини, посіяної восени 1917 землевласниками, належить їм, а посіяної на орендованих землях – орендарям. Щодо врожаю яровини, посіяної весною 1918, то він належить засівачам (як й передбачалося наказом Г. Айхгорна).

У травні В. Колокольцов вніс на розгляд уряду проект надзвич. важливого в контексті зем. реформи з-ну «Про право продажу та купівлі землі поза міськ. оселями». Після суттєвого доопрацювання з-н був затверджений 14.06.1918. Кожному власникові земель надавалося право продажу, а Держ.

зем. банк міг купувати їх без обмеження. З-н визначився у принциповому питанні - норма зем. наділу не більше 25 дес.

Упродовж червня з певними складнощами розроблявся з-нопроект про утворення губ. і пов. зем.-ліквідаційних комісій. В кінц. редакції він був ухвалений урядом 06.07. По суті цей акт надавав поміщикам правове підгрунтя відшкодування збитків, завданих селянами. Встановлювався піврічний термін задоволення вимог землевласників, а гол. - дозволялися приблизні підрахунки їхніх втрат. Ця норма з-ну фактично унеможливлювала в 1918 задіяння базового складника реформи - ведення операцій з продажу поміщицької землі.

Були розроблені положення про землеустрій, про сел. землеволодіння та землекористування. Низка з-нів з аграр. питань мала надзвич. х-р. У сер. липня уряд ухвалив з-н «Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави», за яким у засіки держави мав поступити весь тогорічний урожай за винятком харч. і госп. потреб.

Мінземсправ було рекордсменом по кількості поданих з-нопроектів регуляторного х-ру. Його зусиллями поволі заповнювалися лакуни у правовому полі майбут. зем. реформи. Водночас ставало очевидним, що окр. з-нодавчі напрацювання суттєво не впливали на позбавлення поміщиків зем. власності. Більше того, проголошене гетьманом, концептуальне положення про примат права приват. власності, набуло в сфері зем. відносин потужного поширення і вилилося в динамічні процеси реставрації поміщицької власності.

Протягом травня-червня ця антисел. практика інспірувала зворотну реакцію укр. селянства, яка вилилася в масовий спротив, широкий повст. рух, спрямований не тільки проти поміщиків, німецько-австрійських військ, але й держ. влади, уособлюваної гетьманом.

В. Колокольцов усвідомлював, що при такому становищі на селі проведення зем. реформи буде неможливим. Був терміново підготовлений з-нопроект «Про тимч. заходи б-би з дезорг-цією сільського госп-ва». Цей док-т став кволою спробою обмежити каральні заходи місц. адм-ції щодо селянства. За порушення постанов губ. зем. комісій діяв штраф до 500 крб.,

або 6 міс. ув'язнення. Таким чином уряд намагався стримувати губ. старост та зем. комісії у їх намаганні взяти реванш за рев.-анарх. дії селянств.

Проведення масштабної аграр. реформи виходило за межі компетенції мін-ва зем. справ. Мав бути задіяний такий ключовий інструмент зем. перерозподілу, як Держ. зем. банк. Однак уряд запізнювався з його утворенням. Статут установи набув чинності тільки в сер. вересня. Для розгортання діяльності банку з Держ. скарбниці асигнували досить скромну суму у 50 млн. крб. Реформування сільського госп-ва в Україні постійно перебувало в полі зору німецького командування. Повільне проведення зем. перетворень формували й відповідне ставлення німецького Оберкомандо у Києві до галузевого мін-ра. У В. Колокольцова склалися досить напружені відносини з представниками німецької влади, оскільки він був противником введення хлібної монополії, на якій твердо наполягали німці.

Зусиллями В. Колокольцова, В. Брунста, учених-аграрників до сер. жовтня осн. праворегулюючі док-ти для проведення ліберальної зем. реформи були підготовлені. Хоч потребували розробки ще цілого шлейфу підз-нних актів. Бракувало ключового імперативного з-ну про обов'язковість продажі землі поміщиками Держ. зем. банкові. Але ухвала його залежала не тільки від мін-ра В. Колокольцова. Восени 1918 він дійшов висновку, що гетьман не наважиться на примусовий викуп землі у поміщиків, а відтак й швидке завершення реформи неможливе.

19.10.1918 під тиском опозиційних укр. партій, підтриманих німецьким командуванням у Києві, П. Скоропадський відправив уряд у відставку. Був сформований нов. кабінет мін-рів за участю посланців партії соц.-федералістів. Мін-ром зем. справ був затверджений В. Леонтович, лубенський поміщик, відомий укр. діяч, кандидат права і літ-р. Пробув на посаді формально три, а фактично – два тижні.

П. Скоропадський усвідомлював усю небезпеку подальшого затягування аграр. реформи. Для активізації її проведення він наказав скликати «особл. нараду» з питань зем. реформи, яку очолив особисто.

Формування її затягнулося, а статут був схвалений урядом 11.11. У кін. жовтня відбулася робоча зустріч В. Леонтовича з гетьманом. За спогадами самого мін-ра, П. Скоропадський вимагав «виготовити програму і навіть з-нопроект реформи так скоро, що Мін-во не в силі було того зробити». А потім нагадував про необхідність прискорення підготовки док-тів. Але, коли через два тижні В. Леонтович приніс з-нопроект, то він залишив його у себе, так і не розглянувши. «Дякуючи сьому,- стверджував пізніше колиш. мін-р,- програма аграр. реформи і не була на розгляді мін-ва (уряду – *автор*) за той час, коли я там був».

Поразка союзників Гетьманату у І Світовій війні, невизнання Антантою укр. державності змусили П. Скоропадського задекларувати політ. курс на федерування з майбут. небільш. Росією. 14.11.1918 був сформований уряд з діячів пророс. орієнтації, очолюваний С. Гербелем. Аграр. реформа настільки втратила актуальність, що в нов. кабінеті не було **Мінземсправ**.

Упродовж травня-жовтня 1918 діяльність **Мінземсправ** була спрямована на створення з-нодавчої бази планованої П. Скоропадським зем. реформи. Була підготовлена і затверджена низка важливих з-нів, однак й у своїй сукупності вони були приречені на функціональну недієздатність. Адже у розпорядженні Держ. зем. банку не було достатнього фонду зем. власності для продажу селянам. Ні в П. Скоропадського, ні в Ф. Лизогуба не вистачило політ. волі знайти дієві важелі примусу поміщиків до продажу землі Держ. зем. банку, а ринкові ек. стимулятори не були вироблені. Держ. видатки на **Мінземсправ** склали 87 млн. крб., набагато менші за фін-ня ін. мін-в. Негативну роль відіграв і фактор браку часу для таких масштабних перетворень у традиційно дражливій сфері зем. відносин.

Дж.: Гетман П.П.Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док. Москва, 2014; *Леонтович В.* Зібрання творів: в 4-х т. Київ, 2004–2006; *Скоропадський П.* Спомини. Кінець 1917 - грудень 1918. Київ, 2019; Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Док. і мат. У 2-х т. Київ, 2015.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава. Київ, 2002; *Корновенко С.* В.Г. Колокольцев і аграрна реформа П. Скоропадського //

Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контроверсії. Київ, 2008; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ІСПОВІДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вик. влади, який опікувався виробленням та реалізацією держ. політики щодо церкви і реліг. життя.

Гетьман П. Скоропадський був переконаний у необх. створення такої уряд. ін-ції як інструменту впливу на церк. життя, оск. в Україні церква не була відділена від держави. Мін-во мало виступати засобом комунікації між вищ. світською і дух. владами.

16.05.1918 главою новоутвореного мін-ва був призначений проф. Київського ун-ту В. Зеньковський, активний учасник реліг.- церк. життя і талановитий науковець, кадет. Стосовно нац. самоідентифікації він писав, що на 7/8 був українцем, але «по вихованню і почуттях цілком і абсолютно належав Росії і це створювало для мене особисто постійні труднощі на обидва боки». Заст. мін-ра став К. Мирович, інспектор Київської дух. семінарії, кандидат богослов'я.

Структурно **М. І.** складалося з департаментів і відділів: *департамент загальних справ* (канцелярія, бухгалтерія, госп. відділ, інформ. бюро, реєстратура, архів) – дир. В. Чехівський; *департамент у справах Православної церкви* (заг., статистичний, фін. відділи) – дир. В. Рафальський; *департамент інослав'я та іновір'я* (відділи християнських, нехристиянських ісповідань та фін.) –дир. Г. Тарнавський; *департамент дух. освіти* (відділи шк.-пед., фін., видавничий та охорони старовини) – дир. К. Мирович. Учений ком-т очолив проф. П. Кудрявцев. **М. І.** видавало тижневик «Віра і держава» та газету «Слово». На його піврічні потреби уряд виділив 2,1 млн. крб. **М. і.** займало приміщення Митрополичого дому в Софії Київській.

У перші дні роботи **М. І.** і особисто В. Зеньковському довелося зіткнутися з складною проблемою - проведення 19.05. виборів митрополита Київського і Галицького, які ще до гетьманського перевороту санкціонував

патріарх Московський Тихон. **М. І.** мало визначити офіц. позицію держ. влади щодо обрання митрополитом Київським і Галицьким Харківського митрополита Антонія (Храповицького). Мін-р відвідав єпископа Никодима і запропонував вибори митрополита на єпархіальному з'їзді не проводити, а перенести на Всеукр. церк. собор. Єпископ фактично відкинув ці пропозиції, пославшись на виданий раніше наказ Московського патріарха про проведення виборів Київського митрополита.

Напередодні єпархіального з'їзду В. Зеньковський на засіданні РМ зробив доповідь про ситуацію з виборами митрополита і намагання єпископа Никодима за будь яку ціну провести на Київську кафедру митрополита Антонія. Він запропонував наступну тактику дій. Мін-р від ім. уряду звернеться до з'їзду з проханням відкласти вибори митрополита до Укр. церк. собору і демонстративно залишить зібрання. Колеги заг. схвалили такий план. 19.05. В. Зеньковський привітав делегатів і залишив з'їзд. Однак цей маневр мін-ра не вплинув на делегатів. Вибори відбулися і перемогу отримав митрополит Антоній.

В. Зеньковський того ж дня доповів РМ про ситуацію і запропонував не визнавати виборів допоки Укр. церк. собор не визначиться у цьому питанні, Антонія вважати все тим же митрополитом Харківським. Одночасно повідомити Московського патріарха про неможливість урядом визнати вибори митрополита і необхідність перенести їх на Укр. церк. собор. Тихон відповів, що вибори митрополита були проведені правильно і підстав їх відміняти немає.

В цій ситуації **М. І.** зосередило увагу на підготовці Укр. церк. собору. Уряд ухвалив низку постанов про держ. підтримку православної церкви: 1 млн. 117 тис. крб. на утримання делегатів церк. собору; 15 млн. крб. для тимч. допомоги священно- і церковнослужителям. Запрошений до гетьмана пророс. єпископат погодився на проведення Церк. собору, сподіваючись отримати на ньому перевагу, легалізувати обрання Антонія митрополитом і дати відсіч домаганням автономізації Укр. церкви.

Урочисте відкриття Укр. церк. собору відбулося вранці 20.06. архієрейським богослужінням у св. Софії. На літургії були присутні гетьман П. Скоропадський і мін-ри. Наступного дня В. Зеньковський привітав зібрання і запевнив, що уряд не домагається розриву з патріархом у Москві і проголошення автокефалії, але як серйозне і відповідальне завдання розглядає встановлення церк. автономії. Насамкінець заявив, що уряд не бачить перешкод для заняття Антонієм Київської митрополичої кафедри і передає це питання на розгляд Укр. собору. Мін-р залишив зібрання, а надвечір отримав від Антонія листа про майже одноголосне обрання його митрополитом.

В. Зеньковський усвідомлював, що програв двобій з ієрархами РПЦ в Україні з усіх позицій: пророс. більшість собору позбавила участі у соборі укр. меншість; Антоній був визнаний митрополитом Київським і Галицьким; уряд. пропозиції щодо автономії вищ. церк. влади в Україні не були підтримані; Тихон затвердив статут Вищ. церк. управління в Україні, наголосивши, що «православна єпархія на Україні залишається нерозривною частиною Православної Рос. Церкви».

В умовах впертого ігнорування собором позицій уряду, В. Зеньковський почав діяти на межі втручання держави у справи церкви. 06.07. на засіданні уряду він підняв питання про межі влади патріарха щодо затвердження і благословення вищ. церк. ієрархів. В обхід Антонія мін-р вирішив провести реформу дух. освіти і вніс на розгляд уряду статут дух. академій, а згодом і семінарій. Пізніше він визнавав, що діючи без митрополита Антонія, «порушував нормальні межі для світської влади».

Протягом чотирьох міс. роботи В. Зеньковський, на відміну від колег, мав серйозне морально-психологічне напруження та відчутні невдачі у відносинах з підвідомчою сферою. Він розцінював це становище бл. до відставки. Після завершення справ з Церк. собором мін-р пішов у відпустку.

Заст. мін-ра К. Мирович і проф. співробітники проводили роботу по вдосконаленню з-нодавчої бази. Були розроблені проекти: про церк. оподаткування, страхування церк. майна, мат. забезпечення дух-ва та ін.

Очолюваний проф. М. Птухою статистичний відділ збирав дані про православне населення України, кількість православних парафій, кількість православного дух-ва, церк. землеволодіння, вів реєстр рел.-просвіт. і благодійних ін-цій. Діяло інформ. бюро, яке поширювало відомості про роботу **М. І**. Були встановлені зв'язки з дух. консисторіями. Активно діяла культ.-церк. комісія **М. І.** - складалися переліки церк. цінностей, вивезених до Росії в 1915-1917 та під час більш. експансії 1918 (книги, образи, хрести, облачення тощо).

Департамент дух. освіти опікувався кадрами викладачів українознавчого циклу, вимагаючи вільного володіння укр. літ. мовою. Викладачі Київської дух. академії підготували навч. програми для теологічного ф-ту Кам'янець-Подільського укр. держ. ун-ту. Департамент інославія та іновір'я розробляв засади держ. політики стосовно неправославних конфесій, займався питаннями їхньої реєстрації, погодження кер. органів, фін. священнослужителів. Насамперед йшлося про римо-католицьку та укр. греко-католицьку церкви.

В. Зеньковський повернувся з відпустки, коли відставка кабінету Ф. Лизогуба була вже фактично вирішеною, велися переговори лідерів укр. опозиції з гетьманом і прем'єром щодо кандидатур нов. мін-рів. В. Зеньковський продовжував працювати над ухваленням з-нопроектів, внесених на розгляд уряду. У жовтні було виділено 25 тис. крб. на видавничі справи **М. І**. У зв'язку з скликанням осінньої сесії Укр. церк. собору мін-р домігся прийняття з-ну про звільнення чл. собору на час засідань від службових обов'язків із збереженням посад і зарплати. Київській дух. академії виділили 50 тис. крб. на покриття дефіциту зарплати у зв'язку з переходом на нові штати. Вже фактично будучи у відставці, уряд 19.10. на доповідь мін-ра ісповідань затвердив нові штати дух. семінарій та шкіл.

25.10.1918 в нов. складі уряду посаду мін-ра ісповідань зайняв О. Лотоцький, відомий укр. діяч, випускник Київської дух. академії, кандидат богослов'я, соц.-федераліст. Він вважав попередню церк. політику хибною і

наполіг на ухвалі колегами постанови: «Визнати, що Православна церква на Україні повинна бути автокефальна, в такому смислі й просити мін-ра ісповідань викласти точку зору уряду на це питання Собору». 13.11.1918 О. Лотоцький прибув на засіданні Всеукр. церк. собору і заявив: «Укр. Церква має бути автокефальною під гол. київського митрополита і в канонічному зв'язку з ін. самостійними Церквами. Автокефалія укр. Церкви – не лише церк., а й нац. необхідність». Учасники Собору і церк. ієрархи не сприйняли декларації уряду. Мін-р свідомо йшов на порушення канонічних вимог проголошення автокефалії. Це було волюнтаристське рішення, домогтися виконання якого уряд не мав ні підстав, ні часу.

14.11. П. Скоропадський відправив весь склад РМ у відставку, проголосив грамоту про федерування з небільш. Росією і призначив нов. уряд на чолі з пророс. держ. діячем, кадетом С. Гербелем. Портфель мін-ра ісповідань випадково дістався М. Вороновичу, колиш. царському губ-ру Бессарабії, діячеві правих, антиукр. поглядів. До праці в **М. І.** він так й не приступив. Фактичним кер. **М. І.** залишався К. Мирович.

Дж.: Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября1918 г.): Воспоминания. Москва, 1995; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917- грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995; Українська Держава (квітень грудень 1918 року). Док. і мат.: у 2-х т. Київ, 2015. Гетман П.П.Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Москва, 2014;
Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. ІІ. Київ, 2002; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016; *Ульяновський В.* Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). Київ,1997.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО МІЖНАРОДНИХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ – центр. вик. орган УНР у сфері міжнар. відносин.

Мін-во міжнар. справ під назвою «Ген. секретарство міжнац. справ» було засновано влітку 1917 р. Від поч. осн. напрямами його діяльності було вирішення питань взаємин з орг-ціями нац. меншин, що проживали на тер. України, чим займалися відповідні відділи: у справах польських, рос.,

єврейських. З проголошенням Укр. Нар. Республіки III Універсалом (07.11.1917) і перспективою її виходу на міжнар. арену, мали розширитися функції і завдання самого секретарства для підтримки зовнішньополітичних зносин України. Ген. секретарство міжнац. справ 08.12.1917 підготувало та надіслало до канцелярії УЦР лист, яким пропонувалося розглянути проект постанови про перейменування секретарства міжнац. справ на секретарство справ міжнар. Офіц. про таке переформатування було оголошено на VIII сесії УЦР 13.12.1917. Визначались його обов'язки: здійснення міжнар. зносин, охорона інтересів укр. громадян поза межами УНР, тимч. – заг. влаштування нац. непорозумінь в межах країни.

Затвердження держ. суверенітету УНР IV Універсалом (11.02.1918) було вагомим імпульсом подальшого розвитку зовнішньополіт. служби України. Логічним наслідком чого мала бути робота над створенням мережі дип. та конс. установ. Ген. секретарство справ міжнар. було перейменовано на Нар. мін-во міжнар. справ. Гол. завдання відомства полягали в забезпеченні зовнішньополіт. зносин УНР з ін. державами, охороні інтересів укр. громадян за кордоном та іноземн. підданих в Україні.

Фактично, у той час укр. уряд ще не мав чітко визначеної зовнішньополіт. програми. Молода укр. дипломатія робила перші кроки на шляху до утвердження укр. державності. Споч. це були контакти з представниками держав Антанти. Однак, останні, підтримуючи ідеї збереження єдиної і неділимої Росії, насторожено ставились до державницьких домагань укр. сторони. Тож подальші перспективи ствердження держ. суверенітету УНР знаходили об'єктивну необхідність в контактах з державами Четверного союзу. Участь України у Брестських мирних переговорах стало вагомим проривом мол. укр. дипломатії, підсумком чого стало міжнар. визнання Укр. Нар. Республіки. Це, в свою чергу, відкривало широкі можливості як ствердження на міжнар. арені, так і вирішення широкого кола внутр. проблем нац. державотворення.

Посаду ген. секретаря міжнац. справ займали С. Єфремов (15.06.–15.07.1917), О. Шульгин (15.07.–13.12.1917); ген. секретаря міжнар. справ, згодом мін-ра закорд. справ – О. Шульгин (13.12.1917 – 15.01.1918), В. Голубович (15.01.–24.03.1918); управляючим справами з 24.03. по 29.04.1918 працював М. Любинський. Йшов процес формування мін-ва, визначалися його цілі, вироблялися завдання і функцій. Відповідно йшов процес орг-ції внутр. роботи, структурне оформлення, складання штату співроб. На поч. 1918 **МЗС** поділялось на *департамент* та *політ. секцію*. Департамент складався з п'яти відділів: заг. (кадрові питання) - зав. В. Дьяконенко, конс. (піклування інтересами укр. громадян за кордоном та іноземн.в УНР) – зав. О. Суховерський, юрид. (з-нотворча діяльність) – зав. В. Оренчук, бухгалтерсько-госп. (фін. справи) – зав. П. Рибко, архівно-літ. (інформ. діяльність, архівно-бібліотечні справи відомства) – зав. Ф. Слюсаренко. Функції *політичної секції* (дир. А. Галіп) передбачали: формування зносин з ін. державами, орг-цію дип. місій, підготовку юрид. і нормативно-правової бази. Проте процес внутр. орг-ції **МЗС** до кін. завершений не був.

Поступово засновувалась мережа закорд. представництв УНР – посольств, консульств, місій.

У свою чергу процеси ствердження України на міжнар. арені вимагали оперативного вироблення відповідної з-нодавчої бази, що було одним з напрямів роботи **МЗС**. За безпосередньої участі мін-ва були розроблені з-нопроекти про посольства і місії УНР, орг-ції конс. служби поза межами УНР. З-н про гром-во УНР не лише регламентував процедуру набуття гром-ва, а мав надзвич. значення для реалізації повноважень укр. конс. служби. Конс. служба, будучи, по суті, передовою порубіжною лінією в дип. світі, мала надзвич. важливе значення – вона торувала шлях до ширших дип. взаємин. Конс. функції були часто першою діяльністю, від якої починали свою працю укр. дип. місії та посольства. За часів УЦР були закладені підвалини та

визначені осн. напрями роботи **МЗС,** започатковано процес формування укр. закорд. представництв.

Дж.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Ч. 6. Львів, 1923; Дипломатія УНР та Української держави у спогадах сучасників. У 2-х т. К., 2008; Українська Центральна Рада : документи і матеріали: У 2 т. / упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.]. Т. 2. К. 1997.
Літ.: Дацків І.Б. Дипломатія Українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль, 2009; *Дорошенко Д.* Дещо про закордонну політику Української Держави у 1918 р. // Хліборобська Україна. Зб. 2–4. Відень, 1920–1921; *Його ж.* Історія України: 1917–1923. Т. 2. Ужгород, 1930; *Кудлай О.Б.* Створення та діяльність Народного міністерства міжнародних справ Української Народної Республіки (червень 1917–квітень 1918 рр.). К.: Ін-т історії України НАН України, 2008; Нариси історії Української революції 1917-1921 років / у 2-х кн. - К.: Наукова думка, 2011; *Соловйова В.В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. К., 2006.

Олексій Лупандін

МІНІСТЕРСТВО МОРСЬКИХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вик. влади, створений 15.11.1918 для координації управління морськ. військ. силами у зв’язку зі згодою Німеччини передати Чорномор. флот Україні**.**

Необхідність володіння Кримом і Чорномор. флотом розглядалася П. Скоропадським як неодмінна умова повноцінного функціонування держави. З огляду на фактичну відсутність власного флоту морська справа ввійшла до єдиного військ. мін-ва, очолюваного ге. О. Рагозою. 27.05. РМ рекомендувала на посаду заст. військ. мін-ра з морськ. справ М. Максимова, випускника Миколаївської морськ. академії, капіт. 1-го рангу. Він отримав право особистої доповіді на засіданнях уряду і фактично перебрав на себе розв’язання всіх військ.-морськ.питань. У червні–серпні брав участь у більшості засідань кабінету мін-рів, а в їх протоколах йдеться про Морське відомство чи Морське мін-во.

01.06. очолювана віце-адміралом А. Покровським комісія подала план орг-ції військ.-морськ. флоту УД. Однак його реалізація в тогочасних умовах виявилася неможливою. Зайнявши Крим і Севастополь, гол. базу Чорномор. флоту, німці оголосили кораблі інтернованими до кін. війни. Не дивлячись на

фактичну відсутність власного флоту, укр. уряд пішов на збереження управлінських структур морськ. мін-ва – гол. морськ. штабу, гол. морськ. госп., мед.-сан., військ.-суд. управ та низки спец. відділів, канцелярії тощо. Представником морськ. відомства в Севастополі 21.05. був призначений капіт. 1-го рангу М. Остроградський, який увійшов у конфлікт з німецьким контрадміралом А. Гопманом, і був замінений контрадміралом В. Клочковським. Нач. військ. портів Чорного і Азовського морів із штабом в Одесі став віцеадмірал А. Покровський, нач. штабу – віце-адмірал С. Ворожейкін. Заг. це була обґрунтована політика, спрямована на збереження вищ. командних кадрів військ. флоту, повернення якого П. Скоропадський послідовно і твердо відстоював перед німецьким керівництвом.

На засіданнях РМ у червні М. Максимов зробив доповідь про демобілізацію торг. флоту, тобто повернення власникам суден, мобілізованих ще царським урядом для військ. потреб. Необхідно було виробити умови повернення, визначитися з коштами на демонтаж озброєння та ремонт кораблів. Йшлося також про роботи з підняття затонулих кораблів, розмінування Одеського порту, встановлення посад військ.-морськ. аташе при укр. дипмісіях у Берліні, Відні, Константинополі, Бухаресті.

Однією з нагальних турбот М. Максимова було фін-ня Морськ. відомства. У сер. червня уряд виділив 300 тис. крб на погашення заборгованості з зарплати офіцерам і чиновникам колиш. мін-ва. У липні він вніс з-нопроекти про асигнування на потреби відомства, Одеського, Миколаївського і Маріупольського портів 3 млн. 800 тис., 10 млн. на ремонт і демобілізацію торг. флоту, 4,5 млн. крб. для Транспортної річної флотилії. Уряд схвалив ці подання, а клопотання про кредит для миколаївських заводів «Наваль» і «Россуд» було передано на розгляд міжвідомчої комісії.

Опікувався М. Максимов й створенням резерву чинів військ.-морськ. відомства. Уряд продовжив чинність резерву до 01.01.1919, але ухвалив більше його не поповнювати. За його рекомендацією морські офіцери входили до Думи Геогієвських кавалерів, шк. та ін. комісій мін-ва. Наказами гетьмана

у Морськ. відомстві були введені нова флотська уніформа, укр. військ.-морськ. прапор, вимпели військ. кораблів.

Під час вересневого візиту П. Скоропадського до Німеччини була досягнута попередня домовленість про передачу Україні Чорномор. флоту. Постала необх. функціонування морськ. мін-ва. 14.11.1918 при формуванні уряду С. Гербеля воно отримало самостійний статус. Мін-ром був призначений віце-адмірал А. Покровський, відомий військ.–морськ. діяч, колиш. нач. штабу Чорномор. флоту. Після Лютневої рев-ціїактивно підтримав укр-цію флоту. Крядом УНР був призначений нач. військ. портів Чорного і Азовського морів, безпосередньо займався створенням берегової охорони, відновленням портової інфраструктури та поверненням кораблів до складу укр. флоту.

А. Покровський єдиний раз взяв участь у засіданні нов. уряду і відбув до Одеси, сподіваючись здійснити конкретні заходи по прийманню від німців кораблів Чорномор. флоту. Заст. мін-ра стали контр-адмірали О. Гадд і М. Максимов. 16.11. у зв’язку з прибуттям до Одеси ескадри держав Антанти РМ затвердила повноважну урядову делегацію для зустрічі ескадри у складі мін-рів: фін. А. Ржепецького, закорд. справ Г. Афанасьєва та морськ. А. Покровського. Однак делегація так й не виїхала до Одеси, оскільки представники Антанти задекларували ставлення до Гетьманату як сателіта Німеччини. Сподівання П. Скоропадського на рятівну місію держав Згоди не справдились.

Водночас Антанта визнала ген. А. Денікіна головнокомандуючим усіх збройних сил, які діють проти більш-ків на півд. Росії, включаючи й Україну. Незабаром він призначив командуючим Чорномор. флотом адмірала В. Каніна, колиш. командувача Балтійським флотом. Після обговорення ситуації уряд доручив МЗС довести до відома представника Добр. армії у Києві, що укр. уряд, який витратив на утримання Чорномор. флоту величезні суми, вважає, що в оперативному відношенні він може підлягати об’єднаному командуванню всіма збройними силами, але у всіх ін. відношеннях Чорномор.

флот має підлягати морськ. мін-рові Укр. Держави. Про це рішення мав бути проінформований також А Покровський.

Призначення В. Каніна командувачем фактично означало підпорядкування Чорномор. флоту ген. А. Денікіну і позбавляло повноважень А. Покровського як морськ. мін-ра. Становище ускладнювалося ще й тим, що майже всі вищі офіцери, які перебували у військ.-морськ. силах УД, перейшли до Добр. армії. За таких умов А. Покровський фактично відійшов від справ. Заст. мін-ра контр-адмірали О. Гадд і М. Максимов після падіння Гетьманату стали на службу морськ. флоту ЗСПР.

Дж.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917- грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995; Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док. Москва, 2014; Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Док. і мат. У 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава. Київ, 2002; *Литвин М., Науменко К.* Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірали. Львів-Харків, 2007; *Тинченко Я.* Українські збройні сили. Березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). Київ, 2009; *Пиріг Р.* Військова еліта Української Держави: еволюція лояльностей// Український історичний журнал. 2018. № 4.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я І ОПІКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вик. влади з вироблення і реалізації держ. політики у сфері охорони здоров'я і соціальної опіки.

Створено 03.05.1918 на базі департаменту нар. здоров'я УНР. Мін-ром був призначений В. Любинський, відомий київський лікар, який мав консервативні укр. погляди і, за словами П. Скоропадського, був «один з найбільш ревних чл. партії (Укр. нар. громади – *автор*).

Умови для розгортання роботи новоутвореного мін-ва були складнішими, ніж ін. уряд. ін-цій, які успадкували від УНР певний кадровий склад, мат. базу, місц. управлінські осередки та установи. Упродовж літа сформувалася орг.-функціональна структура мін-ва: чотири департаменти, 16 відділів і кілька допоміжних підрозділів. Дир. *департаментів* стали: *мед.* – Б. Матюшенко, лікар-гігієніст, відомий діяч УСДРП; *заг. справ* – М. Галаган,

випускник природничого ф-ту Київського ун-ту; *сан.* - О. Корчак-Чепурківський, відомий учений-епідеміолог; *держ. опіки* - Ю. Вітте, досвідчений фахівець у справах соціальної опіки; *освіт.* - В. Піснячевський, військ. лікар, публіцист. Мін. «Вісник» ред-вав Ю. Меленевський. До роботи в комісії укр. мед. термінології був залучений військ. медик ген. М. Галін. У сер. липня посаду заст. мін-ра зайняв Є. Яковенко – відомий лікар-психіатр, який зазнавав утисків царської влади за українофільські погляди. В апараті відомства переважна більшість працівників була прихильна до укр. справи. Споч. мін-во тіснилося в адм. приміщеннях на Софійській пл., а потім перейшло до колиш. лікарні швидкої допомоги по вул. Рейтарській.

В. Любинський взяв участь у першому засіданні РМ, яке провів пізно ввечері 02.05.1918 П. Скоропадський. На прохання гол. уряду Ф. Лизогуба до мін-рів визначити першочергові завдання своїх відомств, В. Любинський назвав б-бу з епідеміями. Це дійсно була надзвич. серйозна проблема, породжена тривалим перебігом війни, антисан., міграцією вел. людських мас. Але тільки у сер. липня, коли захворювання на холеру набули епідемічного х-ру, РМ виділила 2 млн. крб. на протихолерні заходи. 23.07. за поданням В. Любинського уряд схвалив зміни до положення про протичумну комісію, адже в ньому не були прописані повноваження мін-ва. Питання протидії поширенню пошесних хвороб періодично розглядалися на засіданнях уряду, але асигнування для цих цілей виділялися незначні. Останній раз В. Любинський просив кошти на б-бу з холерою 07.11.1918. Замість запитаних 2 млн. крб. - дали один, а через кілька днів додали ще 0,5 млн. крб. на б-бу з інфекційними хворобами на залізницях. Загалом видатки Держ. скарбниці на б-бу з холерою та ін. пошестями склали бл. 10 млн. крб.

25.05. В. Любинський зробив подання Раді Мін-рів про виділення 5 млн. крб. на витрати по утриманню і лікуванню упродовж трьох міс. інвалідів, які повертаються з полону, з розрахунку на 6345 ліжок. Цього ж дня мін-р запитав в уряду ще 3 млн. крб. на потреби держ. опіки. Однак таке асигнування було рішуче відхилено, а мін-р міг зробити повторне подання тільки «після

збирання мін-вом більш детальних даних про дійсні розміри потреб і з належним обґрунтуванням запитуваного кредиту».

На тер. України, яка була бл. тилом кількох фронтів, знаходилися численні склади з мат. запасами військ. і гром. орг-цій. Вони нерідко ставали здобиччю німецько-австрійських військ, спекулянтів, розкрадалися. П. Скоропадський у спогадах писав, що «втрати казенного майна і незаконна його розпродаж досягли колосальних розмірів, особливо майна сан. та обмундирувального відділів». 11.06. В. Любинський виступив у РМ з позачерговою заявою про постійні необґрунтовані вимоги представників австро-угорської військ. влади про надання різних мат-лів. Зокрема, йшлося про негайний відпуск 300 тис. арш. марлі. В. Любинському доручили з приводу «марлевого» інциденту переговорити з австро-угорським послом Й. Форгачом.

Мін-во було зацікавлене в утворенні тов-ва Укр. Червоного Хреста і використанні чималих запасів мат-лів мед.-сан. призначення. Уряд УНР свого часу оголосив майно Рос. Червоного Хреста на тер. держ. власністю. На той час у його віданні знаходилися 2 хірургічні і 5 протиепідемічних госпіталів у Києві, 2 протиепідемічних госпіталі в Конотопі, евакогоспіталь в Одесі, 11 польових госпіталів в осн. на Правобер. Україні.

У квітні 1918 відбувся установчий з’їзд Укр. Червоного Хреста, серед ініціаторів якого були співробітники мін-ва Б. Матюшенко та Є. Лукасевич. Однак під тиском кер. Гол. правління РЧХ сенатора Б. Іваницького, який у цей час перебував у Києві, Мала Рада Мін-рів дійшла висновку, що рішення уряду УНР слід відмінити і зберегти в Україні установи РЧХ. Уряд не погодився з цим рішенням і ухвалив передати ліквідацію установ Червоного Хреста військ. часу Мін-ву нар. здоров’я і опікування.

Мін-во було змушене перебирати на себе все нові повноваження, особливо у сфері соціальної опіки. В Україні в цей час згортали діяльність чимало доброчинних орг-цій, які опікувалися широким спектром надання соціальної допомоги пораненим, інвалідам, сиротам, вдовам – Відомство імператриці Марії, Романовський, Олексіївський, Тетянинський ком-ти та ін. У їхньому

розпорядженні були певні запаси сан.-мед. матеріалів, а головне - сотні установ соціальної опіки, які фактично залишилися нічийними. У кін. травня В. Любинський надіслав губ. старостам листа з дорученням скласти перелік закладів опіки, які потребують невідкладної допомоги. Після узагальнення цих даних департамент опікування мін-ва здійснив низку заходів по передачі соціальних установ колиш. доброчинних орг-цій у відання держави та органів місц. самоврядування. З чималими труднощами вдалося прийняти постанову уряду про виділення 480 тис. крб. для установ соціальної опіки дітей.

Станом на травень 1918 у таборах держав Четверного союзу перебувало близько 1,6 млн. українців, гол. чином в Австро-Угорщині і Німеччині. Проблема їх повернення на батьківщину була справою надзвич. складною, вимагала створення певної держ. інфраструктури і чималих коштів. Водночас в Україні перебувало 830 тис. біженців, якими мав опікуватися спец. департамент МВС.

В. Любинський вніс на розгляд РМ проект постави про введення посади Головноуповноваженого з питань евакуації. Мін-ри усвідомлювали, що підпорядкувати таку складну справу Мін-ву нар. здоров'я та опіки було б невиправданим. Тому було ухвалено рішення - департамент, який опікувався біженцями, залишити у віданні МВС. Мін-во нар. здоров'я мало забезпечувати лише сан. нагляд за біженецькою і евакуаційною справами.

Мін-во потребувало знач. видатків на утримання мед. і сан. закладів, установ соціальної опіки. Мін-р вносив численні з-нопроекти про виділення коштів, проходячи кожного разу погодження Бюджетної комісії, Держконтролю, Малої і Вел.ї РМ. У серпні-жовтні уряд ухвалив низку асигнувань: 6 тис. крб – тов-ву приморських курортів для хронічно хворих дітей; 839 тис. – на утримання губ. лікар. управлінь, міськ. та пов. лікарів; 300 тис. – на невідкладні видатки Вінницької лікарні; 480 тис. – установам опіки дітей; 708 тис. – на утримання інвалідів Харківщини; 117 тис. – для Харківського і Чернігівського попечительств у справах сліпих та ін. З

чималими труднощами вдалося дістати згоду уряду на виділення 50 тис. крб. для випуску мін. «Вістника».

10.10. стало днем Мін-ва нар. здоров'я і опікування в Малій Раді. Був схвалений статут уповноважених мін-ва на місцях, що давало можливість створення галузевої управлінської структури. Наступним рішенням був схвалений статут попередження та б-би з інфекційними хворобами. Ще раз була підтверджена передача мін-ву справи постачання «ампутованих воїнів» протезами і виділено для цих цілей 317 тис. крб. 19.10., на ост. засіданні вже фактично відставленого гетьманом уряду, В. Любинський провів два з-нопроекти фін. х-ру – про виділення авансом 1 млн. крб. для лікувально-сан. установ органів місц. самоврядування і 100 тис. Київському ком-ту протезування.

Тривала жовтнева урядова криза не торкнулася В. Любинського. Він залишився у другому уряді Ф. Лизогуба, який поповнився групою укр. діячів. Однак це істотно не вплинуло на держ. політику в галузі охорони здоров'я і соціального захисту. Др. каденція РМ була рекордно короткою – 3 тижні. 07.11. В. Любинський доповів урядові про поширення в окр. регіонах холери і просив 2 млн. крб. на протиепідемічні заходи.

14.11. гетьман відправив РМ у відставку, оголосив курс на федерування з небільш. Росією і сформував нов. склад уряду в осн. з пророс. діячів на чолі з С. Гербелем. В. Любинський залишився на посаді. Це був особистий вибір П. Скоропадського. Діяльність мін-ва в ост. місяць існування Гетьманату звелася до кількох уряд. рішень. 22.11. РМ затвердила правила зберігання, продажу і відпуску кокаїну. Була підтримана пропозиція про надання Київському доброчинному тов-ву безпроцентної позики у сумі 100 тис. крб. терміном на п'ять років. Мала Рада за день до падіння Гетьманату погодила тимч. статут Суд.-мед. ради, який так і не був розглянутий урядом. Створення центр. органу управління в сфері охорони здоров'я і опіки відіграло позитивну роль в координації протиепідемічних заходів, соціального захисту вразливих груп населення, заснування Укр. червонохрестної служби.

Вищі урядовці Гетьманату ретроспективно дали міністру В. Любинському різні х-ки, включаючи й не вельми схвальні. П. Скоропадський своєму протеже і сімейному лікареві дав цілком позитивну оцінку: «Д-р Любинський, хороша людина, чесна. У раді (мін-рів) ніколи не говорив, але справу свою робив».

Дж.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917- грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995; *Галаган М.* Із моїх споминів (1880-ті – 1920-ті рр.). Київ, 2005; Українська Держава (квітень - грудень 1918 року). Док. і мат.: у 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. ІІ. Київ, 2002; Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Москва, 2014; *Жванко Л.* Внутрішня політика Української Держави в галузі охорони здоров'я і соціального захисту населення (квітень-грудень 1918 року). Автореф. ….канд. іст. наук. Харків, 2002; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 –центр. орган вик. влади з визначення і реалізації політики у сфері освіти, науки і культури.

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського М. Василенко дав згоду ввійти до уряду в якості мін-ра освіти. Після падіння самодержавства М. Василенко у березні 1917 був призначений попечителем Київського навч. округу, в серпні – заст. мін-ра освіти Тимч. уряду. У квітні 1918 був затверджений чл. Ген. суду УНР Невдалі спроби першого гол. РМ М. Сахно-Устимовича створити уряд, змусили П. Скоропадського 30.04. доручити його формування М. Василенку. Не дивлячись на обструкцію укр. соц. партій, за два дні йому вдалося скласти кістяк нов. уряду. Формувався він за принципом «ділового кабінету» без парт. представництва, однак осн. його склади чл. кадетської партії. Крім посади мін-ра освіти, тимч. в. о. мін-рів закорд. справ та ісповідань (віровизнань).

Постать мін-ра М. Василенка стала визначальною у виробленні і реалізації держ. освіт.-культ. політики. При всій амбівалентній нац. самоідентифікації він діяв як переконаний укр. тер. патріот, проводячи послідовну укр-цію шкіл, гімназій, створення укр. ун-тів, мистецьких закладів,

Укр. академії наук. Висока довіра гетьмана, статус заст. прем'єр-мін-ра, а згодом гол. Держ. сенату були активно використані для динамічного розвитку підконтрольної сфери. Успішному її реформуванню сприяла командна робота фахівців-однодумців в апараті мін-ва.

На пропозицію М. Василенка заст. мін-ра був призначений проректор Харківського технол. ін-ту проф. І. Красуський, ін. заст. - відомий художник і вчений П. Холодний залишився на посаді. Колиш. мін-р освіти УНР І. Стешенко став ген. інструктором. Дир. департаментів працювали відомі укр. діячі П. Зайцев, Т. Сушицький, О. Вілінський, А. Синявський, А. Лещенко, С. Русова.

За часів УНР були зроблені лише поч. кроки у справі укр-ції освіти. Гетьманський уряд успадкував величезний дефіцит україномовних учителів, навч. програм і підручників. Перш. розпочався процес дерусифікації нижч. поч. школи – чотири роки навчання держ. коштом. Були підготовлені детальні програми викладання укр. мовою, терміново надрук. понад 130 різних підручників накладом у 2 млн. примірників. Всього було відкрито понад 1200 шкіл цього типу.

Наступним освітнім етапом мала бути вища поч. школа з трирічним навчанням. Враховуючи стан забезпечення викладачами і підручниками, мін-во проводило більш стриманий процес укр-ції, запровадивши обов'язкове вивчення укр. мови, літ., історії і географії. Кількість укр. вищ. поч. шкіл збільшилася з 343 у квітні до 1069 в листопаді 1918.

У мін-ві усвідомлювали, що частковими заходами реформувати сер. школу не вдасться, тому було ухвалене рішення про створення укр. гімназій держ. гімназій, забезпечення їх кваліфікованими викладачами та навч. літ-рою. Для підтримки здібних незаможних учнів були введені стипендії ім. Т. Шевченка, Г. Сковороди, І. Котляревського, Л. Українки та ін. видатних укр. діячів. Станом на кін. 1918 з 836 діючих гімназій 150 були укр-вані, в російськомовних – вводилося обов'язкове вивчення укр. мови і літ-ри, історії і географії України.

Мін-во вел. у вагу приділяло підготовці пед. кадрів для укр. освіт. закладів. Були відкриті два учительські ін-ти та 12 семінарій, діяла мережа курсів українознавства. Прикметно, що вони діяли й на тер. компактного проживання українців, зокрема на Холмщині.

При мін-ві освіти і мистецтв була утворена спец. комісія з визначних учених під головуванням академіка В. Вернадського, яка мала напрацювати з-нодавчу базу реформування вищ. освіти і створення Укр. академії наук. Найскладнішою справою виявилося укр-ція вищ. школи. Проф. склад, батьківські ком-ти і значна частина студентів колиш. рос. імп. ун-тів не сприймали укр-ції навч. процесу. За цих умов мін-во пішло шляхом поступової укр-ції вишів. Київський нар. укр. ун-т був перетворений в Київський держ. ун-т і урочисто відкритий на поч. жовтня за участю гетьмана П. Скоропадського. Заснований в Кам'янці-Подільському держ. укр. ун-т очолив відомий укр. діяч І. Огієнко. У Полтаві створили іст.-філологічний ф-т, у Катеринославі – приват. нар. ун-т, у Києві - Єврейський нар. ун-т з викладанням мовою ідиш.

Апарат мін-ва, дорадчі органи при ньому проводили вел. роботу по з-нодавчому забезпеченню реформування освіт. галузі, насамперед її поступову укр-цію. У серпні-вересні уряд ухвалив постанови про перейменування колиш. рос. ун-тів і вищ. техн. навч. закладів в укр. державні; про право захисту дисертацій у всіх вищ. школах укр. мовою; про визнання Ніжинського іст.-філологічного ін-ту князя Безбородька держ. установою; про відкриття українознавчих кафедр у Харківському і Новоросійському ун-тах та ін.

Очолюваному М. Василенком мін-ву крім освіт. справ опікувалося сферою культури. 15.06. РМ ухвалила з-н про утворення у складі мін-ва нар. освіти Гол. управління мистецтв і нац. культури, яке очолив бл. до гетьмана П. Дорошенко. Були ухвалені уряд. постанови про заснування Держ. драматичного театру, Укр. нац. хору, Держ. симфонічного оркестру, про фін-ня театр. колективів П. Саксаганського і О. Курбаса. Для підготовки

мистецьких кадрів створили драматичну і кобзарську школи. Всі рішення були підкріплені видатками з Держ. скарбниці.

Однією з гол. турбот мін-ра було «вибивання» коштів для установ галузі. Йому доводилося проводити через уряд численні з-ни про фін-ня різних закладів освіти і культури. Заг. мін-во нар. освіти і мистецтв мало один з найбільш. бюджетів – майже 228 млн. крб. М Василенко використовував свій авторитет заст. гол. РМ, лідера уряд. більшості для забезпечення коштами освіт. та культ.-мистецьких установ.

До сер. вересня очолювана В. Вернадським комісія завершила підготовку з-нопроекту про утворення Укр. академії наук як «найвищ. наук. держ. установи на Вкраїні» Передбачалося, що до її складу входитимуть 45 наук. закладів та структур: 15 ін-тів, 14 постійних комісій, 6 музеїв, 2 кабінети, 2 лабораторії, ботанічний і акліматизаційний сади, астрономічна обсерваторія, біологічна станція, бібл., друк. та архів.

Затвердженню з-нопроектів про утворення УАН завадила жовтнева урядова криза. Уряд Ф. Лизогуба був відправлений у відставку. Нов. мін-ром освіти і мистецтв став відомий укр. діяч, сенатор П. Стебницький. Фактично на цій посаді він працював два тижні. 01 та 06.11. уряд на його доповідь прийняв з-н про утворення УАН, схвалив її статут і штати, виділив фін-гя. 14.11. з-н про заснування академії та наказ про призначення перш. складу її дійсних чл. були підписані П. Скоропадським. Первісна чисельність академії встановлювався у 12 дійсних чл. по чотири у кожному відділенні: іст.-філологічному, фіз.-математичному, соціальних наук, які складали спільне зібрання. Воно мало обрати гол.-президента і секретаря.

Поразка союзників Гетьманату в Світовій війні, нові внутр. і зовн. загрози змусили П. Скоропадського шукати підтримки держав Антанти. 14.11. з огляду на позицію її представників він видає грамоту про зміну політ. курсу на федерування з небільш. Росією і формує нов., пророс. уряд С. Гербеля. Посаду мін-ра освіти і мистецтва погодився зайняти В. Науменко, укр. гром. діяч і відомий педагог. Перспектива відродження дем. федер. Росії була тим

імперативом, який породив у нього сподівання на реалізацію власних уявлень про нац. освіту в автономній Україні.

Перш. день роботи РМ 15.11. був затьмарений розстрілом демонстрації студентів і учнів проти призову до війська. Наступного дня цей інцидент став предметом розгляду уряду. Було визнано бажаним у майбутньому переглянути чинні з-ноположення про порядок застосування збройної сили. В. Науменко вніс з-конопроект про необхідність звільнення від призову на військ. службу колиш. військових – учнів сер. навч. закладів, викладачів сер. школи і проф. стипендіатів. Колеги, посилаючись на «вкрай важкий для держави момент», погодилися з ним частково, звільнивши від призову лише учнів-колиш. військовослужбовців.

Мін-во виступило проти розміщення в ун-ті св. Володимира добр. дружин і внесло відповідний з-нопроект, який був підтриманий, але допускав зайняття приміщень вишів «у випадку крайньої необхідності». В. Науменко намагався не допустити припинення занять у 7-8 класах у зв'язку з призовом учнів на службу. Однак загроза взяття повстанцями Києва змушувала уряд вдаватися до таких непопулярних заходів, як призов до війська школярів ст. класів.

В. Науменко долучився до завершення процесу утворення УАН. 28.11. він доповів РМ про обрання зборами академіків президентом УАН В. Вернадського і разом з гетьманом підписав відповідний наказ. Було ухвалено рішення про передачу Мін-ву освіти і мистецтва колиш. шкіл Найсвятішого синоду і їх майна. Пропозиція мін-ра щодо виділення коштів на видання період. журналу мін-ва завершилася невдачею. 11.12. В. Науменко займався підготовкою з'їзду з питань дошк. виховання і позашк. освіти, запросивши в уряду 18 тис. крб. на його проведення. За кілька днів П. Скоропадський відрікся гетьманування, а РМ передала владу Директорії.

З усіх сфер держ. буд-ва Гетьманату освіт.-культ. здобутки виявилися найбільш вагомими. Вони стали результатом поміркованої уряд. політики, використання напрацювань УНР у цій сфері, толерантного проведення укр-ції,

вагомих бюджетних видатків, подвижницької праці численної когорти укр. діячів і особисто міністра М. Василенка.

Дж.: Вернадский В. Дневники. 1917-1921: октябрь 1917 - январь 1920. Киев, 1994; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917- грудень 1918. Київ – Філадельфія, 1995; *Василенко М.П.* Вибрані твори: у 3-х т. Київ, 2006–2008; Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Док. і мат. У 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: Верстюк В. М.П. Василенко: ходіння у владу (громадсько-політична та урядова діяльність 1917-1918 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 6; *Вороненко В., Кістерська Л.,Матвеєва Л., Усенко І.* Микола Прокопович Василенко. Київ, 1990; *Машевський О.* Політика уряду гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень-грудень 1918 р.): Дис. … к. і. н. Київ, 1997; Кучменко Е. Історія реформування освіти в Україні за доби гетьманату Павла Скоропадського // Магістеріум. Вип. 7. Київ, 2001; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ПОЛЬСЬКИХ СПРАВ УНР ДОБИ УЦР – відомство Ради Нар. Мін-рів, яке опікувалося задоволенням нац. потреб поляків, що проживали в Україні.

Інституцією, яка відала польськими справами в Україні, з липня 1917 була канцелярія тов. ген. секретаря міжнац. справ, згодом віце-секретарство. Після проголошення УНР (07.11.1917) тов-ші секретаря міжнац. справ отримали право вирішального голосу на засіданнях ГС та статус комісарів у нац. справах. 22.12.1917 на базі віце-секретарства офіційно уряджено Ген. секретарство польських справ. IV Універсалом УЦР (11.01.1918) воно було перейменовано на Мін-во польських справ. Очолював відомство М. Міцкевич (Польський дем. централ). 28.11.1917 його заст. затверджено В. Рудницького (Польський дем. централ).

Поляки становили в Україні чисельну нац. групу, що знач. чином зросла протягом І Світової війни за рахунок біженців з зах. тер. Рос. імперії. Більшість з них проживала у Волинській, Подільських, Київській губ. та у вел. містах. Вже з весни 1917 представники польських орг-цій в Україні поч. налагоджувати комунікацію з укр. політ. проводом. У червні на з’їзді польських орг-цій у Києві ухвалена резолюція про готовність поляків до

спільної праці з українцями по закладанню основ нац. життя України із «збереженням прав польської нац. меншості на Україні». До складу УЦР та Малої Ради від поляків увійшли по 4 представники, які були чл. лівих течій польського руху.

Навесні 1918 мін-во поділялося на три великих департаменти. *Департамент канцелярії* (дир. Л. Тржецяк) складався з відділів: заг. (гол. І. Старчевський), юрид., преси, госп., військ. та особового складу. Займався питаннями адм-ня, польських біженців, поляками-військовими рос. армії на території УНР.

Департамент нац. самоврядування на чолі з К. Рожнєвичем поділявся на канцелярію та відділи: орг. (зав. К. Рожнєвич) та статастично-ек. (зав. З. Піткєвич). Мав завдання орг-ції укр. поляків – складання нац. кадастру, підготовка виборчих списків до установчих зборів Польського нац. союзу.

Департаментом освіти керував С. Каліновський. Мав у своєму складі 5 відділів: сер. школи (зав. М. Кульчицький), поч. школи (Г. Улашин), позашк. освіти (В. Матушевський), техніки і прикладного мистецтва (О. Сосновський), культури і мистецтва (Л. Грохольський). Займався розвитком і підтримкою мережі нац. освіт. установ усіх рівнів, розвиненням польського мистецтва і культури.

При мін-ві діяла Рада з представників польських партій, що координувала роботу нац. політ. партій й організацій в Україні.

Головна увага відомства була зосереджена на вирішенні проблем польських біженців, перебуванні польських легіонерів на тер. УНР, забезпеченні функціонування та орг-ції нов. навч. закладів. Важливою складовою його праці була підготовча робота до впровадження у життя з-ну УЦР «Про нац.-персональну автономію» (09.01.1918) та створення умов щодо орг-ції нац. самоврядування.

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського (29.04.1918) увійшло до Ради Мін-рів Укр. Держави.

Дж.: ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 68.; Українська Центральна Рада. Док. і мат. У 2-х т. / Упоряд. В. Ф. Верстюк [та ін.] К.: Наукова думка, 1996; К.: Наукова думка, 1996-1997. *Літ.: Калакура О.* Ставлення польської меншини до УНР // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. ст. К.: Рідний край, 1999. Вип. 5; *Кудлай О.Б.* Міністерство польських справ УНР доби Центральної Ради: створення, склад, напрямки діяльності (червень 1917 р. – квітень 1918 р.) // Часопис дослідження війн та революцій. Київ, 2021; *Тарасюк Д., Коженьовський М.* Політична діяльність польського національно-демократичного табору в Києві 1917 року // Живучі в модерному місті: Київ кінця XIX – кінця XX століть / Упорядн. О. Ветлій та ін. К.: Дух і літера, 2016; *Скальський В.* Політичне життя польської громади під час Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Український історичний збірник. 2008. Вип. 11.

Олександра Кудлай

МІНІСТЕРСТВО ПОШТ І ТЕЛЕГРАФІВ УНР ДОБИ УЦР – відомство Ради Нар. Мін-рів, вищ. держ. і адм. орган у галузі поштового і телеграфного зв'язку.

Попередник міністерства Ген. секретарство пошт і телеграфів, було передбачене Статутом ГС від 16.07.1917, увійшло до його складу проте не було затверджене «Інструкцією Ген. секретаріатові Тимч. уряду на Україні» (04.08.1917). Поновлене у складі ГС 01.11.1917, перейменоване на Мін-во пошт і телеграфів IV Універсалом УЦР (11.01.1918).

Ген. секретарями були: 16.07.-04.08.1917 та 01.-25.11.1917 О. Зарубін (ПСР); 29.11.1917-16.01.1918 М. Шаповал (УПСР). Мін-ром пошт і телеграфів 29.01.-29.04.1918 працював Г. Сидоренко (УПСС). 07.12.1917 тов-ми (заст.) призначено Й. Шимоновича (УПСР) та І. Штефана (УПСР).

У квітні 1918 **М. п. і т.** мало наступну структуру.

Адм. департамент (дир. О. Каздобін) поділявся на відділи: персонального складу (зав. А. Межерецький), орг. (зав. О. Ліозін) та юрид. (зав. В. Острожинський).

Фін. департамент складався з відділів – бухгалтерського (в. о. зав. І. Герасимів) та рахункового (зав. В. Стржелецький).

Госп. департамент (дир. Л. Косенко) з відділами: загальним (зав. М. Радецький), статистичним (зав. Й. Маєвський) та будівельним (зав. Д. Фідровський).

Поштовий департамент (в. о. дир. В. Величенко) поділявся на відділи: поштово-телеграфного з-нодавства (в. о. зав. Л. Богуцький), перевозки пошти по залізницях (зав. В. Загоровський), марочний (зав. О. Костенко), інспекторський (зав. М. Юрченко) та міжнар. зносин.

Техн. департамент (дир. К. Чинний, віце-дир. С. Бужинський). У його складі діяли відділи телефонів (приват. мережа) (зав. П. Коломийченко) телеграфний (зав. Ф. Ілляшевич).

Радіо-телеграфний департамент (дир. І. Мурашенко) із техн.-буд. відділом.

Телеграфно-телефонний департамент мав у своїй структурі телеграфно-буд. відділ.

Заг. канцелярія (дир. І. Паливода) з відділами: заг.-адм. (зав. П. Сороко), журнальним, видавничим та просвіт.

30.03.1918 видано наказ про створення у **М. п. і т.** біб-ки, до якої закупалися укр. та закорд. видання, що стосувалися поштової, телеграфної і телефонної справи; та заснування тижневика «Вісті Нар. Мін-ва Пошт і Телеграфів», для чого 06.04.1918 мін-ву була передана друкарня газети «Южная копейка». Однак, до кін. квітня випуск газети не розпочався. 05.04.1918 створювався поштово-телеграфний музей з метою збирання та експонування зразків укр. та інозем. поштових марок, листівок, малюнків, фотографій та ін. речей, пов’язаних з поштово-телеграфною службою.

При **М. п. і т.** уряджувалися та працювали комісії. Зимою 1917-1918 та з сер. березня 1918 діяла комісія з реорг-ції поштово-телеграфних округ; 12.04.1918 створено комісію для розробки статуту телеграфної служби УНР.

До повноважень **М. п. і т.** входило кер. поштово-телеграфною службою, здійснення контролю та нагляду за її роботою, опікування держ. майном галузі та його техн. розвитком. Мін-во мало працювати у тісному контакті з Гол. радою поштово-телеграфної спілки, утвореною Всеукр. поштово-телеграфним з’їздом (20-21.08.1917).

Напр. 1917 було ліквідоване київське відділення Петроградського телеграфного агентства; Київське телеграфне агентство підпорядковане **М. п. і т.** 26.03.1918 затверджено статут Укр. держ. телеграфного агентства, яке засновувалося у Києві, а його філії мали працювати на тер. УНР та закордоном. Наказом від 25.04.1918 воно мало функціонувати при РНМ; його дир-ція, у складі дир.-розпорядника П. Стебницького та М. Салтана, затверджена 19.04.1918.

Розпочато реформування поштово-телеграфних округ. Під юрисдикцію **М. п. і т.** перейшли два відділення перевозки пошти залізн. транспортом; 21.03.1918 з Мін-ва військ. справ – радіостанції у Києві, Жмеринці та Одесі. 12.03.1918 для збирання, охорони та ремонту майна польових поштово-телеграфних установ, що підлягали демобілізації та ліквідації, призначено уповноваженого Кучука з помічником Лансбергом. З квітня у розпорядження відомства поступало телефонне, телеграфне і техн. майно інж. військ. відділів, що розформовувалися. 06.04.1918 РНМ ухвалила рішення про передачу й демоб. авіац. загонів для орг-ції авіапоштового перевезення на тер. УНР.

15.02.1918 видано наказ про укр-цію всіх установ мін-ва. Написи на поштових, телеграфних і телефонних установах УНР змінювалися на укр. Для вивчення службовцями укр. мови на поч. березня були влаштовані три-міс. курси.

Навесні 1918 вироблявся порядок роботи установ поштово-телеграфної служби, правила використання прямого телефонного дроту; відправки телеграм укр. уряду, Гол. штабу Мін-ва військ. справ, Гол. морськ. штабу, командувачів військ. округами, послів і повірених у справах іноземн. держав в УНР, консулів; порядок грош. переказів. **М. п. і т.** займалося друком укр. поштових марок, встановленням поштово-телеграфних тарифів.

12.02.1918 ухвалено з-н про впровадження в УНР нов. (Григоріанського) календаря з 16.02.1918 та з-н про впровадження середньоєвропейського часу. З 15.04.1918 було застосовано т. зв. «літній час», за яким стрілки годинника переводилися на год. вперед.

Дж.: ЦДАВО України, ф. 1063, оп. 3, спр. 5; ф. 1064, оп. 2, спр. 16; ф. 1115, оп. 1, спр. 39; ф. 3325, оп. 2, спр. 21; ф. 3602, оп. 1, спр. 3, 4, 6; ф. 3605, оп. 1, спр. 10; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. / Упоряд.: В.Ф. Верстюк (керівник), О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та ін. Ін-т іст. України НАНУ. Т. 1. К.: Наукова думка, 1996; Т. 2. К.: Наукова думка, 1997.
Літ.: Енциклопедія українознавства. Словникова чатина. Т. 1 / Голл. Ред. проф. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Вид-во «Молоде Життя», 1955.

Олександра Кудлай

МІНІСТЕРСТВО ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ – центр. орган вик. влади з визначення та реалізації держ. політики в сфері труд. правовідносин, соціального захисту і зайнятості населення.

І Світова війна і рев. потрясіння спричинили критичну ситуацію в ек., соціальній, управлінській сфері укр. регіонів колиш. Рос. імперії. Нац-зація пром. галузей, лібералізація труд. З-нодавства, посилення ролі роб. орг-цій часів Тимч. уряду і УНР входили в протиріччя з фундаментальними засадами буд-ва Гетьманату П. Скоропадського – примату права приват.ї власності. **М. п.** шляхом вироблення соціально збалансованого з-нодавства мало гармонізувати відносини роботодавців і робітників, розширення зон зайнятості населення, встановити межі компетенції профспілкових орг-цій у сфері виробництва.

На поч. травня 1918 **М. п.** очолив Ю. Вагнер, відомий учений-ентомолог, д-р зоології, проф. Київського політехнічного ін-ту, кадет. У роки І Світової війни зав. відділом праці в Київському військ.-пром. ком-ті. 03.05.1918 Ю. Вагнер взяв участь у перш. засіданні кабінету мін-рів під гол. гетьмана П. Скоропадського. Наступного тижня разом з усіма чл. уряду підписав декларацію, яка містила виклад осн. завдань держ. політики Гетьманату. Зокрема, у док-ті зазначалося, що «справедливі домагання робітників, які не ведуть до загину рідної пром-ті зустрінуть поміч з боку правительства, а проф. спілки, оскільки вони займатимуться захистом проф. інтересів, будуть користуватися з боку правительства повним признанням».

У спадок від **М. п.** УНР Укр. Державі дістався досить розгалужений і чисельний штат співробітників. Однак надання мін-вам функцій з-нотворення

вимагало добору високопроф. кадрів. За поданням Ю. Вагнера заст. мін-ра були призначені інж. Б. Шлегель і учений-економіст В. Косинський. Все літо 1918 йшло оновлення персоналу і тільки у жовтні були затверджені структура і штати **М. п.** У його складі функціонувало шість *департаментів*: *заг. справ*; *з-нодавчих внесень*; *охорони праці*; *ринку праці*, *гром. робіт*; *взаємовідносин між працею і капіталом*, а також *статистичне бюро*. Підрозділи очолювали відомі вчені-економісти С. Гольдельман, С. Остапенко, інж. Ю. Дорфман, Р. Войцеховський та ін. Заг. кількість співробітників – 219 осіб. Відомчим друк. виданням став «Вістник Мін-ва Праці». Регіональними представниками **М. п.** були комісари за наглядом виконання труд. з-нодавства. До функціональної сфери **М. п.** входила мережа бірж праці, які фінансувалися з центр. і місц. бюджетів. **М. п.** знаходилося в буд. на бульв. Т. Шевченка, 12.

13.05. Ю. Вагнер видав інструкцію, якою повідомляв місц. комісарів **М. п.**, фабричних інспекторів та крайові біржі праці, що всі з-ни, інструкції, розпорядження щодо роб. питання, видані Тимч. урядом і Центр. Радою і не скасовані урядом Укр. Держави, залишаються в силі. Ін. листом мін-р зобов'язував підвідомчі установи визначити мат. втрати, яких зазнали профспілкові і роб. орг-ції під час укр.-рос. війни. Відповідні акти мали надсилатися до **М. п.**

Одним з перш. ґрунтовних док-тів **М. п.**, поданих на розгляд РМ 27.05., був з-нопроект про орг-цію гром. робіт з метою посилення зайнятості населення. В док-ті вказувалося, що безробіття досягло вел. розмірів і «в більших осередках краю перевищає 180.000 чол.». На той час профільний департамент мав заявки від різних відомств і орг-цій на роботи заг. вартістю 520 млн. крб. **М. п.** внесло обґрунтування щодо виділення 13,2 млн. крб. на першочергові роботи, але прийняття з-нопроекту уряд кілька разів відкладав.

Тільки на поч. серпня була ухвалена постанова про виділення 2,5 млн. крб. на орг-цію гром. робіт. З цих сум мали отримати: Київська міська дума на укріплення Андріївської гірки; Ніжинська міська дума на буд-во мостів через р. Остер; Мін-во шляхів на розробку кам'яних кар'єрів; Мін-во зем. справ на

впорядкування місц. навколо могили Т. Шевченка; Волинське губ. земство на заготівлю деревини для житлового буд-ва.

06.06. у Києві сталася масштабна катастрофа – вибухи артил. складів на Печерську в місцевості Звіринець. Координацію першочергових заходів з ліквідації наслідків трагедії споч. поклали на **М. п.**, але згодом доручили мін-ру шляхів Б. Бутенку. За задумом П. Скоропадського, крім роб. містечка на Печерську мав постати й суч. ансамбль уряд. споруд. Очевидно, чл. кабінету мін-рів усвідомили, що втілення у життя такого масштабного і техн. складного проекту не під силу проф. зоології. Не виключено, що розгорнулася б-ба за освоєння багатомлн. асигнувань.

У червні **М. п.** розробило важливий з-нопроект про заснування особливого Ком-ту праці. Його необхідність Ю. Вагнер обґрунтовував наступ. розробкою низки з-нодавчих актів, спрямованих на створення нормальних відносин між працівниками і власниками підприємств. З-нопроект не був підтриманий. Причини крилися у ліберальному х-рі пропонованих актів і бажанні представників вел. капіталу через своє лобі в уряді домогтися обмеження роб. з-нодавства часів Тимч. уряду і УЦР.

Положення про Ком-т праці як дорадчий орган при **М. п.** було затверджене в серпні. Його очолив заст. мін-ра проф. В. Косинський. Осн. робота по підготовці з-нопроектів велася у структурних підрозділах **М. п.**, зокрема у департаментах з-нодавчих внесень та відносин між працею і капіталом. Потім вони детально обговорювалися на засідання ком-ту і вносилися на розгляд уряду.

Усвідомлюючи всю складність проходження з-нопроектів у РМ, Ю. Вагнер використовував власні повноваження видавати нормативно-розпорядчі док-ти. Були введені у дію інструкції про межі компетентності профспілкових роб. орг-цій і власників підприємств (червень), у справі подоходового податку (серпень), про порядок розгляду спорів між роботодавцями та робітниками (вересень). Вони значною мірою залишили у силі досить дем. положення законів Тимч. уряду.

26.06. Ю. Вагнер на засіданні РМ зробив доповідь про завдання і компетенцію **М. п.** Він хотів знайти підтримку уряду у своєму розумінні відомчих повноважень, зокрема відносин у сфері праці і капіталу. Однак, доповідь мін-ра не задовольнила колег, які ухвалили постанову про обмеження компетенції **М. п.**, вилучивши з його відання осіб, які перебувають на держ. чи гром. службі та працюючих на підприємствах держ. значення.

13.08. на розгляд уряду був внесений проект «Статуту Мін-ва праці». Опоненти Ю. Вагнера 5 голосами проти 4 домоглися виключення з статуту принципового положення про контроль **М. п.** за втіленням у життя з-нів про охорону праці, мотивуючи тим, що це функція усіх відомств. Містилися застереження проти того, щоб заходи з охорони праці носили держ., а не класовий характер. Статут і штати **М. п.** були затверджені у жовтні.

Становище Ю. Вагнера в уряді було складним. Кадет ліберальних поглядів не знаходив підтримки однопартійців. Він вважав завданням **М. п.** захист прав робітників, вбачаючи у діях адм-ції, а інколи й уряду неправомірні дії.Він був єдиним, хто виступив проти закриття «бунтівливих» залізн. майстерень, подавши письмову «окрему думку». Однак колеги не зважили на позицію **М. п.** Ін. разу, коли йшлося про грош. збір за закорд. паспорти, Ю. Вагнер вважав його занадто високим, що може обмежувати можливість праці поза Україною. Він знову залишився при «осібній гадці». При прийнятті проекту з-ну про вибори гласних міськ. дум Ю. Вагнер разом з кількома колегами виступив проти куріальної виборчої системи, але перемогли мін-ри прихильники повернення до ст. цензового принципу.

Через невизначеність функціональних повноважень загострилося міжвідомче протистояння між мін-вами праці та торг. і пром. Представлені у ПРОТОФІС-і об’єднання пром-ців домагалися ліквідації дем. з-нодавства Тимч. уряду, зокрема щодо восьмигод. роб. дня. Такий з-нопроект підготував мін-р торг. та пром. С. Гутник і передав на погодження у **М. п.**, до повноважень якого й належало це питання. Але там не поспішали з внесенням його на розгляд уряду.

П. Скоропадський був поінформований про дану ситуацію і мав намір замінити мін-ра праці - погодив з німецьким послом А. Муммом відставку Ю. Вагнера і тимч. передачу його повноважень мін-рові С. Гутнику. Але, оск. це пов'язувалося з заміною прем'єра, яка не сталася, то й мін-р праці залишився на посаді. 05.08. за поданням С. Гутника уряд схвалив зміни до з-ну про восьмигод. роб. день. З-н не містив імперативної норми його відміни, але інспірував серйозні обмеження прав робітників денац. підприємств.

Восени 1918 під тиском німців і соц. опозиції П. Скоропадський змушений був провести реорг-цію уряду з метою його укр-зації. 19.10. гетьман відправив весь склад РМ у відставку. Ю. Вагнер усвідомлював, що шансів увійти до нов. кабінету в нього мало. На ост. засіданні він домігся ухвали про надання працівникам **М. п.**, які підпадали під скорочення, вихідної допомоги у розмірі двохміс. утримання. У спогадах П. Скоропадський підтвердив незадовільну оцінку діяльності Ю. Вагнера: «не володів здатністю переконувати своїх колег у правоті своїх поглядів. Не користувався ніяким авторитетом у раді мін-рів».

Нов. мін-ром праці став М. Славінський, відомий укр. діяч, літ-р, публіцист, соц.-федераліст. За три тижні перебування на посаді жодного профільного питання на засіданнях уряду не порушив, обмежуючись політ. заявами, зокрема щодо проведення Нац. конгресу, забороненого главою МВС. Фактичне кер-о **М. п.** здійснював В. Косинський, який 15.11. став мін-ром праці в нов. уряді С. Гербеля.

В. Косинський, відомий учений–економіст, проф., чл. партії кадетів. Порівняно з своїми попередниками був найбільш фахово підготовленим до кер-ва **М. п.** з його комплексом складних галузевих проблем. Не дивлячись на критичне становище Гетьманату в листопаді–грудні 1918, на розгляд уряду подавалися розроблені **М. п.** з-нопроекти про Раду у справах страхування, про її р-ні представництва, про інспекцію праці. Вдалося узаконити статус крайових бірж праці, зокрема їх паритетне фін-ня з центр. і місц. бюджетів.

Однак стрімке падіння Укр. Держави позбавило ці напрацювання втілення в життя.

Дж.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917- грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995; Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док. Москва, 2014; Українська Держава (квітень - грудень 1918 року). Док. і мат.: у 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: Андрусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917-1920 рр. Київ, 1995; *Гай-Нижник П.П.* Міністерство праці Української Держави і робітниче законодавство Гетьманату 1918 р. у світлі невідомих документів // Зб. наук. пр. Наук.-досл. ін-ту українознавства. Т. XVIII. Київ, 2007. С. 325–350; *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. Т. II. Київ, 2002; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ПРОДОВОЛЬЧИХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – орган вищ. з-нодавчої і вик.ї влади, на який покладалося кілька ключових завдань: виконання зобов'язань зпоставок прод-ва і сировини Центр. державам, забезпечення прод. потреб населення, насамперед пром. центрів, залізниць, армії, а також надходження коштів до скарбниці від держ. монополії на продукти широкого попиту.

Мін-во очолив Ю. Соколовський – зав. агрономічного відділення Полтавської губ. земської управи, учений-агроном, авторитетний гласний міськ. думи. Гол. РМ, колиш. гол. Полтавського губ. земства Ф. Лизогуб добре знав свого підлеглого і сподівався на його успішну працю в очолюваному ним кабінеті. 03.05. заст. мін-ра був перепризначений М. Гаврилов, колиш. чиновник Мін-ва землеробства царської Росії та Мін-ва прод-ва Тимч. уряду. Др. заст. мін-ра 26.06. був затверджений І. Черниш, колиш. нач. Києво-Подільського управління держ. майна і землеробства, відомий земський діяч. Мін-во займало приміщення Др. гімназії на бульв. Т. Шевченка, 18.

Директорами департаментів та чл. ради мін-ра прод. справ стали відомі науковці: С. Франкфурт (ек.-аграрник, дослідник технологій вирощування цукр. буряка), П. Линниченко (правник, земський діяч), С. Фрідолін (фахівець у галузі тваринництва і молочного господарства), О. Мегеровський (інж.-

технолог шкіряного виробництва) та ін. Однак численні чиновники апарату мін-ва, підконтрольних йому органів в умовах хронічного дефіциту харч. прод. погрузнули в спекулятивних оборудках. Їх справжні масштаби викрилися вже після відставки мін-ра.

Вже у сер. травня мін-во видало низку розпорядчих док-тів. Наказ «Про порядок заготівлі різних прод-ів». Ним визначалися умови заготівлі м'яса, худоби, свиней, сала для укр. армії та експорту за кордон. Роль контрагентів **Мінпроду** могли виконувати земства та кооп. орг-ції. Для налагодження приват.-торг. апарату мін-во вводило посади своїх р-них уповноважених. Був виданий наказ про виключне право заготівлі і закупівлі яєць тільки контрагентами **Мінпроду**.

Проблеми прод. сфери потребували термінових і енергійних рішень. Насамперед це стосувалося торг.-ек. угод з союзниками, виконання яких вимагало значних фін. витрат. У кін. травня РМ прийняла з-он про виділення **Мінпроду** коштів у сумі 230 млн. крб. для заготівлі хліба, худоби, яєць, прод. садівництва і городини для експорту до Німеччини та Австро-Угорщини.

Водночас з'ясувалося загрозливе становище у галузі цукровиробництва. Знач. частина бурякових плантацій залишалася незасіяною. Право на майбут. врожай буряків було невизначеним, селяни відмовлялися від обробітку полів. До того ж чимало цукроварень раніше зазнали пограбувань. Німці та австрійці вдавалися до реквізицій запасів укр. цукру. За цих умов представники цукроварного промислу вимагали держ. підтримки. У травні з-нопроект про фін-ня цукр. пром-ті був прийнятий урядом, але цільові кошти були виділені тільки у кін. липня – 285 млн. крб. «в обрахунок кошторису цукр. монополії».

Був ухвалений спец. з-н «Про надання мінпроду оборотних капіталів». З цією метою в Держбанку відкривався спец. поточний рахунок, який забезпечувався гарантіями Держ. скарбниці на півроку. Кошти мали витрачатися виключно на закупівлю харч. продуктів. Заг. прод. справа була джерелом найбільших видатків держ. бюджету Гетьманату. Всього на потреби

Мінпроду в 1918 було асигновано 1 млрд. 252 млн. крб. Наближеними до цього показника були лише видатки на Мін-во шляхів.

Не дивлячись на регуляторні акти уряду і **Мінпроду** внутр. прод. ринок відчував істотний дефіцит харч. прод. Якщо столиця постачалася доволі стабільно, то забезпечення прод-вом ін. міст, особливо пром. центрів нерідко було критичним. Незважаючи на наявність в укр. селі значних ресурсів збіжжя, заготівельні операції проводилися досить повільно. В багатьох пром. центрах почали виявлятися ознаки прод. труднощів, перебої з постачанням хліба. Місц. влада змушена була вводити нормування продажу хлібовиробів.

Незадовільні темпи заготівель на експорт, стрімке підвищення цін, зростання спекуляції прод. товарами викликали занепокоєння гетьмана П. Скоропадського. 08.07. у листі до прем'єра Ф. Лизогуба він прямо вказав на незадовільну орг-цію прод. справи і б-бу з спекуляцією, наголосивши, що «нелад в цій області викликає сильне незадоволення серед маси населення».

Критика глави держави дещо стимулювала діяльність **Мінпроду**. 15.07. набув чинності з-н «Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави». Відповідно до його положень весь урожай прод. і фуражного зерна поточного року, за винятком запасу на харчування і госп. потреби власника, надходив у розпорядження держави і міг відчужуватися тільки офіц. прод. установами.

17.07. РМ затвердила статут Держ. хлібного бюро (ДХБ) – спец. органу **Мінпроду**, покликаного стати мережевим інструментом реалізації прод. політики. Воно отримало виключні повноваження у справі заготівель, зберігання, перероблення і транспортування хлібопродуктів. На поч. серпня гол. контори ДХБ діяли в усіх губ. містах, а їхні філії в 31 пов. центрі масового зерновиробництва.

Ф. Лизогуб якийсь час противився вимогам гетьмана звільнити Ю. Соколовського. Однак 05.08. той залишив посаду мін-ра. На цьому ж засіданні прем'єр запропонував призначити гол. прод. відомства С. Гербеля, херсонського поміщика, відомого рос. держ. і земського діяча, дійсного

статського радника, гофмейстера. На той час він займав посаду представника гол. РМ при австро-угорському командуванні в Одесі.

Нов. мін-р відразу продемонстрував тверді вольові якості і рішучість у наведенні порядку. З апарату **Мінпроду** було звільнено бл. 350 осіб, проти 100 з них відкрили кримінальні справи за спекуляцію і саботаж. Був також посилений управлінський апарат відомства. Чл. ради мін-ра стали М. Антонов, відомий харківський землевласник, колиш. депутат Держ. думи, і С. Франкфурт, знаний учений-аграрник. Було також призначено п'ять нов. дир. департаментів мін-ва.

У С. Гербеля відразу склалися напружені відносини з штабом Оберкомандо і посольством Німеччини. Його підозрювали в австрофільстві та неприйнятті хлібної монополії як інструменту вилучення у селян зернових надлишків. Пізніше П. Скоропадський її введення оцінював як помилку, зроблену під тиском німецької сторони. Не дивлячись на це, нов. мін-р вдався до часткових заходів регуляторного х-ру, які сприяли лібералізації ринку прод. товарів. **Мінпрод** дозволив вільну продажу молочних прод., масла, сала, яєць, риби тощо. Були анульовані тверді ціни на сіль. Все це сприяло насиченню товарами внутр. прод. ринку, стабілізації цін, зменшенню спекуляції.

Одночасно вживалися заходи з активізації заготівлі зерна ДХБ шляхом розширення його низової мережі. Філіям ДХБ дозволили залучати до закупівельних операцій кооп., хліборобські спілки, земські органи, приват. підприємців. Заготівля збіжжя на експорт проводилася тільки Херсонською, Подільською та Мелітопольською конторами ДХБ. У такий спосіб вдалося хлібні ресурси ін. районів спрямувати на забезпечення населення. Зусиллями **Мінпроду** значно активізувалася робота Вищ. прод. ради – координаційної інстанції кер. укр. відомств та представників німецької і австро-угорської сторони. 04.09. на засідання Вищ. прод. ради була прийнята ухвала про експорт прод. і сировини лише за нарядами ДХБ. У такий спосіб під контроль брався вивіз самостійно заготовленої госп. органами союзників продукції.

У липні 1918 чинність ек. угод, укладених УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною, завершилася, а реалізація була далекою від обумовлених обсягів поставок прод. та сировини. Нов. ек. договір було укладено 10.09.1918. Він передбачав поставку до держав-союзниць не менше 40 млн. пуд. хліба, 6 млн. пуд. рогатої худоби, 300 тис. овець, 2 млн. штук домашньої птиці, 400 тис. пуд. сала, 2,5 тис. вагонів яєць, 2,5 млн. пуд. цукру, до 20 млн. л спирту. Експорт сировини також передбачав значні обсяги деревини, коноплі, шкір вел. і малої рогатої худоби, тютюну тощо. Вказівку на підписання досить обтяжливої ек. угоди дав особисто П. Скоропадський, який перебував з офіц. візитом у Німеччині і отримав згоду на приєднання до України Криму та передачу Чорномор. флоту.

В умовах поразки держав Четверного союзу П. Скоропадський, усвідомлюючи повну залежність подальшої долі України від позиції Антанти, відправляє 14.11.1918 уряд Ф. Лизогуба у відставку і формує нову РМ, яку очолив С. Гербель. Якщо Ю. Соколовський, за визаченням В. Винниченка, був «руським малоросом», то С. Гербель - «истинно русским человеком». Гетьманат він розглядав як явище тимч. і вірив у відродження Вел. Росії.

Наказом гетьмана мін-ром прод. справ був затверджений Г. Глінка, відомий царський адм-тор, сенатор, однак його призначення виявилося формальним. На жодному з засідань РМ він не був присутнім. Фактичним кер. **Мінпроду** став заст. мін-ра М. Гаврилов. 15.11. мін-во отримало вказівку уряду вжити дієвих заходів «по правильному прод-ву німецьких військ». З цією метою в розпорядження **Мінпроду** виділили 14 млн. крб. У прийнятій постанові М. Гаврилову доручалося довести до відома німецького командування, що укр. уряд, йдучи назустріч німецьким військам у прод. постачанні, сподівається, що вони допоможуть підтримати на Україні той порядок, при якому тільки й можливо виконати поставлені завдання.

Гол. завданням **Мінпроду** було забезпечення виконання умов Брестських угод з експорту до Німеччини і Австро-Угорщини прод. і сировини. Точних підсумкових даних про кількість вивезених з України

товарів не існує. У зведеннях фігурують різні одиниці виміру – фунти, пуди, тонни, вагони. Німецькі джерела констатують, що заг. план експорту з України був виконаний лише на 20 %. Суч. вітчизняні дослідники оцінюють кількість вивезеного хліба приблизно в одну третину від обсягів, заготовлених установами ДХБ, тобто 25 млн. пудів.

Дж.: Скоропадський П. Спомини. Кінець 1917 - грудень 1918. Київ, 2019; Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док. Москва, 2014; Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Док. і мат. У 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава. Київ, 2002; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016; *Притуляк П.* Брестський мирний договір: від підписання до виконання (1917-1918 рр.). Київ, 2004.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ТОРГІВЛІ І ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вик. влади з визначення та реалізації держ. торг.-пром. політики.

При обговоренні перш. складу гетьманського уряду 30.04.1918 у нач. штабу німецьких військ ген. В. Гренера посли Німеччини А. Мумм і Австро-Угорщини В. Принціг вимагали залишити мін-ром І. Фещенка–Чопівського. Однак цьому завадила заборона кер. УПСФ своїм чл. займати вищі уряд. посади. мін-ром торг. і пром. був призначений С. Гутник.

С. Гутник, колиш. присяжним повірений Одеської суд. округи, кер. Одеським відділенням Сибірського торг. банку. У київських ділових колах став відомим завдяки участі у підготовці угоди УНР і Центр. держав з питань товарообміну навесні 1918.

Незадоволені переважно кадетським складом уряду, укр. партії і орг-ції випустили меморандум з оцінкою гетьманських мін-рів. Чи не найрозлогіший пасаж був присвячений С. Гутнику: «На чолі мін-ва торгу і пром. поставлено кадета, добре відомого ворога укр. державності й біржевого спеціаліста, й зовсім не фаховця порученої йому справи; чоловіка, який буде тягти (і вже тягне) до забезпечення окр. класи людей, а не до постановки діла в держ.

розмірі й до самостійності нашого торгу й пром. й незалежності їх від московської держави». Німецьке командування в Києві і гетьман П. Скоропадський ніяк не відреагували на цю декларацію.

Першочерговою турботою С. Гутника стало формування кер. складу мін-ва. Заст. мін-ра був призначений потомственний гірничий інж-р і учений В. Ауербах, який мав значний досвід виробничої і управлінської діяльності в кам'яновугільній галузі. На поч. вересня заст. мін-ра став С. Бородаєвський, відомий теоретик і практик кооп. справи, який раніше працював у Мін-ві торг. і пром. Росії, був консультантом Тимч. уряду. *Департаменти* очолили: *палива і металу* - гірничий інж. О. Мономахов, колиш. кер. Вознесенськими копальнями у Донбасі; *фабрично-заводський* - В. Свірський, фахівець в галузі фабричної інспекції та статистики; *зовнішньої торгівлі* - Ф. Корольов, відомий економіст і вчений; *гірничого* – С. Терпигоров, гірничий інженер; *митно-тарифно-трактатний* – М. Добриловський, знаний економіст і фінансист. Гол. Геологічного ком-ту став молодий, талановитий геолог-петрограф В. Лучицький. Мін-во знаходилося в буд. колиш. Київського відділення Рос. техн. тов-ва по вул. Столипінській, 55-б.

Вперше С. Гутник взяв участь у засіданні РМ під гол. Ф. Лизогуба 07.05. Наступного дня при формуванні порядку денного роботи уряду він запропонував до розгляду питання про вивіз з України заборонених товарів і про взаємовідносини з Бессарабією в сфері торг. і пром. В результаті за кілька днів з'явилися два розпорядчих док. у невластивій для уряду формі – наказу. Першим заборонявся вивіз за кордон міді, алюмінію, нікелю, кобальту, кадмію, олова, свинцю, цинку та виробів з них без згоди Держ. палати торг. Ін. наказом заборонявся вивіз будь-яких товарів до Румунії і Бессарабії з огляду на невизначеність політ.-госп. відносин між Україною і Румунією. Обидва накази підписали прем'єр Ф. Лизогуб і мін-р С. Гутник.

Першими рішеннями **Мінторгпрому** стали акти регуляторного х-ру. До кін. травня був підготовлений ґрунтовний наказ про правила вивозу за кордони УД різних товарів та прод. Цей акт містив перелік дозволеного до вивозу та

назви держ. структур, які мають видавати такі дозволи. Насамперед це Мінпрод - для прод. групи, **Мінторгпром** - залізної і марганцевої руди, Мінфін – щодо спирту. Значно розширився перелік товарів заборонених до експорту. До обумовлених раніше металів, додався широкий асортимент сировинних мат-лів, а також коні.

У сер. червня був ухвалений перший з-н про виділення **Мінторгпрому** 33 млн. крб. для закупівлі вугілля і мастильних матеріалів. Згодом при ньому було створене Держ. бюро для придбання за кордоном та продажу в Україні нафти і нафтопродуктів. 10.07. уряд схвалив з-нопроект про підпорядкування **Мінторгпрому** «всіх установ і уряд. осіб, котрі відають справами добування, заготовки і розподілу різного роду палива за виключенням заготовки дров'яного палива». Мін-рові надавалися виключні повноваження з контролю добування, заготівлі і розподілу палива. Через кілька днів **Мінторгпром** отримало й аналогічні права у справі регулювання торг. металами та металовиробами.

С. Гутник був переконаним адептом максимального зосередження права розпоряджатися ресурсами палива в руках мін-ва. На поч. серпня він домігся прийняття урядом з-нопроекту про надання йому особл. прав по регулюванню зовн. торгівлі, зокрема складання списку товарів, заборонених до вивозу, визначення граничних цін на імпортовані матеріали, видання дозволів орг-ціям на право експортно-імпортних операцій тощо. Лише деякі позиції мали погоджуватися з мін-ром фін., насамперед щодо валютних операцій. Заг. **Мінторгпром** і його глава отримали широкі монопольні права у важливих сферах ек. життя держави.

За свідченнями Д. Дорошенка, торгівля України з Центр. державами була дуже одностороння; Україна постачала хліб, худобу, цукор та ін. прод., а натомість діставала вугілля і дуже небагато індустріальних виробів: з Німеччини - сільгоспмашини, коси, сокири, молотки, дріт, емалевий посуд, з Австро-Угорщини – нафту, мастила, сіль, тютюн, сірники. Наскільки урядам центральноєвропейських імперій вдалося реалізувати цілі Брестського

мирного договору, названого «хлібним», залишається відкритим. Точні дані про обсяги отриманих з України прод. і сировини відсутні. Це пояснюється багатоканальністю їх вивозу: Мінпрод Гетьманату, госп. заготівельні установи союзників, військ. реквізиції, млн. півпуд. посилок іноземних вояків. Німецькі джерела стверджують, що заг. план поставок з України було виконано на 20 %. Суч. вітчизняні дослідники оцінюють кількість вивезеної зернової прод. приблизно в 25 млн. пудів, тобто третину від заготовленого Держ. хлібним бюро. Відомості про імпорт пром. товарів з Німеччини і Австро-Угорщини ще більш заплутані.

Становище в осн. галузях важкої пром-сті було надзвич. складним. Переважна більшість вел. підприємств Донецько-Криворізького регіону належала представникам французького, англійського, бельгійського капіталу. Після проголошення денац-зації підприємств частина власників повернулася в Україну, але в умовах непевної політ. ситуації не поспішала вкладати кошти у відновлення виробництва. Видобуток вугілля за дев'ять міс. 1918 склав лише 341 млн. пуд., що на 715 млн. менше відповідного періоду 1917. Не працювали всі копальні Криворізького залізорудного басейну, більшість яких була затоплена. Зросла заборгованість з оплати праці. Кабінет мін-рів прийняв постанову про виділення 15 млн. крб. для розрахунків з робітниками кам'яновугільних і антрацитових підприємств Донецького басейну за період до 01.04. поточного року.

В умовах денац-зації промисловості власники підприємств, лідери їх корпоративних об'єднань все наполегливіше ставили перед урядовцями питання про відміну роб. з-нодавства часів УЦР, зокрема її з-ну від 25.01.1918 про восьмигод. роб. день. Мін-во підготувало відповідний з-нопроект, який викликав заперечення з боку Мін-ва праці. Врешті з-н був ухвалений урядом в редакції, що не містила імперативної вимоги скасування восьмигод. роб. дня.

У сер. вересня мін-во завершило підготовку проекту договору з Всевел. військом Донським про спільне регулювання питань, пов'язаних з Донецьким басейном. Того ж дня повноважні представники обох сторін підписали спец.

«Договір про спільне упорядкування справ, що стосуються Донецького Басейну». За ним утворювалася змішана Укр.-Донська комісія, яка мала опікуватися заг. питаннями видобутку, розподілу, торгівлі і перевезення вугілля. Обидві сторони зобов'язувалися забезпечувати товарами пром. підприємства і населення Донецького басейну незалежно від тер. належності.

Восени 1918 під впливом німців і посиленим тиском опозиційних сил П. Скоропадський змушений був піти на переговори щодо збільшення в уряді представників укр. партій. Кадетська більшість мін-рів виступила з заявою про зміну політ. курсу на федерування з небільш. Росією. Гетьман відправив уряд у відставку.

У діяльності мін-ва домінувало виконання завдань товарообміну з Центр. державами, насамперед його мат.-сировинного сектора, тобто проблеми зовн. торгівлі превалювали над внутр. За цих умов С. Гутник не виправдав очікувань ПРОТОФІС-у, насамперед гірничо-пром. лобі щодо отримання держ. інвестицій. Не виправдав він й надій П. Скоропадського, який думав, що у С. Гутнику, як у єврея, він знайде «саме широку комерційну людину, але помилився».

Нов. мін-ром торгівлі і пром. став С. Мерінг, успішний підприємець, власник цукр. і цегельного заводів та ін. Знач. перестановок в апараті мін-ва вне проводив. Заст. мін-ра залишився С. Бородаєвський. В. Ауербах, який нещодавно залишив посаду, був призначений чл. Ради мін-ра. У кін. жовтня, вже в якості міністра С. Мерінг взяв участь у роботі з'їзду ПРОТОФІС-у. У своїй промові він наголосив, що ніякі зусилля усіх відомств і уряду заг. не відновлять пром-сті, якщо вона буде в ек. відношення відособлена від решти обл. колиш. Рос. імперії.

За час уряд. кризи накопичилося чимало невідкладних завдань. Підписаний договір між Укр. Державою і Всевел. Військом Донським про спільне регулювання питань, пов'язаних з Донецьким басейном, потребував механізму реалізації. Загострився дефіцит нафтопрод. і мастильних мат-лів.

Рада Мін-рів 06.11. виділила в розпорядження мін-ра 5 млн. крб. для закупівлі нафти. 16.11. авансовано ще 15 млн. крб. на купівлю мастильних мат-лів.

Уряд надав мін-ву виключне право видобутку, заготівлі і розподілу палива. Рішення було майже символічним, оскільки Донбас був зайнятий білокозачими загонами, а столицю блокували повстанці. Така ж ситуація склалася з асигнованими мін-ву 05.12.1918. 35 млн. крб. для закупівлі військ. майна. С. Мерінг залишався на посту до кін. роботи РМ. П. Скоропадський так підсумував урядову працю С. Мерінга: «Він, мабуть, був сповнений бажань швидше розпочати справу, а потім грянула катастрофа і все рухнуло».

Дж.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995; *Голицын А.* Воспоминания. Москва, 2008; Ауэрбах В. В Украине // Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док. Москва, 2014; Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Док. і мат. У 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: Гай-Нижник П. Торговельно-економічна політика урядів Української Держави гетьмана П. Скоропадського 1918 р. // Зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. Київ, 1997; *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава. Київ, 2002; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вищ. вик. влади з вироблення і реалізації держ. політики у сфері фін., податків, банк. і митної справи.

З травня 1918 мін-ром фін. був призначений А. Ржепецький, гол. правління Київської кредитної спілки, колиш. дир. банку, чл. партії кадетів. УД отримала у спадок від УНР фін. госп-во у стадії формування. Відразу після вступу на посаду мін-р у газеті «Відродження» виклав власне бачення пріоритетів держ. фін. політики: запровадження і утримання високого курсу укр. валюти, оновлення банк. апарату у формі Держ. і приват. банків, регулювання госп. життя і встановлення сталого бюджету.

Структура апарату мін-ва формувалася за взірцем рос. імп. фін. відомства. Заст. мін-ра стали його провідні чиновники, які на той час перебували в Києві - Г. Лерхе, Б. Матусевич, Г. Курило, К. Замен. На посаді

залишився заст. мін-ра фін. УНР В. Мазуренко. У складі мін-ва діяли департаменти: *заг. канцелярії, кредитової канцелярії, митних зборів, посередніх податків, простих податків, держ. скарбниці*. Дорадчо - консультативні функції виконувала Рада мін-ра фін. Було створено раду для орг-ації митної служби. Заг. на кер. посади були залучені відомі ще з дорев. часів фахівці фін.-банк. справи. Мін-во займало розкішний особняк на вул. Олександрівській, 15 (суч. вул. Грушевського, 22).

З перш. днів функціонування нова влада зіткнулася з гострим дефіцитом обігових коштів на виплату зарплати, утримання держ. апарату, кредитування пром-сті і сільського госп-ва. 09.05. за поданням А. Ржепецького РМ дозволила емісійний випуск знаків Держ. скарбниці на суму 400 млн. крб., які 30.06. вже надійшли до обігу. Перш. розгорнутий з-н про випуск грош. знаків на суму 500 млн. крб. був ухвалений 20.05. У ньому наголошувалося, що знаки Держ. скарбниці забезпечуються всіма держ. прибутками і всім майном держави. Їх вартість визначається, а форма затверджується мін-ром фін. Вони мали платіжну силу до 01.03.1924.

Усвідомлюючи, що пряма емісія приведе до зростання інфляції, РМ 12.05. ухвалила випуск 3,6 % облігації внутр. позики на 500 млн. крб. На поч. липня був прийнятий з-нопроект про випуск 20 серій білетів Держ. казначейства на заг. суму 500 млн. крб. на чотирирічний термін з щорічним прибутком 3,6 %. Цього ж дня уряд прийняв ще один з-н про випуск знаків Держ. казначейства на суму 500 млн. крб., а також про друк розмінних марок, прирівнявши їх до грошей. Був також дозволений обіг в Україні цінних паперів позик, випущених або гарантованих колиш. рос. урядом, а також сплата відсотків по них.

Поповнення грош. маси йшло за рахунок друку у Німеччині грошей, замовлених як УНР, так й Гетьманатом. Заг. уряд замовив друк грошей на суму 11,5 млрд. грн., проте встиг отримати лише бл. 4 млрд., з яких перші 75 млн. надійшли в Україну у серпні-вересні. Мін-ву фін. довелося розв’язувати й проблему нестачі розмінних грошей. З цією метою було продовжено,

започатковану ще УНР, практику випуску розмінних марок-шагів, еквівалентних пол. коп. Це значно полегшило проведення розрахункових операцій.

Мін-ву фін. вдалося налагодити роботу Експедиції заготівлі держ. паперів (ЕЗДП), заснованої ще за УНР. Це було досить громіздке і витратне госп-во з огляду на складність технології друку валюти та ін. цінних паперів. Оцінюючи роботу мін-ра фін., П. Скоропадський наголошував, що той «перетягнув старих службовців з Петербурзької експедиції заготовок паперів і блискуче поставив справу». Однак, осн. творчий склад ЕЗДП становили укр. митці, зокрема авторство грн. банкнот належало: 2 грн. – В. Кричевському, 10, 100, 500 грн. - Г. Нарбуту, 1 і 2 тис. грн. - І. Модзалевському.

З метою розширення джерел надходження коштів до держ. скарбниці А. Ржепецький запропонував ввести держ. монополію на цукор, тютюн, сірники, відновити винну монополію та підвищити залізн. тарифи. Уряд відповідною постановою схвалив пропоновані заходи. З метою поповнення бюджетних надходжень були підвищені ставки кріпосного збору, який стягався при зміні власника нерухомості

У кін. травня відповідно до постанови РМ Міністрів Мін-во фін. і Держ. банк здійснили одне з найбільших кредитувань – понад 230 млн. крб. мін-ву прод. справ на заготівлю у травні хліба, худоби, яєць, прод. садівництва і городини тощо. У липні на підтримку цукр. монополії уряд виділив 285 млн. крб. Такі видатки були спрямовані насамперед на забезпечення виконання зобов’язань України з поставок прод. і сировини Центр. державам.

Мін-ву фін. довелося фактично заново створювати Держ. банк, оск. УЦР тільки задекларувала перетворення Київської контори Держ. банку Росії в Укр. держ. банк. Формально робота по відкриттю нац. банк. установи була завершена 10.08. з затвердженням статуту Держ. банку. Його осн. капітал складав 100 млн. крб. і 10 млн. - запасний. Банк мав досить розгалужену мережу своїх установ – Київську, Харківську та Одеську контори, а також 21 відділення.

Значно активізували діяльність приват. комерційні банки. Встановлення в Росії більш. режиму сприяло перетіканню їх капіталів до України. У липні мін-р фін. також одержав право відкривати в Україні акціонерні банки з сукупним капіталом не більше 20 млн. крб. 13.11. РМ ухвалила з-н про правомочність правлінь акціонерних комерційних банків. Вони отримали знач. свободу дій, а повноваження правлінь, обраних у 1917, продовжені й на наступні роки. Їхня діяльність сприяла пожвавленню ринкового сегмента ек-ки України.

Створення Держ. зем. банку - ключового інструменту проведення масштабної аграр. реформи гальмувалося А. Ржепецьким, який вважав, що земля природно перейде дрібним хліборобам. У липгі-серпні йшло обговорення його статуту. Розгляд вівся постатейно, супроводжувався гострими дискусіями і був ухвалений 23.08., а опублікований у «Держ. віснику» 14.09.

У кін. липня завершився термін дії ек. договорів про товарообмін між УНР і Центр. державами від 23.04.1918. Осн. зобов'язання щодо експорту укр. стороною хліба і сировини виконувалися незадовільно. На вимогу німецької сторони була створена тристороння комісія з підготовки нов. ек. і валютної угод. А. Ржепецький, Г. Лерхе й ін. співробітники мін-ва у жорстких дискусіях з представниками німецько-австрійської сторони відстоювали укр. інтереси.

Однак за вказівкою П. Скоропадського цей досить обтяжливий договір 10.09. був укладений. Чл. укр. делегації отримали німецькі нагороди. Зокрема А. Ржепецький орден Корони I ст., Г. Лерхе – орден Корони II ст. з зіркою.

Невідкладним завданням мін-ва фін. стало створення мережі митних пунктів і кордонної охорони, покликаних захищати ек. інтереси України, боротися з контрабандою, сприяти наповненню держ. скарбниці. Після підписання перемир'я з РСФРР у червні 1918 особлива увага приділялася облаштуванню митного догляду на пропускних переходах укр.-рос. кордону. На потреби новостворюваних митниць в спішному порядку було асигновано 250 тис. крб. Водночас велося облаштування 12 митних пунктів на зах.

кордоні Гетьманської держави. Цей напрям актуалізувався у зв'язку з поч. товарообмінних операцій з Німеччиною і Австро-Угорщиною. Напр. вересня 1918 митниці і митні пункти діяли на всьому кордонному порубіжжі Укр. Держави.

Мін-ву доводилося розв'язувати доволі складні питання фін. відносин з Німеччиною та Австро-Угорщиною. А. Ржепецький зайняв тверду позицію щодо обігу в Україні німецької та австрійської валюти, виступав проти завищеного курсу марки і крони, домігся того, щоб всі валютні операції проводилися через кредитну канцелярію мін-ва. Впродовж усього літа мін-во твердо протистояло спробам представників німецької і австрійської сторони нав'язати примусовий прийом марок і крон по твердому курсу, довільно ними встановленого. За ініціативи мін-ра фін. уряд ухвалив з-н про обмеження спекуляцій з іноземн. валютою, встановивши досить сувору карну відповідальність.

В мін-ві усвідомлювали, що наявність в обігу рос. грошей підриває стабільність нац. валюти. 13.08. РМ ухвалила з-нопроект про обмеження ввозу в Україну рос. грош. знаків - не більше 20 тис. на одну сім'ю. Колеги визнали з-н невідкладним і ухвалили ввести його у дію по телеграфу, не очікуючи оприлюднення у «Держ. вістнику». Мін-ву юстиції доручили розробити «каральний з-н за приховування рос. грошей».

Від самого поч. діяльності мін-ва однією з гол. турбот залишалася підготовка заг. держ. бюджету. Це питання періодично розглядалося на засіданнях уряду. Однак мін-ри зволікали з поданням відомчих бюджетів і штатних розписів. 30.09. цю проблему на засіданні уряду загострив особисто прем'єр Ф. Лизогуб. Уряд збільшив чисельність бюджетної комісії і виділив на її утримання додатково 40 тис. крб. Однак складання зведеного бюджету затяглося аж до падіння Гетьманату. Заг. видатки держ. бюджету склали понад 5,3, прибутки 3,2 млрд. крб., дефіцит становив 2,1 млрд. крб. і покривався за рахунок випуску білетів Держ. скарбниці та кредитових операцій. Складений мін-вом проект держ. бюджету був у січні 1919 прийнятий нов. урядом УНР.

Восени 1918 поразка німецько-австрійських союзників Укр. Держави у Світовій війні стала очевидною. 14.11. П. Скоропадський відправив РМ у відставку, проголосив політ. курс на федерування з небільш. Росією і затвердив нов. уряд на чолі з С. Гербелем. Провідну роль у формуванні його пророс., антантофільського складу відіграв А. Ржепецький, який залишився на посаді мін-ра фін.

Політ. переорієнтація внесла відповідні зміни в діяльність мін-ва фін. Були підготовлені два з-ни - про обов'язковий прийом до обміну рос. кредитних білетів вартістю 250 руб., а також з-н про дозвіл вільного вивозу за кордон рос. грош. знаків і цінних паперів. Наступного дня був прийнятий з-н про допомогу особам та установам, чиї процентні папери були вилучені рад. владою. Уряд також схвалив розпорядження про припинення тарифної війни з Кримом, обгрунтувавши це зміною напрямку політики кабінету щодо Росії. Упродовж ост. місяця роботи РМ осн. з-нопроекти Мін-ва фін. стосувалися відкритих і таємних видатків величезних коштів на потреби збройних сил, Держ. варти, добр. формувань, білих армій. З усіх сфер держ. буд-ва діяльність мін-ва фін. була найбільш успішною. Відбулося утвердження власної грош. одиниці, створення банк. системи, Держ. скарбниці, мережі фіскальних установ, збалансованого бюджету.

Дж.: Лебідь–Юрчик Х. Перший український державний бюджет // Праці Українського наукового інституту в Берліні. Т. 2. Берлін, 1929 (нім. мова); *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917- грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995; Українська Держава (квітень грудень 1918 року). Док. і мат.: у 2-х т. Київ, 2015; Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Москва, 2014.
Літ.: Гай-Нижник П. Фінансова політика Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня -14 грудня 1918 р.). Київ, 2004; *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. Т. II. Київ, 2002. *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ШЛЯХІВ УНР ДОБИ УЦР – відомство Ради Нар. Мін-рів, центр. орган управління укр. транспортною системою.

Увійшло до складу ГС 15.07.1917, проте виключений «Тимч. інструкцією Ген. Секретаріатові Тимч. уряду на Україні» (04.08.1917). 01.11.1917 відновлено, мало назву Ген. секретарство шляхів. З ухваленням IV Універсалу УЦР перейменовано на Мін-во шляхів.

Секретарство шляхів очолювали: 15.07.-21.08.1917 В. Голубович (УПСР); 01.11.-29.12.1917 В. Єщенко (УПСС); 29.11.1917-18.01.1918 в. о. ген. секретаря Є. Сакович (УПСР) (працював тов. (заст.) ген. секретаря з 29.11.1917). Мін-рами **М. ш.** працювали: 18.01.-29.01.1918 Є. Сакович (УПСР); 29.01.-24.03.1918 в. о. міністра Г. Сидоренко (УПСС) (тов. ген. секретаря, згодом мін-ра з 29.11.1917); 24.03.-13.04.1918 Є. Сакович; 15-29.04.1918 управляючий справами відомства В. Єщенко.

М. ш. виконувало функції управління та контролю за наступ. структурами. Київською округою шляхів сполучень (КОПС), що мала у своєму урядуванні водні шляхи по Дніпру, Півд. Бугу та їх притоках стосовно держ. та приват. судноплавства; Півд.-Зах. управлінням шосейних і ґрунтових шляхів (ЮЗШОСС). Під час І Світової війни КОПС доручено буд-во стратегічних об’єктів – мостів, шосе, ремонтних майстерень і т. д. Для виконання цих робіт створено орг-ції: Управління нач. дорожніх робіт на Румунському фронті (Управління дорожніх робіт Бессарабського р-ну) у м. Одеса (НАДОРАБЕСС) та Управління окр. нач. дорожніх робіт армій Півд.-Зах. фронту у м. Лубни (НАДОРАБЮЗ). Під юрисдикцію нац. транспортного відомства перейшли також шляхи комунікації, порти, інспекція по догляду за буд-вом приват. залізниць, залізн. полк, Київська річна школа, залізн. школи, техн. служби та служби руху.

У квітні 1918 р. **М. ш.** поділялося департаменти. У його складі діяли:

заг. департамент - працював з сер. грудня 1917 (в. о. дир. Косовський) з відділами: госп. (зав. Л. Котляревський), мед. (зав. М. Левицький), «відчуження» (зав. Є. Ганейзер);

техн.-експлуатаційний департамент (складався навесні 1918) з відділами: заг.-транспортним (відповідно до проекту штатів мав поділятися на

підвідділи (діловодства) – персонального складу, техн.-експлуатаційної статистики, фахової і фабричної інспектури, заг. реєстратури, заг. листування, бухгалтерії); перевозок (за проектом штатів, з діловодствами - рахунку парку вантажних вагонів та паротягів, рахунку перевозок вантажів, водних перевозок, техн. діловодство); допоміжних засобів при перевозках на залізницях та пасажирський (за проектом, у складі п'яти діловодств);

департамент тяги (діяв з грудня 1917) – віце-дир. М. Деревянко;

департамент путі (діяв з кін. грудня 1917) – в. о. віце-дир. Б. Сахновський;

департамент шосейних і грунтових шляхів (діяв з поч. грудня 1917) – дир. С. Супруненко, віце-дир. Б. Тімофієв, з експлуатаційним відділом (зав. Г. Тржифілів);

департамент водних шляхів (діяв з грудня 1917) – віце-дир. М. Педес; відповідно проекту штатів у ньому мали бути зорганзовані два відділи - експлуатаційний та нов. робіт, техн. бюро і канцелярія;

департамент морських портів (працював у квітні 1918) – віце-дир. з 24.03.1918 М. Педес;

департамент руху і телеграфу (діяв з грудня 1917) – в. о. дир. І. Ярмоленко, в. о. віце-дир. Л. Пархоменко;

департамент праці (діяв з грудня 1917) – віце-дир. Д. Плевако;

комерційно-мат. департамент (діяв з грудня 1917) – в. о. дир. А. Макаренко;

рахунковий департамент (діяв з грудня 1917) – дир. М. Чирко;

фін.-ек. департамент (працював з січня 1918) – в. о. дир. О. Білошенко;

правничий департамент (розпочав роботу зимою 1917-1918) – в. о. дир. В. Горбачів, в. о. віце-дир. М. Балін.

Навесні 1918 розпочалося формування *юристконсульства* **М. ш.**, що мало займатися розробкою проектів з-нів, статутів, здійснювати кер-во суд. відділами залізниць, транспортних округ та ін. ін-цій. До кін. квітня 1918 внутр. структура та штати **М. ш.** не були ост. визначені.

М. ш. здійснювало кер-во буд-вом шляхів заг. значення, охороною шляхів, заготовкою обладнання та буд. майстерень, допомогою земствам у буд-ві доріг, ремонтом та утриманням ґрунтових і шосейних шляхів: роботами по водних шляхах, заготовкою суден та їх обладнанням, ремонтом й орендою суден, машин, майстерень; доглядом за навігацією, складанням техн. проектів, лікарсько-сан. доглядом на водних шляхах. **М. ш.** підпорядковувався залізн. транспорт; воно призначало дир-ів приват. залізн. тов-ств та інспекторів під'їзних шляхів заг. користування.

Для контролю та нагляду за роботою підрозділів КОПС були обрані та затверджені мін-вом спец. комісари. Відповідно до уряд. декларації 24.03.1918 планувалася нац-зація залізниць та залучення приват. капіталу до залізно-дорожнього буд-ва, а також збалансування тарифної політики.

Для вирішення поточних питань і розробки планів буд. робіт при **М. ш.** створювалися комісії. Одною з перших була комісія, за участю представників КОПС, ЮЗШОСС, НАДОРАБЮЗ, НАДОРАБЕСС, Держ. контролю, Київ. губ. земства, по розгляду бюджету, яка розпочала роботу у січні 1918 і продовжилася навесні 1918. Вона розробила план шосейного буд-ва в УНР на 1918, поділений на п'ять категорій черговості та передбачав буд-во шляхів довжиною 6970 верст. Нею розроблявся з-нопроект про шосейні і ґрунтові шляхи України. Її роботу планувалося перевести на постійну основу в рамках **М. ш.** Техн. комісія для залучення до співпраці фахівців дорожньої справи була створена 06.04.1918.

У квітні працювала «Комісія з питання вироблення порядку та способу ліквідації військ.-держ. орг-цій, що знаходилися у підпорядкуванні колиш. Управління шляхів сполучень». Оскільки НАДОРАБЕСС та НАДОРАБЮЗ були орг-ціями військ. часу, але підпорядковувалися **М. ш.**, вони не підлягали наказу Мін-ва військ. справ про демобілізацію. Тому 15.03.1918 **М. ш.** видала розпорядження про ліквідацію усіх пов'язаних з війною організацій КОПС, ЮЗШОСС, НАДОРАБЕСС та НАДОРАБЮЗ. Результатом роботи комісії стало вироблення принципів прискореної ліквідації орг-цій воєнного часу.

При **М. ш.** утворювалася Центр. ліквідаційна комісія з архівом та довідковим бюро для збору техн. звітів та ін. док-тів.

Того ж місяця діяла комісія з прийому судно-будівельної верфі у Києві; у кінці квітня – техн.-термінологічна комісія.

Дж.: ЦДАВО України, ф. 115, оп. 1, спр. 39; ф. 2199, оп. 1, спр. 115; ф. 2200, оп. 1, спр. 8, 14, 44, 49, 56, 64, 67, 77 та ін.; ф. 3690, оп. 1, спр. 18; Українська Центральна Рада. Док. і мат: у 2-х т. / Упоряд.: В.Ф. Верстюк (керівник), О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та ін. Ін-т іст. України НАНУ. Т. 1. К.: Наукова думка, 1996; Т. 2. К.: Наукова думка, 1997.
Літ.: Воронянський О.В. Економічна політика Центральної Ради: дис. … к. і. н. Спец. 07.00.02 / О.В. Воронянський. Дніпропетровськ, 1995; Економічна історія України. Історико-економічне дослідження: в 2-х т. / Відп. ред. В.А. Смолій; авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран та ін. Ін-т іст. України НАНУ. Т. 2. К.: Ніка-Центр, 2011; *Кудлай О.Б.* Народне міністерство шляхів Української Народної Республіки: склад та завдання (1917-1918 рр.) // Український історичний журнал. 2021. № 5; *Машкін О.М.* Залізниці, залізничні шляхи та українських територіях в XIX-XX ст. // Енциклопедія історії України: у 10-и т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Т. 3. К.: Наукова думка, 2005; *Мироненко О.М.* Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О.М. Мироненко: Ін-т держ. і права НАНУ. К., 1995; *Неманов Л.М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 г. – 4 февраля 1919 г.). К.: Типография «Культура и знание», 1919; *Рубльов О.С., Реєнт О.П.* Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / О.С. Рубльов, О.П. Реєнт: Ін-т іс. України НАНУ. К.: Видав. дім «Альтернативи», 1999; *Толокньов І.В.* Залізничний транспорт України і період Першої світової війни (1914-1918 рр.): автореф. дис. … к. і. н.: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.В. Толокньов. К., 2001; *Харлюк Д.М.* Залізничний комплекс України в роки Першої світової та громадянської воєн // Історія народного господарства та економічної думки України. Зб. наук. пр. 2005. Вип. 37-38.

Олександра Кудлай

МІНІСТЕРСТВО ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вик. влади, який опікувався функціонуванням транспортної інфраструктури і буд-ва.

Кандидатура мін-ра була погоджена з німецькими і австрійськими представниками в Києві 30.04.1918. Ним став Б. Бутенко, кер. Подільською залізницею, активний учасник створеної П. Скоропадським Укр. нар. громади.

Нов. мін-р досить швидко сформував кер. склад відомства. 07.05. уряд погодив кандидатури інж.-шляховиків П. Чубинського і О. Лукашевича на посади заст. мін-ра. Дир. департаменту, а згодом й заст. мін-ра було призначено колиш. мін-ра шляхів УНР В. Єщенка. Гол. інспектором залізниць

став О. Старицький. *Департамент водного і шосейного госп-ва* очолював інж.-гідротехнік І. Шовгенів. Дир. *департаменту залізниць* був А. Макаренко, майбут. чл. Директорії УНР. Осн. підрозділи мін-ва працювали в буд. на Бібіковському бульв., 34.

М. ш. с. дісталося розладнане війною госп-во. Особливо потерпіли залізниці, зокрема, станційні споруди, мости, рухомий склад. Тис. вагонів відступаючі більш-ки навесні 1918 перегнали до рад. Росії. Заборгованість з зарплати складала понад 200 млн. крб. Залізничники брали активну участь у рев. подіях, мали активні профспілки, значний відсоток українофільськи налаштованих чиновників.

З огляду на стратегічне знач. залізн. транспорту для госп. розвитку держави, а також своєчасного виконання договірних зобов'язань перед союзниками, РМ 20.05. надала мін-рові шляхів сполучень надзвич. повноваження: право видавати та відміняти постанови стосовно заг. статуту залізниць, нов. тарифів, правил перевезення пасажирів, багажу, вантажів. Постанови, розпорядження і роз'яснення мін-ра шляхів з цих питань мали силу з-ну.

Ознайомившись з станом галузі, Б. Бутенко в кін. травня на засіданнях РМ зробив кілька доповідей про становище на залізницях, відносини з профспілками, втручання німців і австро-угорців у сферу залізн. тарифів, про судноплавство по р. Прип'ять тощо. Від ім. уряду були гарантовані травневі виплати харківським залізничникам.

М. ш. с. займалося багатьма ін. питаннями налагодження роботи галузі: придбанням паровозів і вагонів у Харківського паровозобуд. заводу, блокуванням залізн. сполучення з Кримом, укладанням тарифної угоди з німцями, проїзними пільгами для постраждалих від вибухів на Печерську. Були погашені борги перед постачальниками палива. Для цього уряд виділив 93 млн. крб.

Б. Бутенко з метою зменшення галузевих витрат ухвалив низку непопулярних, авторитарних рішень, які привели до зменшення платні низової

ланки залізничників, затримки індексації за подорожчання харч. прод., скасування безплатного проїзду залізничників та їх сімей. Мін-р видав наказ про розпуск залізн. ком-тів, спричинивши гострий конфлікт з гол. ком-том галузевої профспілки.

Нерозв'язаність соціальних проблем, утиски профспілок, розкладницька робота ліворадикальних орг-цій викликали у середовищі залізничників масове невдоволення і привели у сер. липня до страйку. Перш. 15.07. виступили робітники ст. Здолбунів, Коростень, Сарни. Їх підтримали ін. залізниці і 23.07. страйк став всеукр. На всіх залізницях були створені страйкові ком-ти. У Києві та Одесі діяли центр. страйкоми. Споч. претензії страйкарів зводилися до виплати заборгованості по зарплаті за червень включно, збільшення хлібного пайка, визнання залізн. профспілки, а згодом додалися й політ. гасла.

РМ вдалася до адм.-силових методів припинення страйку, відхилила вимоги делегації страйкому і підтримала жорстку позицію мін-тра щодо залізничників. Проведення галузевого з'їзду було заборонено, а питання поновлення на роботі звільнених передано на розгляд мін-ра. Уряд відновив чинність з-ну Рос. імперії від 02.12.1905 про тимч. правила проти страйків на підприємствах держ. значення, які передбачали арешти і ув'язнення страйкуючих.

Водночас кабінет мін-рів був змушений піти на задоволення ек. вимог страйкарів, зокрема часткове погашення заборгованості з зарплати, поліпшення прод. постачання, повернення окр. пільг. Задіяння німецьких і австрійських поїзних бригад, розпропагування чл. страйкомів, жорстокі репресії змусили залізничників у сер. серпня стати до праці. Очевидно, гетьманська влада очікувала більш тривалого і активного протесту, оск. П. Скоропадський вважав, що страйк вдалося припинити надзвичайно легко. Після завершення страйку ситуація на залізн. транспорті стабілізувалася.

Б. Бутенко вирізнявся активною, навіть демонстративною україноцентричністю. 15.05. він видав наказ про перейменування назв залізниць: Півд.-Зах. на Правобер.; Півд. на Слобідську; Катерининську на

Запорізьку. Наступним став наказ про укр-цію **М. ш. с.**, зносини з вищ. ін-ціями повинні проводитись тільки держ. мовою, внутр. діловодство тимч. дозволялося вести рос., поступово переходячи на держ. Наказом по мін-ву на залізницях відкривалися курси українознавства. В апараті мін-ва була введена посада гол. інспектора курсів. Б. Бутенком була невдоволена кадетська більшість мін-рів, проукр. частина колег ставила йому на карб зверхність та «буржуйське» сибаритство, через обмежувальні, репресивні заходи малоавторитетним він був й галузевому середовищі. У кін. липня 1918 на нього був скоєний невдалий замах.

М. ш. с. оперувало найбільшим відомчим бюджетом, який склав 1 млрд. 151 млн. крб. з яких 93 млн. – на поповнення оборотних коштів, 50 млн. для спорудження залізниць. Крім того, на мін-во були покладені функції ведення капітального буд-ва. У П. Скоропадського виник план масштабної забудови тер., постраждалої від вибухів арт. складів на Печерську. Тут мали звести квартал уряд. споруд. На проектно-пошукові роботи було асигновано понад 11 млн. крб. В планах мін-ва було й кілька перспективних проектів - прокладання каналу Сіверський Донець – Дніпро, зведення шлюзів на дніпровських порогах, розвідка покладів нафти в р-ні Одеси та ін. Жоден з них так й не був реалізований.

Очевидна поразка держав Четверного союзу у Світовій війні негативно впливала на внутрішньополіт. ситуацію в Україні. На поч. жовтня РМ констатувала погіршення становища на залізн. транспорті. Крадіжки і грабежі посилилися, перевезення вантажів зривалося, зокрема вугілля для пром. підприємств, непорозуміння між відомчою воєнізованою охороною і залізн. відділами Держ. варти зростали. **М. ш. с.** підготувало проект тимч. з-ну про заходи по охороні залізниць, який після доопрацювання був введений у дію з 20.10.

Б. Бутенко залишився на посаді мін-ра шляхів й у др. каденції уряду Ф. Лизогуба 26.10.–14.11.1918. За цей час на засіданні уряду він зробив дві доповіді, які свідчили про стрімке погіршення ситуації на залізн. транспорті.

12.11. ост. своїм наказом він оголосив на залізницях стан надзвич. охорони. 14.11. у зв'язку із зміною політ. курсу Укр. Держави П. Скоропадський відправив уряд Ф. Лизогуба у відставку. Нова РМ була сформована з діячів правої, пророс. орієнтації.

Мін-ром шляхів сполучень став Е. Ландсберг, інж.-залізничник, який належав до мол. генерації спеціалістів залізн. транспорту. У вересні 1917 Тимч. урядом був призначений нач. Експлуатаційного управління рос. Мін-ва шляхів сполучень. До призначення мін-ром зав. залізничною мережею Лівобер. України.

Діяльність Е. Ландсберга припала на ост. місяць існування Гетьманату. Контроль над залізницями був майже втрачений, охорона залізниць дезорг-вана, паровози залишилися без вугілля, вантажі грабувалися. **М. ш. с.** опікувалося забезпеченням евакуації німецьких військ, заміною вугілля дровами, одержанням багатомлн. кредитів на придбання рухомого складу, утримання апарату **М. ш. с.** і навіть проведення дослідів з кам'яновугільною смолою. Частина цих видатків схвалена урядом, але так й не була профінансована. Е. Ландсберг відзначився пропозицією вивезення чл. уряду до Одеси лівобер. шляхом, також вже досить ризикованим. Він залишив Київ за кілька днів до вступу військ Директорії.

П. Скоропадський у спогадах залишив досить розлогі і не позбавлені суб'єктивізму х-ки обох мін-рів. Оцінка діяльності Б. Бутенка виглядає досить суперечливою, але заг. негативною. Його призначення мін-ром вважав помилкою, оскільки він «цілковито підпав під вплив групи досить невисокопробних українців». Йшлося про кер. антигетьманського повстання – дир. департаменту **М. ш. с.** А. Макаренка та командувача корпусу залізн. охорони ген. О. Осецького.

Про Е. Ландсберга гетьман залишив необґрунтовано схвальний відгук: «Лансберг, людина, яку я давно вже шукав і дуже шкодував потім, що познайомився з ним так пізно, на цілу голову вище всіх чл. ост. кабінету,

енергійний, знаючий справу, спокійний в критичну хвилину, він був би давно призначений мін-ром шляхів сполучень, якби я його знав раніше».

Дж.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917-грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995; *Чикаленко Є.* Щоденник. Т. ІІ. Київ, 2004; Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док. Москва, 2014; Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Док. і мат. У 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: Гай-Нижник П.П. Бутенко Борис Аполлонович // Енциклопедія Сучасної України. Т. 3. Київ, 2004; *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава. Київ, 2002; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016.

Руслан Пиріг

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – центр. орган вик. влади з визначення та реалізації держ. правової політики.

Мін-ром суд. справ 03.05. був призначений відомий учений правник-криміналіст, сенатор карного касаційного департаменту Правительствуючого сенату Росії, чл. ЦК партії кадетів. проф. М. Чубинський. Своїм заст. він запропонував затвердити С. Завадського, колегу по роботі в Правительствуючому сенаті, відомого рос. ученого, прокурорського і суд. діяча. Останній на посаду ін. заст. мін-ра протегував О. Романова, рос. правника, досвідченого прокурорського чиновника. Свого часу всі троє користувалися прихильністю О. Керенського. Їх також об’єднувала належність до партії кадетів, чл. якої стали правлячою уряд. силою Гетьманату, не відмовляючись від програмного положення партії – відновлення Росії.

М. Чубинський та ін. мін-ри усвідомлювали всю складність перебудови суд. устрою відповідно до задекларованої П. Скоропадським самостійності Укр. Держави. Для цього не було ні відповідної з-нодавчої бази, ні кадрового складу. Відмова від імп. суд. системи загрожувала колапсом судочинства в Україні. 07.05. на перш. засідання уряду під гол. Ф. Лизогуба М. Чубинський вніс питання, яке складалося з двох частин: від чийого ім. вершити суд і про мову в суд. діловодстві. З перш. було все зрозуміло - «ім. з-ну Укр. Держави».

А от щодо мови у судочинстві виникли розбіжності. Проте переважною більшістю (8 проти 2) було ухвалено розлогу постанову, у якій констатувалося, що діюче на Україні цив. і кримінальне з-нодавство не перекладене укр. мовою і не встановлена юрид. термінологія. Тому «обов'язкове судомовлення на укр. мові тільки внесе непорозуміння при тлумаченні і застосуванні з-нів і відсторонить від участі у веденні справ цілий ряд видатних юрид. діячів і адвокатів, які ще не володіють укр. мовою».

Мін-во суд. справ мало невідкладно створити комісію для розробки юрид. термінології укр. мовою і приступити до перекладу рос. з-нодавства. Постанова уряду дозволяла надалі до перекладу з-нів укр. мовою зберегти в судочинстві і судомовленні мову рос. Всім чиновникам суд. відомства було запропоновано у чотириміс. термін вивчити укр. держ. мову.

В інтерв'ю газеті «Последние новости» М. Чубинський заявив, що «буде старатися проводити укр-цію суду з відповідною постепенністю». Це дасть можливість залишити на місцях багато цінних суд. діячів, непідготовлених зараз вповні до негайного переходу на укр. мову. Держ. мовою є укр., але в перш. порах доведеться користуватися з-нами рос.мовою, бо досі ще немає їх перекладу».

Мін-во суд. справ працювало над з-нопроектами, необхідними для утвердження нов. державності. Одним з перших був з-н про обітницю держ. службовців у цив. та присягу у військ. відомствах. Він став своєрідним тестом на лояльність до нов. влади. Ті, хто відмовлявся її давати звільнялися, або ж не зараховувалися на службу. Комісія під гол. М. Чубинського здійснила розробку з-нопроекту про громадянство. Всі рос. піддані, які перебували в Україні на час видання нов. з-ну, визнавалися громадянами Укр. Держави. Небажаючі мали протягом міс. подати відповідну заяву в управління місц. старости «для запису в особливий алфавіт підданих і громадян чужих держав». Подвійне громадянство не допускалося.

М. Чубинський був добре обізнаний з судоустроєм європейських держав, але в тогочасних укр. реаліях схилявся до колиш. рос. структури

судочинства. Виношуване ним реформування суд. системи в Україні було дещо адаптованим до тогочас. умов повернення ст. моделі судоустрою. У сер. травня при мін-ві створюються комісії з підготовки з-нопроектів про Держ. сенат, суд. палати, військ. юстицію. До цієї роботи залучалися рос. правники, які перебували в Києві, зокрема колиш. сенатори і віце-прокурори Рос. правительствуючого сенату.

На поч. липня РМ схвалила з-н про утворення Держ. сенату. Ним відмінявся з-н УЦР про Ген. суд УНР, а замість нього утворювався Держ. сенат «яко вища в суд. і адм. справах ін-ція». Устрій, компетенція, обсяг прав Держ. сенату тимч. визначався «Учреждением Рос. Правительствующего Сената», «Учреждением суд. установлений», «Уставами уголовного и гражданского судопроизводства» та ін. чинними актами.

Орієнтація на суд. систему царських часів виявилася й в утворенні Суд. палат. Були відновлені три суд. палати – Київська, Харківська та Одеська, які діяли в укр. губ. Росії. Для забезпечення їх функціонування поверталася чинність рос. з-ну від 03.07.1914. Продовжував працювати Одеський комерційний суд, який кер. імперським Статутом торг. судочинства. Окр. з-ном фактично відновлювалася структура дорев. військ. юстиції. Зазначалося, що військ. суди, крім цього з-ну мали кер-ся й колиш. рос. з-нодавством.

23.07. М. Чубинський вніс на розгляд уряду давно і активно обговорюване в столиці питання про персональний склад Держ. сенату. Він запропонував кілька десятків кандидатур. Слід відзначити, що до списку ввійшли всі судді Ген. суду УНР, діючі урядовці–правники. Однак переважну частину чл. Держ. сенату склали колиш. сенатори, заст. обер-прокурора Рос. правительствуючого сенату, рос. суд. діячі, які перебували у той час в Україні.

Мін-ри одноголосно рекомендували гетьманові затвердити М. Чубинського гол. Держ. сенату. Однак П. Скоропадський на цю посаду призначив мін-ра освіти і мистецтв М. Василенка. Ображений М. Чубинський не захотів повертатися до уряду і був призначений гол. Карного ген. суду. Гетьман так обґрунтував відмову М. Чубинському у призначенні гол. Держ.

сенату: «Я шукав в головуючі людину, яка ні за яких умов не зронить цю висоту, хоча б довелося йти проти гетьмана. Я вважав, що Чубинський не така людина, і призначив Василенка. Правий я був чи ні, це ін. справа».

З кін. липня обов'язки мін-ра виконував заст. О. Романов, який 12.08. був призначений мін-ром. На побажання П. Скоропадського Державна кан. і **Мінюст** розробили проект тимч. з-ну про Верх. управління державою на випадок важкої хвороби чи смерті гетьмана. 31.07. з-нопроект був схвалений РМ.

13.08., у перш. день перебування у статусі мін-ра, О. Романов подав на розгляд уряду цілу низку з-нопроектів, які стосувалися фін. та орг. питань функціонування суд. установ. Зокрема, про асигнування коштів на оплату утримання суд. палат, умови діяльності яких були визначені 08.07.

Д. Дорошенко писав про О. Романова: «Це був переконаний «русофіл» і обороняв у своєму відомстві право рос. мови». Однак був й ін. гальмівний чинник на шляху впровадження у судочинстві держ. мови – засилля рос. правників, які в умовах війни і рев-ції зосередилися в Україні. Їх працевлаштування було постійною турботою мін-ра. З його ініціативи був відмінений царський з-н, яким обмежувалися приват. права рос. громадян, які походили з Центр. держав.

Аналіз поданих **Мінюст** на розгляд РМ проектів з-нів і постанов у серпні -вересні свідчить, що левову частку їх складали кадрові та фін. питання. Очевидно, мін-ра О. Романова влаштовувало використання у суд. практиці дорев. з-нодавства, тому жоден з розроблених цив. і карних з-нопроектів на обговорення кабінету мін-рів не потрапив.

В результаті жовтневої урядової кризи кабінет мін-рів був відправлений гетьманом у відставку. Третім за піврічне функціонування уряду мін-ром юстиції став відомий гром.-політ. і держ. діяч, сенатор А. В'язлов. З перш. днів роботи він домагався від уряду вирішення гострої проблеми тис. заарештованих в Україні, а також висланих за її межі. Однак його пропозицію створити з цього питання міжвідомчу комісію колеги відхилили. Особливу

активність мін-р проявив у справі звільнення з в'язниці С. Петлюри та ін. відомих укр. діячів, заарештованих ще влітку. А. В'язлов підтримав проведення у Києві Нац. конгресу, виступив проти його заборони мін-ром внутр. справ В. Рейнботом. За час двотижневої уряд. праці А. В'язлова важливих профільних з-опроектів мін-во підготувати не встигло.

Вимушена зміна П. Скоропадським політ. курсу на федерування з небільш. Росією привела до формування нов. уряду на чолі з С. Гербелем. Мін-ром юстиції став колиш. гол. МВС В. Рейнбот. Він повернув до мін-ва в якості своїх заст. «відданих Росії суд. діячів» О. Романова, Я. Затворницького і О. Осовського. За свідченнями В. Рейнбота, **Мінюст** працювало над проектами вотчинного та іпотечного статутів, спрощенням деяких складних форм суд. процесу. Один з важливих профільних з-нопроектів, внесених В. Рейнботом на розгляд уряду 25.11., стосувався пенітенціарної системи. Фактично цим актом була затверджена мережа і штатний розпис тюремних установ. Для утримання Гол. тюремного управлінню було виділено 7 млн. крб.

На поч. грудня Київ вже був майже повністю оточений військами Директорії. Робота **Мінюст** згорталася, співробітники, особливо рос. правники намагалися дістатися Одеси. В. Рейнбот цього зробити не зміг, був заарештований і тривалий час знаходився під слідством. Всі гетьманські мін-ри юстиції, за винятком рано померлого від тифу А. В'язлова, емігрували і стали помітними постатями рос. зарубіжжя.

Впроваджувана **Мінюстом** (М. Чубинський, О. Романов) суд. реформа фактично стала реставрацією колиш. імп. системи судочинства. Надто широке застосування дорев. з-нодавства, поглиблене надзвич. станом іноземн. окупації, діяльністю німецьких і австрійських військ.-польових судів, об'єктивно підривали засади формування Гетьманату не тільки як правової, але й нац. держави.

Дж.: Скоропадський П. Спомини. Кінець 1917 - грудень 1918. Київ, 2019; *Рейнбот В.* Чотири місяці у кріслі міністра гетьманського уряду. Записки колишнього міністра // Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док.. Москва, 2014; Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Док. і мат. У 2-х т. Т. І. Київ, 2015.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1914-1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава. Київ, 2002; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016.

Руслан Пиріг

МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ – відділ Комунального закладу Львівської обл. ради «Львівський іст. музей», відкритий 14.10.2012 у пам'ятці архітектури XVIII ст. – буд. Куркового братства.

Важливу осн. експозиції складають предмети Музею воєнно-іст. пам'яток Наук. тов-ва ім. Т. Шевченка у Львові, ліквідованого тоталітарною владою 1939. Експозиція розкриває б-бу народу за державність і соборність України, починаючи від парамілітарних тов-в «Сокіл» та «Січ» кін. XIX – поч. XX ст. до проголошення незалежності України 1991. Прослідковано бойовий шлях леґіону УСС в Галичині та на Наддніпрянщині, реконструйовано державотворчий досвід УНР та ЗУНР, антибільш. б-бу укр. армій 1917–1921. Відтворено укр. визвольні змагання 1920–1950, дисидентський рух. Оригінальною є колекція творів мистецтва, що відтворює добу Укр. рев-ції 1917–1921.

До Музею входять два експозиційні сектори – музей полк. Армії УНР Є. Коновальця (с. Зашків, Львівська обл.) та музей ген.-хорунжого УПА Р. Шухевича (с. Білогорща на околицях Львова).

Літ.: Бойко В. Пам'ятки українського війська: втрати і спадок. *Muzeum osvobozeneckého boje Ukrajiny*. Praha, 2006; *Його ж.* Історія ЗУНР у Музеї визвольної боротьби України // Наукові записки Львівського історичного музею. 2017. Вип. 17; Львівський історичний музей: альбом. Львів, 2018.

Любомир Хахула

НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УСРР – відомство закорд. справ УСРР (1919–1923). Створений у складі Ради Нар. Комісарів УСРР 29.01.1919 на чолі з гол. Раднаркому УСРР Х. Раковським.

Нормативно-правовою базою діяльності **НКЗС** стали постанови ВУЦВК, декрети (постанови) РНК УСРР, накази (циркуляри) **НКЗС** УСРР й окр. акти уряду РСФРР, що поширювались на тер. УСРР. Конституція УСРР,

затверджена 10.03.1919 III Всеукр. з'їздом Рад УСРР, закріпила конституційне право уряду УСРР встановлювати дип. відносини з іноземн. державами, проголошувати війну та встановлювати мир. У перш. рік існування Раднаркому УСРР осн. напрямами його міжнар. діяльності було встановлення добросусідських відносин з ін. народами та відсіч окупації України іноземн. державами. Реалізація цих намірів була неможливою з огляду на невизнання жодною державою правосуб'єктності УСРР та РСФРР. Гол. формою дип. діяльності були ноти іноземн. урядам, зокрема, протести проти висадки військ Антатнти на півдні України, окупації Бессарабії Румунією, допомоги зах. держав білому рухові, вимоги щодо повернення військовополонених українців та ін. Здебільшого такі звернення були або спільними з НКЗС РСФРР, або здійснювалися в контексті діяльності останнього.

05.07.1919 на засіданні колегії **НКЗС** було затверджено проект Положення про орг-цію НКЗС УСРР. Згідно з ним на чолі наркомату стояв нар. комісар і колегія. В їхні функції входила розробка дип. міжнар. питань принципового х-ру. Апарат **НКЗС** складався з *управління справами* та дев'яти *відділів*: *заг., дип.-конс., правового, іноземн. агентства, дип. кур'єрів, інформ., архівного, перекладів та відділу представництва в Україні*. Але, у зв'язку з наступом А. Денікіна не вдалося повністю розбудувати структуру наркомату. В липні 1919 **НКЗС** припинив свою діяльність.

Після встановлення рад. влади в Україні в лютому 1920 відновлено діяльність РНК УСРР. **НКЗС** УСРР знову почав діяти на підставі спільної постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 16.03.1920 «Про утворення при Раднаркомі Нар. Комісаріату Закорд. Справ». Очолив його гол. уряду Х. Раковський.

Протягом 1920 – пер. пол. 1921 проходила структурна розбудова **НКЗС**. Наказом № 20 від 27.04.1921 було затверджено схему його орг-ції. На чолі наркомату стояла *колегія*, до складу якої входили Нар. комісар із закорд. справ, його заст. і чл. колегії. При колегії засновувався секретаріат у складі секретаря колегії **НКЗС** і трьох поміч. секретаря. Секретаріат відав прийомом відвідувачів, зносинами з іноземн. представниками, виконував окр. доручення

колегії. Безпосередньо при колегії перебували радники **НКЗС**, які займалися розробкою заг. положень, норм, наданням консультацій з питань, що вирішувалися в колегії, інструктували відділи щодо їх роботи.

Управління справами відало всіма орг.-адм. питаннями всіх відділів. При ньому орг-валися заг. канцелярія, що обслуговувала секретаріат і відділи; підвідділ зв'язку, в розпорядженні якого були дип. кур'єри та кур'єри «живого» зв'язку; агенти для доручень; стіл особового складу; стіл наказів; експедиторська частина та машинна частина.

До складу **НКЗС** входило п'ять відділів: *відділ зовн. зносин*, *ек.-правовий, інформ., техн.-мат.* (фін., госп.-транспортна частини та управаління буд-ми), *відділ віз і паспортів*. При **НКЗС** було орг-но ряд комісій: комісія щодо виконання анкет і скорочення штату службовців **НКЗС**, кошторисна та штатна.

У червні 1921 було проведено реорг-цію наркомату. 05.06.1921 ухвалено положення «Про НКЗС УСРР». Згідно з положенням функції **НКЗС** УСРР полягали у тому, щоб: 1) захищати за кордоном інтереси УСРР та її громадян; 2) провадити від імені УСРР за кордоном взаємовідносини з держ. і приват. установами. Для реалізації цих функцій на **НКЗС** покладались обов'язки: а) вести переговори і здійснювати відносини з урядами іноземн. держав, виконувати спеціальні доручення уряду УСРР, б) здійснювати відносини з представниками іноземн. держав в УСРР, у справах, що виникли, як у наркоматі, так і у всіх ін. установах республіки, в) розробляти і складати проекти угод, договорів, конвенцій та ін. міжнар. актів, подавати їх на розгляд і затвердження верх. органів влади УСРР, кер. і наглядати за проведенням їх у життя після затвердження, г) кер. і наглядати за роботою дип. і конс. представників УСРР за кордоном, д) здійснювати політ. кер-во діяльністю торг. представників УСРР за кордоном і наглядати за роботою усіх посадових осіб УСРР, які знаходяться на тер. іноземн. держав у службових справах, е) збирати, розробляти й аналізувати інформацію про соціальне, політ. і ек. життя заруб. країн, є) видавати дип. паспорти, візи, контролювати дотримання

встановлених правил щодо службових відряджень за кордон, візувати різноманітні офіц. док-ти й міжнар. акти.

Структуру **НКЗС** складали: 1) народний комісар, 2) колегія, 3) центр. відомство, 4) місцеві установи, 5) закорд. установи.

Роботою **НКЗС** керували: нар. комісар із закорд. справ, який призначався і звільнявся ВУЦВК, і колегія **НКЗС** у складі гол. (наркома) і чл., які призначалися і звільнялись урядом. Нарком закорд. справ виконував функції повноважного представника УСРР у її відносинах з іноземн. державами. У нього був заст., який за поданням уряду призначався президією ВУЦВК. За відсутності наркома його функції виконував заст. Водночас, нарком мав право на прийняття одноосібних рішень з окр. питань. Про це він лише ставив до відома колегію наркомату. У разі незгоди чл. колегії з тим чи ін. рішенням наркома, колегія, не призупиняючи виконання його наказу, могла оскаржити рішення в Раднаркомі УСРР. Таке ж право мав кожен чл. колегії наркомату.

Центр. відомство поділялося на відділи та секретаріат. До його складу входило також бюро з обслуговування іноземців та іноземн. відділ радіо-телеграфного агентства України.

НКЗС УСРР мав наступну структуру відділів:

– *відділ дип. (зовн.) зносин* (підвідділи –Зах., Сх., протокольна частина);

– *ек.-правовий відділ* (підвідділи – ек., правовий, конфліктний, консультативний);

– *адм. відділ* (підвідділи – особового складу, дипкур'єрів, віз і паспортів, експедиторська частина, шифрування, архіву, радіо і телеграфу);

– *таємно-директивна частина*;

– *мат.-техн. відділ* (підвідділи – господарський, транспорту та звязку);

– фінансово-смітний (підвідділи – фін., смітний, рахунковий, розрахунків з іноземцями);

– *відділ преси та інформації* (підвідділи – інформ., ред., біб-течний, бюро перекладів).

Всі відділи та підвідділи функціонували на осн. відповідних положень.

Колегії НКЗС УСРР надавалося право засновувати відповідні політ. відділи, наприклад, у складі дип. відділу – підвідділи Зах. та Сх.. Колегія визначала й розподіл справ між структурними підрозділами відомства. За рішенням колегії здійснювати нагляд і заг. кер. роботою кожного відділу належало комусь з її чл.в. Роботою кожного відділу керував зав. відділом, який міг поєднувати виконання своїх функцій з посадою чл. колегії. Заг. кер-во відділами дип. відносин, преси та інформ. здійснював перш. чл. колегії, ек.-правовим відділом – др. чл. колегії, роботою адм., кошторисно-фін. і мат.-техн. відділів – третій чл. колегії **НКЗС**.

Секретаріат (Управління справами) займався: 1) розподілом і направленням до відділів вхідної кореспонденції **НКЗС** і розсиланням вихідної, виконанням перекладів, листуванням заг. х-ру і виконанням окр. доручень наркома і чл. колегії; 2) шифруванням та розшифруванням таємного листування; 3) кер-вом архіву комісаріату; 4) виданням закорд. паспортів і візуванням док. під кер-вом ек.-правового відділу.

До місц. органів **НКЗС** належали уповноважені **НКЗС**, створені згідно з постановою ВУЦВК від 28.03.1921 «Уповноважений НКСЗ у такому-то місті». Вони призначалися на розсуд **НКЗС** у р-ни важливих морськ. портів УСРР та ін. міста. Зокрема, уповноважені **НКЗС** діяли в Києві та Одесі.

Закорд. установи поділялися на дип. та конс. представництва УСРР. Дип. представництва мали назву Повноважного представництва УСРР. Повноважні представники УСРР призначалися Президією ВУЦВК за поданням РНК та отримували вірчі грамоти на представництво УСРР. При Повноважних представниках засновувалися посади радника, секретаря та техн. персоналу.

18.10.1922 ЦК КП(б)У схвалив постанову «Про згортання апарату НКЗС». Яковлєву було доручено розпочати переговори з НКЗС РСФРР щодо об’єднання **НКЗС** УСРР і РСФРР та скоротити центр. апарат, а закорд. представництва тимч. залишити. 30.12.1922 було підписано Договір про утворення СРСР. Зносини з іноземн. державами стали прерогативою центру. **НКЗС** став загальносоюзним органом.

20.09.1923 ВУЦВК прийняв постанову «Про перетворення центр. установ», згідно з якою **НКЗС** УСРР реорг-вався в управління уповноваженого НКЗС СРСР на Україні. Дипл. й конс. представництва УСРР з 05.08. зливалися з загальносоюзними. Уповноважені НКЗС УСРР в містах Одесі та Києві стали називатися агентами уповноваженого НКЗС СРСР на Україні.

Дж.: Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. (1917–1923 рр.). К., 1966; «Закордот» в системі спецслужб радянської України. Зб. док. К., 2000.
Літ.: *Дорошко М.* Утвердження міжнародної правосуб'єктності УСРР у 1919-1922 рр. // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Вип. 1(40). 2013. С. 9-12; *Купчик О.* Організаційно-правові засади функціонування Народного комісаріату закордонних справ УСРР (1919-1923 рр.). // Часопис Київського ун-ту права. 2010. С. 30-34; *Стрєльникова І.* Розбудова зовнішньополітичного відомства УСРР у 1917-1923 роках. // Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2006. Вип. 11. С. 215-221.

Олена Любовець

«НАРОДНЯ ВОЛЯ» - щоденна україномовна газета Центр. укр. кооп. ком-ту та Укр. сел. спілки.

Виходила з 04.05.1917 до 14.11.1919. Ред. містилась у м. Київ, вул. Троїцька (суч. пров. Рильський), 2; контора – на вул. Хрещатик, 27. Ред-р – М. Ковалевський.

У газеті публікувались Т. Осадчий, П. Христюк, А. Сербиненко, Г. Коваленко (Гр. Гетьманець), М. Грушевський, І. Пугач, М. Вороний, М. Хотовицький, І. Майстренко.

29.10.1917 замість газети вийшов «Бюлетень Нар. волі». З грудня 1917 газету редагував ред. ком-т.

З 17.01.1918 (ст. ст.) газета не виходила через більш. заколот. Згодом вийшло кілька номерів і ред. переїхала до Житомира (вул. Київська, 11). З 08.03. ред. повернулась до Києва (вул. Троїцька, 2).

Після гетьманського перевороту газета почала виходити з перервами. 09.05.1918 у ред. проведено обшук, приміщення опечатано. Вийшло ще два номери і видання тимч. припинилось. Ост. номер газети був конфіскований,

виробництво перебрала редакція «Держ. Вісника». Проти ред-ра та співробітників порушено кримінальні справи.

У липні видання відновлено. Ред. розмістилась на вул. Кузнечній, 68, помешкання 3. Відповід. ред. став К. Поліщук, а видавцем – това-во співробітників газети «Нар. воля». З 13.09. ред. розміщувалась по вул. Бульварно-Кудрявській, 8, помешкання 17. Тоді ж ред-ром став С. Пилипенко.

Після поч. протигетьманського повстання було заплановано, що газета виходитиме щоденно з 01.12.1918. Утім, після 17.11. газета не виходила.

Видання відновлено 29.12.1918 знову як орган Всеукр. ради сел. депутатів. Замість ред-ра газету підписував ред. ком-т.

У березні 1919 за постановою виконкому Київської ради була ліквідована Сел. спілка, 04.03. «Нар. волю» передали б-бистам.

Вчергове відновлено 28.10.1919 у Кам'янці-Подільському. Ред. містилась вул. Університетська, 23. Ост. номер вийшов 14.11.1919.

Літ.: Бойко О. Д.Народня воля // Енциклопедія історії України У 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін. К.: Наук. думка, 2010. Т. 7: С. 197; Під кулаком Скоропадського (Історична замітка про істнування «Народної Волі») // Народня воля. 1918. № 104 (33), С. 1.

Віталій Скальський

ОЛЬШАНСЬКИЙ ЦВИНТАР (Прага, Чехія) – місце поховань учасників Укр. рев-ції 1917-1921 у м. Прага (Чехія).

Після завершення Укр. рев-ції 1917-1921 Прага стала одним із найпотужніших центрів укр. політ. еміграції. За даними історика О. Даниленка в усій Чехословаччині на 1922 проживало 20 тис. українців-емігрантів. Значна частина з них осіла у столиці. Тут діяв Укр. Вільний Ун-т, Укр. високий пед. ін-т ім. М. Драгоманова, Тов-во бувших вояків Армії УНР, Громада старшин 6-ї Січ. дивізії, Тов-во ім. Гетьмана П. Орлика, Музей-архів визв. б-би та ін. гром. орг-ції, що об'єднували діячів Укр. рев-ції 1917-1921.

О. к. виникло напр. XVII ст. У 1905 там відвели ділянку для православних поховань. У 1923 та 1927 ці ділянки розширювали.

На **О. к.** є могили гол. дип. місії УНР в Чехословаччині М. Славінського; чл. УЦР, мін-ра пошти і телеграфу уряду УНР, посла УНР у Відні Г. Сидоренка; чл. УЦР, ген. судді УНР С. Шелухіна; заст. мін-ра фін. УНР А. Маршинського, посла УНР в Лондоні М. Стаховського; посла УНР в Угорщині Л. Кобилянського; посла УНР К. Лоського, посла УНР М. Галагана; чл. УЦР І. та З. Мірних; адм-ра Укр. республіканської капели О. Приходька; стрільців УГА С. Дзидза, І. Квасниківського, М. Левицького, В. Попелишина, Я. Індишевського; козаків та старшин Армії УНР І. Кобизського, Ю. Дарагана, В. Кирея, М. Тобілевича, А. Чернявського, М. Сидорянського, нач. сан. служби Армії УНР Ю. Добриловського, укр. гром. діячки та чл. нац. жіночого руху С. Русової, чл. Директорії Підкарпатської Русі А. Волошина.

Чеське з-нодавство передбачає оплату за збереження могили. Відтак, значна частина укр. поховань є занедбаною і поступово втрачаються. У 2017 було ексгумовано та перепоховано у Києві прах О. Олеся.

Літ.: Беднарова Т. Українські могили в Чехії. Прага, б/в. 2002; *Подобєд П.* Українськими місцями Чехії // Героїка. Електронний ресурс: http://geroika.org.ua/ukrajinskymy-mistsyamy-chehiji/; *Скальський В.* Могили наших у Празі. Екскурсія Ольшанським кладовищем // Історична правда. Електронний ресурс: https://www.istpravda.com.ua/artefacts/4d304aa0d0c23/

Віталій Скальський

ПЕРЕГОВОРИ ДЕЛЕГАЦІЇ УЦР З ТИМЧАСОВИМ УРЯДОМ, травень 1917 – виконуючи рішення Нац. Конгресу та постанови І Всеукр. військ. з'їзду ІІІ сесія Укр. Центр. Ради 09.05.1917 розглянула питання про зносини з Тимч. урядом та ухвалила відрядити делегацію до Петрограду з вимогою видання урядом декларації про принципове визнання прав укр. народу.

Рішенням Ком-ту УЦР (12.05.) до складу делегації увійшли: В. Винниченко, М. Ковалевський, Г. Одинець, С. Письменний, Д. Ровинський, О. Пилькевич, А. Чернявський, С. Єфремов та І. Сніжний. 11.05. Ком-т УЦР затвердив «Декларацію Укр. Центр. Ради», що мала бути передана делегацією Тимч. уряду.

Делегація виїхала до Петрограду 13.05.1917. У столиці вона мала зустрічі з гол. уряду князем Г. Львовим, мін-ром освіти О. Мануйловим, мін-ром зем. справ В. Черновим, гол. Петроградської ради роб. і солд. депутатів М. Чхеїдзе та окр. з Вик. Ком-том ради. Відбулася бесіда В. Винниченка з М. Горьким. Для розгляду укр. вимог, викладених у Декларації, урядом була створена спец. комісія на чолі з тов. мін-ра внутр. справ Д. Щепкіним. Вона підняла низку питань стосовно визначення терміну «автономія», меж укр. автономії, зв'язку останньої із Росією та ін. Конкретної відповіді чл. укр. делегації не отримали і після двотижневого перебування у Петрограді повернулися до Києва.

Декларація УЦР була опублікована у київських газетах 26.05.1917. Результати роботи уряд. комісії були представлені Тимч. уряду, який своїм рішенням від 30.05. передав питання принципового визнання автономії України на розгляд Юрид. наради для розробки проекту відповіді Центр. Раді. При цьому уряд виклав свою позицію, що полягала у наступному: Тимч. уряд не може визнати УЦР виразницею волі всього укр. населення, оск. ост. не була обрана всенар. голосуванням; питання про автономію України, призначення спец. комісарів підлягають компетенції Установчих Зборів; без точного визначення змісту поняття «автономії» видання уряд. акту з цього приводу призвело б серйозних непорозумінь, тому негативне рішення уряду з цього приводу прийнято одноголосно. Було визнано лише «нац. особливості та «своєрідні умови життя України та необхідність вирішення питання про майбут. устрій України, що належить Установчим зборам».

Юрид. нарада 31.05.1917 на своєму засіданні обговорила укр. вимоги та підготувала проект уряд. відповіді, цілком підтримавши та юрид. обґрунтувавши позицію кабінету мін-рів. Про своє рішення уряд повідомив УЦР 01.06.1917.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. Т. 1. К.: Наукова думка, 1996; Нова Рада. 1917. № 47. 26 травня. С. 1-2; Киевская мысль. 1917. 3 июня. С. 2
Літ: Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії.- Інсбрук, 1960; Винниченко В. Відродження нації.- Ч. 1.- Київ-Відень, 1920; *Кудлай О.Б.* Центральна

Рада – Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень-жовтень 1917 р.) / Дис. … к. і. н.: Спец. 07.00.01. Історія України: Інститут історії України НАН України. К., 1997.

Олександра Кудлай

ПЕРЕГОВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ З ТИМЧАСОВИМ УРЯДОМ У ПЕТРОГРАДІ, 16.07.-03.08.1917.

Укр. делегація у складі В. Винниченка (гол.), ген. секретаря фін. Х. Барановського та ген. контролера М. Рафеса виїхала з Києва до Петрограду 15.07.1917 для затвердження «Статуту вищого управління України», ухваленого Малою Радою 16.07.1917.

Укр. представники прибули до Петрограду у розпал липневої уряд. кризи, посиленою більш. виступами й маніфестаціями у столиці і Кронштадті. Тимч. уряд знаходився на стадії реорг-ції й не знаходив часу для зустрічі з делегацією. Його нов. склад був сформований 24.07.1917. 22.07.1917 на закритому засіданні Малої Ради було підняте питання про відкликання укр. делегатів, проте перемогла позиція членів Малої Ради, які виступали за продовження їх перебування у столиці для найскорішого розв’язання порушених нею питань.

23.07.1917 УЦР отримала телеграму з повідомленням про приватну нараду чл. делегації з представниками Тимч. уряду М. Некрасовим, бароном Б. Нольде, А. Гальперном, Бартом та юристами. Під час обговорення «Статуту» гострі дебати викликало питання визначення меж тер., що мала підлягати юрисдикції ГС та пункт док-ту про набуття чинності з-нів уряду в Україні після їх публікації укр. мовою у крайовому віснику. Рос. сторона взялася до розробки власного док-ту. Переговори продовжилися на засіданні з представниками Юрид. наради при Тимч. уряді 27.07.1917.

Наступного дня на нараді за участі мін-рів М. Некрасова та М. Авксентьєва розглянуто проекти УЦР та Юрид. наради, які передано на ост. рішення уряду. Останній висловився проти включення до повноважень ГС справ юстиції, шляхів, військ., пошти і телеграфів.

30.07.1917 Президія УЦР постановила доручити укр. представникам передати Тимч. уряду, що Центр. Рада вважає неможливим чекати уряд. рішення довше 03.08., оскільки 05.08.1917 вікривалася сесія УЦР, якій мають бути представлені результати переговорів з урядом. Висловлювалося побажання ухвалити «Статут» без змін. Чл. укр. делегації відкликалися до Києва. Замість них відряджалися представники нац. меншин О. Зарубін та М. Міцкевич. 31.07.1917 Тимч. уряд докладно розглянув і обговорив підготовлений Юрид. нарадою док. – інструкцію Генеральному Секретаріату.

03.08.1917 з Петрограду виїхали В. Винниченко та М. Рафес. Х. Барановський, О. Зарубін й М. Міцкевич, що залишилися у столиці. Вони провели приват. зустрічі з М. Некрасовим, О. Карташовим, О. Гальперном, М. Терещенком, з яких з'ясувалося, що після отримання відгуків на запити уряду до всіх мін-в, відбудеться заг. нарада з укр. питання, рішення якої має затвердити кабінет.

05.08.1917 в офіц. органі Тимч. уряду «Вестнике Временного правительства» було опубліковано «Тимч. інструкцію Ген. Секретаріатові Тимч. уряду на Україні», що була ухвалена урядом замість пропонованого УЦР «Статуту вищого управління України».

Літ.: Кудлай О.Б. Центральна Рада – Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень-жовтень 1917 р.) / Дис. … к. і. н.: Спец. 07.00.01. Історія України: Інститут історії України НАН України. К., 1997. С. 107-108, 110-114; *Манилов В.* Из истории взаимоотношений Центральной рады с Временным правительством // Летопись революции. 1927. № 3-6; *Яневский Д., Кудлай О.* Не допускайте змін у Статуті Секретаріату // Віче. 1995. № 12.

Олександра Кудлай

ПЕРША ВІЙНА РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ ПРОТИ УНР, грудень 1917 – травень 1918 – збройний конфлікт, що став наслідком укр.-більш. протистояння у питанні про владу в Росії.

Проголошена у III Універсалі як автономна частина федер. Рос. держави, УНР не визнала більш. РНК центр. владою і наполягала на утворенні федер. уряду з представників усіх тер., що самовизначилися. Невдала спроба більш-ків змінити владу в Україні шляхом переобранням УЦР на Всеукр. з'їзді рад

сел., роб. і солд. депутатів (04-06.12.1917) змусила Раднарком вдатись до «радянизації» України за допомогою військ. сили. 03(16).12.1917 з'явився Маніфест до укр. народу з ультимативними вимогами до Укр. Ради. За кілька днів рос. рев. війська почали просування в Україну. Офіц. вважалося, що вони прямують на Дон на б-бу з ген. О. Каледіним.

09(22).12.1917 більш. загони прибули до Харкова і встановили контроль над містом. За вказівками з Петрограду, під охороною рос. війська укр. більш-ки провели 12-13(25-26).12. І Всеукр. з'їзд Рад роб. і солд. депутатів, який оголосив Україну рад. республікою (рад. УНР), федер. частиною рад. Росії, створив уряд Нар. секретаріат. Це маріонеткове утворення не мало реальної влади, проте завдяки йому Петроград надалі представляв події в Україні як внутр. конфлікт між рев. Радами роб. і солд. депутатів і буржуазною Центр. Радою. За такими формальними ознаками рад. історіографія трактувала збройний конфлікт як гром. війну, суч. укр. – як міждерж. конфлікт, агресію більш. Росії (РСФРР) проти УНР.

17(30).12. рад. уряд України оголосив війну УЦР і звернувся по допомогу до Раднаркому. На кін. грудня в Україну прибуло до 20 тис. більш. військ – матросів, солдатів, червоногвардійців. Вони були підсилені місц. червоногвардійськими загонами. 25.12.(07.01).1918 нарком В. Антонов-Овсієнко, комісар по б-бі з контррев-цією на Півд. Росії, віддав наказ про заг. наступ проти УНР. На той момент під більш. владою вже перебувала значна частина Лівобережжя. Укр. влада виявилась неспроможною протистояти більш. навалі, оскільки не мала власних збройних сил. Лише 26.12.(08.01.) Ген. Секретаріат схвалив постанову про створення армії. На боці УНР воювали поодинокі укр-вані частини старої армії, загони Вільного козацтва, новоутворені військ. формації (Гайдамацький ім. К. Гордієнка кінний полк, Гайдамацький кіш Слобідської України, Січ. стрільці).

29.12.(11.01).1918 більш-ки зайняли Катеринослав. Перед тим у місті спалахнуло заздалегідь підготовлене місц. більш-ками повстання робітників, на допомогу якому й прийшли війська з Росії. Ця «тактика» неодноразово

використовувався й надалі (у Миколаєві, Одесі, Києві та ін.). 02(15).01.1918 впав Олександрівськ, 06(19).01. – Полтава. Далі двома колонами з боку Харкова-Полтави та Гомеля-Курська-Бахмача розпочався наступ на Київ. Підняте більш-ками Київське (Січневе) збройне повстання 1918 було придушене, проте після 5-денного арт. обстрілу і запеклих боїв 26.01.(09.02).1918 Київ був залишений укр. владою. Уряд. установи і збройні формування УНР зосередилися на Волині. На решті тер. України була встановлена рад. влада.

Другий етап війни розпочався після укладення Брестського мирного договору УНР з державами Четверного союзу. 30.01.(12.02).1918 уряд УНР звернувся до німецького командування по військ. допомогу проти агресії більш-ків і 08(21).02. лютого німецькі війська вступили в Україну. Б-бу проти більш-ків продовжували й укр. частини. 02.03. разом з німецькими підрозділами вони увійшли до Києва. Протягом березня-квітня вели наступ на Полтаву, Харків, Лозову, Луганськ, здійснили похід на Крим (Кримська група армії УНР). На кін. квітня вся тер. УНР була вільна від рос. військ.

За ст. 6 Брестського мирного договору РСФРР з державами Четверного союзу 03.03.1918 РСФРР зобов’язувалася визнати УНР, вивести з її тер. свої війська, розпочати переговори про підписання мирного договору і встановлення держ. кордонів. 06.05.1918 в Конотопі представники німецько-укр. військ та військ РСФРР підписали договір про припинення воєнних дій. Під час Мирних переговорів між РСФРР та Укр. Державою 12.06. сторони уклали прелімінарну мирну угоду. Була встановлена демаркаційна лінія – тимч. розмежування тер. УД та РСФРР: Сураж-Унеча-Стародуб-Новгород-Сіверський-Глухів-Рильськ-Колонтаївка-Суджа-Беленіхіно-Куп’янськ.

Дж.: Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р.: Зб. док. і мат. К., 1999.

Літ.: Верстюк В. Українська Центральна Рада. К., 1997; *Монкевич Б.* Слідами новітніх запорожців. Львів, 1928; Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У 2-х кн. Кн. 2. К., 2011; *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). К.-Львів, 1996; *Удовиченко О.І.* Україна у війні за державність. К., 1995.

Олена Бойко

ПОВІТОВІ УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ РАДИ – місц. органи самоврядування ЗУНР–ЗОУНР.

Процес формування місц. представницьких органів розпочався листопаді-грудні 1918. За своїми компетенціями **Пов. УНРади** мали замінити пов. ради, що діяли при австрійському режимі. Колиш. пов. ради в Галичині були цілковито незалежні від органів держ. управління, що створювало на пов. рівні ситуацію адм. дуалізму. Пов. рада складалася з 26 осіб, обраних за куріальною системою. На чолі ради стояв маршалок та вик. орган – Виділ, складений з посадовців, яких обирала рада. В умовах рев-ції збереження такого становища було небажаним для новоутвореної нац. влади.

Центр. органи ЗУНР на поч. правління і не ставили питання про творення **Пов. УНРад**, як органів самоврядування. Натомість, Львівська делегація УНРади в якості як дорадчих і вик. органів для пов. комісарів визначила компетенцію т. зв. прибічних Рад. Прибічні Ради з дорадчими функціями, які підпорядкувались пов. комісару були створені в окр. повітах. Але за відсутності ефективного зв’язку з столицею, процес творення місц. органів влади часто проходив не за сценарієм, написаним у Львові. Відтак **Пов. УНРади** набували статусу органу місц. самоврядування, з часто вирішальним голосом у політ.-адм. питаннях. **Пов. УНРади** ЗУНР не мали з’ясованої і постійної правної форми, більше автономічний х-р. **Пов. УНРади** діяли не в усіх місцевостях.

Скасувавши повноваження колиш. пов. рад, українці відмовились від копіювання принципу їхньої представницької та кількісної структури. Натомість у різних місц. утворювались відмінні за орг. формою **Пов. УНРади** (прибічні Ради, Пов. Ком-ти УНРади). Споч. їх осн. творили місц. Нар. Ком-ти УНДП, гуртки лідерів нац.-просвіт. тов-в з числа місцевої інтелігенції, службовців та дух-ва. Протягом листопада-грудня 1918, у процесі реорг-ції УНРад у постійно діючі органи місц. самоврядування,

вони доповнювались і розширювались на міжпарт. осн. із залученням широких верств місц. населення. До складу Пов. Ради Жовкви увійшли представники від польського та єврейського населення пов. Польське населення було представлене також у Прибічній Раді Самбірщини.

До 01.11.1918 **Пов. УНРади** були створені в Дрогобичі та Сокалі. Орг-ційна структура Дрогобицької Пов. УНРади була складною. Її управа, крім президії (президента, заст. президента, секретаря і його заст.), складалась також із кер-ків усіх місц. держ. урядів. При цій Пов. УНРаді були створені фахові комісії: військ., харч., нафтова та фін. Незабаром нафтова комісія Дрогобицької Пов. УНРади була перетворена на Держ. Нафтовий Комісаріат. Дрогобицька Пов. УНРада була прикладом представницького органу з вирішальним голосом. У багатьох місц-стях до пов. органів самоврядування ввійшли представники від громад повіту. В кількох радах були представлені окр. українців євреї та поляки пов. Ширша Пов. УНРада, складена з сільських делегатів (по два представники з громади), збиралась з 04.12.1918 у Дрогобичі. Окр. формування УНРад політ. повітів, створювались органи самоврядування ін. адм. одиниць. У Щирці існувала УНРада суд. округу.

Попри часто автономний х-р деяких органів пов. самоврядування серйозних конфліктів між ними та місц. і центр. вик. владою в листопаді-грудні 1918 не спостерігалося. Непрості взаємини владних структур мали місце в Дрогобичі, але у вказаний період їх конфлікт не набув виразного х-ру. Стабілізуючим чинником був той факт, що **Пов. УНРади** переважно очолювали відомі місц. гром. діячі, насамперед члени УНДП, яка мала більшість і вирішальний вплив в УНРаді та в РДС. В ряді випадків гол. пов. органу самоврядування був пов. комісар ЗУНР. 10.12.1918 у Станиславові на з’їзді пов. комісарів та нач-ків пов. управ з 22 політ. повітів краю за участю уряду запропонували утворити при пов. комісаріатах виборні Госп. Ради в рільничих та шляхових справах. Передбачалось входження до цих Рад представників ін. нац-стей. Невизначеним залишалось питання

компетенції такої Ради відносно влади пов. комісаріату: вона має бути дорадча чи вирішальна?

Ост. рішення з цього питання було прийняте в др. пол. грудня 1918: за сферою своїх повноважень Госп. Ради формально мали стати аналогом пов. рад, що існували за австрійських часів, і замінити вже створені **Пов. УНРади**. Однак впродовж існування ЗУНР функції та повноваження пов. органів самоврядування не були закріплені з-нодавчим шляхом.

Після окупації Сх. Галичини польськими військами більшість кер-ків пов. органів влади ЗУНР були арештовані та інтерновані в тюрмах та концтаборах Польщі. Діячів Перемишльської Пов. УНРади польська влада заарештувала та інтернувала ще в листопаді 1918. Влітку 1919 польські легіонери розстріляли без суду гол. Стрийської Пов. УНРади священика, гром. діяча і композитора О. Нижанківського.

Літ.: Литвин М., Литвин Т. Перемиська Повітова Українська Національна Рада 1918 р. // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Вип. 3: Зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук. конф. (Перемишль, 11–13 квітня 2002 р.) / Під ред. С. Заброварного. Перемишль; Львів: Наук. тов-во ім. Шевченка в Польщі; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. С. 101. *Павлишин О.* Доля і недоля діячів Перемиської Української Національної Ради (1918–1919) // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Вип. 3. Перемишль; Львів, 2003. С. 107–117; *Його ж.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Навч. посібник. Львів: Літопис, 2008; *Його ж.* Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року) // Україна модерна. Львів, 1999. Ч. 2–3. С. 132–193; *Його ж.* Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР-ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.). Автореф. дис. … к. і. н. Львів, 2001; *Тищик Б.* Центральні та місцеві органи державної влади та управління Західно-Української Народної Республіки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. Львів, 2000. С. 134–138.

Олег Павлишин

ПОГРОМ ЄВРЕЇВ У ЛЬВОВІ, 22–24 листопада 1918 – злочинна акція здійснена польськими військ. та бандитськими угрупованнями щодо львівських євреїв.

Після відходу з міста укр. військ польські вояки жорстоко помстилися євреїям Львова за їх нейтральне становище в укр.-польському конфлікті,

гуманітарну співпрацю з владою ЗУНР та діяльність єврейської міліції у період укр. правління у місті 01–21.11.1918. Польські солдати разом зі злочинними бандитськими угрупованнями увірвалися у єврейську дільницю Львова у центрі міста, де спричинили масові фіз. насильства (каліцтво, насилування жінок на очах їхніх дітей та убивства чоловіків), грабунки та руйнації житлових й торг. приміщень євреїв. Пограбовані у єврейських крамницях товари вантажили на військ. авта й вивозили з дільниці, буд-ки підпалювали. Злочинці плюндрували місц. синагоги та нищили священні тори. За даними чл. Жидівської Ради Й. Танненбавма жертвами стали 72 вбитих та понад 400 поранених євреїв; у 25 тис. мешканців міста зруйновано оселі. У Центр. держ. іст. архіві України у Львові зберігаються док-ти з поіменними списками 37 цив. осіб вбитих або померлих від ран 22–24.11.1919. Згідно цього переліку: 22.11. загинули 18 осіб (з них 12 євреїв), 23.11.а – 17 львів'ян (з них 15 євреїв). 24.11. вбито 2 євреїв: Я. Г. Шафера (20 років, купець, мешкав на вул. Цибульній 1/1, убитий пострілом в грудну клітку) та Б. Тортена (60 років, вчитель, вул. Режніцька 1/11, убитий пострілом у шию). Більшість загиблих 22–24.11. були вбиті під час грабунків, із заг. кількості 14 померлих були застрелені в голову У січні 1919, з метою розслідування масових злочинів, з Варшави до Львова прибула спец. мін. комісія. Польська влада та військ. командування відкидали звинувачення щодо причетності польських вояків до погромних акцій у Львові, звинувачуючи у злочинах кримінальних злочинців, нібито випущених з тюрем укр. владою, й самих українців. Єврейські іст-ки спростували такі ствердження на підставі док. та свідчень очевидців. Широкий міжнар. резонанс львівського погрому примусив місц. власті до мат. відшкодувань єврейській громаді. Грош. допомогу надали також єврейські харитативні орг-ції з-за кордону. Митрополит А. Шептицький всіляко сприяв постраждалим львівським євреям й особисто пожертвував євреям 500 австрійських корон.

Літ.: *Павлишин О.* Єврейська спільнота Східної Галичини у контесті наративу Рубена Фана та документів // *Фан Р.* Історія єврейської національної автономії у період Західно-

Української Республіки / Переклад видання 1933 р. (Львів) / Переклад з їдиш та коментарі Ася Фруман; Наук. редакція, упорядкування, вступна стаття О. Павлишин. Львів: Манускрипт–Львів, 2019. С. 22–23; *Його ж.* Єврейське населення Східної Галичини у 1918–1919 рр.: соціальний аспект // Галичина. Івано-Франківськ, 2006–2007. Ч. 12–13. С. 27–44; *Gauden G.* Lwów: kres iluzji. Opowieść o pogromie listopadowym 1918. Krakow: Universitas, 2019; Insler A. Legendy i fakty. Lwów, 1937; Pawłyszyn Ołeh. Żydzi wschodniogalicyjscy w okresie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (XI 1918–VI 1919) // Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wchodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku / Praca zbiorowa pod red. K. Jasiewicza. Warszawa, 2004. S. 227–243.

Олег Павлишин

ПОДІЛЬСЬКА ГУБЕРНСЬКА УКРАЇНСЬКА РАДА – локальний орган самоорганізації українців Подільської губ. у 1917-1918.

Укр. Центр. Рада на своєму засіданні 23.04.(06.05).1917 ухвалила рішення про створення мережі губ., пов. та міськ. укр. рад. До міськ. рад мали входити по 80 осіб, пол. з них мала представляти партії, а ін. пол. – ек., проф. та просвіт. орг-ції. При орг-ції пов. та губ. укр. рад до представництва від партій та гром. орг-цій додавалися чл. від укр. рад нижч. рівня. В регіонах розпочався процес творення губ. та пов. укр. рад.

Створена на І Подільському губ. укр. з'їзді 05-07(18-20).05.1917. До складу ком-ту ради обрано: Д. Маркович (гол.), М. Стаховський (тов. гол.), Мачушенко (тов. гол.), Миколайчик (секретар), Крекотень, Журавель, Іваницький. Невдовзі Миколайчика на посаді секретаря замінив П. Нечипоренко.

Ком-т Ради узяв на себе поширення І Універсалу серед населення Подільської губ. Було виготовлено 3 тис. примірників «Листа до населення Поділля», 100 тис. листівок з текстом Універсалу.

У липні 1917 відбулись заг. збори Ради. Гол. Д. Маркович прозвітував про роботу ком-ту, заслухано доповіді про роботу у пов. На зборах було вирішено звернутись до губ. комісара щодо призначення на посади пов. комісарів осіб, рекомендованих укр. орг-ціями, негайно розпочати створення пов. укр. рад у Балтському, Летичівському та Новоушицькому пов., а також визначено засади створення таких рад. Збори розглянули заяву М. Стаховського про відставку з

посади тов. гол. та чл. ради, а також його телеграму про неможливість з його боку стати губ. комісаром.

Розташовувалась за адресою м. Вінниця, Миколаївський проспект, 76.

Дж.: Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і мат. / Ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. Упорядн.: В. Верстюк (кер.), В. Бойко, О. Бойко та ін.. К.: Вид-во Олени Теліги, 2003. С. 286.; Загальні Збори Подільської Губернськоі Української Ради // Нова рада. 1917. № 85, 11 липня.
Літ.: Логінов О.В., Семенко Л.І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. Вид. 2-ге, виправ. Вінниця: ДП «Держ. картографічна фабрика», 2011. 272 с.

Віталій Скальський

ПОХІД НА КИЇВ І ОДЕСУ, 1919 – спільна наступальна операція армій УНР і УГА у війні з більш. Росією у серпні-вересні 1919.

Перехід проводу ЗУНР на Наддніпрянщину зміцнив військ. сили УНР. УГА об’єдналася з армією УНР, був створений підпорядкований С. Петлюрі Штаб гол. отамана (ШГО) на чолі з ген.-полк. армії УНР М. Юнаковим, ген.-квартирмейстером і нач. оперативного відділу стали галичани ген. В. Курманович і полк. К. Долежаль. Спільними зусиллями обидві армії до кін. липня стабілізували протибільш. фронт. Влітку 1919 Червона армія вела запеклі бої з денікінцями, в її тилу діяли загони Н. Махна, масово поставало незадоволене політикою «воєнного комунізму» укр. сел-во. Воєнно-політ. ситуація сприяла контрнаступу на Правобережжі.

Політ. кер-во УНР та ЗУНР мало різне бачення подальших дій об’єднаної армії. Провід ЗУНР у б-бі з Польщею та рад. Росією не виключав союзу з білими, тоді як Директорія вважала їх такими ж ворогами, як і більш-ків. Наддніпрянці висували стратегічною метою похід на Київ, галичани пропонували спершу зайняти Одесу, шлях до якої був значно коротшим, створити там базу армії і звідти поширювати свою владу на тер. України. Сторони дійшли компромісу: одночасно наступати на Київ і Одесу. По суті, це було помилкове рішення, яке призвело до розпорошення сил та втрати часу. Армія була переформована і поділена на Зах., Сер. та Сх. групи. Сер. під командою ген. А. Кравса (1-й і 3-й галицькі корпуси та Запорізький корпус)

наступала на Сквиру, Козятин, Бердичів і далі на Київ. Зах. (2-й Галицький корпус та Корпус січ. стрільців) під командою полк. А. Вольфа підтримувала її ліве крило. Сх. (наддніпр. частини та 11-а галицька бригада) під командою полк. В. Тютюнника наступала на Умань, Володарку, Бірзулу і далі на Одесу. Об'єднані сили мали до 50 тис. бійців ГА та понад 35 тис. вояків Дієвої армії УНР. Але через брак зброї та амуніції реальна боєздатність обмежувалася 18 тис. багнетів і шабель в УГА і 12 тис. в армії УНР. 12.08. ШГО наказав армії розпочати наступ на Київ і водночас рухатися на схід та Одесу. Наступ споч. розвивався успішно. До кін. серпня Зах. та Сер. групи зайняли Вінницю, Житомир, Бердичів, Попільню. 24.08. запорожці звільнили Білу Церкву, а галичани Фастів. Із взяттям Василькова вони впритул наблизилися до Києва. Сх. група просувалася на півд. і в ході запеклих боїв на поч. вересня зайняла Бірзулу, проте подальший її наступ зупинився. На той час чорномор. узбережжя вже було зайнято білими, які 23-25.08. оволоділи Миколаєвом, Херсоном і Одесою. Водночас Добр. армія на Лівобережжі розвивала наступ на Київ. Протягом липня-серпня білі зайняли Суми, Полтаву, Лубни, Цвіткове, Пирятин, Гребінку.

УНР не бажала війни з А. Денікіним. 22.08. Директорія ухвалила рішення про переговори щодо встановлення між арміями демаркаційної лінії, 24.08. ШГО наказав не допускати бойових сутичок між укр.і білою арміями. Тоді ж ген. А. Денікін остаточно вирішив не визнавати армію УНР союзником в б-бі проти більш-ків й заборонив військам будь-які контакти з українцями. Натомість вимагалося «дружне ставлення» до вояків ГА з метою вивести їх з підпорядкування С. Петлюри.

30.09. укр. армія підійшла до Києва з боку Святошина, вранці 31.08. над Міськ. думою було піднято жовто-блакитний прапор. Трохи згодом з-за Дніпра до міста увійшов передовий загін 7-ї дивізії білогвардійців. Мости і переправи мали контролювати повст. загони, але вони не підійшли вчасно. Оск. укр. армія мала наказ уникати збройних сутичок з денікінцями, командири-галичани намагалися порозумітися з білими. І хоч перші спроби

переговорів не дали результатів, на Міськ. думі поруч з укр. прапором з'явився рос. триколор. Це не сподобалося запорожцям, які сприйняли дії галичан як зраду. Кінний загін командира Запорізького корпусу ген. В. Сальського скинув та потоптав рос. прапор. Це стало сигналом до збройного протистояння, підрозділи Добр. армії отримали наказ роззброювати укр. частини.

Після кількох год. вуличної перестрілки розпочалися переговори. Пропозицію ген. А. Кравса про спільне володіння містом білогвардійці відкинули. Українцям довелося піти на поступки, залишити Київ і відійти на лінію Ігнатівка-Васильків-Германівка, де вони мали чекати результатів переговорів між гол. командуванням Добр. армії та армії УНР. Події 31.08. увійшли в історію нац.-визв. змагань як «Київська катастрофа».

Похід укр. армій на Київ і Одесу не досяг стратегічної мети і завершився по суті капітуляцією перед білогвардійцями. Здача Києва була не лише воєнною поразкою, вона деморалізуюче вплинула на армію та укр. гром-во. На думку командувача УГА ген. М. Тарнавського, Київ не вдалося утримати не через зраду, а тому, що денікінці були сильніші, краще знали топографію міста, мали підтримку населення. Але причини поразки українців були глибшими. В осн. їх лежали політ. суперечності всередині укр. нац. табору, різне ставлення до армії А. Денікіна.

Літ. Капустянський М. Похід українських армій на Київ і Одесу в 1919 році. В 2 кн., 3 ч. К., 2004; *Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року. К., 2006; *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. К., 2003; *Машкевич С.* Два дня из истории Киева. 30-31 августа 1919 г. К., 2010; Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У 2-х кн. Кн. 2. К., 2011.

Олена Бойко

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ – титулатура гол. УНРади ЗУНР–ЗОУНР Є. Петрушевича, впроваджена за тогочасною традицією іменувати гол. колегіального органу представницької ін-ції – «президентом».

ЗУНР чи ЗОУНР не мала посади президента в тогочасному зах.-європейському розумінні цього поняття. Сувереном було населення республіки, яке реалізовувало свої суверенні права через делегатів УНРади. Правовою підставою оформлення орг. структури верх. органу влади ЗУНР стали ряд з-нодавчих актів, які юрид. регламентували функції і компетенції кер. органів УНРади. З-н доповняючий Статут УНРади, ухвалений 04.01.1919, змінив 4-й параграф Статуту від 19.10.1918 й зазначив, що УНРада вибирає президію в складі президента і його чотирьох заст. Президент мав скликувати УНРаду і гол-вати на її засіданнях, а у випадку відсутності президента, цю функцію мав виконувати найст. за віком його заст. На підставі таємного голосування Президія УНРади була обрана в такому складі: Президент – Є. Петрушевич, заст. — Л. Бачинський, С. Вітик, О. Попович та А. Шмігельський. Президія УНРади кер. роботою з-нодавчого органу в час її сесії. За пропозицією Є. Петрушевича, УНРада, крім Президії, створила постійно діючий колегіальний орган – Виділ УНРади, який виконував владу гол. держави. Пленум обирав Виділ УНРади (9 чл.), в якому головував як 10-й чл. президент УНРади, а на випадок його відсутності – найст. за віком його заст. До компетенції Виділу належало: призначати чл. уряду; приймати заяви та рішення про його відставку; на пропозицію Держ. Секретаріату судівництва виконувати право амністії й аболіції. У справах військ. судівництва Виділ міг переносити право виконування амністії на РДС; призначати нач. вищих держ. цив. і військ. урядів; затверджувати і проголошувати з-ни. Скликувавати Виділ мав право президент УНРади, а в час його відсутності – найст. за віком його заст., як репрезентант Виділу. Влада Виділу мала повноваження на час каденції УНРади, втрачала їх після виборів новообраною Радою нового Виділу. Рішення приймалися більшістю (у випадку рівності голосів перевага надавалась рішенню, за яке голосував президент), і були правомірні за присутності щонайменше 6 чл. Виділу. З-ни мав підписувати президент УНРади і один чл. Виділу УНРади. Створення Виділу було ще одним кроком, який позбавляв президента усієї повноти влади. На нього було покладено лише

репрезентативні функції, адже суверенні права гол. держави УНРада передала Виділу. Виділ призначав уряд – Раду Держ. Секретарів, яка несла відповідальність за внут. та зовн. політику ЗУНР. У суч. трактуванні Є. Петрушевич був «гол. президії УНРади». Втім, у різного роду офіц. док-ції, він деколи фігурував, як «президент». Так само, у службовому та приват. листуванні до Є. Петрушевича зверталися: «Пане Президенте».

Дж.: Вістник державних законів і розпорядків Західної области Української Народної Республіки. Станиславів. 1919. 31 січня. Вип. 1. С. 2–3.
Літ.: *Павлишин О.* Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів, 2013; *Його ж.* Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР-ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.). Автореф. дис. … к. і. н. Львів, 2001.

Олег Павлишин

ПРЕЛІМІНАРНИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ ТА РСФРР, 12.06.1918 - укладений в ході укр.-рос. мирних переговорів.

Ця угода стала знач. кроком у налагодженні укр.-рос. відносин на новому міждерж. рівні. За його умовами бойові операції на фронті мали припинитися на час ведення переговорів, визначались умови репатріації громадян обох держав, відновлення залізн. сполучення й повернення в Україну рухомого складу залізниць, перегнаного до Росії навесні 1918. Для вирішення цієї справи створювалась спец. комісія з представників відомств шляхів обох держав. Обидві сторони на підставах взємності погодились запровадити діяльність своїх представників – консулів та комісарів для захисту інтересів своїх громадян на тер. обох держав. Згідно з договором укр. уряд 22.06.1918 прийняв постанову про заснування ген. консульств Української Держави в Москві і Петрограді (суч. м. Санкт-Петербург) та 30 конс. агентств в ін. містах Росії. В Україні були відкриті рос. представництва: ген. консульства у Києві, Харкові, Одесі та конс. агентства в Кам'янці-Подільському, Чернігові, Житомирі, Полтаві. Умови перемир’я передбачали також одночасно з припиненням бойових дій, найскорійше встановлення можливого тимч.

товарообміну для задоволення потреб кожної з сторін в необхідних товарах. Представники обох держав погодились продовжити роботу по виробленню умов повноцінного мирного договору між Українською Державою та РСФРР.

Дж.: Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Зб. док. і мат. Київ, Нью-Йорк, Філадельфія, 1999.
Літ.: *Дорошенко Д.* Історія України: 1917-1923. Т. 2. Ужгород, 1932; *Лупандін О.І.* Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]: https://esu.com.ua/article-64549; *Його ж.* Українсько-російські мирні переговори 1918 р. Історичні зошити. К., 1994:

О.І. Лупандін

«ПРО РАДЯНСЬКУ ВЛАДУ НА УКРАЇНІ» – резолюція ЦК РКП(б) про відновлення більш. влади в Україні після вигнання денікінців, ухвалена VIII Всерос. конф. РКП(б) (02-04.12.1919). ЇЇ гол. зміст спрямовувався на подолання помилок і перегинів рад. влади у нац., зем. і прод. політиці, які саме і призвели до її падіння в Україні у 1919.

У резолюції визнавалась формальна незалежність УСРР при централізованому управлінні ек-кою і обороною. Більш-ки демагогічно обіцяли сприяти вільному розвиткові укр. мови і культури. Зміни у прод. політиці полягали у вилученні хлібних лишків у строго обмежених розмірах лише у заможного сел-ва (куркульства); підкреслювалось, що хліб буде вилучатися виключно для потреб укр. бідноти, роб. класу і Червоної армії, а не Росії. У зем. політиці передбачалася повна ліквідація відновленого А. Денікіним поміщицького землеволодіння і передача землі малозем. і беззем. сел-ву. Орг-ція колективних госп-в мала відбуватись лише на добр. засадах. Резолюція, в цілому, не чіпала осн. підвалин політики «воєнного комунізму», яка у 1920 набула своєї завершеності і викликала подальше загострення спротиву укр. сел-ва та ін. верств населення більш. владі.

Літ.: Ленін В.І. Резолюція ЦК РКП(б). Про радянську владу на Україні // Повне зібр. тв. Т. 39. С. 313-316.

Олена Бойко

ПРОТИГЕТЬМАНСЬКЕ ПОВСТАННЯ, 15.11.-14.12.1918 – збройний виступ укр. нац.-дем. сил під проводом Директорії з метою повалення Укр. Держави гетьмана П. Скоропадського.

Усунуті від влади гетьманським переворотом, укр. політ. партії перейшли в опозицію. Крайні ліві сили в особі УПСР (лівої) одразу взяли курс на збройне повалення гетьманського режиму, тоді як більшість укр. партій схилялась до легальних дем. методів б-би. Опозиційний Укр. нац. союз (УНС) також споч. обрав тактику легальних дій проти нац. і соціальної політики гетьманської адм-ції (критика режиму, вимога утворення коаліційного кабінету тощо). Водночас голова УНС В. Винниченко та чл. президії М. Шаповал з вересня 1918 розпочали таємну підготовку до збройного повстання проти діючої влади. До неї були залучені ряд політ. (А. Макаренко, В. Мазуренко та ін.) та військ. (командування Січ. стрільців) діячів. 30.10. було створено Оперативний повст. штаб на чолі з ген. О. Осецьким.

Поразка Центр. держав у І Світовій війні катастрофічно погіршила міжнар. і внутр. становище УД, призвела до кризи влади, політ. ізоляції гетьмана. За таких умов помірковані сили (УПСФ, УДХП, частково УСДРП та ін.) сподівалася усунути від влади П. Скоропадського на Нац. конгресі, який УНС планував скликати 17.11.1918. Заборона проведення конгресу призвела до ост. розриву УНС з гетьманським режимом, укр. мін-ри вийшли зі складу коаліційного уряду. В ніч з 13.11. на 14.11. на таємних зборах представники УНС обрали для кер. протигетьманським повстанням тимч. верх. орган Директорію у складі В. Винниченка (гол.), П. Андрієвського, А. Макаренка, С. Петлюри, Ф. Швеця. Гол. військ. силою, на яку спиралась Директорія, був полк Січ. стрільців у Білій Церкві.

Відмова гетьмана від держ. незалежності України у виданій 14.11. Грамоті П. Скоропадського, в якій йшлося про федерацію у майбут. з небільш. Росією, прискорила поч. повстання, призвела до швидкого розвитку та поширення кола його учасників. 15.11. Директорія видала відозву із закликом до повстання проти гетьмана П. Скоропадського, того ж дня з’явився

Універсал С. Петлюри про поч. повстання з метою «до щенту знищити лад, заведений гетьманським урядом». Директорія виїхала до Білої Церкви, залишивши для кер-ва повстанням у Києві Укр. військ.-рев. ком-т. В. Винниченко став політ. кер. повстання. Військ.і сили Директорії, які отримали назву Республіканська армія, очолив С. Петлюра.

Слідом за січ. стрільцями на бік Директорії перейшли 2-й Запорізький полк П. Болбочана у Харкові, Сірожупанна дивізія на Чернігівщині, Чорномор. кіш у Бердичеві, полк Сердюцької дивізії під командою Ю. Отмарштейна та ін. Повстання почалося 16.11. одночасним виступом військ. частин у Білій Церкві, Бердичеві і Харкові. Заручившись угодою про взаємний нейтралітет з Вел. солд. радою німецьких військ, Директорія спробувала захопити Київ раптовим ударом. 18.11. у бою під Мотовилівкою стріл. частини під командою сотника О. Думіна завдали поразки військ. силам Гетьмана. І хоч захопити Київ не вдалося, ця перемога, здобута у перші дні повстання, стала своєрідним каталізатором для розгортання масового збройного виступу по всій Україні.

Напередодні повстання гетьман П. Скоропадський запровадив військ. стан на всій тер. Укр. Держави. Уся військ. і цив. влада в регіонах зосередилася у штабах корпусів гетьманських збройних сил. Саме проти них і спрямували свої дії повст. підрозділи. 18.11. командир Подільського корпусу ген. П. Єрошевич офіц. заявив про перехід на бік Директорії. Завдяки цьому Подільська губ. одразу перейшла під контроль республіканської влади і Вінниця стала її тимч. столицею. Тут зібралися представники політ. партій і орг-цій, поч. формуватися перші осередки адм.-управлінського апарату. Озброєння, майно і прод-во зі складів корпусу було використано для формування повст. загонів.

На тер., де не було регулярних укр. військ, на які могли б спиратись кер-ки Оперативного штабу, б-бу з осередками гетьманської влади вели повст. загони місц. формування. Їх командирами ставали колиш. старшини і вояки рос. армії, що брали активну участь в укр. русі з 1917. Саме вони першими

відгукнулися на заклик Директорії й очолили місц. селян-повстанців. Найбільш потужні формування були створені отаманами Н. Григор'євим на Єлісаветградщині, Зеленим (Д. Терпилом) в р-ні Трипілля-Обухова на Київщині, В. Оскілком на Волині та ін. Заклик до повстання підтримали й неукр. політ. сили: ліві рос. есери, анархісти, махновці, більш-ки. За різними даними повстанська Республіканська армія на сер. грудня нараховувала від 100 до 300 тис. осіб. Але переважна більшість її складалася з сел. загонів місц. формування, бійці яких, поваливши гетьманську владу, не підкорялися наказам і залишали військ. частини. Чисельність більш-менш регулярного арм. контингенту не перевищувала 50 тис. вояків.

В ході повстання Директорії не вдалося створити на заміну гетьманській владі дієвого владного механізму. Найчастіше реальна влада в провінції перебувала в руках військових. Саме з часів протигетьманського повстання вийшов і почав поширюватися по всій Україні своєрідний сусп.-політ. феномен, відомий під назвою «отаманщини». Відсутність контролю з боку верх. влади надихала новоспечених «отаманів» (за суч. термінологію – «польових командирів») на власний розсуд впроваджувати владу ім. Директорії УНР. Маючи арм. походження, анарх. «отаманщина» поступово перетворилася у найбільш поширену форму місц. влади в УНР, викликаючи вкрай негативну реакцію населення України.

На поч. грудня під контролем Директорії перебувала майже вся тер. України крім Києва. Після двотижневої облоги 12.12.1918. Осадний корпус січ. стрільців під командою Є. Коновальця та Дніпровська дивізія розпочали штурм столиці. На допомогу їм в ніч на 14.12. Укр. військ.-рев. ком-т підняв повстання у місті. Частина гетьманських сил перейшла на бік Директорії, у гетьманській армії залишалося менше 3 тис. чол. Увечері Київ був в руках повстанців. Того ж дня гетьман П. Скоропадський підписав зречення від влади на користь Ради Мін-рів УД, 15.12. ост. склала повноваження і передала владу Директорії. 26.12. Директорія проголосила відновлення Укр. Нар. Республіки.

Дж.: Скоропадський П. Спогади. К.-Філадельфія, 1996.
Літ.: Бойко О. Український національний союз і організація протигетьманського повстання // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. Вип. 1. К., 2002; *Горелик С.* Эпизоды из истории украинской революции // Красная летопись. 1922. № 5; *Крезуб А.* Повстання проти гетьмана П.Скоропадського і про січових стрільців // Літературно–наук. вісник. 1928. Кн. 11.; Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У 2-х кн. Кн. 2. К., 2011.

Олена Бойко

РАДА ДЕРЖАВНИХ СЕКРЕТАРІВ – найвищ. вик. і розпорядчий орган Укр. Нац. Ради, уряд ЗУНР–ЗОУНР.

Створений Львівською делеґацією УНРади 09.11.1918 в складі: гол. («президента») РДС та держ. секретарів (мін-рів), які очолювали галузеві секретаріати (з функціями мін-в). До перш. складу РДС (листопад – грудень 1918) увійшли: К. Левицький – гол. і одночасно кер. секретаріату фін.; В. Панейко – секретар закорд. справ; Л. Цегельський – секретар внутр. справ; С. Голубович – секретар суд. справ; Д. Вітовський – секретар військ. справ; С. Баран – секретар зем. справ; Я. Литвинович – секретар торг. і промислу; А. Чернецький – секретар праці та сусп. опіки; І. Куровець – секретар сусп. здоров'я; О. Барвінський – секретар віросповідань й кер. секретаріату освіти (тимч. заступав С. Смаль-Стоцького, якого було заплановано на цю посаду); І. Макух – секретар публ. робіт. До перш. складу РДС увійшов також С. Федак – кер. Харч. Уряду, свореного УНРадою 2010.1918 Краєвий уряд відбудови, за дорученням УНРади, в листопаді 1918 очолював А. Гладишовський. Урочиста присяга членів РДС відбулася 10.11.1918 в колиш. Галицькому намісництві (суч. приміщення Львівської облдержадм-ції, вул. Винниченка, 18), за присутності представників військ. командування, колиш. службовців Намісництва, церк., гром. та наук. діячів, укр. літ-рів та преси. Текст присяги, підготовлений адвокатом А. Горбачевським, читав С. Витвицький. Кожний чл. Уряду власноручним підписом засвідчив складення присяги.

11.11.1918 РДС здійснила перші призначення: В. Мацкевич обійняв посаду держ. касира, О. Саєвич став держ. контролером для нагляду над діловодством держ. касира. УНРада, за пропозицією РДС, 13.11.1918 ухвалила

рішення про призначення заст. («тов.») держ. секретарів: інж. М. Парфанович (ДС шляхів); М. Мартинець (ДС публ. робіт); В. Струк (ДС зем. справ). Посаду заст. секретаря внутр. справ обійняв Р. Перфецький. Заст. мін-рів також уважали чл. РДС. На посаді шефа Президіального Бюро РДС від 10 до 21.11.1918 працював С. Витвицький. Новопризначені мін-ри І. Макух та І. Мирон приїхали до Львова 15.11.1918.

Впродовж двох тижнів роботи РДС у Львові держ. секретарі, в умовах розгортання укр.-польської війни в місті, не могли виконувати завдань своїх мін-в, бо гол. зусилля уряду були спрямовані на те, щоб забезпечити потреби війська. Утім місто заддяки ефективній діяльності Харч. Уряду вдалося забезпечити харчами. Складна для укр. армії бойова ситуація в місті змусила збройні підрозділи та центр. владу ЗУНР до відступу. 21.11.1918. чл. РДС виїхали до Жовкви, звідти через Камінку Струмилову, Золочів – до Тернополя, де перебували до кін. 1918. У грудні 1918 гол. уряду К. Левицький, за нез'ясованих обставин, подав у відставку. На його місце тимч. в. о. президента РДС призначили С. Голубовича.

На поч. січня 1919 в Станиславові, Виділ УНРади прийняв відставку усього уряду та доручив С. Голубовичу сформувати нов. кабінет. У нов. уряді кількість мін-в було зменшено: секретаріати охорони здоров'я, праці та сусп. опіки було скасовано, а секретаріати шляхів та пошти і телеграфу об'єднано. До складу др. РДС увійшли: С. Голубович – гол. уряду, одночасно держ. секретар фін., торг. та пром., В. Панейко – секретар закорд. справ, І. Макух – секретар внутр. справ, А. Артимович – секретар освіти та віровизнань, О. Бурачинський – секретар суд-ва, М. Мартинець – секретар зем. справ, М. Козаневич – секретар публ. робіт і гірництва, І. Мирон – держ. секретар шляхів пошти і телеграфу. Заст. секретаря публ. робіт і гірництва став інж. В. Лучків, секретаря закорд. справ – д-р Я. Олесницький. Д-р Р. Перфецький продовжував в. о. заст. секретаря внутр. справ. У Президії РДС у Станіславові на посадах урядовців працювали: С. Біляк, д-р М. Здерковський, Д. Кульчицький, С. Стасюк та Л. Ґренківна. У зв'язку з перебуванням

В. Панейка на Паризькій мирній конф., обов'язки кер. справами ДС закорд. справ виконував Л. Цегельський, котрий мав статус секретаря «без портфеля». Л. Цегельський 12.02.1919 вийшов зі складу уряду ЗУНР, а обов'язки кер. секретаріату тимч. перейшли до С. Витвицького, як перш. шефа секції. 10.03.1919 посаду кер. секретаріату обійняв М. Лозинський. Коли М. Лозинський виїхав до Парижа, напр. квітня 1919, кер. секретаріату знову став С. Витвицький. Після відставки Д. Вітовського 13.02.1919, на посаду держ. секретаря військ. справ призначили В. Курмановича. Кер. справами секретаріату став П. Бубела. 17.02.1919 на осн. розпорядку РДС прод. питання в ЗОУНР перейняв у своє кер. Харч. Уряд, як відділ (секція) ДС внутр. справ. У Станиславові Харч. Уряд очолював адвокат Т. Ваньо. Харч. уряд тісно співпрацював з профільною установою УНР – «Управлінням Головноуповноваженого по харч-ню Галичини і Буковини» (гол. Р. Трофименко, заст. («поміч.») – Я. Зозуля).

Чисельність персоналу окр. секретаріатів не перевищувала 12 осіб. Працівниками мін-в переважно були українці з відповідною фаховою освітою і досвідом роботи в профільних установах в австрійську добу. Окр. держ. секретаріати видали низку розпоряджень, що реґламентували фін. та торг. діяльність ЗУНР, орг-цію судівництва та роботу комунікацій, адм-цію вказаних галузей. У січні–квітні 1919 секретаріати разом з профільними фаховими комісіями УНРади готували з-нопроекти і подавали їх на розгляд РДС і УНРади. Окр. того вони видавали уряд. розпорядження з питань держ. буд-ва ЗУНР–ЗОУНР. Після проголошення Є. Петрушевича Диктатором 09.06.1919, РДС фактично припинила своєю діяльність. Функції центр. вик. органу перейняла Рада уповноважених Диктатора в Галичині. Тим часом у лісі біля м. Солотвина польські легіонери без суду розстріляли держ. секретаря зем. справ М. Мартинця.

В окр. док-тах ЗУНР, пресі, мемуарній, наук. чи довідковій літ-рі трапляється назва уряду – «Держ. Секретаріат», яка збігається з назвою окр. секретаріату (мін-ва).

Дж.: Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретарятом Зах. Укр. Нар. Републики. Станиславів, 1918; *Макух І.* На народній службі. Спогади. Дітройт: Видання Української Вільної Громади в Америці, 1958; *Чернецький А*. Спомини з мого життя. Київ: Основні цінності, 2001.
Літ.: *Ганкевич Л.* Заприсяжнення першого Уряду ЗУНР у Львові (У 43-ті роковини Листопадового зриву) // Вісті комбатанта. Торонто, 1961. Ч. 4. С. 9–11; *Його ж*. Заприсяжнення Першого уряду ЗОУНР // Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участи у Визвольних Змаганнях в 1918–1919 рр. Матеріяли до історії / Видав хорунжий УСС Д. Микитюк. Вінніпеґ, 1966. Т. III. С. 48–50; *Кобилецький М*. Утворення та структура державного апарату ЗУНР. Львів: Вид-во юрид. ф-ту ЛНУ ім. І. Франка, 1998; Левицький К. Перший Секретаріят ЗОУНР // Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участи у Визвольних Змаганнях в 1918–1919 рр. Мат. до історії. Вінніпеґ, 1966. Т. III. С. 43–47; *Литвин М., Науменко К*. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАН України; Видавнича фірма «ОЛІР», 1996; *Макарчук С.А*. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997; *Несцьорук Я.* Політичний устрій та внутрішня політика Західно-Української Народної Республіки у 1918-1919 рр. // Наукові зошити історичного факультету. Львів, 2001. Вип. 4. С. 173–183; *Павлишин О.* Державне будівництво ЗУНР–ЗОУНР: проблема національних кадрів // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради). Матеріали наук. конф. 20 березня 1997 р. Київ, 1997. С. 97–106; *Його ж*. Фінансова система та грошовий обіг у Західно-Українській Народній Республіці (листопад 1918 – червень 1919 рр. // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 341–367; *Його ж*. Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР–ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр). Автореф. дис. … к. і. н. Львів, 2001; *Підкова І.* Державний Секретаріат ЗУНР–ЗО УНР // Історія України: А–Я: енцикл. довід. / упорядкув. та наук. ред.: І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич; НАН України, Ін-т історії України. К.: Генеза, 2008. С. 332; *Тищик Б*. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права, Львів: Тріада плюс 2004; *Чубатий М.* Державний лад на Західній Области Української Народної Републики // Записки Наук. тов-ва ім. Шевченка. Т. 205: У пошуках історичної правди. Зб. на пошану М. Чубатого 1889-1975 / Ред.: Г. Лужицький; Я. Падох. Ню Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1987. С. 1–50.

Олег Павлишин

РАДА КОМІСАРІВ, Київ, 1918 – тимч. орган держ. управління, утворений після перемоги протигетьманського повстання.

Одразу після обрання Директорії для кер-ва повстанням проти гетьманської влади її чл. виїхали з Києва до Білої Церкви, де перебував загін січ. стрільців, який мав розпочати збройний виступ. Для орг-ції кер-ва справами повстання у Києві 14-15.11.1918 при ЦК УСДРП був створений Укр. військ.-рев. ком-т, до перш. складу якого входили М. Авдієнко, В. Чехівський,

А. Пісоцький, М. Галаган, З. Висоцький, Н. Завгородній, М. Марченко, а пізніше додалися В.Мазуренко, Б.Мартос, Л.Михайлів, М.Порш.

Коли зранку 14.12.1918 Республіканська армія розгорнула наступ на всьому фронті під Києвом, створені військ.-рев. ком-том підпільні укр. роб. і військ. групи розпочали повстання в місті. Вони роззброїли гетьманців на Печерську, зайняли Ген. штаб і Військ. мін-во на вул. Банковій. На Куренівці захопили батарею Сердюцького полку і відкрили вогонь по тилах ворожих позицій. Частина гетьманських військ перейшла на бік Директорії. Вуличні бої тривали до вечора, у ніч на 1.12. все місто опинилося під владою українців.

У др. пол. дня 14.12. гетьман П. Скоропадський підписав зречення від влади на користь Ради Мін-рів, ост. ухвалила скласти з себе повноваження і передати владу Директорії. Після зречення гетьманського уряду владу в Києві здійснював Рев. ком-т. Того ж дня ним була призначена тимч. Рада комісарів, яка здійснювала контроль за діяльністю держ. апарату. До прибуття Директорії вик. владу здійснювала Рада комісарів, військ. – командир Осадного корпусу Є. Коновалець, призначений комендантом міста.

Гол. Ради комісарів став гол. Рев. ком-ту В. Чехівський, комісарами мін-в були призначені Д. Симонів, М. Галаган, В. Мазуренко, Л. Бобир-Бухановський, П. Пилипчук, Л. Михайлів, М. Ковальський, Д. Донцов, М. Левитський, С. Шелухин, О. Лотоцький, А. Пісоцький, П. Холодний, Б. Мартос, І. Фещенко-Чопівський, Б. Матюшенко, комісаром держ. канцелярії М. Корчинський. Того ж дня відбулося засідання Ради, на якому було розглянуто 10 поточних питань. Усього відбулося 8 засідань, 20.12. на спільному засідання з чл. Директорії було заслухано звіти комісарів. Виявилося, що Рада комісарів у стислий строк зуміла взяти під свій контроль техн. апарат мін-в і забезпечити роботу уряд. структур. Рада комісарів діяла до 24.12., до утворення уряду УНР – Ради Нар. Мін-рів.

Дж.: Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918-1920. Док. і мат. У 2-х т. Т. 1. К., 2006
Літ.: Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У 2-х кн. Кн. 2. К., 2011.

Олена Бойко

РАДА НАРОДНИХ МІНІСТРІВ УНР в часи ДИРЕКТОРІЇ – вик. орган влади, уряд Укр. Нар. Республіки 1918-1920.

З перемогою повстання Директорії 14.12.1918 була відновлена Укр. Нар. Республіка. 26.12.1918 з'явився її перш. програмний документ – Декларація Директорії, де сповіщалося про скасування гетьманського режиму, відновлення УНР, повернення зем. та роб. з-нодавства Центр. Ради. Себе Директорія оголошувала тимч. верх. владою.

Політ. система УНР базувалася на т. зв. труд. принципі, який являв собою компроміс між рад. та парламентською системами влади. У соціальній сфері за осн. брався метод класового поділу сусп-ва. У декларації йшлося, що влада в Україні належить працюючим верствам – роб-ву, сел-ву та труд. інтелігенції (фактично напівінтелігенції). У міжнар. відносинах Декларація проголошувала мирне співжиття з народами всіх держав.

Того ж дня був утворений уряд - Рада Нар. Мін-рів, де були представлені усі політ. партії, що входили до Укр. нац. союзу та брали участь у створенні Директорії. Гол. уряду і мін-р закорд. справ — В. Чехівський (УСДРП), мін-р внутр. справ — О. Мицюк (УПСР), мін-р зем. справ — М. Шаповал (УПСР), мін-р прод. справ — Б. Мартос (УСДРП), військ. мін-р — О. Осецький (УПСС), згодом — О. Греков (УПСС), мін-р морськ. справ — М. Білінський (УПСС),мін. торгу і пром. — С. Остапенко (УПСР), в. о. мін-р фін. — В. Мазуренко (УСДРП), мін-р шляхів — П. Пилипчук (УПСР), в. о. мін-р юстиції — С. Шелухин (УПСФ), мін-р освіти — П.Холодний (УПСФ), згодом — І. Огієнко (УПСФ), мін-р мистецтв — Д. Антонович (УСДРП), мін-р нар. здоров'я — Б. Матюшенко (УСДРП), мін-р праці — Л. Михайлів (УСДРП), мін-р пошти і телеграфу — І. Штефан (УПСР), мін-р віросповідань — І. Липа (УПСС), кер. управлінням преси й інформації — О. Назарук (УНП, ЗО УНР), мін-р єврейських справ — А. Ревуцький (Поалей–Ціон), держ. контролер — Д. Симонів (УПСС), в .о. держ. секретаря — І. Сніжко.

Уряд В. Чехівського не проводив самостійного політ. курсу, а лише забезпечував виконання стратегії і тактики Директорії. Гол. завданням його була реорг-ція політ. системи і держ. управління в дусі Декларації Директорії від 26.12.1918. Відповідно до Тимч. з-ну про порядок ухвалення з-нів в УНР (26.12.1918) з-ни, ухвалені урядом, набували силу після їх затвердження Директорією.

Уряд працював протягом 49 днів, відбувши за цей час 39 засідань. Були ухвалені важливі в плані нац.–держ. буд-ва з-ни про держ. мову в УНР, про вищ. уряд Укр. автокефальної православної церкви, про встановлення держ. укр. грош. одиниці - гривні. Уряд ухвалив інструкцію по виборах до Труд. конгресу України, зем. з-н УНР. Зовнішньополіт. діяльність була спрямована на встановлення та відновлення дип. відносин з країнами Європи, відправлені дип. та торг. місії до Бельгії, Голландії, Польщі, Англії, Франції, Італії, делегація для участі у Паризькій мирній конф.

Поразки армії УНР у війні з більш. Росією змусила Директорію шукати допомоги у Антанти. Проти цього заперечували ліві соц. партії. За таких обставин збереження коаліційного уряду втрачало сенс. 31.01. Директорія відправила уряд у відставку. Але йому довелося працювати ще два тижні й провести евакуацію держ. апарату з Києва до Вінниці, де 13.02. він склав свої повноваження.

13.02.1919 у Вінниці Директорія призначила новий склад **РНМ**. На переговорах з делегацією УНР Антанта вимагала більш поміркованого держ. курсу, тому соц. партії УСДРП та УПСР відмовилися від участі в уряді. Він був складений з представників УПСР, УПСС та УНРП і вважався правим. На чолі стояв С. Остапенко (безпарт.). Склад уряду: К. Мацієвич (УПСФ) — мін-р закорд. справ, О. Шаповал (УПСС) — мін-р військ. справ, Г. Чижевський (УНРП) — мін-р внутр. справ, І. Фещенко–Чопівський (УПСФ) — мін-р нар. госп., Є. Архипенко (УНРП) — мін.-р зем. справ, П. Пилипчук (УНРП) — кер. справами мін-ва шляхів, Д. Маркович (УПСФ) — кер. справами мін-ва юстиції, Д. Симонів (УПСС) — держ. контролер, І. Липа (УПСС) — кер

справами мін-ва культів, І. Огієнко (УПСФ) — кер. справами мін-ва освіти, О. Корчак–Чепурківський — кер. справами мін-ва нар. здоров'я, М. Білінський — кер. справами мін-ва морськ.справ, О. Назарук (УНП, ЗО УНР) — кер. управління преси і пропаганди, А. Ревуцький (Поалей–Ціон) — кер. справами мін-ва єврейських справ, М. Корчинський (УПСФ) — держ. секретар.

14.02.1919 уряд ухвалив «Тимч. з-н про порядок внесення і затвердження з-нів в УНР», який вносив регламентацію у діяльність уряду і виділяв у ньому дві структури: Кабінет Нар. Мін-рів (гол. уряду, мін-ри закорд. справ, нар. госп-ва, фін., зем., внутр. та іноземн. справ) та Раду Нар. Мін-рів (усі чл. уряду). Мін-ри, що не входили до Кабінету, називалися кер. справами мін-в. У засіданнях Кабміну брали участь з правом дорадчого голосу держ. контролер та держ. секретар. Ухвалені РНМ проекти з-нів, ост. відредаговані держ. канцелярією, підписувалися гол. уряду, відповідним мін-ром і подавалися Директорії для затвердження. Протягом 55 днів роботи уряду відбулося 46 його засідань. Були прийняті важливі з-ни про управління освітою в УНР, про хлібну повинність, про тимч. користування землею у 1919.

Уряд не склав цілісної політ. програми. Зовнішньополіт. складова, що була визначальним фактором при його формуванні, домінувала й у діяльності. Увага уряду була спрямована на встановлення союзницьких стосунків з Антантою, від якої чекали військ. допомоги. Тому прем'єр С. Остапенко майже весь час проводив у поїздках між Вінницею та Одесою, де вів переговори з командуванням союзницьких військ.

Результатом майже двоміс. переговорного процесу стало суцільне фіаско зовн. політики укр. влади, вона не отримала допомоги від Антанти у б-бі з більш-ми, не була визнана повноправним учасником Паризької мирної конф. Значно погіршилося й воєнне становище УНР. На тер., що номінально була під владою УНР, панувала анархія. 05.03. уряд переїхав до Жмеринки, згодом до Проскурова і Рівного. Під тиском соц. партій Директорія 09.04. видала постанову про відставку уряду С. Остапенка.

Прем'єр-міністром УНР був призначений Б. Мартос. Праві партії, що складали попередній кабінет, відмовилися від участі у ньому. До уряду, утвореному у Рівному, увійшли: гол. та мін-р фін. — Б. Мартос (УСДРП), заст. гол. та мін-р юстиції — А. Лівицький (УСДРП), мін-р внутр. справ — І. Мазепа (УСДРП), мін-р зем. справ — М. Ковалевський (УПСР), в. о. мін-ра військ. справ — Г. Сиротенко (УСДРП), з липня — В. Петрів, мін-р закорд. справ — В. Темницький (УСДП ЗО УНР), мін. нар. освіти А. Крушельницький (УРП, ЗО УНР), мін-р нар. госп-ва — Л. Шрамченко (УСДРП), мін-р шляхів — М. Шадлун (УСДРП), кер. мін-ва пошти і телеграфу — І. Паливода (УПСР), мін-р праці — Й. Безпалко (УСДП, ЗО УНР), кер. мін-ва нар. здоров'я — О. Білоус, кер. мін-ва віросповідань К. Мирович, мін-р єврейських справ П. Красний (Поалей-Ціон), кер. управлінням преси та інформації та в. о. держ. секретаря — І. Лизанівський (УПСР), держ. контролер — І. Кабачків. З утворенням 04.07.1919 Мін-ва по справах ЗО УНР до складу уряду увійшов мін-р С. Вітик (УСДП ЗО УНР).

12.04. уряд видав свою програмну декларацію. Політ. курс УНР зазнав серйозних змін у зовн. і внутр. політиці. Було заявлено про відмову від іноземн. військ. допомоги. В галузі внутр. політики йшлося про побудову дем. ладу в Україні на осн. утворення труд. роб.-сел. рад. У такий спосіб уряд розраховував на підтримку сел.-повст. руху, який очолювали ліві соц. партії. Обраний урядом лівий курс був закріплений угодою, досягнутою з повст. Всеукрревкомом. До РНМ були введені два його представники — мін-р нар. здоров'я Д. Одрина (УСДРП) та мін-р нар. госп-ва Т. Черкаський (УПСР).

Уряд працював в умовах надзвич. військ. становища, яке напр. травня наближалося до критичного. Лише завдяки контрнаступу укр. армії ситуація трохи стабілізувалася. 06.06.1919 Директорія і РНМ прибули до Кам'янця-Подільського, який на півроку став столицею УНР. До 25.06. всі мін-ва розгорнули там свою роботу. Діяльність уряду була спрямована, гол. чином, на внутр. політику та оборону держави. Зокрема, було ухвалену низку з-нів, спрямованих на б-бу з єврейськими погромами.

Уряду не вдалося реалізувати ідею декларації про об'єднання нац. сил в єдиний фронт. Поміркований табір наполягав на більш прагматичному курсі, який би відповідав реаліям України. Корекція внутр. держ. політики була викликана також незгодою проводу ЗУНР. 12.08. **РНМ** ухвалила декларацію про подальше спрямування політики УНР. Уряд заявив про обрання дем. парламентського шляху, підготовку з-ну про вибори до парламенту з правами Установчих зборів і про реформування органів місц. управління на осн. заг. виборчого права. Декларація означала відмову від «труд. принципу» на користь демократії. Зміни у політиці потягли за собою зміни в уряді.

27.08. Директорія звільнила Б. Мартоса та призначила прем'єр-міністром І. Мазепу. Відбулася реорг-ція уряду: гол., мін-р внутр. справ — І. Мазепа (УСДРП), заст. гол., мін-р юстиції (з вересня мін-р закорд. справ) — А. Лівицький (УСДРП), мін-р зем. справ — М. Ковалевський (УПСР), в. о. мін-ра військ. справ — В. Петрів, з листопада — В. Сальський, мін-р закорд. справ — В. Темницький (УСДП ЗОУНР), мін-р нар. госп-ва — М. Шадлун (УСДРП), в. о. кер. мінва морськ.справ - М. Злобін, мін-р фін. — Б. Мартос (УСДРП), мін-р шляхів — С. Тимошенко (УСДРП), кер. мін-ва пошти і телеграфу — І. Паливода (УПСР), мін-р праці — Й. Безпалко (УСДП, ЗОУНР), мін-р нар. здоров'я — Д. Одрина (УСДРП), мін-р віросповідань — І. Огієнко (УПСФ), мін-р єврейських справ — П. Красний (Поалей-Ціон), кер. упр. преси й інформації — Т. Черкаський (УПСР), держ. контролер — І. Кабачків, держ. секретар — Л. Шрамченко (УСДРП). Три мін. посади були залишені для УПСФ, але вона дала лише І. Огієнка. З-нотворча діяльність уряду була спрямована на забезпечення наступу об'єднаних армій УНР та ЗУНР на Київ і Одесу.

У війні проти червоної і білої Росії армія УНР зазнала поразки й катастрофи. 16.11.1919 уряд і Директорія ухвалили рішення про залишення проводом УНР тер. України. В результаті домовленостей із Польщею польська армія зайняла р- Кам'янця-Подільського, де залишилася укр. адм-ція, яку очолив уповноважений уряду УНР, мін-р віросповідань та ректор місц. ун-ту

І. Огієнко. 06.12. 6-тис. загін армії УНР вирушив у парт. рейд — Перший зимовий похід. Частина мін-рів та прем'єр І. Мазепа перебували разом з армією. Його заст. А. Лівицький вів переговори у Варшаві. Решта мін-рів залишилася у Кам'янці.

22.04.1920 між УНР та Польщею був укладений Варшавський договір, Польща ставала військ. і політ. союзником УНР. Польські війська розпочали наступ проти Червоної армії. Укр. уряд повернувся на власну тер. Варшавський договір став несподіванкою для І. Мазепи, що повернувся з парт. рейду. На знак незгоди він 20.05.1920 подав у відставку. 26.05.1920. Директорія відправила його у відставку та призначила прем'єр–міністром В. Прокоповича (УПСФ). Реорг-ний уряд постав у такому складі: заст. гол., мін-р юстиції — А. Лівицький (УСДРП), мін-Р внутр. справ - О. Саліковський (УПСФ), військ. мін-Р — В. Сальський, мін-р пошти і телеграфу — І. Косенко, в. о. мін-ра нар. освіти — П. Холодний (УПСФ), мін-р закорд. справ — А. Ніковський (УПСФ), мін-р праці — Й. Безпалко (УСДРП), мін-р нар. госп-ва — Є. Архипенко (УНРП), мін-р фін. — Х. Барановський (безпарт.), мін-р шляхів — С. Тимошенко (УСДРП), мін-р зем. справ — І. Мазепа (УСДРП), мін-р нар. здоров'я — С. Стемповський (Польський нац.- дем. централ), кер. мін-ва фін. —А. Маршинський, мін-р віросповідань — І. Огієнко (УПСФ), мін-р єврейських справ — П. Красний (Поалей–Ціон), т. в. о. держ. контролера І. Кабачків, т. в. о. держ. секретаря — В. Оніхімовський.

02.06. уряд, що перебував у Вінниці, видав декларацію про свій політ. курс. До проведення в Україні загальнонар. дем. виборів передбачалося скликати передпарламент з представників усіх політ. партій, гром. орг-цій та об'єднань. Проте Червона армія невдовзі прорвала фронт і знову поч. мандрівне життя уряду. 08.06. він переїхав до Жмеринки, за тиждень до Проскурова, в кін. червня — до Кам'янця–Подільського. З 17.07. місцем осідку уряду став Тарнов (Польща). За негативного розвитку подій в діях уряду панувала розгубленість, наростала напруженість між В. Прокоповичем та його заст. А. Лівицьким. Кілька мін-рів подали у відставку.

На поч. вересня польська армія разом з частинами армії УНР звільнила частину Поділля між Дністром і Збручем. Укр. уряд повернувся на власну тер. і з 27.09. перебував у Станіславові. 23.09. Кабінет мін-рів ухвалив з-н «Про цив. управління при Гол. команді військ УНР» з метою утворення укр. адм-ції на визволеній тер. Ініціатива в уряді в цей час перейшла до А. Лівицького, 14.10. наказом Директорії був звільнений з посади прем'єр–міністр В. Прокопович, на його місце призначений А. Лівицький (на той час безпарт.). Уряд був реорг-ний: заст. гол., мін-р внутр. справ, мін-р юстиції — О. Саліковський, в. о. військ. мін-ра — О. Галкин, мін-р пошти і телеграфу — І. Косенко, мін-р нар. освіти — П. Холодний (УПСФ), мін-р закорд. справ — А. Ніковський (УПСФ), мін-р праці — В. Садовський (УСДРП), мін-р нар. госп-ва — Є. Архипенко (УНРП), мін-р фін. — П. Відибіда (УПСР), мін-р шляхів — С. Тимошенко (УСДРП), мін-р зем. справ — Б. Іваницький, мін-р нар. здоров'я — С. Стемповський (Польський нац.–дем. централ), кер. мін-ва фін. - А. Маршинський, мін-р віросповідань — І. Огієнко (УПСФ), мін-р єврейських справ — П. Красний (Поалей–Ціон), т. в. о. держ. контролера І. Кабачків, т. в. о. держ. секретаря — В. Оніхімовський. В. Прокопович залишився у складі уряду як мін-р без портфеля.

З 03.11. уряд перебував у Кам'янці–Подільському. 08.11. на держ. нараді у Ялтушкові було ухвалено негайно видати з-н про передпарламент й розпочати 12.11. наступ проти більш-ків. Проте, 10.11. Червона армія завдала упереджувального удару укр. військам. Польський уряд, що на той час підписав попередню мирову угоду з РСФРР, знехтував Варшавським договором і залишив армію УНР напризволяще. 21.08. вона відступила за Збруч, де була інтернована.

Ост. важливою уряд. акцією РНМ на власній тер. стало ухвалення 12.11. з-нів «Про тимч. Верх. управління та порядок з-нодавства в Укр. Нар. Республіці» та «Про Держ. Нар. Раду УНР». У них йшлося про розмежування повноважень між Директорією, РНМ та Держ. Нар. Радою (передпарламентом). 14.11. уряд УНР назавжди залишив Україну і знову

опинився у Тарнові. Було ухвалено рішення розпочати діяльність на еміграції. РНМ УНР на чолі з А. Лівицьким діяла до 24.03.1921, коли був створений уряд УНР в екзилі.

Дж.: Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920: Док. і мат. У 2-х т. К., 2006.
Літ.: Державний центр Української Народної Республіки в екзилі. Філадельфія-Вашингтон, 1993; *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. К., 2003; Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У 2-х кн. Кн. 2. К., 2011; Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1919. К., 2005; Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1920. К. 2008; Уряди України у XX ст.: Науково-документальне видання / НАН України. Ін-т історії та ін.; Н.П. Барановська, В.Ф. Верстюк, С.В. Кульчицький та ін. К.: Наук. думка, 2001. 607 с.

Олена Бойко

РАДА МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 – вищ. орган з-нодавчої і вик. влади. Вже у перш. установчому акті гетьмана П. Скоропадського «Грамоті до всього укр. народу» від 29.04.1918 зазначалося: «Управління Україною буде провадитися через посредство призначеного мною Кабінету Мін-рів і на ост. обґрунтуванні нижче долучених до цього з-нів про тимч. держ. устрій України».

Виходячи з виключного права гетьмана на повноту влади в державі, **Р. М.** конституювалася як інструмент управління Україною, на який покладався «напрямок і об’єднання праці окр. секцій по предметах як з-нодавства, так і вищ. держ. управління. Ухвалені нею з-нопроєкти набували чинності після затвердження їх гетьманом. Мін-рам також надавалося право коментувати з-ни та розробляти механізми їх реалізації.

Гол. уряду і за його поданням мін-рів затверджував гетьман. Йому ж належало право відставки кабінету. Уряд загалом і кожен з мін-рів були відповідальні перед гетьманом «за заг. хід держ. управління та за свою діяльність і розпорядження». За посадові злочини гол. та чл. уряду підлягали гром. і карній відповідальності.

З-нодавча роль мін-рів у держ. житті Гетьманату посилювалася особливостями функціонування уряду. В умовах відсутності представницької

гілки влади він поєднував з-нодавчі і вик. функції, фактично зосередивши всю повноту влади. У сфері творення з-нів це надавало явні преференції урядові, який не мав суттєвих противаг і стримувань. Держ. канцелярія була уряд. структурою, гетьманська адм-ція не мала повноважень щодо контролю з-нодавчого процесу, а відтак й відповідної аналітико-експертної служби, яка б обґрунтовувала підстави ветування уряд. з-нопроєктів главою держави.

Під час безпосередньої підготовки держ. перевороту 29.04.1918. П. Скоропадський встиг намітити лише кілька кандидатур до складу майбут. уряду. На посаду отамана (гол.) **Р. М.** був запропонований М. Сахно-Устимович – виходець з укр. старшинського роду, поміщик і конезаводчик, один з фундаторів Укр. нар. громади (УНГ). Він разом з П. Скоропадським підписав «З-ни про тимч. держ. устрій України» - невел. звід актів, який упродовж усього функціонування Гетьманату служив його фактичною конституцією. Однак його кандидатура була відхилена німецьким штабом Оберкомандо, який контролював формування нов. уряду.

Подальше формування уряду гетьман доручив М. Василенку, відомому вченому і гром. діячеві. Не дивлячись на обструкцію з боку укр. соц. партій, до кінця дня 02.05. кістяк кабінету було складено. Його перше засідання проходило під гол. П. Скоропадського. Тим. обов’язки гол. уряду виконував М. Василенко.

Гол. **Р. М.** був призначений Ф. Лизогуб, нащадок давнього козацько-старшинського роду, агроном за освітою, відомий земський діяч і меценат, колиш. чл. партії октябристів. До сер. травня формування кабінету мін-рів в осн. було завершено: мін-р освіти – М. Василенко, випускник Дерптського ун-ту, відомий історик права і публіцист, заст. мін-а освіти Тимч. уряду, чл. ЦК партії кадетів; юстиції – М. Чубинський, відомий учений в галузі кримінального права, проф. Харківського ун-ту, чл. партії кадетів; шляхів сполучень – Б. Бутенко, досвідчений інж.-залізничник, нач. Подільської залізниці, активний чл. УНГ; фін.в – А. Ржепецький, знаний фахівець у галузі кредиту і фін., кадет; торг. і пром. – С. Гутник, гол. Одеського біржового ком-

ту, кадет; прод. – Ю. Соколовський, учений агроном, зав. сільськогосп. відділом Полтавського губ. земства, кадет; здоров'я і опіки – В. Любинський, лікар–фармаколог, діяльний чл. УНГ; праці – Ю. Вагнер, відомий вчений–біолог, проф. Київського політехн. ін-ту, кадет; зем. справ - В. Колокольцов, учений агроном, харківський поміщик і авторитетний земський діяч, кадет; ісповідань – В. Зеньковський, проф. Київського ун-ту, відомий гром. діяч і релігієзнавець, прихильник автономії Укр. церкви, кадет; військ. мін-р – О. Рагоза, ген. від інфантерії, колиш. командувач армії; закорд. справ - Д. Дорошенко, нащадок гетьманського роду, відомий укр. діяч, колиш. комісар Галичини і Буковини; держ. контролер – Г. Афанасьєв – учений-історик, колиш. дир. київської контори Дербанку Росії, кадет; держ. секретарем був призначений М. Гіжицький, якого невдовзі замінив І. Кістяковський – відомий учений правник-цивіліст, популярний адвокат. Посаду мін-ра внутр. справ Ф. Лизогуб залишив за собою.

До перш. складу **Р. М.** увійшли фахівці у певних галузях ек-ки, науки, управління, переважно етніч. українці, чл. партії кадетів. Заг. такий уряд влаштовував П. Скоропадського, оск. відповідав його уявленням про держ.–політ. модель Гетьманату та першочергові завдання ліберальних соціально–ек. реформ, і насамперед, аграр. Адже програмні положення партії кадетів допускали наділення землею малозем. селян, в т. ч. й за рахунок відчуження приват. угідь шляхом викупу.

Р. М. формувалася без участі укр. соц. партій. Їх лідери, а згодом і з'їзди не визнали нову владу. Добре розуміючи справжню роль німецького командування у зміні держ. правління в Україні, вони періодично направляли депутації до нач. штабу Оберкомандо В. Гренера з вимогами зміни гетьманського уряду, відміни аграр. реформи, скликання Установчих зборів. Проте ген. посилався на схвалення особи гетьмана вищ. німецькою владою і вже майже заповнений кабінет мін-рів. Формування складу і перестановки у двох перш. урядах Укр. Держави (квітень-жовтень) велися за узгодженням, а фактично під контролем німецьких військових і дипломатів.

Р. М. за своєю структурою залишалася подібною до започ. ще УЦР функціональної схеми вищ. органів вик. влади. Були ліквідовані лише нац. (рос., польське, єврейське) і поштово-телеграфне мін-ва, а також засновані нові – охорони здоров'я та ісповідань. Мін-во освіти отримано у червні назву нар. освіти та мистецтв. У його складі було утворено Гол. управління мистецтв і нац. культури на чолі з відомим знавцем укр. старожитностей П. Дорошенком. У мін-ві суд. справ (з липня – юстиції) подібний статус мало Гол. управління місцями ув'язнення, яке очолив відомий укр. діяч, колиш. ген. суддя УНР А. В'язлов. Мін-во пошт і телеграфів УНР було перетворене в департамент МВС, яким кер. досвідчений інж.-електротехнік, виходець з полтавської дворянської родини В. Кулябко-Корецький. Він також мав ранг заст. мін-ра. Далеко за рамки ординарного департаменту МВС виходили й функції Держ. варти – охоронного відомства, дир. якого став П. Аккерман, колиш. прокурор Віленського окруж. суду.

Внутр. структура мін-в також зазнала певних змін у порівнянні з УНР. У них були утворені департаменти, які охоплювали осн. функціональні напрямки відомчої діяльності. Майже в усіх мін-вах були введені департаменти заг. справ, що позитивно відбилося на док-ванні відомчої діяльності.

Забезпечувала функціонування **Р. М.** Держ. канцелярія. До її складу входили держ. секретар та його заст., юрид. рада, департамент з-нодавчих справ з термінологічною комісією, архівом і біб-кою, відділ кодифікації з-нів, секретаріат уряду. Підрозділами Держ. канцелярії були також Укр. телеграфне агентство і департамент преси, який опікувався виданням уряд. органу «Держ. вістник». Держ. секретар був чл. кабінету мін-рів з правом дорадчого, а з питань, які вносила Держ. канцелярія, ухвального голосу.

Перш. держ. секретарем 02.05. був призначений М. Гіжицький, один з найактивніших діячів УНГ. Проте незабаром з'ясувалося, що він «цілком нездатний до постійної і буденної роботи». 16.05. гетьман змушений був замінити його І. Кістяковським, відомим правником, а після призначення того

мін-ром внутр. справ на поч. серпня держ. секретарем став С. Завадський, знаний рос. юрист, виходець з давнього укр.-польського роду. Секретарями **Р. М.** стали В. Дитятін та О. Татіщев. Засідання уряду відбувалися в гетьманському палаці, майже щоденно з 9 год. вечора і до півночі, а нерідко й пізніше.

Вже перші засідання уряду виявили непомірну перевантаженість порядку денного, наявність у ньому як питань загальнодерж. ваги, так і доволі дрібних. Тому вирішили створити Малу Раду Мін-рів (МРМ), статут якої був затверджений 18.05. До її складу кожне мін-во делегувало свого представника у ранзі заст. мін-ра чи дир. профільного департаменту. На цей уряд. орган покладався попередній розгляд тих з-нодавчих і адм. питань, які не вимагали взаємної письмової згоди мін-в і відомств. Гол. МРМ був споч. С. Завадський, а з кін. серпня – заст. мін-ра прод. справ М. Гаврилов.

Заг. упродовж п’яти міс. функціонування **Р. М.** з 20.05. по 20.10.1918, за підрахунками Д. Дорошенка, було обговорено і ухвалено близько 300 з-нів. П. Скоропадський називає більшу цифру – 400. Зрозуміло, що, поєднуючи у собі з-нодавчі і вик. функції, уряд змушений був приймати вел. кількість розпорядчих актів у формі з-нів, левову частку яких складали ухвали про виділення коштів чи кадрові призначення. І лише кілька десятків були класичними з-нопроєктами, покликаними регулювати правовідносини в найважливіших сферах життєдіяльності Гетьманату.

08.07. гетьман П. Скоропадський звернувся до гол. **Р. М.** Ф. Лизогуба з відручним (особистим) листом, у якому позитивно оцінив результати двоміс. роботи уряду. Водночас вказав на істотні недоліки в роботі трьох мін-в – внутр., зем. та прод. справ. Лист П. Скоропадського спонукав Ф. Лизогуба до відмови від суміщення посади мін-ра внутр. справ. Подав у відставку й мін-р прод. справ Ю. Соколовський. На його місце був призначений С. Гербель, херсонський поміщик, відомий рос. урядовець, за Гетьманату – представник гол. **Р. М.** при командуванні австро-угорських військ в Одесі. У серпні залишив посаду мін-р юстиції М. Чубинський. Його замінив заст. мін-ра,

сенатор О. Романов, діяч відверто пророс. орієнтації. Майже п'ять місю **Р. М.** працювала у відносно сталому складі.

Проте з поч. осені 1918 визріли об'єктивні і суб'єктивні підстави реорганізації кабінету мін-рів. По-перше, П. Скоропадський вже чітко усвідомлював, що гол. зобов'язання, взяті ним в інавгураційній грамоті – визначитися із скликання Укр. Сейму, провести зем. реформу в інтересах селян, твердо забезпечити права робітників – були досить далекі від втілення у життя. Відповідальність за ситуацію лягала на нинішній правий, в осн. кадетський уряд. По-друге, опозиційні нац.-дем. сили вже сконсолідувалися в Укр. нац. союзі (УНС). Зовнішньополіт. орієнтація на Центр. держави в умовах наближення їхньої поразки у війні ставала все більш безперспективною. Збіг цих обставин породив у сер. жовтня першу серйозну уряд. кризу.

В результаті складних переговорів з лідерами УНС В. Винниченком, А. Ніковським та Ф. Швецем за участю німецьких дипломатів П. Скоропадський погодився на кадрову укр-цію уряду. Ці наміри глави держави викликали гостру реакцію з боку правих сил, зокрема діячів ПРОТОФІС-у та Союзу зем. власників. Під їх впливом 17.10. група міністрів-кадетів виступила з «запискою десяти» - декларацією щодо майбут. України у зв'язку із зміною міжнар. ситуації та наступним скликанням світової мирної конф. Гол. положення грамоти зводилися до того, що Україна має «бачити своє благополуччя в благополуччі ін. рос. держав і зокрема Великоросії». П. Скоропадський відправив **Р. М.** у відставку.

24.10. був сформований др. уряд Ф. Лизогуба. З 15 мін-рів сім залишилися на своїх посадах: Ф. Лизогуб – прем'єр, Б. Бутенко – мін-р шляхів, С. Гербель – прод., Д. Дорошенко – закорд. справ, Ю. Любинський – охорони здоров'я, А. Ржепецький – фін., О. Рагоза – військ. справ. Кандидатурами від УНС стали мін-ри: А. В'язлов – юстиції, В. Леонтович – зем. справ, О. Лотоцький – ісповідань, М. Славинський – праці, П. Стебницький – освіти. Мін-ром торг. і пром. - С. Мерінг, протеже ПРОТОФІС-у, мін-ром внутр. справ – В. Рейнбот, який працював заст. мін-ра, держ. контролером – С. Петров,

колиш. контролер Румунського фронту. Держ. секретарем залишився сенатор С. Завадський. Такий склад нов. кабінету дав підстави П. Скоропадському оцінити його як буржуазний, але з сильним укр. забарвленням. Однак В. Винниченко відразу ж заявив, що УНС стає до уряду в опозицію, оск. вже виношував плани збройного повалення Гетьманату.

Діяльність **Р. М.** нов. складу тривала два тижні і велася в умовах завершальних актів І Світової війни, поразки Четверного Союзу, розпаду Австро-Угорщини, рев-ції в Німеччині та відречення від престолу Вільгельма ІІ. Проголошена відразу після капітуляції Німеччини Директорія УНР вже розпочала наступ військ на Київ. Представники Антанти демонстрували наміри відродження Росії і недовіру до України як сателіта Четверного союзу.

Намагаючись запобігти падінню УД, П. Скоропадський вдається до відставки уряду і 14.11. оголошує грамоту, в котрій заявляє, що Україні «першій належить виступити в справі утворення всерос. федерації, якої конечною метою буде відновлення вел. Росії». Вже наступ. дня було оголошено склад **Р. М.**: С. Гербель – гол. і мін-р зем. справ, Г. Афанасьєв – закорд. справ, ген. Б. Щуцькой – військ. справ, адмірал А. Покровський – морськ. справ, І. Кістяківський – внутр. справ, В. Науменко – освіти, Е. Ландсберг – шляхів, М. Воронович – ісповідань, А. Ржепецький – фін., С. Мерінг – торг. і пром., В. Любинський – охорони здоров’я і опіки, В. Косинський – праці, Г. Глінка – прод. справ, С. Петров – держ. контролер, С.Завадський – держ. секретар.

Була також оприлюднена коротка програма дій нов. уряду. Вона налічувала лише кілька пунктів. Першим задекларовано праці з відновлення єдиної Росії на федер. осн. «з задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державності і нац. самобутності». Далі, як і в попередніх грамотах гетьмана та заявах уряду, йшлося про негайне оголошення з-ну про Держ. Сейм, проведення зем. реформи, поліпшення умов праці тощо.

Ост. уряд УД працював в умовах надзвич. стану. Порядок денний його засідань насичений питаннями військ.-політ. та фін. х-ру. Ухвалювалися рішення щодо протидії оголошеному Директорією повстанню проти гетьманської влади, про призов офіцерів та унтер-офіцерів на військ. службу, формування добр. дружин, скорочення прод. пайків тощо. Приймалися постанови про багатомлн. видатки на потреби «оборони краю», «охорони гром. порядку», а в цілком таємному режимі про фін. білих армій – Півд., Півн., Добр.

Німецькі війська виїздили на батьківщину, Антанта свого десанту до Києва так і не відрядила, а успішні дії військ Директорії завершилися оволодінням столицею. 14.12.1918 гетьман зрікся посади. Того ж дня уряд С. Гербеля ухвалив свою ост. постанову про складання повноважень і передачу влади Директорії.

Отже, до складу трьох урядів УД на посади мін-рів було призначено 36 осіб. Їхня подальша доля склалася по-різному. Третина пішла на військ. і цив. службу ЗСПР, кілька – стали урядовцями УНР. М. Василенко залишився в УСРР і зазнав політ. гонінь, чотири (М. Воронович, М. Сахно-Устимович, О. Рагоза, В. Науменко) поплатилися життям за посади в гетьманському уряді, про двох відомостей немає. Проте доля майже всіх живих позначена одним спільним емігрантським знаменником. Прихильники відродження Росії осіли в осн. в Югославії і Франції, а проукр.і діячі здебільшого у Чехословаччині і Польщі. Але ходіння у гетьманську владу і тим, й ін. ставилося на карб як рос., так й укр. емігрантським середовищем.

Результати діяльності **Р. М.** у конкретних сферах держ. буд-а помітно різняться. Здобутки в освіті і культурі виявилися найбільш вагомими. Вони стали результатом поміркованої уряд. політики укр-ції, використання напрацювань УНР, вагомих бюджетних видатків, подвижницької праці численної когорти укр. освіт. діячів.

Доволі успішною була й діяльність мін-ва фін.: утвердження власної грош. одиниці, створення банк. системи, мережі фіскальних установ,

збалансованого бюджету, задіяння монопольних регуляторів, досягнення валютного паритету в зовн. товарообмінних операціях.

Гол. завданням мін-ва прод. справ було забезпечення виконання умов Брестських угод з експорту до Німеччини і Австро-Угорщини прод-ва та сировини, а також забезпечення внутр. споживчого ринку. Точних підсумкових даних про кількість вивезених з України, як й імпортованих товарів, не існує. Німецькі джерела констатують, що план експорту з України був виконаний лише на 20 %. Суч. вітчизняні дослідники оцінюють кількість вивезеного хліба приблизно в одну третину від обсягів, заготовлених установами Держ. хлібного бюро, тобто 25 млн. пуд., при зобов'язанні 60 млн. пуд.

Мін-во зем. справ підготувало осн. з-нодавчу базу планованої П. Скоропадським ліберальної зем. реформи, однак вона була приречені на функціональну недієздатність. Адже у розпорядженні Держ. зем. банку не було достатнього фонду зем. власності для продажу селянам, а ринкові ек. стимулятори не були вироблені. Урядові не вистачило політ. волі застосування імперативних механізмів викупу поміщицьких земель.

У діяльності мін-ва торг. і пром. домінували завдання товарообміну з Центр. державами, насамперед його мат.-сировинного сектора, тобто проблеми зовн. торгівлі. Вагомого впливу на розвиток пром-сті воно не мало, оск. денац. підприємства належали іноземн. власникам, які в умовах нестійкої політ. ситуації не бажали інвестувати в їх відновлення.

Впроваджувана мін-вом юстиції суд. реформа фактично стала реставрацією колиш. імп. системи судочинства. Надто широке застосування дорев. з-нодавства, діяльність німецьких і австрійських військ.-польових судів об'єктивно підривали засади формування Гетьманату не тільки як правової, але й нац. держави.

Мін-во внутр. справ, яке конструювалося за взірцями царських установ правопорядку, стало гол. урядовим правоохоронним органом, поєднуючи традиційне забезпечення гром. порядку з репресивно-каральними функціями

проти сел. виступів, страйкових і протестних рухів. Визначені статутом страхові, протипожежні, біженецькі справи займали другорядне місце в діяльності МВС.

Мін-во закорд. справ змушене було проводити одновекторну зовнішньополіт. орієнтацію, обумовлену угодами з державами Четверного Союзу. Їхня поразка у Світовій війні зробила геополітичне становище Гетьманату надзвичайно вразливим. Намагаючись врятувати державність, П. Скоропадський переорієнтувався на Антанту, під тиском якої проголосив федерацію з небільш. Росією. Готові до повстання лідери УНС отримали додатковий аргумент для повалення гетьманського правління.

Діяльність **Р. М.** значною мірою була детермінована таким важливим чинником, як присутність в Україні потужної іноземн. мілітарної сили. Саме Німеччина і Австро-Угорщина, в особі її військ. та дип. представників, суттєво впливали на напрями внутр. і зовн. політики, союзники виступала збройним захисником гетьманського режиму. Втрата цієї опори визначила долю Укр. Держави.

Дж.: Винниченко В. Відродження нації. Ч.ІІІ. Київ-Відень, 1920; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917- грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995; Уряди України у ХХ ст. Науково-док. видання. Київ, 2001; *Чикаленко Є.* Щоденник. Т. 2. Київ, 2002; Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сб. док. Москва, 2014; Українська Держава (квітень грудень 1918 року). Док. і мат.: у 2-х т. Київ, 2015.
Літ.: Гай-Нижник П. Фінансова політика Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня -14 грудня 1918 р.). Київ, 2004; *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. Т. ІІ. Київ, 2002; *Корновенко С.* В.Г. Колокольцев і аграрна реформа П. Скоропадського // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контроверсії. Київ, 2008; *Машевськи О.* Політика уряду гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень — грудень 1918 р.): Дис. … к. і. н. Київ, 1997; *Пиріг Р.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016; *Притуляк П.* Брестський мирний договір: від підписання до виконання (1917-1918 рр.). Київ, 2004. Уряди України у ХХ ст.: Науково-документальне видання / НАН України. Ін-т історії та ін. Н.П. Барановська, В.Ф. Верстюк, С.В. Кульчицький та ін. К.: Наук. думка, 2001. 607 с.

Руслан Пиріг

РЕВОЛЮЦІЯ ˆвід лат. *revolutio* — обертання, перетворення ‘ — радикальна зміна всієї самостійної органічної або неорганічної системи.

Такими системами можуть бути сусп-во, людина, наук. знання, інформація тощо. Прикладами є рев-ції у розвитку сусп-ва (неолітична **Р.**, демографічна **Р.**, пром. рев-ції, соціальна **Р.**, сексуальна **Р.**, політ. **Р.**), в науці (наук. **Р.**, наук.-техн. **Р.**, інформ. рев-ції). Однак у політ. практиці «рев-ціями» іноді називають події сусп.-політ. життя, які не відповідають сутнісним рисам рев-ції, серед яких, наприклад, держ. (династичні) перевороти («Славна рев-ція» 1688, жовтневий переворот 25.10.1917 в Росії, соц. рев-ція в Болгарії 09.09.1944 і т.д.); політика модернізації Ірану за часів правління шаха Мохаммеда Реза Пехлеві («біла рев-ція»); кампанія Мао Цзедуна, спрямована на ліквідацію конкурентів в структурах КПК у 1966-1976. («Вел. пролетерська культ. рев-ція»). Як концептуальний антонім поняттю **Р.**, використовується поняття «рев-ція», а безпосереднім антонімом є «контррев-ція». Дослідження етимології слова «рев-ція» філософами та політологами свідчать про його неоднозначність і навіть парадоксальність. Воно складається з префікса «ре-», який означає повернення, перероблення наново, та кореня «вол» від лат. «volvo» – «кручу», «повертаю». Разом виходить певна надмірність, адже корінь «volv-o» повторює і відтворює те, що вже виразив префікс: циклічний рух – це рух, який постійно повертає назад. Отже, водночас маємо і повернення (назад), і обертання (по колу). «Рев-ція» одночасно зворотна і незворотна, є дією іст. сили та людським звершенням, поверненням до минулого та відкриттям майбут. Непростою була еволюція розуміння суті і змісту цього парадоксального терміну. Існує версія, що лат. слово «revolutio» вперше з’являється в ранньохристиянській літ-рі. Поч. з епохи античності і до кін. XVIII ст. зміст поняття «рев-ція» зазнав кількаразової трансформації. Для греко-римського історика Полібія (II-I ст. до н. е.) слово «рев-ція» означало «пере-встановлення речей у належному порядку: отже, тиранія – це відхилення, яке мала виправити рев-ція, щоб відновити правильне і належним чином упорядковане сусп-во». У XIV ст. термін «рев-ція» вже вживається у політ. сенсі для позначення гром. безладу та зміни влади в Італії, де такі зміни були звичайними подіями у житті міст-держав. Так, перше з відомих вживань

слова «рев-ція» (італ. «rivoluzioni») в політ. значенні належить флорентійському хроністу, історику, банкіру, дипломату Дж. Віллані; «… che in cosi piccolo tempo la citta nostra ebbe tante novita e varia rivoluzioni (за такий короткий час в нашому місті сталося багато нових подій та різноманітних потрясінь)». Приблизно в той же час і саме в зв'язку з італ. політикою це слово з'являється у французькій мові як «revolucion» або «revolution». Проте, серед дослідників вживання поняття «рев-ція» стало розповсюдженим після появи праці М. Коперника «De revolutionibus orbium coelestium» («Про обертання небесних сфер», 1543). Це поняття мало кілька значень – обертання, поворот, переворот. На той час слово «рев-ція» найширше використовували як астрономічний термін, що означав обертання небесних тіл по колу або, коли ж його зрідка вживали в соціальному значенні, воно х-ризувало руйнівні політ. зміни, що супроводжувались потрясіннями й безладдям. Лише напр. XVII – у XVIII ст., слово «рев-ція» набуло того ж самого змісту, що й у творах Полібія: повернення, відновлення, реставрація узурпованих прав та свобод. У такому сенсі його вживали упродовж тривалого періоду, включно з часами англійських рев-цій та Просвітництва. Особливо чітко в цьому розумінні термін утвердився після Славної рев-ції в Англії 1688-1689.

Кардинальні зміни до змісту терміну вносить Французька рев-ція: тепер йому надають звичного значення «установлення цілковито нової орг-ції сусп-ва». Замість виправдовувати свої дії поверненням до «справедливого минулого», французькі рев-нери спробували дискредитувати увесь стародавній порядок. Такі ознаки рев-ції, як започаткування нового, французькі рев-нери доповнили елементами пришвидшення та неподоланності, невідворотності змін. Невід'ємною рисою рев-цій з часу дуже кривавої Французької рев-ції XVIII ст. стали вважати також насильство, яке К. Маркс назвав «повитухою будь-якого старого сусп-ва, коли воно вагітне новим». Серед найбільш ґрунтовних критиків французької рев-ції, а водночас і самої ідеї «вел.», «соціальних», «ідеологічних», «класових» рев-цій – англійський політ. діяч та мислитель Е. Берк; серед найбільш палких

захисників «рев-ного перетворення світу» – представники багатоманітних течій рев. соц-зму та ком-зму XIX – перш. пол. XX ст., насамперед, марксисти. Для К. Маркса, Ф. Енгельса та їхніх ортодоксальних послідовників **Р.** – це єдиний механізм переходу від одного способу виробництва до ін., а також зміни усього сусп. ладу; це «локомотив історії», «знаряддя прогресу»; вона необхідна і неминуча. **Р.** – це гостра класова б-ба за оволодіння держ. владою із застосуванням насильства. Як виняток, визнавалась можливість мирної соц. рев-ції – переходу влади в руки роб. класу без кровопролиття, але спорадичні згадки про неї переважувались чіткими формулюваннями про неминучість насильства у «Маніфесті ком. партії» та ін. програмних творах марксизму. Рос. більш-ки, не піддаючи сумніву сказане основоположниками марксизму, йшли далі. У своїх іст. працях та публіцистиці вони «канонізували» найрадикальніші з рев. рухів, доводили неприпустимість морального осуду гром. війни та ін. форм насильства.

Впродовж 1920-30-х на Заході, зокрема у США, з'явилася низка соціологічних робіт, у яких рев-ції розглядалися з позицій біхевіоризму, структуралізму, природної історії та ін. немарксистських теорій. Серед найвідоміших теоретиків революції П. Сорокін, Дж. Девіс, С. Гантінгтон, Ч. Тіллі, Т. Скокпол. Необхідним для аналізу найрізноманітніших типів рев-цій є феноменологічний підхід Г. Арендт.

Р. – це насамперед дискретна політ. подія, яка має чітко визначені хронологічні рамки. Її деструктивна стадія – злам ст. порядку – уже свідчить про наявність факту рев-ції. Успіх **Р.** має багато складників і в повному обсязі майже не зустрічається. Неуспішні рев-ції – також рев-ції.

Р. – це термін, який вживався в різні часи і в різних країнах для х-ки дуже різних за своїм змістом і наслідками подій. Свого часу, він утвердився в полит. житті та використовувався в значенні «реставрація», відновлення політ. режиму. Після Англійської рев-ції XVII ст. зміст поняття «рев-ція» починає охоплювати усю сукупність змін і зближується з раніше протилежними поняттями «заколоту», «бунту», «повстання», відрізняючись від них глибиною

перетворень, тому цей період вважають переламним в еволюції поняття. XVIII ст. привносить в розуміння поняття «рев-ція» нові трансформації. Поняття «рев-ція» поступово перетворюється на ідеологічну цінність та починає означати одиничну іст. подію, зі знач. онтологічними і епістемологічними наслідками. Новацією XVIII ст. стало ущільнення терміну «рев-ція», коли він із політ. площини вживання переходить у соціальну, набуває соціального контексту. Рев-ції в Європі XIX ст. позначаються все більш. участю робітників, що призводить до появи у XX ст. нов. концепції рев-ції – «пролетарської». Кін. XX ст. привніс нові тлумачення рев-ції, звернувши увагу на культ. контекст рев-цій та культ. гегемонію країн, де рев-ції мали місце.

Літ: Кейнован М. Революції теорії / Маргарет Кейнован // Енциклопедія політичної думки. Київ: Дух і літера, 2000.*;* Козелек Р. Історичні критерії поняття революції / Райнгарт Козелек // Ї. 2004. № 34*; Магун А.* Подія революції. Досвід та поняття революції / Артємій Магун // Ї. 2004. № 34*; Маркс К.* Манифест Коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 4.*;* Революції // Енциклопедія історії України. Т. 9. К., 2012.; *Рябчук М.* До питання про революційність змін // Критика. 2004. № 12*; Ackerman Bruce.* We the People. 1. Foundations/ Bruce Ackerman. Cambridge (Ma); London (England): The Belknap Press of the HarvardUniversity Press, 1995; *Arendt Hanna.* On Revolution / Hanna Arendt. New York: Penguin books, 1990*; Skocpol T.* States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China. Cambridge; N.Y.: Cambridge University Press, 1979*;* The International Encyclopedia of Revolution and Protest: 1500 to the Present, vol. 1–8. Malden, Massachusetts, 2009*; Motyl Alexander J.* Revolutions, Nations, Empires: conceptual limits and theoretical possibilities / Alexander J. Motyl. – New York: Columbia University Press, 1999.

Дмитро Гринь

СЕЛЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ (ССП) – укр. політ. партія соц. спрямування (1919).

ССП утворилася на поч. літа 1919 внаслідок чергового розколу Укр. партії соц.-революціонерів (УПСР). Частина чл. партії, які знаходилися у м. Кам’янець-Подільський (місце перебування Директорії УНР, червень-листопад 1919), створили т. зв. «праву групу», що не поділяла радикальної соц. політики офіц. правлячої УПСР. Вони виступили з критикою держ. курсу на закріплення «труд. принципу» орг-ції влади, відстоюючи принцип

парламентаризму, а також методів проведення зем. реформи, виступаючи за грош. відшкодування за конфіскацію лишків землі більше 15 дес. Не дійшовши згоди всередині партії, праві проголосили про створення окр. партії – Сел. соц. партії.

Погляди **ССП** були бл. до позиції блоку т. зв. «правої опозиції», до складу якого входили Укр. партія соц.-федералістів, Укр. партія самостійників-соціалістів, Укр. нар.-республіканська партія та галицький політ. провід. **ССП** брала активну участь у спільних заходах. Зокрема, підтримувала чл. комісій Труд. Конгресу щодо їхнього прагнення відновити діяльність як держ. структур. У сер. липня 1919 **ССП** стала чл. Укр. Нац. Держ. Союзу (УНДС), який об'єднав опозиційні Директорії УНР сили.

Протягом літа-осені 1919 лідери **ССП** виступали з критикою політики уряду Б. Мартоса. На Держ. нараді 25.10.1919 у м. Кам'янець-Подільський від **ССП** виступив Чайківський, який піддав критиці політику уряду та наполягав на необхідності притягнення до уряд. роботи «всіх слоїв парт. відтінків укр. гром-ва». Після еміграції уряд. структур УНР у листопаді 1919 партія припиняє своє існування.

Заг. **ССП** проіснувала кілька місяців (з червня по листопад 1919) і не відіграла суттєвої ролі в поточних політ. подіях, вона не перейшла стадію розвитку «політ. клубу» і скоріш за все її чисельність обмежувалася тільки кількома десятками прибічників і сягала лише м. Кам'янець-Подільський та його пов.

Програмних док. партії не виявлено. Поточна діяльність партії висвітлювалася на шпальтах газет «Труд. Громада» (м. Кам'янець-Подільський), «Труд. шлях» (м. Кам'янець-Подільський), «Україна» (м. Кам'янець-Подільський).

Літ.: *Любовець О.М.* Українські партії революційної доби 1917-1920 років: нариси історії та програмні документи. К., 2012.

Олена Любовець

ТАГАНРОЗЬКА НАРАДА, 1918 - відбулася 19-20.04.1918 в м. Таганрозі (суч. Ростовська обл., РФ) і була пов'язана з підписанням Совєтською Росією Брестського миру, за яким російські більшовики визнали незалежність УНР, наступом німецько-австрійських військ, відступом совєтського керівництва з Києва через Полтаву - Катеринослав до Таганрога, де повстало питання орг-ції комуністів в Україні в умовах австро-німецької окупації. У нараді взяли участь члени ком. фракції ЦВК Рад. України*, Нар. секретаріату,* окремі представники лівих українських діячів, які порвали зі своїми партіями, усього 71 особа. У справі об'єднання більш. орг-цій України в єдину партію і тактику боротьби на нараді зіткнулися три протилежні концепції. Представники лівого крила (Г. П'ятаков, А. Бубнов, С. Косіор, І. Крейсберг, В. Затонський та ін.) виступали за негайне повстання. Е. Квірінг та Я. Яковлев (Епштейн), В. Аверін та ін. озвучили позицію «правих», які вважали, що Центр. Рада прийшла «всерйоз і надовго», а отже більш-кам треба зосередити увагу на відбудові парт. мережі і тих можливостях, які дає робота в легальному секторі: профспілках, кооп., лікарняні каси та ін. орг-ціях. Збройне протистояння з німецько-австрійськими військами вони вважали абсолютною авантюрою. Очолювані М. Скрипником «центристи» виступали за визнання Брестського договору відносно Росії, пропонуючи провадити б-бу проти УЦР та німецько –австрійських військ, не вступаючи у відкрите протистояння. Проект М. Скрипника передбачав утворення самостійної КПУ, «зв'язаної з РКП через міжнародну комісію (ІІІ Інтернаціонал)».

Пропозиція Е. Квірінга заг. відповідала ідеї збереження єдності РКП(б), враховувала негативне ставлення ЦК РКП(б) до окремого всеукр. партоб'єднання Однак, виходячи з поточної політ. ситуації, пов'язаної з укладенням РСФСР Брестського мирного договору (03.03.1918), створення парт. орг-ції більш-ків України на таких принципах могло стати прецедентом для звинувачення у втручанні у внутрішні справи України і порушення умов Брестському договору. Саме цими міркуваннями, очевидно, й кер. більшість

учасників наради, відхиляючи пропозиції Е. Квірінга та підтримуючи проект Скрипника.

Нарада ухвалила постанову про об'єднання всіх більш. орг-цій України в Ком. партію (більш-ків) України, формально незалежну від РКП(б), а також рішення про тактику б-би за владу в умовах австро-німецької окупації. Було обрано Орг. бюро для підготовки і скликання І з'їзду більш. орг-цій України у складі М. Скрипника (секретар), А. Бубнова, Я. Гамарника, В. Затонського, С. Косіора, І. Крейсберга, Г. Пятакова.

Визнавши формально факт існування суверенної й незалежної Укр. держави, більш. уряд РСФРР, ЦК РКП(б) не збиралися випускати Україну зі сфери своїх геополіт. та ек. інтересів. В ході підготовки українського установчого з'їзду в Москві відбулося кілька нарад з участю Леніна, на яких обговорювалися українські справи, ЦК було ухвалено постанови, які вібхилили пропозицію Скрипника про створення незалежної Компартії України.

05-12.07.1918 у Москві відбувся І з'їзд більш-ків України, на якому була створена КП(б)У, зв'язана з РКП(б) не тільки ідейно, а й орг., вона по суті, становила собою підпільний філіал РКП(б) в Україні. Вищі органи партії більш-ків України діяли під безпосереднім кер-вом ЦК РКП(б). Створення подібної політ. орг-ції на тер. ін. держави було порушенням не тільки умов Брестського миру, а й взагалі будь-яких норм міжнар. права, оск. це було прямим втручанням у справи ін. держави.

Літ.: Історія Української РСР.Т. 5. К., 1977; Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977; Нариси історії Української революції 1917-1921 років. Кн. 2. К., 2012; *Пиріг Р. Я.* Комуністична партія України радянської доби. Енциклопедія історії України. Т.4. Київ, 2007; *Солдатенко В.Ф.* Україна в революційну добу: рік 1918. К., 2010.

Олексій Лупандін.

«ТИМЧАСОВА ІНСТРУКЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРІАТОВІ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ НА УКРАЇНІ» ухвалена Тимч. урядом Росії 04.08.1917, підписана прем'єр-мін. О. Керенським та мін-ром юстиції О. Зарудним, після відхилення представленого Укр. Центр. Радою «Статуту

вищ. управління України». Складалася з 9 пунктів й визначала характер, юрисдикцію та повноваження Ген. Секретаріату.

«Інструкція» визнала ГС вищ. вик. органом Тимч. уряду в Україні до вирішення справи автономії України Всерос. Установчими зборами, але жорстко обмежила його повноваження і територіально, і відомчо. Вони поширювалися лише на п'ять губерній – Київську, Волинську, Подільську, Полтавську та Чернігівську (за виключенням Мглинського, Суражського, Стародубського та Новозибківського пов.). Можливість поширення тер. меж обумовлювалося відповідними рішеннями, створених у майбут. на осн. постанови Тимч. уряду, земських ін-цій.

Склад ГС встановлювався з семи ген. секретарів – у справах внутр., фін., зем., освіт., торгу і пром., праці, міжнац., а також ген. писаря й ген. контролера. Не менше чотирьох з перелічених посад мали посісти представники нац. меншин, що проживали в Україні. При ген. секретарі з міжнац. справ встановлювалися три посади тов. (заст.), «щоб всі чотири найбільш численні нац-сті України мали кожна свого представника в особі секретаря або одного з його тов.».

Розроблені ГС проекти щодо внутр. життя України та кандидатури на уряд. посади мали подаватися на затвердження уряду із можливим попереднім їх обговоренням УЦР. Визначення порядку здійснення управління уряду через ген. секретарства у майбут. мало бути прописано додатковими уряд. актами. Місц. органи влади в усіх зазначених справах зверталися до ГС, який передавав ост. урядові розпорядження і накази. Для зносин з вищ. держ. установами і окр. гром. відомствами впроваджувалася посада «комісара України в Петрограді». Окр. пунктом обумовлювалося, що в особливих випадках органи Тимч. уряду звертаються до місц. влади безпосередньо, сповіщаючи про свої накази ГС.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і метірали. У 2-х т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. К.: Наукова думка, 1996.
Літ.: Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992; . Нариси історії української революції 1917–

1921 років Авт. кол.: О.Д. Бойко, В.Ф. Верстюк (керівн.) та ін. В 2-х кн. Кн. 1. К. 2011; *Юрченко О.* Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. Мюнхен, 1971

Олександра Кудлай

ТОВАРИСТВО ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ ПІВДНЯ РОСІЇ, ЩО ПОСТРАЖДАЛО ВІД ВОЄННИХ ДІЙ (Общество помощи населению Юга России, пострадавшему от военных действий) - відоме також під скороченою назвою «Юг». Одна з небагатьох легальних укр. гром. орг-цій часів І Світової війни.

Восени 1914 до Києва прибула перша група депортованих галичан, в осн. священики греко-католицького обряду та інтелігенція, яких висилали до Сибіру та Сер. Азії. Укр. громадськість поч. опікуватися ними. Навколо справ допомоги склався гурток активісток – Л. Старицька-Черняхівська, Л. Шульгина, Л. Яновська, М. Іщунівна, З. Мірна та ін. Протягом весни-літа 1915 потік біженців і виселенців значно збільшився, зросли й масштаби допомоги та коло задіяних у ній укр. діячів. Постала нагальна потреба легалізувати їхню діяльність, створити укр. ком-т допомоги постраждалим.

Поразки 1915 змусили царський уряд переглянути своє ставлення до гром. орг-цій, в т. ч. й укр. Він погодився на надання допомоги армії такими орг-ціями як Воєнно-пром. ком-т, Союз міст, Земський союз (Союз земств і міст, Земгор), які тоді виникли. Після довгих клопотань з дозволу влади у травні 1915 у Києві було створено Тов-во допомоги населенню Півд. Росії, що постраждало від воєнних дій. Його гол. став дир. Київської філії держ. банку В. Ігнатович, заст. Д. Дорошенко, секретарем М. Іщунівна (Ішуміна), у помешканні якої містилася канцелярія **Т.** Метою його діяльності офіц. вважалася допомога біженцям-українцям, передусім арештованим і висланим галичанам, заручникам, дітям, які втратили батьків, і взагалі всім жертвам рос. окупації Галичини. У різних установах **Т.** працювали тисячі представників укр. інтелігенції, студ. молодь. Діяльність **Т.** посилила укр. вплив у гром. житті, дозволила отримувати через Земгор мат. субсидії на допомогу

галичанам. За свідченням Л. Старицької-Черняхівської, допомогу **Т.** в тій чи ін. формі отримали до 40 тис. депортованих галичан.

Крім безпосередньої мат. та моральної підтримки виселенцям і біженцям **Т.** провадило знач. культ.-освіт. роботу. У Галичині було орг-вано сотні дитячих притулків, які водночас були укр. школами з укр. вчителями, укр. мовою викладу і підручниками. Десятки таких притулків були відкриті в околицях Києва для дітей біженців, фактично вони стали перш. укр. нар. школами у Рос. імперії.

Дж.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.). К., 2007.
Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. І: Доба Центральної Ради. К, 2002; *Стрілець В.В.*Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік). К., 2002.

Олена Бойко

ТРИКУТНИК СМЕРТІ – іст. термін, яким х-ризують ситуацію укр. нац. сил у 1919, коли армії УНР та УГА опинилася в оточенні більш., білогвардійських та польських військ.

Після відступу з Києва Дієва армія УНР і УГА у листопаді-грудні 1919 були затиснуті ворожими військами у т. зв. «трикутник смерті» (Любар – Миропіль – Чортория): з півн. і сх. – Червоною армією, з півд. – Добр. армією, з зах. – Польською армією. Крім воєнних невдач, нестачі прод. та фуражу, кожного п’ятого вояка скосила пошесть тифу. Відсутність зимового обмундирування, загроза повного знищення армії змусила керівництво УГА 06.11.1919 в Зятківцях підписати попередній сепаратний договір з Добр. армією. Від УГА док. підписали майор Ген. штабу А. Ерле, майор О. Лисняк та сотник О. Левицький. Згідно з договором УГА в повному складі з усім майном переходила в розпорядження головнокомандувача ЗСПР ген.-лейт. А. Денікіна. Підписану угоду вороже зустріли наддніпрянці і звинуватили галичан у зраді ідей соборності. Командувача УГА М. Тарнавського та нач. штабу А. Шаманека судили і звільнили з займаних посад. У ніч на 16.11.1919 Є. Петрушевич виїхав з Кам’янця-Подільського й через Румунію та Чехословаччину дістався до Відня. 19.11. в Одесі підписаний договір УГА і

Добрармії: Галицька армія переходила на бік ЗСПР, але не могла бути використана проти армії УНР.

Частини Дієвої армії УНР, які залишилися без підтримки УГА, мусили відступити на Волинь, ближче до польського фронту. Напр. листопада під контролем армії УНР залишалася невелика тер. в р-ні м. Любар. У таких умовах продовжувати б-бу регулярними військ. силами було неможливо. 02.12. в Новій Чорториї на нараді С. Петлюри з чл. уряду та представниками вищ. командування армії УНР було вирішено перейти до парт. форми б-би. Тоді ж Стріл. Рада ухвалила рішення про роззброєння та саморозпуск Корпусу Січ. Стрільців. 05.12. у Новій Чорториї, у своєму ост. наказі по війську, Гол. Отаман оголосив про призначення отамана М. Омеляновича-Павленка командувачем Дієвої армії, віднині – парт. Лідери Директорії УНР (А. Макаренко, Ф. Швець та ін.) емігрували за кордон. Уночі 05-06.12.1919 зі своїм штабом до Варшави виїхав і С. Петлюра.

Дієву армію розпустили, проте з добр-ців, що залишились було сформовано дивізії, що 06.12.1919 прорвали фронт денікінських військ і вирушили у рейд по ворожому запіллі, т. зв. «перший Зимовий похід», який тривав до 06.05.1920 і закінчився об'єднанням з регулярними укр. військами та Польською Армією (що стала союзником українців у б-бі з Червоною армією).

Літ.: Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння. К., 2006; *Тимченко Р.В.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). К., 2013; *Удовиченко О.І.* Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил, 1917–1921. К., 1995.

Роман Тимченко

ТРИШИНСЬКИЙ ЦВИНТАР – місце поховань учасників Укр. рев-ції 1917-1921 у м. Брест (Білорусь).

Після завершення Укр. рев-ції 1917-1921 у Бересті сформувалась доволі потужна укр. громада. Серед її чл. були діячі Укр. рев-ції, зокрема колиш.

вояки Армії УНР. З часом на найдавнішому берестейському кладовищі, Тришинському, з'являлись могили захисників України.

На **Т. к.** є могили підполк. Армії УНР О. Базилевича; кавалера Хреста Симона Петлюри К. Шмалія, сотника 1-ї Запорізької дивізії Армії УНР М. Вьюна.

Зберігається бл. 10 неідентифікованих могил з українськими козацькими хрестами. На **Т. к.** є цілий ряд поховань діячів укр. громади Берестя 1920–1940-х, які потенційно могли бути учасниками Укр. рев-ції.

За деякими даними на **Т. к.** похований П. Патон – у 1918 за гетьманської влади староста Поліської округи. Проте, його могилу віднайти не вдалось.

З 1969 кладовище закрите для поховань, 2016 отримало статус «іст.-культ. цінності».

Літ.: Скальський В. Український некрополь: могили уенерівців у Бересті // Likбез. Історичний фронт. [Режим доступу]: http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-ukrayinskij-nekropol-mogili-uenerivtsiv-u-beresti.html

Віталій Скальський

УГОРСЬКА МІСІЯ ТЕОФІЛЯ ОКУНЕВСЬКОГО – внаслідок рев. подій в Угорщині 16.11.1918 проголошено республіку (президент М. Карої), влада якої сподівалася на збереження всіх тер. колиш. королівства, включно з Закарпаттям (охоплювало 4 комітати: Унґ з центром в Унґварі (суч. м. Ужгород), Береґ з центром у Береґсасі (суч. Берегове), Угоча з центром у Севлюші (сучю Виноградів), Мармарош з центром у Хусті, пізніше у Сигіті (суч. Румунія). Створені у листопаді–грудні 1918 Нар. Ради Старої Любовні, Сваляви, Сигіта, Ясіня відстоювали позицію об'єднання Закарпаття з укр. державою. 10.12.1918 у Будапешті відбувся т. зв. Руський крайовий з'їзд (200 осіб), де обговорювалося питання статусу чотирьох комітатів; єдиної позиції виробити не вдалося. Тим часом угорський парламент 21.12. ухвалив закон № 10/1918 «Про автономію русинського народу, що живе в Угорщині» (один із авторів – уповноважений в уряді М. Карої з питань українців Угорщини О. Сабо) та 25.12. розпочав його впровадження, створивши

автономну Руську Країну (грудень1918–травень1919) у складі чотирьох комітатів. Йшлося про автономію у справах внутр. адм-ції, суд., мови, школи, культури та віри. Уряд проголошеної 13.11.1918 ЗУНР мав намір відстояти приєднання укр. етніч. тер., включно з Закарпаттям. 03.01.1919 у Станіславові (суч. м. Івано-Франківськ) за участі провідників укр. населення Закарпаття відбулося засідання УНРади ЗУНР де схвалено акт об'єднання ЗУНР та УНР. Для підтримки військ. змагань українців Закарпаття ДС ЗУНР на поч. січня надіслав дві воєнні експедиції. Перша зайняла 07.01.1919 Ясіня (09.11.1918 Нар. Рада в Ясіні проголосила Гуцульську Республіку як частину ЗУНР, президент С. Клочурак), 17.01. – Сигіт, але змушена була відступити. Друга зайняла Мукачеве, але також перед угорською військ. перевагою відступила. ДС ЗУНР на нарадах 12.01. та 17.01.1919 обговорював ситуацію, що склалася. 17.01. вирішено послати в Угорщину з дип. місією чл. УНРади Т. Окуневського з завданням: «Коли неможливе прилучення Угорської Руси до України, то хоть добути права для аутохтонних Угрорусів». 24.01. він виїхав до Будапешта. У розмові з гол. військ. місії країн Антанти у Будапешті французьким підполк. Ф. Віксом (з 26.11.1918), який наголосив на ймовірному вирішенні питання на користь українців за двох умов - наявності знач. військ. ресурсів та міжнар. підтримки, - Т. Окуневський визнав нереальність силового захоплення тер. Закарпаття. Реальнішою ідеєю, котра підтримувалася у всіх уряд. колах Угорщини, було здобуття якнайширшої автономії для «угорської Русі». У розмові Т. Окуневського з мін-ром у справах Руської Країни О. Сабо (29.12.–21.03.1919) ост. запевнив у намірах угорської влади врахувати релігійні уподобання українців. Цю ж тезу озвучував чиновник Мін-ва релігії та освіти Г. Стрипський, відповідальний за політику в сфері культури автономії: видання уряд. преси укр. мовою та підручників. Зокрема, висловив прохання надіслати до автономії шк. підручники, юрид. словник К. Левицького («Німецько-укр. правничий словник», 1893) та словник Є. Желехівського («Малорусько-німецький словар», 1882-1886).

У представленому на лютневій нараді 1919 звіті Т. Окуневський інформував про результати зустрічей з представниками парламентських та уряд. кіл Угорщини, гром. настрої. Зокрема зазначив, що у випадку проведення плебісциту щодо майбут. Закарпаття, позитивний результат був би на користь союзу з Угорщиною. Тому наголосив на необхідності встановлення союзницьких відносин з Угорщиною. ДС ЗУНР спец. ухвали по звіту не ухвалив. Предмет суперечок між укр. та угорським урядом швидко усунено: 05.02.1919 справа приєднання Карпатської України до Чехо-Словацької Республіки була позитивно вирішена Паризькою мирною конф.

Літ.: Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (місія Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) // Записки НТШ. Т. CCXXXXIII. Праці історико-філософської секції. Львів, 1997. С. 467-481.

Зоя Баран

УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНО-ХЛІБОРОБСЬКА ПАРТІЯ (УДХП) – укр. консервативна партія періоду Укр. рев-ції 1917-1921.

Створена з ініціативи нац. налаштованих землевласників Лубенського пов. Полтавської губ. як альтернатива Всерос. союзу зем. власників. Установчий з'їзд партії відбувся 29.06.1917 в Лубнах Полтавської губ. На з'їзді обрано Раду партії (згодом Управа партії): М. Боярський, Л. Климов, І. Корнієнко, М. Макаренко, С. Шемет, В. Шкляр, В. Чигрин. Офіц. програмою партії став проєкт, підготовлений В. Липинським і оприлюднений в жовтні 1917.

Програма **УДХП** відстоювала вимогу розбудови суверенної незалежної укр. дем. республіки, яку повинні були проголосити Укр. Установчі збори. З-нодавча влада в республіці мала належати Укр. Сейму в Києві з терміном дії 4 роки, а виконавча – Ген. Секретаріатові (Раді Мін-рів), підзвітному Сеймові. На відміну від ін. партій хлібороби-демократи пропонували ввести в країні посаду президента з терміном дії, як і Сейму, 4 роки. Повноваження президента у програмі конкретно не окреслювалися – компетенція розподілу функцій між Сеймом і президентом віддавалася Уст. Зборам. І Сейм, і

президент мали обиратися шляхом дем. виборів на осн. рівного, всенар., таємного, прямого, пропорційного права без будь-яких обмежень за соціальною, нац., реліг. ознаками. Держ. з-ни мали базуватися на дем. засадах і забезпечувати кожному громадянину держави загальнолюдські права (незайманість особи, волі друку, слова, спілок, страйків і т. п.), бути обов'язковими та рівними для всіх. У разі прийняття доленосних для держави рішень припускалася можливість проведення референдуму, визнавалася з-нотворча ініціатива. Гарантом існування незалежної Укр. Республіки в розумінні **УДХП** була сильна армія та флот. За всіма нац. меншинами закріплювалися права пропорційного представництва в усіх держю установах, широке місц. самоврядування і культ.-нац. автономія.

В реліг. питанні **УДХП** підтримувала ідею автокефальності укр. православної церкви та виступала за автономію греко-католицької та римо-католицької церков. Визнаючи рівні права за всіма віросповіданнями, програма водночас відводила провідне місце у державі православній церкві. Партія виступала за активне поширення освіти, насамперед, серед сільського населення шляхом відкриття нижч. і сер. шкіл і спец. створених для селян ун-тів (за зразком скандинавських країн). У питанні укр-зації освіти **УДХП** відстоювала швидкі темпи укр-зації сільської освіти і поступові у містах, припускаючи можливість паралельного використання рос. мови.

УДХП визнавала можливість часткової нац-зації шляхом примусового викупу. Зокрема, у власність держави мали перейти всі залізниці, водні шляхи, вугільні копальні, залізорудні та нафтові промисли, ліси і т. п. без права надання їхньої приват. розробки. У пром-сті передбачалася нац-зація цукр. та винокурної галузі. Передбачався соціальний захист робітництва.

Зем. програма ґрунтувалася на визнанні двох форм землеволодіння – приват. й орендної. Метою зем. реформи проголошувалося перетворення України в край високорозвиненого, інтенсивного фермерського госп-ва. **УДХП** підтримала вимогу ліквідації вел. поміщицьких латифундій, виступала проти надмірної концентрації землі в одних руках і проти зем. спекуляції,

підтримувала ідею створення Укр. Держ. Зем. фонду. Зем. фонд мав формуватися за рахунок передачі до нього казенних, кабінетських, церк., монастирських, удільних та ін. земель, які необхідно було розділити на хутори й роздати селянам на правах приват. володіння. Величина хутору мала відповідати якості землі й бути не нижче т. зв. труд. норми (різна для кожної місцевості). За конфісковану землю держава повинна була виплатити викуп приват. землевласникам.

Програма закріплювала тактику єдиного нац. фронту, що передбачало союз із будь-якою політ. силою, яка визнавала незалежність України. УЦР і ГС визнавалися партією єдиною з-ною владою в Україні, незважаючи на певні програмні розходження. Влітку 1917 **УДХП** звернулася до М. Грушевського і В. Винниченка з пропозицією включити своїх представників до складу УЦР, але згоди не отримала і була єдиною укр. партією, яка не мала представництва в УЦР. Не брала участі у виборах до Всерос. Установчих зборів. Не підтримувала зем. політику УЦР, негативно сприйняла її III Універсал. Однак поки йшла б-ба з Тимч. урядом за надання Україні прав широкої нац.-тер. автономії, **УДХП** не виступала відкрито проти УЦР, дотримуючись своєї тактики єдиного нац. Підтримала IV Універсал УЦР. Під час перш. рад. окупації України взимку 1918 активність парт. осередків призупинилася. Після звільнення тер. України діяльність партії відновлюється, **УДХП** переходить у відкриту опозицію щодо політики УЦР. 1-й з'їзд **УДХП** (25.03.1918, м. Лубни), на якому були присутні 2 тис. делегатів, виступив проти аграр. політики УЦР, зажадав від неї приватизації землі, правової держави, рівних прав для політ. партій, а також входження своїх представників до її складу. Для передачі вимог хліборобів-демократів до Києва у квітні 1918 прибула делегація на чолі з С. Шеметом, але кер-во УЦР відмовилося її прийняти. Після цієї невдалої спроби вплинути за допомогою сел. делегації на УЦР у питанні зміни її агар. політики кер-ки делегації приймають рішення ввійти в порозуміння з Союзом зем. власників і скликати на 28.04.1918 заг. з'їзд усіх хліборобських орг-цій.

УДХП не брала активної участі в орг-ції та проведенні гетьманського перевороту. Маючи певні розбіжності з Союзом зем. власників, кер-во партії планувало на 29.04.1918 проведення парт. з'їзду, однак не отримало на це дозвіл. Знач. частина чл. партії була присутня на хліборобському з'їзді 29.04.1918 під час проголошення П. Скоропадського гетьманом, що стало причиною поширеної пізніше думки щодо причетності **УДХП** до підготовки перевороту. 30.04.1918 відбувся парт. з'їзд, який ухвалив рішення не виступати проти нов. влади. Регіональні осередки партії підтримали владу гетьмана. При формуванні перш. гетьманського уряду лідери **УДХП** розраховували, що чл. партії запропонують певні посади, однак її пропозиції не були враховану гетьманом. Склад гетьманського уряду та його політика зумовили перехід **УДХП** в опозицію. Партія входила до складу опозиційного УНДС. Не приєдналася до УНС, однак підтримувала його легітимні заходи щодо дем-зації та укр-зації політики гетьманського уряду. Чл. партії брали участь у роботі аграр. комісій Мін-ва зем. справ, що займалися розробкою зем. реформи. 26-28.10.1918. відбувся II з'їзд партії, делегати якого виступили за необхідність формування кабінету мін-рів із діячів щиро відданих Укр. Державі, участь укр. представників у мирній міжнар. конф.; підтримали ідею УНС щодо скликання Нац. Конгресу. Партія засудила підписання гетьманом П. Скоропадським Грамоти про федерацію із майбут. небільш. Росією. **УДХП** не брала участь в орг-ції антигетьманського повстання. За відсутності єдиної парт. настанови щодо можливої участі чл. у повстанні окр. чл. партії брали участь у збройних сутичках, як на боці повстанців, так і на боці гетьманських військ.

Визнавши спочатку Директорію з-ною укр. владою, партія дуже скоро розчарувалася в її політиці. Разом із УПСФ) УПСС, УНРП та галицьким політ. проводом вона становила т. зв. «праву опозицію», яка виступала з критикою політики Директорії УНР. **УДХП** виступала проти «труд. принципу» орг-ції влади та соціалізації землі; стояла на засадах парламентаризму, тому підтримувала діяльність чл. Президії та Комісій Труд. Конгресу щодо

відновлення роботи ін-цій Труд. Конгресу як з-нодавчих, контролюючих органів; входила до складу опозиційного УНДС, створеного в липні 1919. Поряд із УНДС представники **УДХП** увійшли у Бюро укр. дем. партій у Варшаві, яке виступало з критикою Директорії УНР.

УДХП мала свої осередки не у всіх регіонах України, а тільки на Полтавщині, Харківщині, Київщині, Катеринославщині, у півн. пов. Поділля. У деяких місцевостях регіональному парт. кер-у не вдалося залучити до орг-цій представників селянства, і тому вони складалися переважно з інтелігентських кіл (напр. Харківська губ. орг-ція). Заг. чисельність партії складала близько 2-3 тис. чл.

З втратою тер. України Директорією УНР більшість парт. лідерів емігрувала за кордон. У 1920 за ініціативи С. Шемета і при активній участі В. Липинського засновується Укр. союз хліборобів-державників. На тер. України фактично до кін. 1920 діяльність окр. парт. осередків припиняється і т. ч. закінчується історія **УДХП**.

Дж.: Основні положення програми УДХП (виклад). Нова Рада. 1917. 9 липня; *Шемет С.* До історії Української демократично-хліборобської партії // Хліборобська Україна. Кн. 1. Відень, 1920. Нарис програми Української Демократичної Хліборобської партії // Українські політичні партії кінця XIX - початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали. К., 1993.
Літ.: *Любовець О.* Нарис історії Української демократично-хліборобської партії. К., 2002; *Її ж.* Українські партії революційної доби 1917-1920 років: нариси історії та програмні документи. К., 2012; *Кондратюк В., Піскорський О.* УДХП - символ відродження українського консерватизму // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2004. Вип. 15;

Олена Любовець

УКРАЇНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (УКП) – укр. політ. партія ком. спрямування (1920-1925).

Утворилася на базі Укр. соціал-дем. роб. партії (незалежних) (УСДРП (нез.)). Ідея створення нов. партії під ком. прапором виникла влітку 1919 у лідерів УСДРП (нез.) М. Ткаченка та А. Річицького. Напр. 1919 кер-во партії на базі своїх орг-цій стало створювати осередки Укр. ком. партії (УКП),

вважаючи, що така назва повніше відповідала суті партії, яка фактично вже перейшла на ком. позиції. Напр. грудня 1919 у «Червоному прапорі» від ім. Орг. ком-ту **УКП** з'явилася відозва до всіх парт. орг-цій про скликання з'їзду для створення **УКП**. Ком-том був запропонований для обговорення «Проект програми УКП», вироблений А. Річицьким і М. Ткаченком.

Установчий з'їзд **УКП** відбувся 22-25.01.1920. З техн. причин не всі парт. орг-ції змогли надіслати своїх представників, тому присутні делегати представляли по кілька орг-цій, або навіть р-нів. З'їзд ухвалив резолюцію, згідно з якою всі орг-ції УСДРП (нез.) розпускалися, а після перереєстрації відновлювалися під назвою **УКП**. Делегати затвердили програму та статут нов. партії. У програмі та ін. пар. док. було сформульовано теоретичні засади укр. націонал-комунізму. **УКП** визнавала неминучість всесвітньої ком. рев-ції, рад. систему орг-ції влади, диктатуру пролетаріату. У питанні нац.-держ. статусу України відстоювала незалежну Укр. Соц. Рад. Республіку, укр. Червону армію, всебічний розвиток укр. мови, культури, освіти. Виступала за об'єднання всіх ком. партій і створення єдиної ком. партії України на базі власної програми з назвою **УКП**. У зем. питанні укапісти займали радикальнішу позицію, ніж більш-ки, відстоюючи збереження поміщицьких володінь і створення на їх осн. «рад. госп-в».

Парт. органом був «Червоний прапор» (виходив до 1921).

Соціальною базою **УКП** її кер-во вважало пром. пролетаріат та бідніше сел-во, однак поширити свій вплив на ці верстви партії не вдалося. Після установчого з'їзду чисельність партії становила 250 чол. Парт. осередки діяли переважно у вел. містах, а подекуди і в пов. Орг-не буд-во **УКП** в осн. завершилося влітку 1920. На кін. 1920 нараховувалося біля 500 чл. партії. Найбільше парт. осередків діяло на Донбасі –7, Київщині – 5, Харківщині – 4, Катеринославщині – 3, Полтавщині – 3. Партія поповнювалася за рахунок колишніх боротьбистів, які після «самоліквідації» своєї партії в березні 1920, не ввійшли до складу КП(б)У, а також за рахунок переходу до її лав чл. т. зв.

«федералістської течії» КП(б)У на чолі з Г. Лапчинським. Мала власну молодіжну орг-цію – КОМ'ЮН.

На поч. 1920 **УКП** уклала з КП(б)У «ділову згоду у справі співробітництва». Співпраця між партіями посилилася в умовах укр.-польського наступу навесні 1920. 13.05.1920 ЦК УКП ухвалив рішення про мобілізацію партії та переведення її на бойовий стан.

УКП критикувала політику більш-ів у нац. питанні, виступаючи проти об'єднання комісаріатів УСРР і РРФСР. Спочатку більш. режим визнавав легальний стан партії, однак її відмова з'єднатися з КП(б)У та відстоювання державності УРСР стала причиною загострення міжпарт. стосунків і репресивних заходів з боку правлячого режиму. **УКП** відкинула всі пропозиції КП(б)У щодо об'єднання, не звертаючи уваги на репресії і переслідування.

У серпні 1920 у Харкові пройшла I Всеукр. конф. **УКП** (81 делегат від 30 орг-цій). Обрано ЦК партії: А. Річицький, М. Авдієнко, А. Драгомирецький, Ю. Мазуренко, Ю. Яворський, Ю. Лапчинський та ін. Конф. обговорила і затвердила осн. ідейно-теоретичні постулати укапізму і гол. напрями політ. діяльності партії. В квітні 1921 у Харкові пройшов II з'їзд **УКП** (66 з вирішальним та 9 з дорадчим голосом, які представляли 32 місц. орг-ції). Першочергова увага була приділена ек. проблемам. Виступаючи за централістичні методи ведення нар. госп-ва і жорсткий класовий підхід, **УКП** негативно поставилася до переходу до нов. ек. політики (непу). З ін. питань порядку денного з'їзд повторював старі гасла партії – орг-ція «незалежного Всеукр. проф. центру», створення округу «укр. Червоної армії», «Всеукр. раднаргоспу» тощо.

Після з'їзду **УКП** зазнала глибокої ідеологічної та орг. кризи. В партії чітко намітився розкол на правих і лівих. Перші відстоювали ідею самостійного існування партії за будь-яких обставин. Другі – агітували за входження партії до КП(б)У, аргументуючи відсутністю принципових розходжень між укапістами та більш-ми та потребою спільними зусиллями проводити рад. буд-во. До ідейного протистояння додавалися й орг. проблеми

– у зв’язку з засудженням партією політики непу її чисельність поч. зменшуватися.

Розкол **УКП** розпочався з кер. органу – ЦК. У сер. 1921 сформувалося дві течії. Ліва – П. Куліниченко, Ю. Мазуренко і А. Симон; права – А. Драгомирецький, Ю. Лапчинський, А. Річицький. У грудні 1921 загальнопарт. конф. виключила з ЦК ліву групу. Розходження в кер. структурах позначилися й на місц. парт. орг-ціях, більшість з яких поч. чисельно скорочуватися. Вплив партії невпинно зменшувався. Знач. скорочення чл. партії зафіксував ІІІ з’їзд **УКП**, який пройшов 17-22.10.1922 у Харкові (30 делегатів, які представляли 16 парторг-цій і відповідно 320 чл. партії). З’їзд обрав Політбюро у складі А. Річицького, А. Драгомирецького і М. Авдієнка, яке кер. поточною роботою партії і виступало від ім. ЦК. Робота з’їзду була перервана, бо ДПУ заарештувало весь його склад. Згодом, частина делегатів була звільнена. Ідейна криза в партії та посилення репресій з боку влади сприяли поширенню ідеї лівої течії **УКП** щодо об’єднання з КП(б)У. Цей процес став поширюватися й у місц. осередках. Так, ліва фракція, або як її називали «ліквідатори», сформувалася на вел. пром. підприємствах Катеринослава та Києва.

У 1923 **УКП** активізує свою діяльності, що було пов’язано з утворенням СРСР та поч. політики укр-зації. Появу Рад. Союзу укапісти вважали кроком вперед у здійсненні марксистських принципів щодо розв’язання нац. питання та кроком вперед щодо реалізації фактичної рівноправності націй, орг-ваних як нац. республіки. Політика укр-зації зумовила посилення тенденцій в **УКП** до злиття з КП(б)У з метою ефективнішого проведення політики укр-зації. На основі частини парт. орг-цій Харкова, Києва, Катеринослава, Донбасу створилася ліва течія, яка поставила своїм завданням гуртування навколо себе «насправді ком. елементів» в **УКП** на позиціях Комінтерну та КП(б)У, об’єднання всіх ком. сил України навколо цих ідей і ліквідацію **УКП**. Натомість права верхівка **УКП** розпочала репресивні заходи проти лівої фракції. Чл. партії, які переходили до лівої фракції, зразу виключалися з партії.

Однак зупинити цей процес було неможливо, бо ліва фракція підтримувалася правлячою партією, яка через неї домагалася ліквідувати **УКП**.

Влітку 1923 КП(б)У фактично розпочала процес ліквідації **УКП**, активізувалися репресивні заходи проти правих укапістів. ДПУ не тільки переслідувало укапістів, а й старанно рахувала заг. чисельність партії. Завдяки цьому вона нам відома. За підрахунками співробітників ДПУ напр. 1924 її чисельність становила 321 чл. і кандидатів, більшу частину яких становили праві укапісти – 213, а ліва фракція – прибл. 80 осіб. Крім того, 60 на той момент заявили вже про свій розрив з партією і готувалися до вступу до КП(б)У.

З метою посилення власних позицій **УКП** змушена була змінити своє ставлення до непу. Серпневий 1924 пленум ЦК **УКП** виніс рішення про визнання непу «іст. необхідністю у перехідний період від капіталізму до комунізму». Однак це рішення не могло вже сприяти підвищенню впливу партії.

У жовтні 1924 відбувся пленум ЦК КП(б)У, який остаточно затвердив курс на ліквідацію **УКП**, зазначивши, що вона є контррев. партією. Остаточно долю **УКП** мав вирішити Виконком Комінтерну. 24.12.1924 Комісія Виконкому Комінтерну одноголосно ухвалила резолюцію про розпуск **УКП**. 01-04.03.1925 у Харкові відбувся IV, т. зв. «ліквідаційний» з'їзд **УКП** (40 делегатів, які репрезентували 300 чл. партії). На з'їзді розгорнулася гостра полеміка між лівими та правими укапістами. Ост. відстоювали право партії на окр. існування. Однак, незважаючи на це, більшістю голосів було ухвалено рішення: «Вважати УКП як окр. партію, розпущеною, всі орг-ції і парткоми УКП розпустити». Згодом, більшість укапістів була прийнята до КП(б)У. Деякі з них займали відповідальні посади, відігравали помітну роль у процесі укр-зації. Майже всі колиш. чл. **УКП** були репресовані в 1930-х роках.

Дж.: Програма Української Комуністичної партії. Відень-Київ, 1920; ЦДАГО України. Ф. Центральний Комітет Української комуністичної партії та її губернські комітети.
Літ.: Винниченко В. Українська комуністична партія (УКП) і Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У). Відень-К., 1921; *Любовець О.М.* Націонал-комунізм як

політична альтернатива революційної доби 1917-1920 рр. // Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття. К.: ІПіЕД, 2008. С. 439-514; *Її ж.* Українські партії революційної доби 1917–1920 років: нариси історії та програмні документи. К., 2012; *Майстренко І.* Історія Комуністичної партії України. Мюнхен, 1979; *Мейс Дж., Панчук М.* Український національний комунізм: Трагічні ілюзії. К., 1997.

Олена Любовець

УКРАЇНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (боротьбистів), УКП(б), боротьбисти – укр. партія соц., згодом – ком.. спрямування. З травня 1918 по березень 1919 – УПСР (боротьбистів), з березня по серпень 1919 – УПСР (комуністів-боротьбистів), з серпня 1919 – УКП(б).

Осн. формування партії стала «ліва» або «інтернаціоналістська» течія УПСР, яка утворилася напр. травня – поч. червня 1917. Складалася переважно з представників лівобер. орг-цій (Полтавщини та Харківщини), тому найпоширенішою назвою стала «лівобережна». До її складу входили майбут. лідери боротьбистів: А. Заливчий, Л. Бочковський, Р. Матяш, Н. Калюжний, М. Литвиненко, Л. Ковалів та ін. Орг. оформлення фракції відбулося на Краєвій Лівобер. конф. УПСР (30.05-02.06.1917), делегати якої створили Лівобер. бюро УПСР. Фракція виступала з власною позицією на всіх парт. форумах, підтримувала ідею влади рад, займала радикальнішу позицію в зем. питанні, вирішення нац. проблеми вбачала через встановлення соц. ладу. Під час проведення виборчої кампанії до Всерос. Установчих зборів «лівобережці» в деяких губ. мали окремі списки кандидатів (Полтавщина, Харківщина, Чернігівщина). Позитивно сприйнявши Жовтневий переворот 1917 у Петрограді, вели переговори з Радою Нар. Комісарів щодо встановлення в Україні укр. рад. влади. Після захоплення Києва більш-ми представники правого крила ЦК УПСР виїхали разом із Цент. Радою, а лівого – залишилася в Києві й зробили спробу співпрацювати з ними, зокрема в Київській раді роб. депутатів. Але, не сприймаючи більш. збройну експансію згодом відійшли від них.

На IV з’їзді в травні 1918 стався розкол партії на тлі різного ставлення до гетьманського перевороту 29.04.1918. Отримавши більшість в ЦК, ліві

оголосили про розпуск партії та перереєстрацію її чл. відповідно до своєї платформи. Так оформилася нова партія – УПСР (боротьбистів) (УПСР(б)), за якою невдовзі закріпилася назва «боротьбисти» (за назвою центр. парт. органу «Боротьба»). УПСР(б) перейшла на нелегальне становище. Створивши по всі Україні повст. загони, претендувала на політ. гегемонію в орг-ції заг. антигетьманського повстання. На поч. листопада 1918 для кер-ва повстанням утворено Центр. Рев. Ком-т (Центрревком) в складі шести осіб – Г. Михайличенка, В. Блакитного, М. Шинкаря, В. Лашкевича, О. Шумського, М. Литвиненка. Боротьбисти відмовилися від співпраці з УНС, не влили свої війська до військ Директорії і не брали участі в захопленні Києва.

УПСР(б) стала в опозицію щодо Директорії УНР. Взяла участь у роботі Труд. Конгресу, утворивши разом із ін. лівими партіями окр. блок, який виступав за усунення Директорії від влади та запровадження рад. системи влади в УНР. На поч. 1919 відновила діяльність Центрревкому в тому ж складі й розпочала збройну б-бу проти Директорії УНР (найактивніше на Лівобережжі).

Осн. причиною б-би УПСР(б) проти Директорії стала ідейна еволюція партії від есерства до націонал-комунізму. УПСР(б) стала першою укр. партією, яка перейшла на ком. позиції, заклавши теоретичні підвалини укр. націонал-комунізму. Партія визнала ком. х-р рев-ції в Україні, розглядаючи її як складову «Всесвітньої ком. рев-ції»; необхідність диктатури пролетаріату у вигляді рад роб. і сел. депутатів, підтримуючи більш. гасло «Вся влада Радам!», але з рівноправним представництво в радах представників пролетаріату та труд. сел-ва. Розв’язання проблеми укр. державності боротьбисти вбачали в утворенні Всесвітньої Федерації Соц. Республік, чл. якої мала стати Укр. Соц. Республіка. Самостійність України розглядалася як умова переходу до федерації. Відстоювали право України на власну армію. Зробили спробу шляхом підпорядкування собі військ отамана Н. Григор’єва та реорг-ції повст. загонів створити власні військ. сили.

Аграр. програма боротьбистів еволюціонувала від соціалізації, тобто рівноправного розподілу землі між селянами, до нац-зації землі, метою якої було усуспільнення засобів і прод. виробництва сільського госп-ва, створення колективних господарств на селі. В питанні реорг-ції пром-сті УПСР(б) виступала за негайну й цілковиту експропріацію у вел. буржуазії засобів виробництва (фабрик, заводів, банків, транспорту і т. п.) та передачу їх у власність держави, але проти нац-зації дрібної пром-сті та примусових мір щодо дрібних промисловців і кустарів. Перехід партії на ком. засади закріпив I(V) парт. з'їзд, який відбувся у Харкові 06-08.03.1919. Делегати з'їзду прийняли нову назву партії – УПСР (комуністи-боротьбисти) (УПСР(к-б)) та тези, що мали стати осн. нової програми.

З відновленням УСРР 1919 боротьбисти виявили бажання брати участь у рад. буд-ві. Їхні лідери вважали УПСР(к-б) укр. ком. центром, який мав стати осн. формування укр. рад. уряду. Більш-ми споч. не допускали боротьбистів до вищ. кер. посад. 14.03.1919 на перш. засіданні Центр. Вик. Ком-ту України (ВУЦВК) їхнім представникам не було надано жодного місця в уряді. Єдиною поступкою стало включення до складу Комісії з питань розробки зем. з-ну боротьбистів О. Шумського і Г. Клунного. УПСР(к-б) була зв'язана із сел-вом та нац. інтелігенцією, що зумовлювало її політ. вплив в Україні та змушувало КП(б)У залучати її представників до місц. органів влади. На тлі антибільш. сел. повстань та повстання під проводом Н. Григор'їва (вважався чл. УПСР(к-б) більш-ки змушені були піти на певні поступки. У квітні 1919 М. Полоза введено до Президії ВУЦВК. 12.05.1919 на пленумі ВУЦВК боротьбистам було надано посади нар. комісарів освіти (Г. Михайличенко, М. Панченко, О. Шумський), фін. (М. Литвиненко), юстиції (М. Лебединець) та заст. деяких нар. комісарів в уряді УСРР. Увійшовши до уряду, УПСР(к-б) рішуче виступила проти антирад. повстань, відмежувалася від М. Григор'єва, виключивши його зі складу партії. В уряді боротьбисти намагалися підкорегувати уряд. політику, нейтралізувати більш. радикалізм у зем. та нац.

питаннях. Однак вони не становили більшості в уряді й не домоглися жодних поступок з боку КП(б)У.

06.08.1919 УПСР(к-б) об'єдналася з Укр. соціал-дем. роб. партією (незалежних). Об'єднана партія отримала назву Українська Комуністична Партія (боротьбистів). На початку серпня 1919 ЦК УКП(б) направив до Виконкому Комінтерну «Меморандум» з проханням про прийом до Ком. Інтернаціоналу. ЦК УКП(б) для реалізації планів вступу до Комінтерну утворив Закорд. бюро в складі М. Полоза, Г. Гринька і Л. Коваліва. За дорученням ЦК вони виїхали до Москви, де мали встановити контакти з лідерами Комінтерну. Комінтерн не встиг розглянути це питання та ухвалити рішення до окупації України армією А. Денікіна. З окупацією України УКП(б) переведено на нелегальний стан, створено «Бойову Гол. Управу» в складі трьох осіб. Гол. завданням партії вважалося формування бойових загонів для систематичної дезорганізації тилу та підготовча робота до повстання. Найактивніші боротьбистські повст. загони діяли на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині. На Правобережжі утворено Ревком Правобережжя на чолі з В. Савицьким та С. Немоловським.

17.12.1919 підписано угоду про міжпарт. співробітництво КП(б)У та УКП(б) у Всеукр. ревкомі. Згідно з угодою боротьбисти мали підтримувати політику більш-ків в Україні відповідно до Маніфесту РКП(б). Після повного звільнення тер. України від армії А. Денікіна РКП(б) та КП(б)У взяли курс на поглинення боротьбистів. Цей процес керувався з Москви і знаходився під особистим наглядом В. Леніна. Антиборотьбистська політика проводилася всіма засобами – від «погромних» статей в пресі до відкрито репресивних (вистежування, труси, арешти).

Останні три міс. існування УКП(б) були позначені кількісним зростанням первинних осередків та заг. чисельності чл. В офіц. док-тах партії не наведені точні дані заг. чисельності партії, але неофіційно в 1920 називалася цифра 15 тис. чл. У наук. літ-рі зустрічається цифра від 5 до 15 тис. УКП(б) мала представництво у всіх регіонах України, найбільший вплив – у Києві

(8 райпарткомів), а також у Київській, Полтавській і Чернігівській губ. У цих губ. у кожному пов. існувало по декілька орг-цій. Більшість чл. партії були вихідцями з селян, орг-ції складалися переважно з представників інтелігенції, селян, учнів і студентів, роб-во було представлено менше. За нац. ознакою осн. маса чл. партії були українцями, як виняток зустрічаються інколи в орг-ції по одному росіянину або єврею. За віком партія, як і УПСР, з якої вона вийшла, була дуже молода – більшість її чл. мали від 17 до 30 років, дуже рідко зустрічалися люди старші 30. У січні 1920 була створена власна молодіжна орг-ція – Ком. Юнацька Спілка (КЮС). Спілка охоплювала тис. молоді по різних містах України і подекуди чисельно переважала орг-ції УКП(б).

УКП(б) мала розгалужену мережу парт.періодики, яка видавалася ЦК, губ., пов., р-ними, окруж. ком-тами у містах Київ, Катеринослав, Херсон, Харків, Миколаїв, Полтава, Вінниця, Радомишль, Прилуки та ін. Центр. парт. органом була «Боротьба» (Київ). Більшість назв парт. газет містили в логотипі слово «б-ба» або його похідні («Боротьба», «Боротьбист», «Пролетарська боротьба», «Червона боротьба», «Подільський боротьбист», «Білоцерківський боротьбист» та ін.).

У лютому 1920 Комінтерн відмовив у прийнятті УКП(б), що зробило неможливим подальше існування партії. Заг. парт. конф. 14-20.03.1920 ухвалила постанову про саморозпуск та орг-ний вступ до КП(б)У. На місцях створювалися спец. комісії з представників УКП(б) і КП(б)У для реалізації цього рішення. Точних даних про кількість чл. УКП(б), які перейшли до КП(б)У, немає. На XII з'їзді РКП(б) у 1925 наведено цифру 4 тис. чол. За директивою РКП(б) до складу ЦК КП(б)У було введено В. Блакитного і О. Шумського, до політбюро ЦК КП(б)У – О. Шумського. До складу губ. і пов. ком-тів КП(б)У вводилося по два колиш. боротьбиста. На VI Конф. КП(б)У в 1921 Г. Петровський зазначив, що на відповідальних посадах в партії та держ. апараті працювало 554 чол. з колиш. чл. УКП(б). Більшість із них погодилася на саморозпуск і входження до КП(б)У, сподіваючися, що їм вдасться її укр-зувати. У 1930-х роках більшість боротьбистів були репресувані.

Дж.: Постанови Загально-Української конференції УПСР у Києві (3-6 червня 1917 р.) та Краєвої Лівобережної Конференції УПСР в Полтаві (30 травня – 2 червня 1917 р.). К., 1917; Об'єднання українських комуністичних сил (злиття У.С.-Р.(комуністів) й У.С.-Д.Р.П. незалежних лівих). К., 1919; ЦДАГО України. Ф. 43. Центральний Комітет Української партії соціалістів-революціонерів, Української комуністичної партії (боротьбистів) і місцеві організації.

Літ.: Любовець О.М. Націонал-комунізм як політична альтернатива революційної доби 1917-1920 рр. // Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття. К., 2008. С. 439-514; *Її ж.* Українські партії революційної доби 1917–1920 років: нариси історії та програмні документи. К., 2012; *Майстренко І.* Боротьбизм: Історія однієї з течій українського комунізму. Мюнхен, б/р; *Масе J.E.* Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918-1933. Harvard, 1983 (укр. пер.: *Мейс Дж.* Комунізм та дилеми національного визволення: національний комунізм у радянській Україні 1918–1933 рр. К., 2018); *Мейс Дж., Панчук М.* Український національний комунізм: Трагічні ілюзії. К., 1997; *Фролов М.* Боротьбисти у КП(б)У в 20-30-ті роки XX століття // Zaporizhzhia Historical Review. 2020. 1(13). P. 122-129.

Олена Любовець

УКРАЇНСЬКА МАНІФЕСТАЦІЯ У ПЕТРОГРАДІ – відбулася 12.03.1917, за ініціативою нац. орг-цій Петрограду – Тимч. укр. рев. ком-ту у Петрограді, Тов-ва ім. Т. Шевченка, клубу «Громада», ТУП, УСДРП, Укр. літ.-художнього тов-ва.

Проведення заходу було вирішено приурочити до роковин Т. Шевченка. Видано й розповсюджено оголошення про проведення **М.**, що закінчувалося закликом: «Хай кожен Українець, в Петрограді сущий, прибуде на се наше свято». **М.** зібрала біля 20 тис. укр. діячів, містян, студентів, представників фінів, латишів, литовців, естонців, поляків та солдат-українців Петроградського гарнізону. Деякі військ. частини прийшли у повному складі та у парадному строї. **М.** розпочалася панахидою у Казанському соборі, проведеної протоієреєм Ф. Орнатським. Промову про нац. і політ. ідеали Т. Шевченка виголосив П. Зайцев, виступали Г. Голоскевич та ін. Колона під жовто-блакитними й червоними прапорами пройшла ходою Невським проспектом у супроводі військ. оркестру й хору до буд. Держ. думи, де маніфестантів привітав член ВК петроградської ради роб. і солд. депутатів М. Соколов. О. Лотоцький про **М.** писав: «…великою моральною

сатисфакцією було впевнитись, що укр. робота в столиці, яку провадило ст. громадянство серед кол інтелігентських, а мол. – в солд. та роб. сферах, не була марна, бо мала відповідний ґрунт під собою та виявилася у добрих наслідках».

М. справила вел. враження та привернула увагу рос. уряд. кіл до укр. питання. Наступ. дня майже усі петроградські газети вийшли з повідомленнями про **М.** Кадетська «Речь» з цього приводу писала, що укр. справа «стає тепер однією з найважливіших справ, які стоять перед рос. демократією».

Дж.: Лотоцький О. Сторінки минулого.-Ч. 3. Варшава, 1934.
Літ.: Нариси історії Української революції 1917-1921 років: у 2-х кн. Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011; *Сергійчук В.* Українська маніфестація пам'яті Тараса Шевченка у Петрограді в березні 1917 року // Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда… / під заг. ред. В. Сергійчука. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2013. С. 606.

Олександра Кудлай

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ (УНП) – всеукр. політ. орг-ція правого ухилу, орг-вана на ідейній та кадровій базі Всеукр. Союза хліборобів-власників.

У 1919–1920 діяла в УНР, ЗОУНР та на еміграції у Відні. Створена 15.05.1919 у Станиславові на орг. зборах, які ухвалили парт. програму. У зборах брали участь представники УПХД, котрі, втім, не доєдналися до **УНП**. Орг. оформилася напр. травня 1919 у м. Борщів, де ухвалили й надрукували Статут УНП. До Тимч. Гол. Управи **УНП** увійшли: М. Чудінов (Богун) – гол., інж. М. Баєр (Байєр) – секретар (колиш. діяч УПСФ, теоретик зем. питання) та діячі Союзу хліборобів-власників: К. Клименко та К. Красюк. В еміграції до **УНП** долучився А. Жук, який став представником партії за кордоном. У соціальному плані **УНП** опиралась на сер. селянство та підтримувала його ідеологічно та практично.

Програма **УНП** ставила такі завдання: об'єднання всіх іст. та етнографічних укр. земель та забезпечення їх нац.-держ. існування; забезпечення автономії укр. тер. з специфічними іст. минулим, ек. і

побутовими особливостям та з мішаним населенням; скликання Установчих зборів на дем. засадах; забезпечення укр. мові прав уряд. в установах й осн. в освіті; гарантії прав ін. мов в школах та держ. установах спец. з-ном; забезпечення усіх гром. свобод, виборність з-нодавчих органів, незмінність суддів; забезпечення незалежності Автокефальної православної церкви в Україні і свободи ін. віросповідань, утворення сильної укр. армії та флоту. **УНП** домагалася скасування вел. зем. власності й здійснення такої ек. політики, що забезпечувала б охорону дрібної і сер. власності, примусовий викуп земель, найширший розвиток культ. тов-в і тов-в для фіз. виховання молоді, госп.-пром. шкіл по селах і т. п. **УНП** була ідеологічна бл. і співпрацювала з галицькою УНТП, відтак в Кам'янці на Поділлі до Тимч. Гол. Управи УНП включили двох галичан.

УНП була у відкритій опозиції до ідеології та соц. експериментів лівих укр. партій та Директорії, за що М. Чудінова влітку 1919 у Кам'янці на Поділлі тимч. ув'язнили спецслужби УНР. **УНП** позитивно ставилася до перемовин УНР з Польщею, щодо укладення військ.-політ. союзу. **УНП** була в суперечці з УПСС, з приводу присвоєння її колиш. назви. Задля того, щоб партію не плутали зі старою УНП (енупе»), прийнято лозунг «Свобода і Право», який використовували, як підзаголовок партії. **УНП** була представлена в Укр. Нац. Раді у Кам'янці на Поділлі у січні–травні 1920. (М. Байєр) та у Всеукр. Нац. Раді у Відні у січні–квітні 1921 (А. Жук). На еміграції діячі **УНП** М. Чудінов та А. Жук тісно співпрацювали з галицькими політ. емігрантами та екзильним урядом ЗУНР. Друк. орган УНП «Голос», політ.-ек. і літ.-публіцистична газета (Могилів, 1920).

Дж.: Матеріяли до програми, тактики й орґанізації Української Народної Партії. Київ; Відень, 1920. Вип. 1 (Видавництво УНП «Свобода і Право», ч. 2.).
Літ.: *Баєр М.* Українська Народна Партія // Український Прапор. Відень, 1920. 6 січня. Ч. 1. С. 5–6; *В. К.* Що таке Українська Народна Партія // Український Прапор. Відень, 1920. 20 березня. Ч. 22. С. 3; *Жук А.* В справі назви Української Народної Партії // Український Прапор. Відень 1920, 10 цвітня. С. 5.

Олег Павлишин

УКРАЇНСЬКА НАРОДНО-РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ (УНРП) – укр. політ. партія ліберального спрямування (1919–1920).

Ідея створення партії належала київській інтелігенції, яка не поділяла соц. поглядів. Ініціативна група розробила проект програми, який поширювався на провінції (заг. Київщині). Напр. грудня 1918 чл. ініціативної групи та кілька представників із провінції провели перше засідання і визначилися з назвою: «Укр. нар.-республіканська партія». Орг. оформлення **УНРП** проходило в січні–лютому 1919. Було обрано ЦК партії: П. Пилипчук, Є. Архипенко, В. Корольов, О. Ковалевський, К. Вротновський-Сивошапка, Флоринський, Петрушівський, О. Стешенко, Галушка, Калюжний. На місцях закладено губ. ком-ти. Найчисельнішою була Київська орг-ція, нечисельні парт. групи діяли у Вінниці, Рівному, Кам'янці-Подільському. Заг. чисельність **УНРП** не перевищувала кілька десятків осіб, переважно інтелігенція.

Програма партії вийшла з друку в січні 1919. Згідно з програмою Україна мала бути незалежною нар. республікою з однопалатним парламентом, обраним терміном на 3 роки на осн. заг., рівного, прямого і таємного голосування без різниці статі, віри та нац-ті. Вик. влада мала належати президенту, який обирався на 4 роки Нац. Конгресом, скликаним спец. для цієї мети на вищезазнач. дем. засадах. Президент керував державою за допомогою ради мін-рів, яка була відповідальна перед парламентом. Програма декларувала всі гром. права і свободи та відстоювала права широкого місц. самоврядування. Органи місц. самоврядування повинні були обиратися на осн. заг., рівного і таємного голосування, без будь-яких обмежень; мали користуватися повним правом щодо вирішення питань місц. х-ру. **УНРП** стояла на позиції створення регулярної армії, чисельність та термін служби якої встановлювався парламентом. Провідною церквою в Україні мала бути православна автокефальна церква. Партія виступала за укр-зацію всіх рівнів освіти, впровадження обов'язкової безкошт. освіти, автономію вищ. школи, свободу приват. ініціативи у справі орг-ції шкіл усіх типів із обов'язковим

викладанням укр-знавства, а також за орг-цію нар. ун-тів для дорослого населення та поширення проф. освіти.

Аграр. програма партії передбачала викуп державою вилучених приват. земель за оцінкою їхньої прибутковості та створення держ. зем. фонду, до якого мав входити весь існуючий запас держ., церк., монастирських і приватновласницьких земель. Усе малозем. та беззем. сел-во наділялося землею за труд. нормою (розмір конкретно не вказувався) на підставі довічного користування. Розподілу не підлягали землі, призначені для наук.-дослідної та ін. «гром.-корисних цілей». Право та порядок наділення землею мали належати місц. органам за згодою центр. влади. Ліси та надра землі проголошувалися власністю держави. У пром-ті партія обстоювала необхідність забезпечення підпр-вам нормальних умов фін.-комерційної діяльності, сприяння підприємницькій ініціативі.

Спочатку **УНРП** підтримала Директорію УНР, її чл. ввійшли до складу уряду В. Чехівського – П. Пилипчук (мін-р шляхів), Є. Архипенко (тов. мін-ра зем. справ). Партія не брала участі у виборах до Труд. Конгресу. У зовн. політиці **УНРП** орієнтувалася на Антанту, вважаючи осн. завданням Директорії УНР орг-цію б-би проти більш. військ.

Нездатність Директорії організувати злагоджену роботу владних установ і безлад, який поширювався країною зумовили поступовий перехід **УНРП** в опозицію щодо неї. Партію не влаштовувала соц. орієнтація провідних уряд. партій – УСДРП і УПСР, а також взятий Труд. Конгресом курс на орг-цію влади на осн. «труд. принципу». Разом із ін. центристськими партіями, зокрема УПСФ і УПСС, нар. республіканці після закінчення роботи Труд. Конгресу розгорнули агітацію за усунення правлячого кабінету В. Чехівського і формування поміркованішого уряду. До складу РНМ на чолі з С. Остапенком входило два представника партії – Є. Архіпенко (мін-р зем. справ), П. Пилипчук (мін-р шляхів). До кабінету мін-рів Б. Мартоса **УНРП** стояла в опозиції. Є припущення, що кер-во партії було причетно до заколоту В. Оскілка. У липні 1919 **УНРП** стала чл. опозиційного органу – УНДС, який

виступав за скликання парламенту і вимагав від Директорії відмови від «труд. принципу». Восени 1919 **УНРП** підтримувала всі заходи уряду І. Мазепи щодо скликання передпарламенту, її представники брали участь у Держ. нараді 25.10.1919. Коли війська Директорії змушені були залишити тер. України у листопаді 1919, чл. партії також іммігрували. У березні 1920 **УНРП** стала чл. новоствореного у Відні УНДС, який проголошувався наступником попереднього. Але згодом діяльність партії припинилася.

Дж.: Програма Української народної республіканської партії / УНРП. К.: Вид. ЦК [УНРП], 1919; Директорія, Рада народних міністрів Української Народної Республіки: Док. і мат. Т. 1-2. К., 2006.
Літ.: *Лозовий В.С.* Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). К.–Кам'янець-Подільський, 2005; *Любовець О.М.* Українські партії революційної доби 1917–1920 років: нариси історії та програмні документи. К., 2012.

Олена Любовець

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА ЗУНР–ЗОУНР – вищ. з-нодавчий орган Зах.-Укр. Нар. Республіки – Зах. Обл. Укр. Нар. Республіки.

Утворена 18.10.1918 у м. Львів як Конституанта (Конституційні Збори) укр. народу, що проживав на його етнографічних землях в Австро-Угорській імперії. До складу Укр. Нац. Ради (УНРади) згідно Статуту від 18.10.1918 увійшли: всі укр. депутати обох палат австрійської Держ. Ради (Парламенту і Палати Панів), крайових соймів Галичини й Буковини, по три представники укр. політ. партій з цих земель. Крім зазначених в Статуті делегатів засіданнях УНРади приймали участь ще й представники від укр. студенства Галичини. Функції президії УНРади в період львівської сесії виконувала президія Укр. Парламентарної Репрезентації. 19.10.1918 УНРада прийняла постанову про утворення укр. держави на укр. етнографічних землях Австро-Угорщини, та закликала нац. меншини даної тер. уконституюватися і вислати своїх представників до УНРади пропорційно кількості населення. При тому євреїв визнано за окр. національність. Того ж дня було створено три делегації УНРади: вик. (тимч. уряд) у Відні під гол. Є. Петрушевича (уконституювалася

25.10.1918); делегацію для полагодження справ Галичини у Львові (27.10.1918, гол. К. Левицький, заст. І. Кивелюк), Буковинську – в Чернівцях (гол. О. Попович). 25.10.1918 буковинська делегація доповнена 10 представниками отримала назву: «Укр. Краєвий Ком-т Буковини». Після встановлення укр. влади в Чернівцях та обрання О. Поповича президентом краю, 07.11.1918 «Краєвий Ком-т» прийняв назву «Укр. Краєва Нац. Рада» (гол. А. Артимович). 09.11.1918 після окупації Буковини румунськими військами більшість її делегатів залишили Чернівці.

25.10.1918 віденська делегація нотифікувала створення УНРади і її держ. програму австрійському президенту уряду Гусареку, та безуспішно домагалася легітимної передачі влади від австрійського уряду. 26.10.1918 Є. Петрушевич від ім. УНРади вислав ноту до Президента США В. Вільсона, в якій довів до його відома факт утворення укр. держави та просив опіки в укр. справі. 30.11.1918 в Києві О. Колесса від ім. УНРади нотифікував Гетьманові П. Скоропадському утворення самостійної укр. держави на зах. укр. землях.

Львівська делегація УНРади що складалася з депутатів постійно проживаючих у Львові, здійснювала заходи по орг-ції укр. влади в Сх. Галичині. 29.10.1918 було утворене Центр. Бюро УНРади у Львові (гол. Р. Перфецький) та Харч. Уряд (гол. С. Федак). 30.10.1918 УНРада закликала укр. населення Галичини не виконувати розпорядження Польської Ліквідаційної Комісії та визнала Укр. Легіон Січ. Стрільців як осн. нац. збройних сил проголошеної держави. Декілька чл. УНРади були в числі орг-рів захоплення укр. військ. підрозділами влади в Сх. Галичині, яке було здійсненне у Львові 01.11.1918, а в більшості пов. центрів 01–07.11.1918. Після відмови намісника К. Гуйна визнати укр. владу, новопризначений Президент Намісництва В. Децикевич офіц. передав владу на укр. тер. Галичини до рук К. Левицького. В умовах укр.-польської війни за Сх. Галичину, що поч. 01.11.1918, представники УНРади розпочали переговорний процес з польскими делегаціями. В жовтні–листопаді 1918 за участю чл. Конституанти

в більшості пов. Сх. Галичини були утворені Пов. (в Коломиї та Стрию – окружні) Укр. Нац. Ради, їх склад та діяльність не були регламентовані.

02.11.1918 до складу УНРади повернулися представники УСДП, що вийшли з неї 19.10.1918 в знак протесту проти відмови більшості УНРади проголосити негайну злуку з Наддніпрянською Україною. 12.11.1918 згідно порозуміння між укр. партіями, до УНРади були кооптовані представники від політ. партій та війська.

09.11.1918 УНРада утворила вик. орган – Раду Держ. Секретаріатів (РДС), яку очолив К. Левицький. 10.11.1918 УНРада доручила РДС здійснити необхідні заходи для з'єдинення всіх укр. земель в єдину державу.

13.11.1918 УНРадою було прийнято Тимч. Осн. з-н про держ. самостійність укр. земель бувшої Австро-Угорської монархії, який проголосив утворення Зах.-Укр. Нар. Республіки. 16.11.1918 – Тимч. з-н про адміністрацію ЗУНР. Після захоплення польськими військами Львова РДС, та частина чл. УНРади 21.11.1918 р. залишили місто і виїхати до Тернополя. Захищати інтереси укр. населення у Львові було уповноважено Л. Ганкевича, В. Охримовича та С. Томашівського.

В кін. листопада – на поч. грудня 1918 у Галичині, згідно постанови УНРади від 15.11.1918 р., були проведені доповнюючі вибори від гром. орг-цій пов. і більших міст. Нац. меншини з свого права представництва в УНРаді не скористалися. До складу УНРади зголосився увійти, як репрезентант польського населення Сх. Галичини, тільки польський соціаліст Е. Брейтер, який у той час перебував у Відні.

В 1919 УНРада продовжила свої засідання у м. Станиславові (суч. Івано-Франківськ), де відбулися три сесії (02–04.01.; 04–15.02. та 25.03.–15.04.1919). Доповнена представниками від пов. та міст УНРада номінально мала складатися з бл.150 чл. Але, фактично в станиславівських сесіях приймали участь бл. 130 делегатів – частина депутатів постійно перебували у Відні та в дип. відрядженнях, ін. — залишились в захоплених польськими і румунськими військами місцевостях, частина з них були інтерновані окупаційними владами.

02–04.01.1919 створено 9 комісій УНРади: зем., військ., з-нодатну, техн. відбудови, фін., шк., заграничних справ, сусп. опіки, комунікаційну; 15.02.1919 – адм. 04.01.1919 УНРада ухвалила ряд з-нів регламентуючих її компетенції, орг-цію та діяльність: про Виділ; доповняючий Статут; про спосіб оповіщення з-нів та розпорядків; про незайманість чл. УНРади. Пленум обирав Виділ УНРади (9 чл. і Президент). До компетенції Виділу належало: іменувати чл. уряду, приймати рішення про їх відставку, виконувати право амністії й аболіції, іменувати нач. вищ. держ. цив. і військ. урядів, затверджувати і проголошувати з-ни. Рішення схвалювалися більшістю і були правомірні за присутності щонайменше шести чл. Виділу. До Виділу були обрані (крім Президента Є. Петрушевича): Л. Бачинський (УРП), С. Вітик (УСДП), А. Горбачевський (УНДП), Г. Дувіряк (УРП), М. Новаковський (безпарт.), Т. Окуневський (УНДП), О. Попович (УНДП) А. Шміґельський (УРП), С. Юрик (УНДП). Згідно з-ну доповнюючого Статут УНРада вибрала Президію: (Президент – Є. Петрушевич, заст. – Л. Бачинський, С. Вітик, О. Попович, А. Шмігельський) і Секретаріат (секретарі С. Витвицький і О. Устиянович; заст. секретаря С. Сілецький).

Взимку 1919 у Станиславові депутати УНРади з Буковини та їх довірені особи створили Буковинську Раду для координації дій у питанні визволення Буковини з під румунської окупації й захисту прав буковинських українців.

03.01.1919 УНРада затвердивши передвступний договір (підписаний делегацією РДС 01.12.1918 у Фастові) одноголосно прийняла Ухвалу про злуку ЗУНР з УНР, в якій зазначалося, що до часу коли зберуться Установчі Збори об’єднаної республіки, з-нодатну владу на тер. ЗУНР виконує УНРада. 22.01.1919 делегація УНРади (36 осіб) взяла участь в урочистому проголошенні злуки у Києві. 23.01.1919 Акт злуки було затверджено на Труд. Конгресі України, в роботі якого взяла участь делегація УНРади. Чл. УНРади були обрані до Президії Труд. Конгресу (Т. Старух від галицьких партій, С. Вітик від укр. соціал-демократів) та увійшли до його комісій (Т. Старух, І. Калинович, П. Шекерик-Доників). Після злуки ЗУНР отримала назву

ЗОУНР зберігши автономію. Є. Петрушевич увійшов до складу Директорії УНР як представник Наддністрянської України, депутати УНРади — А. Крушельницький, О. Назарук, Л. Цегельський, О. Безпалко, В. Темницький призначались мін-рами УНР. Під час станиславівських сесій УНРада прийняла ряд важливих з-нів держ. буд-ва ЗОУНР. Серед них: про осн. шкільництва (13.02.1919); про вживання мови у внутр. і зовн. урядуванні держ. властей та урядів, публічних ін-цій і держ. установ; З-н про право громадянства у Зах. Обл. УНР (08.04.1919). 14.04.1919 прийнятий Зем. з-н для Зах. Обл. УНР що визначав осн. зем. реформи. Провідні ідеї з-ну були — вивласнення вел. зем. власності та наділення землею беззем. і малозем. селян на правах зем. власності. Переведення в дію з-ну мала здійснювати Обл. Зем. Комісія (Л. Бачинський, С. Вітик, С. Данилович, М. Загульський, Т. Кормош, М. Королюк, С. Матковський, К. Трильовський, С. Юрик). 15.04.1919 УНРада прийняла з-ни про скликання Сойму ЗОУНР та про вибори (виборчу ординацію) до Сойму ЗОУНР. З-ном визначалось заг., без різниці статі рівне, безпосереднє, таємне і пропорційне виборче право для всіх громадян держави, яким виповнилось 20 років. Послом міг бути вибраним кожен по досягненню 28-річного віку. Вибраний в червні 1919 однопалатний Сойм мав складатися з 226 послів: 160 українців (70,8 % заг. числа), 33 поляків (14,6 %), 27 євреїв (11,9 %) і 6 німців (2,7 %). Для кожної нар. були намічені окр. виборчі округи (15 укр., 5 польських, 5 єврейських, 1 німецька). Після обрання нов. Сойму УНРада мала самоліквідуватися. Та наступ польської армії не дозволив провести вибори. Ост. пленарне засідання УНРади відбулося у Станіславові 15.04.1919, але депутати номінально зберігали свій статус до часу проведення виборів до Установчого Сейму ЗОУНР. У травні–червні 1919 у Станиславові відбувалися засідання деяких комісій та Виділу УНРади. Внаслідок наступу польських військ, кер-во УНРади 22.05.1919 виїхало зі Станиславова до Бучача, а опісля – до Заліщик (суч. Тернопільська обл.).

09.06.1919 в Заліщиках, Президія Виділу УНРади і РДС спільною постановою передали свої конституційні повноваження Є. Петрушевичу, «як

уповновластненому Диктаторові», надавши йому право виконувати всю військ. і цив. владу до моменту відкликання. Від ім. уряду док. підписали троє держ. секретарів: С. Голубович, І. Макух та І. Мирон, а за Президію та Виділ УНРади – Є. Петрушевич. Леґітимність проголошення Диктатури видавалася сумнівною й не визнавалася кер-вом УНР та рядом депутатів УНРади.

Опинившись на еміграції у Відні взимку 1919, Є. Петрушевич не зрікся Диктатури, однак, у діяльності, спрямованій на міжнар. визнання ЗУНР, продовжував виступати як гол. УНРади. За його ініціативою перебуваючі у депутати утворили Закорд. Групу УНРади (гол. Є. Левицький, пізніше – Л. Левицький). Закорд. група УНРади діяла до осені 1923 й мала дорадчий статус для уряду Диктатора Є. Петрушевича.

Влітку 1919 відновила діяльність Львівська делегація УНРади, яка у 1919–1923 ухвалювала офіц. заяви та рішення щодо захисту соціальних, політ. та культ.-освіт. прав укр. населення Сх. Галичини. Частина депутатів та урядовців апарату УНРади в Станиславові увійшли в контакт з Львівською делегацією для координації відповідних дій. Восени 1919 здійснено реорг-цію правління Львівської делегації. Гол. («президентом») став Р. Перфецький, перш. заст. – К. Студинський, др. заст. – Л. Бачинський, третім – Л. Ганкевич. У 1920 УНРада утворила вик. орган – Колегію референтів, що діяв, однак, недовго. Влітку 1922, за погодженням з Є. Петрушевичем, здійснено невдалу спробу надати УНРаді, ширші представницькі та вик. повноваження. Останнє засідання УНРади відбулося 21.03.1923. Депутати ухвалили текст протесту до Ради Амбасадорів в Парижі з приводу її рішення в справі Сх. Галичини та рішення про тимч. припинення діяльності УНРади й передачу її повноваженнь Міжпарт. Раді.

Дж.: *Ганкевич Л.* Заприсяжнення першого уряду ЗУНР у Львові // Українська Галицька Армія. У 40-річчя участи у Визвольних Змаганнях в 1918–1919 рр. Матеріяли до історії / Видав хорунжий УСС Д. Микитюк. Вінніпеґ, 1966. Т. III. С. 48–50; Вістник державних законів і розпорядків Західної области Української Народної Республіки. Станиславів. 1919. 31 січня. Вип. 1; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат.: у 5-ти т. / Відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. Т. 1; *Кордуба М.* До перевороту на Буковині // Літературно-Науковий Вістник. Львів, 1924. Т. LXXXII. Кн. III–

IV. С. 345–346; *Левицький К.* Великий зрив (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). Львів: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1931; Його ж. Два закони про вибори до сойму Західньої Области Української Народньої Республіки // Український Прапор. Відень, 1919. 20 серпня. Ч. 3. С. 2–3; *Макух І.* На народній службі. Спогади. Дітройт: Видання Української Вільної Громади в Америці, 1958; *Попович І.* До перевороту на Буковині // Літературно-Науковий Вістник. Львів, 1924. Т. LXXXII. Кн. III–IV. За март і цвітень. С. 344–345; *Цегельський Л.* Від леґенд до правди. Спомини про події в Україні звязані з Першим Листопадом 1918 р. Ню Йорк; Филаделфія, 1960; *Чернецький А.* Спомини з мого життя. Київ: Основні цінності, 2001.

Літ.: Баран С. Західньо-Українська Народня Республіка (1918-1923) // Український історик. Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен. 1998. Ч. 1–4 (136-139). (Т. XXXVVOL. Ювілейне видання тридцятипятиліття Українського історика). С. 82–106; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАН України; Видавнича фірма «ОЛІР», 1996; *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918–1920. Ню Йорк: Видавництво «Червона Калина», 1970; *Макарчук С.А.* Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997; *Несцьорук Я.* Політичний устрій та внутрішня політика Західно-Української Народної Республіки у 1918-1919 рр. // Наукові зошити іст. ф-ту. Львів, 2001. Вип. 4. С. 173–183; *Павлишин О.* «Диктатор в екзилі»: політичні впливи Євгена Петрушевича в Західній Україні у 1920-х роках // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. Вип. 53 / За ред. І. Підкови, Р. Тарнавського. С. 189–203; *Його ж.* До витоків української державницької думки: Ухвала Української Національної Ради 19 жовтня 1918 р. // Порив до свободи: до 30-річя Декларації про державний суверенітет України. Зб. мат. Всеукр. наук.-практичної онлайн конференції. 16 липня 2020 р. Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2020. С. 40–42; *Його ж.* Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини і Буковини в революції 1918–1919 рр. // Україна модерна. Львів, 2000. Ч. 4–5. С. 187–245; *Його ж.* Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р.–червень 1919 р.) // Мат. засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Львів, 1999. Вип. 2. С. 234–252; *Його ж.* Українська Національна Рада ЗУНР // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ: Наук. думка, 2019. Т. 11. С. 233; *Його ж.* Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР 1918–1919 (УНРада) // Історія України.. Київ, 2008. С. 1285–1286; *Його ж.* Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР–ЗОУНР (жовтень 1918–червень 1919 рр). Автореф. дис. … к. і. н. Львів, 2001; *Чубатий М.* Державний лад на Західній Области Української Народної Републики // Записки Наук. товариства ім. Шевченка. Т. 205: У пошуках історичної правди. Зб. на пошану М. Чубатого 1889-1975 / Ред.: Г. Лужицький; Я. Падох. Ню Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1987. С. 1–50; *Pawłyszyn O.* Ukraińska Rada Narodowa – najwyższy organ ustawodawczy Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej (październik 1918–czerwiec 1919) // Biuletyn Ukrainoznawczy. N. 5. Przemyśl, 1999. S. 20–24.

Олег Павлишин

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ САМОСТІЙНИКІВ-СОЦІАЛІСТІВ (УПСС) - укр. політ. партія (1917-1922).

Поява **УПСС** стала результатом завершення процесу консолідації всіх самостійницьких груп і течій, які стояли на соц. засадах. Установчий з'їзд партії відбувся 17.12.1917. Право надіслати своїх представників на з'їзд отримали чл.УНП, представники укр. нац. соціалістів, укр. націонал-революціонерів, Союзу Укр. Державності, укр. соціалісти-революціонери конфедералісти, безпарт. самостійники, а також делегати від укр. війська і вільного козацтва та відомі політ. діячі самостійницьких переконань. На з'їзді обрано ЦК партії. УНП, яка становила основу новоствореної партії, ввійшла до її складу на федер. засадах, тому повна офіц. назва партії була Укр. партія самостійників-соціалістів.

Друк. органи: тижневик «Самостійник», газета «Самостійна Україна».

Програма **УПСС** відстоювала повну незалежність УНР, закріплювала поділ на з-нодавчу та вик. владу. Вищ. з-нодавчою владою вважався парламент (Цент. Укр. Рада), який обирався на осн. п'ятичленної формули терміном від 3 до 5 років і утримувався за держ. кошт. Вик. владу представляли Президент Республіки і Рада Мін-рів. Президент мав обиратися парламентом. Президент мав доручати одному з представників парламентської більшості як Гол. Ради Мін-рів формування Ради Мін-рів. Рада Мін-рів була підзвітна парламенту. Програма задекларувала соц. ідеал сусп. розвитку і обов'язкове проведення аграр. реформи. **УПСС** виступала за створення зем. фонду з усіх казенних, удільних, монастирських і поміщицьких земель, з якого земля видавалася беззем. селянам і «дорізувалася» малозем. Заг. програма не містила чітко виписаного механізму наділення селян землею, а мала лише заг. декларативні положення. Робітникам гарантувалися 8-год. роб. день, мінімум заробної плати, охорона праці. Проголошувалося скасування класових привілеїв і дотримання всіх дем. прав особи.

Підтримуючи заг. Центр. Раду як укр. владу, **УПСС** виступала з критикою її політики та вимагала негайного проголошення незалежності УНР. Самостійники-соціалісти були слабо представлені в УЦР, водночас І. Луценко та О. Степаненко були чл. Малої Ради. До ГС УЦР В. Єщенко, до РНМ УНР –

В. Єщенко, Г. Сидоренко. **УПСС** взяла участь у виборах до Укр. установчих зборів, основним гаслом передвиборчої кампанії стало гасло самостійної України. Партія підтримала підписання Брестського мирного договору та вітала ухвалення IV Універсалу. Під час рос.-укр. війни (грудень 1917-березень 1918) чл. партії боролися на фронтах проти більш-ків. Після повернення УЦР до Києва в березні 1918. **УПСС** разом із УПСФ виступала за реорг-цію уряду В. Голубовича на коаліційній осн. Після відмови правлячих УСДРП та УПСР виконати ці вимоги стала в опозицію щодо уряду В. Голубовича.

Гетьманський переворот 29.04.1918 **УПСС** зустріла негативно, хоча й вважала, що ґрунт для нього підготувала невідповідальна політика УЦР. Перш. реакцією на переворот була ідея орг-ції збройного опору нов. владі, але це не вдалося реалізувати. **УПСС** виступила одним із ініціаторів створення УНДС, який став перш. орг. оформленою опозицією щодо гетьманського уряду. Підписала «Меморандум укр. політ. партій» гетьману П. Скоропадському, в якому висувалася вимога усунення тогочасного гетьманського уряду. **УПСС** підтримувала всі заходи УНДС, а згодом і УНС, в який він трансформувався. Споч. партія виступала за легітимні форми б-би з гетьманським режимом, згодом підтримала ідею заг. антигетьманського повстання. Чл. партії П. Андрієвський увійшов до складу Директорії. Чл. партії брали активну участь у повстанні.

З перемогою Директорії **УПСС** розгорнула активну орг. роботу. В Києві почала виходити щоденна парт. газета «Україна», у Тернополі – «Укр. Вісті», у Рівному – «Укр. справа», «Укр. діло». Взяла участь у Держ. нараді 12-14.12.1918 у Вінниці. Представники партії увійшли до складу уряду на чолі з В. Чехівським: ген. О. Греков – мін-р військ. справ (формально він був безпарт. але тісно співпрацював із **УПСС** і був постійним кандидатом від партії на пост військ. мін-ра), М. Білинський – мін-р морськ. справ, Д. Симонів – держ. контролер, І. Липа – мін-р віросповідань (на момент створення уряду він не був ще чл. партії, вступив до неї після обрання уряду). До того ж,

самостійники-соціалісти зарахували до своєї групи О. Назарука, який будучи формально чл. УРП, тісно співпрацював із **УПСС**. Він отримав пост мін-ра преси та інформації.

УПСС негативно поставилася до скликання Труд. Конгресу, вважаючи це недоцільним в умовах військ. дій. Партія не проводила активної передвиборної кампанії. Парт. фракція на Труд. Конгресі налічувала 10 чол., водночас користувалася значною підтримкою присутніх представників старшинського складу армії. 26.01.1919 декларацію від ім. фракції зачитав Пацюк. У док. відстоювалася парламентська модель держ. устрою.

В умовах більш. агресії **УПСС** виступала проти будь-якої співпраці з більш-ками. ЦК УПСС підтримав офіц. взятий курс кер-ва УНР на переговори з Антантою. До складу РНМ на чолі з С. Остапенком увійшло п'ять кандидатів від **УПСС**: М. Білинський – мін-т морськ. справ, І. Липа – мін-р віросповідань, М. Кривецький – мін-р фін., О. Шаповал – мін-р військ. справ (замість ген. О. Грекова, якого було призначено отаманом (головнокомом) військ УНР), Д. Симонів – держ. контролер. Представники партії не входили до складу РНМ на чолі з Б. Мартосом, не поділяючи проголошений урядом курс на запровадження «труд. принципу». Разом із УПСФ, УДХП, УНРП самостійники-соціалісти становили так звану «праву опозицію». **УПСС** взяла участь в орг-ції невдалої спроби держ. перевороту отамана В. Оскілка, вважалося, що до цього причетний чл. Директорії О. Андрієвський (у травні 1919 його виключили зі складу Директорії УНР). Лідерам партії ставили в провину також й причетність до орг-ції виступу П. Болбачана. Але, заг. **УПСС** діяла легітимними засобами й прагнула підтримати ті наявні держ. структури, які були здатні обмежити одноосібну владу С. Петлюри й сприяти запровадженню європейської парламентської моделі. Так, партія взяла участь у заходах, спрямованих на відновлення діяльності Президії та комісій Труд. Конгресу. В липні 1919 **УПСС** увійшла до складу УНДС. З цього часу опозиційна діяльність партії проводилася в його межах. Відстоюючи принципи парламентаризму, самостійники-соціалісти вітали перехід

правлячої партії УСДРП на дем. засади і створення нов. уряду І. Мазепи у серпні 1919. Зважаючи на складні військ.-політ. обставини кін. серпня – поч. вересня 1919, партія підтримала ідею уряду щодо скликання не парламенту, а передпарламенту, прагнула його швидкого зібрання з метою замінити класовий Труд. Конгрес.

Однак реальні умови не дозволили скликати й передпарламент і Директорія УНР повернулася до практики скликання Держ. нарад із представників різних партій. **УПСС** взяла участь у нараді 25.10.1919. Представники партії висували вимогу залучення до держ. та уряд. роботи представників опозиційних партій. Самостійники-соціалісти також брали участь у роботі міжпарт. нарад, які пройшли напр. грудня та підтримали їх рішення щодо створення Кам'янецької Національної Ради (згодом Укр. Нац. Ради). До складу Ради ввійшло сім чл. партії.

Після втрати Директорією УНР укр. тер. осн. частина партії опинилася за кордоном. Тут вони підтримали утворення у Відні у березні 1920 нов. УНДС, ставши його чл. У результаті перших перемог укр.-польського фронту в травні 1920, була повернута частина укр. тер. **УПСС** після демісії уряду І. Мазепи надала своїх представників у нов. уряд В. Прокоповича: Є. Архіпенко став мін-ром нар. госп-ва, а І. Косенко – мін-ром пошт і телеграфу. Однак уряду В. Прокоповича не вдалося реалізувати власну програму, укр.-польський похід завершився невдачею – у липні 1920 на Правобер. Україні було знову відновлено рад. владу. До кін. листопада 1920. армія УНР повністю залишила Україну, а разом із нею й укр. органи влади. Більшість чл. **УПСС** з поразкою нац.-визв. змагань перебралася за кордон. Частково діяльність партії була відновлена у Відні. У 1922 **УПСС** повернула собі стару назву – Укр. нар. партія. Згодом діяльність партії припинилася.

Дж.: Багатопартійна Українська держава на початку XX ст.: Програмні документи перших українських політичних партій /Упорядн. В.С. Журавський. К, 1992; Директорія, Рада народних міністрів Української Народної Республіки: Док. і мат.: у2-х т. К., 2006; Українська партія Самостійників-Соціалістів (У.Н.П.). Українська революція (1917-1919).

Діяльність партії Самостійників-Соціалістів в зв'язку з політичними подіями на Україні за час 1901-1919. Ідеологія, програм і статут партії. Відень-Київ, 1920.

Літ.: Лозовий В.С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). К.–Кам'янець-Подільський, 2005; *Любовець О.М.* Українські партії революційної доби 1917–1920 років: нариси історії та програмні документи. К., 2012.

Олена Любовець

УКРАЇНСЬКА РЕСПУБЛІКАНСЬКА КАПЕЛА – хоровий колектив, заснований для пропаганди укр. музичної культури за кордоном.

Створений у Києві в січні 1919 О. Кошицем та К. Стеценком за дорученням С. Петлюри, затверджений з-ном УНР від 24.01.1919. Уряд УНР виділив на орг-цію капели 2,7 млн. карб. За конкурсом (визначні голосові дані, знання нот, нац. свідомість, гром. активність) було відібрано 113 досвідчених співаків та музикантів, які склали капелу. Планувалося її вел. концертне турне країнами Європи під час роботи Паризької мирної конф. Укр. провід сподівався, що ознайомлення світової спільноти з Україною та її самобутньою культурою посилить позиції України і призведе до визнання УНР на міжнар. рівні.

Репетиції та перші виступи капели пройшли у Кам'янці-Подільському, звідки напр. березня 1919 у складі 80 осіб (кер. і диригент О. Кошиць, поміч. диригента П. Россіневич-Щуровська, хормейстер Г. Тучапський, адм-тор О. Приходько) вона вирушила до Європи. Репертуар складався виключно з нар. пісень в обробці М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка та О. Кошиця.

За підтримки посла УНР в Чехословаччині М. Славінського перші концерти відбулись у Празі. Протягом 1919-1920 капела гастролювала у Франції, Чехословаччині, Австрії, Швейцарії, Бельгії, Голландії, Англії, Німеччині. Її виступи проходили з надзвичайним успіхом. Укр. музичне мистецтво вперше показало себе світові й здобуло популярність в європейських країнах. У Парижі восени 1919 слава укр. хору була настільки вел., що О. Кошицю влаштовували овації на вул. Нажаль, митцям не вдалося

змінити ставлення до України на міжнар. арені, абсолютна більшість європейських держав підтримувала ідею «єдиної та неподільної Росії».

Повернення в Україну після падіння УНР для «посланців С. Петлюри» стало неможливим. Учасники Укр. республіканської капели створили три окремі хори. Група у 18 осіб на чолі з О. Приходьком переїхала на Закарпаття, де заснувала в Ужгороді тов-во «Кобзар», а згодом і театр. Група М. Кириченка концертувала в Іспанії. В січні 1921 у Варшаві на осн. більшої частини капели О. Кошиць створив Укр. нац. хор, у складі якого в різні періоди налічувалося від 35 до 70 осіб. Взимку 1921 хор вирушив у турне Іспанією, Францією, Бельгією, Німеччиною та США, де й залишився. Тут від жовтня 1922 до березня 1923 було дано 138 концертів, а згодом у Бразилії, Аргентині, Уругваї, на Кубі – ще бл. 900 концертів. 1924 Укр. нац. хор, виховавши десятки музичних діячів і диригентів, перестав існувати.

Найбільш популярними творами в репертуарі були: «Кантата про Матір Божу Почаївську», «Щедрик», «Ой пряду, пряду» М. Леонтовича, «Веснянки», купальські пісні, «По опеньки ходила» М. Лисенка, щедрівки і колядки К. Стеценка, «На вулиці скрипка грає» О. Кошиця та ін.

Літ.: Кошиць О. З піснею через світ: подорож Української республіканської капели. К., 2008; *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. І. Прага, 1942; *Пеленський О.* Світова концертова подорож Української Республіканської Капели. Спомини сучасника. Львів, 1933.

Олена Бойко

УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА РОБІТНИЧА ПАРТІЯ (НЕЗАЛЕЖНИХ-ЛІВИХ), УСДРП(н.-л.) – ліва укр. пол. партія, перейшла на ком. позиції (1919).

Основою формування партії стала опозиційна група в Укр. соціал-дем. роб. партії (незалежних). Представники опозиції виступали проти участі УСДРП(незалежних) в повстаннях проти уряду Х. Раковського та за активнішу співпрацю з КП(б)У. На парт. нараді 04.04.1919 було обрано паралельний кер. орган – Тимч. Ком-т (ТК), метою якого стала зміна тактики

та політики партії. 04.05.1919 на зборах Київської орг-ції ухвалено резолюцію щодо орг-ції нов. партії під назвою Українська соціал-дем. партія (незалежних-лівих).

04.06.1919 у Києві відбулася установча конф. нов. партії за присутності більшості чл. Київської орг-ції та представників деяких провінційних осередків. Делегати затвердили «Декларацію Укр. Соціал-Дем. Партії Незалежних Лівих», в якій було викладено осн. положення політ. доктрини партії. В нац. питанні – створення Всесвітньої Соц. федерації Рад. Республік шляхом об'єднання між собою всього пролетаріату та розвиток пролетарських мас на рідній для кожного робітника культурі (для укр. – на укр.). В аграр. питанні ідеальною формою господарювання визначалися труд. комуни, завданням партії проголошувалися підтримка добр. заведення сільськогосп. спілок і активне пропагування та популяризація комунальних і колективних форм ведення госп-ва. Щодо форми орг-ції влади – повне визнання диктатури пролетаріату. На конф. чл. ТК склали з себе повноваження, було обрано нов. ЦК. На ЦК покладалося завдання проведення активної роботи щодо закладання нов. парт. осередків. Проведення парт. конф. та обрання ЦК означало ост. і повний розрив між двома частинами УСДРП(нез.). Парт. органом **УСДРП(н.-л.)** стала газета «Червоний стяг».

Заг. це була нечисленна, слабо розгалужена партія, яка діяла переважно в Києві та губ. (Черкаська, Городищенська, Смілянська, Липовецька, Уманська та ін. місц. осередки) та деяких регіонах. Найбільшою активністю, за свідченням парт. органу, поряд із Києвом відзначалися орг-ції Катеринославщини і Херсонщини. Соціальною базою парт. груп були переважно робітники, подекуди сел-во. У парт. док. зустрічаються два варіанти назви партії: УСДП(н.-л.) і **УСДРП(н.-л.).**

Нечисленність та маловпливовість партії змусили її лідерів шукати шляхів подальшого посилення її позицій. З кін. червня – поч. липня 1919 вони розпочали активні переговори з кер. органами партії боротьбистів щодо можливого об'єднання двох партій. Об'єднання відбулося у серпні 1919.

Об’єднана партія отримала назву «Укр. Ком. Партія (боротьбистів)», її девізом став девіз лівих незалежних – «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!».

Дж.: Червоний стяг (Київ). 1919.
Літ.: *Любовець О.М.* Українські партії революційної доби 1917–1920 років: нариси історії та програмні документи. К., 2012.

Олена Любовець

УКРАЇНСЬКЕ ТЕХНІЧНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТОВАРИСТВО «ПРАЦЯ» - гром. орг-ція нац. техн. інтелігенції, утворена з метою «творчо працювати для добра свого народу».

Заснована у Києві 07.03.1917 під назвою «Укр. Техн. та Агрономічне Тов-во «Праця». На перш. установчих зборах у присутності 200 осіб було обрано тимч. Раду тов-ва, якій було доручено виробити проект статуту.

Структура тов-ва передбачала орг-цію його чл. в окр. групи однієї спеціальності. Об’єднуючись між собою, ці групи складали фахові відділи, які у містах мали утворювати місц. тов-во «Праця». У Києві закладалася Гол. Рада тов-ва «Праця», до якої місц. тов-ва надсилали своїх делегатів. Склад Гол. Ради тов-ва у Києві: гол. – І. Ганицький, заст. гол. – І. Левинський; чл. Ради: В. Величковський, В. Коваль, Ф. Левченко, С. Веселовський, В. Коробцов, О. Касяненко, В. Коваль, І. Попівський, В. Сабат, І. Павлюков, А. Жашкевич, С. Гринюк, Г. Журик, П. Холодний, О. Вілінський, М. Педес. Головою Бюро з працевлаштування та секретарем тов-ва був П. Мокроус.

У Києві тов-во розташовувалося у прибутковому буд. садиби Ханенків за адресою вул. Терещенківська, 13.

Напрямки діяльності тов-ва «Праця»: розвиток ек. та пром-ті країни; створення нов. галузей пром-ті; підготовка кадрів через заснування фахових та ремісничих шкіл; підтримка наук. досліджень; мат. та техн. допомога винахідникам; заснування техн. бюро та бюро праці; ек. та культ. підтримка чл. тов-ва; заснування каси хворих, страхування на випадок втрати працездатності та старості, створення біржі прод-тів, вид-во газет та журналів; буд-во буд. для гром. установ, культ. та мед. закладів в укр. стилі; проведення

конкурсів для архітекторів і винахідників; призначення премій у різних випадках та виховання незаможних дітей та учнів. Для чл. тов-ва засновувався банк «Праця» із відрахуванням до нього 1/3 чл. внесків.

Чл. тов-ва сплачували вступну вкладку у розмірі не менше 2 карб.

Тов-во мало намір приймати у свої чл. споріднені орг-ції, які вже існують чи будуть створені у майбут. Було засновано окр. секцію тов-ва «Сільський господар» та заплановано розвиток його філій по всій Україні з метою допомоги селянам. У Києві до тов-ва приєднався гурток телеграфістів-урядовців у кількості понад 30 осіб. Представник гуртка Х. Ковтуненко увійшов до Гол. Ради тов-ва.

До перш. складу Центр. Ради (07.03.–07.04.1917) від тов-ва «Праця» був кооптований О. Вілінський. 06.04.1917 на вечірньому засіданні Всеукр. нац. з'їзду з промовою від тов-ва «Праця» виступив І. Чопівський.

На 14 квітня 1917 р. до складу товариства «Праця» увійшло 340 осіб.

05.06.1917 розпочалися загальноосвіт. курси тов-ва «Праця» у приміщенні Київського ун-ту св. Володимира. Курси відкрив представник тов-ва І. Чопівський.

У липні 1917 тов-во «Праця» долучилося до орг. комісії для здійснення підготовчих заходів з орг-ції Укр. нар. ун-ту.

Дж.: Нова Рада. 1917. 29 березня; 31 березня; Українська Центральна Рада. Док. і мат.: у 2-х т. Т. 1. К.: Наукова думка, 1996. С. 532.
Літ.: Хроніка Української революції 1917–1921 рр. Ч. 1. К.: Ін-т історії України НАН України, 2021. С. 42.

Галина Басара-Тиліщак

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЦВИНТАР, м. ЛАНЦУТ, ПОЛЬЩА– місце поховань вояків армій УНР і ЗУНР, утворене неподалік табору інтернованих українців.

Від листопада 1918 до 1921 на місці австрійського табору для військовополених рос. армії діяв табір полонених військових ГА та інтернованого укр. населення Сх. Галичини, від травня 1919 там перебували

військовополонені Волинської групи військ Армії УНР. У лютому 1920 у таборі налічувалося 3,3 тис. вояків, серед них були старшини Б. Чміль, Р. Сушко, Г. Гладкий. У березні 1920 більше 2 тис. вояків переведено до табору в Берестя, де ген. О. Феденяк-Білинський сформував нові підрозділи, які ввійшли до 6-ої Січ. дивізії. Напр. січня 1920 табір перейменовано на Збірну станицю укр. військ, де розпочато перепідготовку укр. військовополонених із польських таборів та українців із рос. армії, що поверталися з німецького полону. У листопаді 1920 станицю знову реорг-но в табір для інтернованих вояків Армії УНР. У ньому розміщено: частини 5-ої Херсонської дивізії на чолі з полк. А. Долодом, запасні бригади під команд. ген. Н. Никононова, школа старшин на чолі з ген. М. Шаповалом, Корпус військ охорони кордонів під команд. О. Пилькевича, відділи жандармерії під команд. підполк. В. Поготовка. Діяв укр. нац. ун-т із чотирма ф-тами (мат.-природничий, ек., іст.-філологічний, військ.), на якому навчалося понад 500 слухачів. Його ректором обрано проф. В. Біднова, деканами М. Чайківського, Х. Лебедя-Юрчика, ген. І. Мартинюка, М. Юнаківа. Там викладали Л. Бачинський, І. Огієнко, А. Чернявський, І. Свєнціцький, Л. Лащенко, В. Приходько, М. Обідний, О. Шульгин, І. Фещенко-Чопівський, С. Сірополко, В. Щурат, П. Холодний, С. Тимошенко, С. Дядюша, С. Кульжинський, М. Шаповал, І. Мартинюк, М. Юнаків. Освіт. діяльність проводили школа хорунжих і школа підстаршин, гімназія (дир. І. Кобизський), дитячий садок. Орг-но курси за програмою сер. школи, проф. курси. Функціонувало декілька театр. колективів і хорів, зокрема під орудою старшини Д. Котка. Виходили часописи «Наша зоря» (ред. Г. Сім'янців), «Будяк» (ред. О. Павлів-Білозерський), «Промінь» (ред. Д. Нестеренко). 14−16.04.1921 табір відвідав Гол. отаман військ УНР С. Петлюра, ген. М. Омелянович-Павленко, Гол. Укр. військ. місії Польщі ген. В. Зелінський.

Неодноразово у таборі спалахували епідемії тифу, дезинтерії, холери. Померлих ховали на військ. кладовищі поблизу бараків (понад 400 осіб) та на спец. виділеному полі комунального цвинтаря (понад 120 осіб), де 1921

відкрито пам’ятник із написом «Вірним синам України – Старшини 1919−1920». Напис виконано в орнаменті, який нагадує варіант гербу гетьмана І. Мазепи. На протилежній стороні скульптори С. Литвиненко, О. Стовбуренко розмістили рушницю, перехрещену козацькою шаблею, а під ними – гол. з козацькою чуприною у шапці-кримці. На правій стороні обеліску подано степову дорогу із тополею і наддніпрянською сільською хатою. 20.02.1921 урочисту поминальну службу з нагоди посвячення цвинтарного поля відправили о. М. Маринич, о. Н. Никонюк; у ній взяли участь представники командування Групи військ УНР у Ланцуті О. Пилькевич, В. Чабанівський, а також польські військовики з командування табору. 1927 притабірний цвинтар ліквідовано, а тлінні останки перенесено на військ. частину міськ. цвинтаря, де загалом поховано понад 550 укр. вояків, уродженців Сх. Галичини і Наддніпрянщини. Напр. 1921 частину скитальців переведено до таборів у Вадовіцах і Стшалково. Укр. цвинтарем у міжвоєнний період опікувалися місц. аптекар В. Кіндрачук (1938 реставрував пам’ятник і впорядкував поле за проектом С. Литвиненка), чл. Укр. центр. ком-ту у Польщі. 1974 польська ком. влада ліквідувала пам’ятник й назвала вказане поле ділянкою Війська польського. Від 1992 Об’єднання українців Польщі відновлює укр. військ. цвинтар, встановлено іст. пам’ятник з прізвищами похованих і барель’єфом С. Петлюри. Укр. громадськість намагається повноцінно відновити вказаний меморіал, на тер. якого постійно відбуваються панахиди за участю представників громадськості Польщі та України, зокрема сусп.-культ. тов-ва «Надсяння». Укр. туристи, які приїжджають до вказаного меморіалу, відвідують також місц. галерею ікон, яка має вел. колекцію пам’яток укр. церк. мистецтва.

Літ.: Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920−1939 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2002; *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі (1920−1939). Львів, 2000; *Його ж.* Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20−30-х рр. XX ст. у Польщі. Львів, 2003; *Його ж.* За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917−1921 років. Місця пам’яті в Польщі. Дрогобич, 2018; *Колянчук О., Литвин М., Науменко К.* Генералітет Українських визвольних змагань. Львів, 1995.

Микола Литвин

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЦВИНТАР, м. ОЛЕКСАНДРІВ-КУЯВСЬКИЙ, ПОЛЬЩА – місце поховань вояків Армії УНР, що померли в період інтернування у таборі м. Олександрів-Куявський.

Організовано на місці, де під час І Світової війни діяв табір для полонених. Від 06.12.1920 до листопада 1921 там перебувало 4 тис. козаків і старшин 4-ої Київської дивізії під команд. ген. Ю. Тютюнника і 6-ої Січ. дивізії під команд. ген. М. Безручка. Діяли курси укр-знавства, іноземн. мов, диригентів хорів, школа підстаршин, виходили часописи «Нове життя», «Альманах», «Полин», «Комар», «Окріп», «Зірниця», «Наук.-реліг. вісник». Відкрито церкву. Братство св. Покрови на чолі з капеланом 6-ої Січ. дивізії о. П. Біланом розгорнуло освіт.-реліг. та вид. діяльність, готувало до друку книжки для богослужінь, молитовники. Восени 1921 на місці поховань насипано Козацьку могилу-курган, на якій встановлено козацький хрест з укр. гербом і написом «Борцям за волю України»; на тильній стороні хреста зроблено написи «Полеглим за незалежність України» і «Героям б-би за незалежність України 4-ої і 6-ої укр. дивізій – 1921». На схилі кургану вмонтовано мармурову таблицю з цитатою вірша П. Карманського: «Хай ворог знає, що козацька сила ще не вмерла під ярмом титана, що кожна степова могила – це вічна не пімщенна рана». Після закриття табору 1921 частина скитальців переїхала до Каліша. В міжвоєнний період та роки ІІ Світової війни Козацька могила стала місцем патріотичних зустрічей укр. політемігрантів. Після світової війни польська ком. влада цвинтар знищила. Його відбудовано 1993 завдяки Об’єднанню українців у Польщі, допомозі львівського підприємства «Некрополіс» та прихильності місц. влади. Відкриття відреставрованого цвинтарю відбулося за участю Мін-ра гром. безпеки Польщі Є. Мілевського, заст. Мін-ра оборони України В. Муляви, представників гром-сті Польщі та України. На нов. інформ. таблиці при вході до некрополя подано фрагмент промови старшини ГА і Армії УНР В. Силовчука, проголошеної на відкритті цвинтаря 18.09.1921: «Скажіть, як

вернете на Україну, що ми сповнили свій обов'язок і для її життя загинули». Щороку за участю греко-католицьких і православних священиків там відправляються зеленосвяточні панахиди.

Літ.: Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920−1939 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2002; *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі (1920−1939). Львів, 2000; *Його ж.* Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20−30-х рр. XX ст. у Польщі. Львів, 2003; *Його ж.* За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917−1921 років. Місця пам'яті в Польщі. Дрогобич, 2018. *Колянчук О., Литвин М., Науменко К.* Генералітет Українських визвольних змагань. Львів, 1995.

Микола Литвин, Павло Ткачук

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЦВИНТАР, м. ПЕРЕМИШЛЬ (ПИКУЛИЧІ) – місце поховань вояків армій УНР і ЗУНР, утворене неподалік табору інтернованих українців.

У др. пол. XIX ст. на південних околицях Перемишля – с. Пикуличі (суч. у складі Перемишля, Польща) збудовано арт.-кавалерійські казарми Перемиської фортеці, в яких у роки I Світової війни створено табір для полонених вояків рос. армії. Напр. 1918 – поч. 1919 в казармах створено табір для полонених вояків ГА, інтернованих галицьких українців; у сер. 1919 табір поповнився полоненими козаками і старшинами Армії УНР. 1919 там перебувало 3,9 тис. полонених та інтернованих наддніпрянців і галичан. На поч. 1921 їх чисельність зменшилася до 3,3 тис. В таборі також відбували ув'язнення групи червоноармійців і денікінців.

Орг-ром таборової культ.-освіт. праці став культ.-освіт. відділ 1-ї Запорізької дивізії армії УНР, а також старшини ін. частин серед яких були вчителі. У таборі видавався сатиричний журнал «Жало», тижневик «Запорожець», політ.-літ. журнал «Аванс» діяли споживча спілка «Піклування» (згодом «Запорожець»), тов-во «Просвіта» (секції освіти, мистецтва, виробнича, спортивна, біб-ка), художня школа і майстерня, курси історії України, іноземн. мов, поч. школа, хор полку Чорних запорожців неодноразово виступав у місц. Укр. нар. домі. Активістами гром. таборового

життя були старшини М. Гавришко, І. Дубовий, М. Островерха, Ю. Артюшенко, Л. Лазаренко, А. Корнійчук, М. Сергієнко, М. Прасіцький, М. Пекарський, П. Запорізький, Б. Палій-Неїло, П. Ковжун, М. Крат, М. Вороний, М. Аркас. Табір відвідували представники командування Армії УНР ген. М. Омелянович-Павленко, ген. В. Петрів, ген. Г. Базильський, колиш. чл. уряду УНР В. Приходька, Х. Лебідь-Юрчик, на той час мешканці Перемишля. Скитальцями опікувалося тов-во «Укр. самаритянська поміч», яка постачала одяг та харчі.

Незадовільні побутові умови та хвороби спричинили високу смертність скитальців, з яких 2 тис. поховані на таборовому цвинтарі, а також гол. цвинтарі Перемишля.

1921 розпочато впорядкування цвинтаря, поставлено хрест, відбувся перший зеленосвяточний похід на чолі з єпископом ГКЦ Й. Коциловським. 1922 перемиська філія Тов-ва охорони воєнних могил скликала ком-т, який звернувся до місц. влади про перенесення тлінних останків з різних притаборових місць, які 1924 ексгумовано і перепоховано на гол. цвинтарному полі. 27.06.1926 посвячено величний хрест «Борцям за волю України», виконаний на кургані за проєктом О. Кульчицької. Цвинтарну пл. передали у власність місц. громаді Греко-католицької церкви. У міжвоєнний період цвинтар в Пикуличах перетворився на місце пам’яті – патріотичних маніфестацій, щорічних зеленосвяточних відправ, які в окр. роки (1938) збирали до 30 тис. українців з Перемишля та ін. міст і сіл краю. Зруйнований після ІІ Світової війни.

1989 за ініціативи місц. укр. громади та фін. підтримки підприємця Я. Сидора цвинтар відновлено. 1994 його названо Укр. воєнний цвинтар. 2000 пл. цвинтаря збільшено й перепоховано 47 вояків УПА, ексгумованих із сіл Бірча і Лішня (Перемищина). Відновлено зеленосвяточні походи за участю укр. та польської влади й громадськості. 2015 на вході встановлено інформ. таблицю.

Літ.: Гук Б. Походи на Могили Воїнів Українських Армій XX ст. в Пикуличах». Перемишль, 2006; *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі (1920–1926). Львів, 2000; *Його ж.* Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. XX ст. у Польщі. Львів, 2003; *Його ж.* За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Місця пам'яті в Польщі. Дрогобич, 2018; *Карванська-Байляк А.* Україно, визнай: (Одиссея Бірчі). Варшава, 2002; *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. *Хахула Л.* «Різуни» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну. Львів, 2016.

Микола Литвин, Любомир. Хахула

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЦВИНТАР, м. СТШАЛКІВ, ПОЛЬЩА- – місце поховань вояків армій УНР і ЗУНР, утворене неподалік табору інтернованих українців.

У роки І Світової війни у місті діяв німецький табір для військовополонених рос. армії. Під час польсько-укр. війни 1918−1919 орг-но табір для полонених вояків ГА, інтернованого цив. населення із Сх. Галичини. У травні 1919 у таборі інтерновано вояків Сірої дивізії Армії УНР ген. І. Мартинюка захоплених в боях за Луцьк, Рівне, Дубно і Крем'янець на Волині. Напр. жовтня 1920 прибувало 36,9 тис. полонених і інтернованих, з яких у листопаді−грудні 1920 3,2 тис. померли, зокрема від холери, дизентерії, тифу, про що інформувала польська преса та посли сейму Польщі. У др. пол. 1921 прибули інтерновані з таборів Ланцута й Вадовиць, зокрема вояки 1-ої Запорізької дивізії, 5-ої Херсонської дивізії. Там перебувала також група повстанців на чолі з отаманом Н. Махно. Діяли: перенесений з Ланцута Укр. нар. ун-т (понад 700 слухачів), Укр. наддніпрянський хор Д. Котка, гімназія спортивного напрямку, поч. школа, курси іноземн. мов, обліковців, читальня. Виходили часописи «Студ. вістник», «Військ. вістник», «Спортсмен», «Наша зоря», «Промінь», «Запорізька думка», «Блоха» та ін. Напр. 1923 інтернованих перевели до табору в Каліші. В окр. казармах табору проживали полонені червоноармійці (14,6 тис – листопад–грудень 1920).

Померлих скитальців поховано на спец. цвинтарі серед заміських полів, який офіц. закрито 1924. Після ІІ Світової війни він занедбаний. 2000 Тов-во опіки над військ. могилами укр. вояків у Любліні звернулося до Слупецького

старости упорядкувати дорогу до поховань й розпочати упорядкування, яке частково здійснено у наступні роки. 2007 в регіональному музеї в Слупці відкрито постійну експозицію, присвячену табору й укр. військ. похованням.

Літ.: Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920−1939 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2002; *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі (1920−1939). Львів, 2000; *Його ж.* Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20−30-х рр. XX ст. у Польщі. Львів, 2003; *Його ж.* За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917−1921 років. Місця пам'яті в Польщі. Дрогобич, 2018; *Колянчук О., Литвин М., Науменко К.* Генералітет Українських визвольних змагань. Львів, 1995.

Микола Литвин

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЦВИНТАР, м. ЩИПЙОРНО, ПОЛЬЩА – місце поховань вояків армій УНР і ЗУНР, утворене неподалік табору інтернованих українців.

У роки І Світової війни у невел. містечку (суч. - входить до Каліша), знаходився табір для полонених рос. та ін. армій. Від 1919 там розміщено полонених вояків ГА та інтернованих українців зі Сх. Галичини, а, 1922−1924 – інтерновані вояки 6-ої Січ. дивізії ген. М. Безручка, які переведені з Олександрова-Куявського. У таборі діяли культ.-освіт. і реліг. Братство Кирила і Мефодія (кер. о. П. Білон, о. Д. Залізняк), мистецько-літ. тов-во «Мистецтво», драматичне тов-во ім. М. Садовського, вид-во «До світла», друк. часописи «Реліг.-наук. вістник», «На руїнах», «Нове життя», «Укр. сурмач», «Вістник Спілки лікарських поміч-ів на еміграції».

На вел. військ. цвинтарі 1914−1921 поховано понад 1200 полонених різних армій, зокрема й укр. 1923 споруджено триметровий пам'ятник-обеліск укр. військовикам, на верхівці якого встановлено позолочений тризуб (проектант сотник О. Костюченко, виконавець інж. В. Бокітько). На горішній частині обеліска вирізано орденський хрест із написом «Тим, що не вмерли, але не зрадили України. Українська армія 1923», з протилежного боку здійснено напис польською мовою «Героям б-би за незалежність України. Укр. армія». Посвячення пам'ятника відбулося на Покрову 14.10.1923, чин

посвяти виконав о. П. Білан за участю ген. М. Янчевського, М. Безручка, В. Змієнка.

В окр. казармах табору проживало військовополонені червоноармійці (1,7 тис., листопад 1920).

Після розпуску таборів у Щипйорно і Каліші 1924 на вказаному цвинтарі продовжено поховання укр. вояків яких польська влада перевела у стан політемігрантів. За участю чл. Укр. центр. ком-ту, Укр. воєнно-іст. тов-ва цвинтар огороджено, дерев'яні хрести замінено на залізобетонні; перед пам'ятником встановлено чотири масивні стовпи, між якими навішано в'їзну залізну браму, в нішах встановлено образи Ісуса Христа і Матері Божої. Одним із жертводавців викуплення тер. поховань став митрополит ГКЦ А. Шептицький. 1940 німецька адм-ція міста заборонила там поховання укр. емігрантів. Від 1922 до 1940 там поховано понад 400 козаків і старшин Армії УНР, серед них Н. Никонова, М. Єфремова, Д. Гудзова, М. Середу, Л. Крамарецького, П. Нечаєва, Д. Масалітиніва, І. Шефера, М. Кохно-Кутова, Д. Кришталіва, Й. Кирицю, О. Крилова, А. Тоцького, О. Фролова, М. Селегія, О. Янковського, І. Сухоцького. У післявоєнний період пам'ятник зруйновано, а тер. цвинтаря стала пасовищем худоби. 1992 Об'єднання українців Польщі та львівський «Меморіал» виступили з ініціативою щодо відновлення вказаного цвинтаря. 1999 за підтримки Об'єднання українців Польщі, Ради охорони пам'яті б-би і мучеництва Польщі, місц. влади тер. цвинтаря огороджено і частково впорядковано, відновлено пам'ятник з двомовною таблицею. 2005 біля вхідної брами встановлено напис про те, що це реконструйований Укр. військ. цвинтар. Опіку над похованнями здійснюють польські скаути та представники укр. «Пласту».

Літ.: Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920−1939 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2002; *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі (1920−1939). Львів, 2000; *Його ж.* Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20−30-х рр. XX ст. у Польщі. Львів, 2003; *Його ж.* За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917−1921 років. Місця пам'яті в Польщі. Дрогобич, 2018; *Колянчук О., Литвин М., Науменко К.* Генералітет Українських визвольних змагань. Львів, 1995.

Олександр Колянчук, Микола Литвин.

УКРАЇНСЬКИЙ ФРОНТ, 1917-1918 – оперативно-стратегічне об‘єднання збройних сил на рос.-німецькому фронті в часи І Світової війни.

Після Жовтневого перевороту 1917 в Петрограді більш-ки зробили рішучі кроки до встановлення контролю над армією. Вони ліквідували існуючі арм. Ком-ти і замість них створили підконтрольні їм військ.-рев. ком-ти (ВРК), за допомогою яких планували підпорядкувати собі армію. Таким чином більш. уряд Рада Нар. Комісарів швидко оволодів ситуацією на Півн. та Зх. фронтах. Несприятливим для більш. кер-ва був розвиток подій на Півд.-Зах. та Румунському фронтах, командування яких у протидії більш-кам підтримали УЦР, уряд Румунії і дип. та військ. місії Антанти. УЦР була зацікавлена у збереженні боєздатності Півд.-Зх. та Румунського фронтів, які обороняли укр. тер. 06.11.1917 на переговорах у Ставці верх. головнокоман. (Могилів) ген. М. Духонін та представники ГС О. Лотоцький та Д. Дорошенко досягли угоди про зосередження укр-ваних частин на Півд.-Зх. та Румунському фронтах і поглиблення укр-ції у військах. Ген. секретар військ. справ С. Петлюра 11.11. надіслав у військ. частини телеграму, якою наказав командуванню не вик. розпоряджень більш. кер-ва з Петрограду. Командування Півд.-Зх. (ген. М. Володченко) та Румунського (ген. Д. Щербачов) фронтів фактично визнало владу УЦР в Україні, оск. після розгрому більш-ками 20.11. Ставки верх. головнокоманд. і вбивства ген. М. Духоніна альтернативи у них не було.

23.11. Ген. Секретаріат ухвалив рішення про утворення Укр. фронту (поділ на два фронти зберігався), головнокоманд. якого став ген. Д. Щербачов. Заг. кер-во Укр. фронтом ГС перебрав на себе. Створення Укр. фронту стало спробою об’єднання різних політ. сил у б-бі проти спільного ворога – більш-ків.

Підпорядкуванням фронтів УЦР ставила за мету забезпечити свою участь у мирних переговорах з країнами Четверного союзу, перешкодити більш-кам вести їх від ім. єдиної Росії. Для переговорів про перемир’я ГС делегував своїх представників М. Любинського та поручика М. Левицького на

Румунському, М. Красковського та капіт. М. Удовиченка – на Півд.-Зах. фронти, капіт. II рангу Акимова – на Чорномор. флот. 23.11. на Півд.-Зах., 24.11. на Румунському фронті і Чорномор. флоті були припинені бойові дії та розпочалися переговори про перемир'я, яке було укладене 26.11.

Для б-би за солд. маси УЦР створила на Румунському фронті міжнац. орган – Ком-т нац. і обл. комісарів, який, діяв на противагу більш-ками. За його сприяння відповідно до наказу ген. Д. Щербачова 04.12. був заарештований самочинно створений ВРК Румунського фронту. Під контроль УЦР перейшов штаб Півд.-Зах. фронту (Бердичів), а в ніч з 10 на 11.12. – штаби усіх військ. формацій Укр. фронту. С. Петлюра скасував наказ більш. головковерха М. Криленка про виборність команд. складу, ліквідацію чинів, звань та нагород в армії.

Укр. фронт перестав існувати в сер. січня 1918 внаслідок заг. розкладу рос. армії. Ген. Д. Щербачов відмовився від команд. після проголошення IУ Універсалом УНР самостійною державою. Позитивним наслідком співробітництва УЦР з команд. рос. армії стала затримка «тріумфальної ходи рад. влади», що дало змогу УНР зміцнити свої позиції.

Дж.: Українська Центральна Рада. Док. і мат. У 2-х т. К., 1996-1997.
Літ.: Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу, Львів, 1997; *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932; Нариси історії Української революції. У 2-х кн. Кн. 1. К., 2011.

Анатолій Буравченко

УКРАЇНСЬКІ ГУБЕРНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ З'ЇЗДИ - представницькі збори укр. гром-сті у період Укр. Центр. Ради.

Ідея проведення губ. нац. зїздів виникла у середовищі харківських укр. орг-цій. 13.04.1917 Ком-том УЦР було вирішено надіслати листи до всіх губ. міст України з проханням скликати губ. укр. зїзди для орг-ції губ. укр. рад та затвердження або переобрання чл. УЦР від губ.

Перед укр. губ. зїздами стояли такі завдання: легітимізація Центр. Ради, загвердження обраних Всеукр. нац. конгресом або переобрання її чл. за квотою

тер. представництва, орг-ція губ. укр. рад та вибори їх чл., а також озвучення рев. очікувань укр. гром-ва, а саме: ставлення до Укр. Центр. Ради, уявлення учасників зїзду про Україну та її кордони, військ., шк., церк., зем. питання, інституційно-орг. творчість.

Губ. нац. зїзди відбувалися в такій послідовності: Харківський (16.04.1917), Подільський (05-07.05.1917), І Волинський (10-12.05.1917), Катеринославський (21-22.05.1917), Полтавський (21-22.05.1917), І з'їзд українців Далекого Сх. (24.06.1917), Чернігівський (13-18.06.1917), І Київський (17-18.06.1917), І Херсонський (Одеса, 28-30.06.1917), Чорноморський (30.07.1917), Воронізький (13.08.1917), Таврійський (12-13.08.1917), ІІ Київський (19-20.08.1917), Холмський (25-27.08.1917), З'їзд українців Слобідської України (24-26.09.1917), ІІ Волинський (29.09.-01.10.1917), ІІ Херсонський (24-26.10.1917), ІІІ Київський (28-30.10.1917), Сибірський обл. зїзд в Омську (жовтень 1917), Курський (17.12.1917), IV Київський (20-23.12.1917), ІІ З'їзд українців Далекого Сх. (04.01.1918), З'їзд українців Далекого Сх. (07.04.1918), V Київський (28.04.-02.05.1918).

Губ. нац. з'їзди надавали додаткової легітимізації Укр. Центр. Раді. І зїзд Слобідської України визнав УЦР «єдиним представником всього укр. народу в межах рос. держави», подільський губ. з'їзд - «єдиною Всеукр. Орг-цією», катеринославський з'їзд - «нар. укр. орг-ція, через яку мають оборонятися всі справи укр. народу»; полтавський - «єдиним компетентним органом признаним рішати всі справи, що належать цілій Україні та її відносин до тимч. уряду», чернігівський - «як дійсну виразницю волі укр. народу». Таким чином, осн. розумінням губ. з'їздами УЦР було визнання її єдиним і повноважним представником укр. народу перед Рос. урядом. Крім того, І Волинський з'їзд «визнає її за Тимч. Укр. Уряд і висловлює їй своє довірря», а І Київський зїзд, крім визнання УЦР «за єдиний вищ. орган краєвої держ. влади» надав їй конкретних повноважень, а саме «утворити автономію України в Федер. Всерос. Дем. Республіці і довершити задачу рев-ції б-бою проти розвалу і анархії».

З розвитком політ. ситуації (оголошення І і ІІ Універсалів, переговори щодо правового статусу укр. земель, Центр. Ради та Ген. Секретаріату, видання «Тимч. інструкції Ген. Секретаріатові Тимч. уряду на Україні» та б-ба навколо неї) оцінки УЦР губ. з'їздами набувають більш радикальних форм. Губ. нац. з'їздм формували в Центр. Ради підстави здійснювати свою владу за допомогою авторитету та частково права. Правові інструменти здійснення влади УЦР базувались на визнанні її кер. органом, а, отже, і готовності виконувати владні розпорядження укр. людністю.

За прикладом Всеукр. нац. конгресу (06-08.04.1917) губю з'їзди багато уваги приділили питанню автономії.

Питання про тер. межі України вперше в постановах з'їздів зустрічається після проголошення І Універсалу. На Чернігівському з'їзді було висловлено протест проти монополізації Донецького басейну в межах України рос. Тимч. урядом, а також з'їзд визнав Суразький, Стародубський, Мглинський, Новозибківський і Новгород-Сіверський пов. укр-ми. Ці пов. входили до складу Чернігівської губ., проте для них була загроза не увійти до складу автономної України через значну рос. та російськомовну меншину.

Херсонський з'їзд підняв питання, щоправда у формі інформ. виступу, лише про один пов., підтвердивши його приналежність до «заг.-укр. обл.».

Рішення Тимч. уряду про поширення повноважень ГС на Київську, Волинську, Подільську, Полтавську та Чернігівську губ. за виключенням Суразького, Стародубського, Мглинського та Новозибківського пов. викликало цілу хвилю протестів та заперечень.

Воронізький губ. з'їзд заявив, що «розділ України, не признання Слобожанщини, є вчинок контррев. і з'їзд заперечує цьому і потрібує щоби Слобідську Україну було приєднано до Автономної України». Аналогічним чином реагували ін. зїзди, особливо тих губ., що не увійшли до автономних губ., а також віддалених тер., де українці через свій меншинний статус не могли претендувати на приєднання до автономії.

На Всеукр. конгресі було обрано нов. склад УЦР. Вона формувалась за тер. та пропорційним принципом та правом кооптації фахівців та представників нац. меншин. Нац. губ. з'їзди схвалили вибір депутатів від Харківської, Подільської, Катеринославської, Херсонської, Холмської, Бессарабської та Кубанської губ. Повністю або частково змінили своїх представників Волинський, Полтавський, Київський та Чернігівський з'їзди. На нац. губ. зїздах створювали Укр. губ. ради. Всі губ. ради обирались за тер.-пропорційним принципом. На з'їздах поставало також питання про видання власного часопису.

Однією з найактуальніших проблем того часу, що потребували вирішення, були питання війни та миру, а також укр-ції армії. Поряд з цим, на II Херсонському, II Київському та II Волинському з'їздах обговорювалась ідея утворення Вільного козацтва.

Практично всі з'їзди виносили постанови щодо освіти, а саме: ведення навчання укр. мовою, вивчення рос. мови як самостійного предмету, запровадження предметів укр-знавства; доступність, безоплатність та обов'язковість (на поч. ланці) навчання; ліквідація церк. та земських шкіл та уніфікація системи закладів освіти; безпосередність переходу від нижч. до сер. та вищ. школи; запровадження різноманітних сер. шкіл у вигляді гімназій, сільськогосп., техн. та ремісничих шкіл; введення позашк. освіти, проведення вечірніх та недільних курсів для дорослих, створення дитячих садочків. Окр. поставало питання про повернення з війська вчителів-українців.

Нац. губ. з'їзди були трибунами для озвучення прагнень православних українців. Першими з цього приводу виступили харків'яни. Приводом стала активна антиукр. діяльність архієпископа Харківського Антонія (О. Храповицького). I Волинський та III Київський з'їзди виступили з пропозицією обирати священиків та архієреїв. Крім того, I Волинський з'їзд озвучив необхідність переведення богослужінь на укр. мову,

Одним із найбільш. питань рев-ції була зем. проблема. Пропозиції щодо реформування зем. відносин на всіх з'їзд х займали чільне місце. Учасники

з’їздів надавали повноваження щодо вирішення зем. Укр. Установчими Зборами (Соймом).

Проведення укр. нац. губ. з’їздів, їх постанови сприяли піднесенню нац. самосвідомості та рев. укр. сусп-ва, а також давало УЦР ґрунт для її б-би за автономію укр. земель, задовільняли частину рев. прагнень укр-ва щодо самоорг-ії та самоуправління.

Орг-ція губ. нац. з’їздів часто супроводжувалась урочистостями, парадами, мітингами, панахидами, вшануванням М. Грушевського, Т. Шевченка, Б. Грінченка та ін. постатей укр. руху.

Дж.: Українська Центральна Рада. Док. і мат. У 2-х т. Т. 1-2. / Упоряд. В. Верстюк (кер.) та ін. К.: Наукова думка, 1996-1997; Український з’їзд у Чернігові (8–10 червня 1917 р.): матеріали та коментарі / Упор.: В.М. Бойко, Р.Б. Воробей, Т.П. Демченко. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2012; Український національно-визвольний рух. Березень - листопад 1917 року: Док. і мат. / Упоряд.: В. Верстюк (кер.) та ін. К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2003; Українські губернські з’їзди в Одесі у 1917 році : док. і мат. / Упоряд. і автор передмови Т. Вінцковський. Одеса: Бондаренко М.О., 2017.
Літ.: Скальський В. Відображення революційних очікувань українців на національних губернських з'їздах 1917 - початку 1918 рр. // Український історичний збірник. 2007. Вип. 10. С. 128-138.

Віталій Скальський

ХАРЧОВІ УПРАВИ ЗУНР – місц. (пов., міські, містечкові та сільські) держ. представницькі структури покликані орг-вати забезпечення прод. населення ЗУНР–ЗОУНР.

Місц. **Х. у.** мали розпорядчо-контрольний х-р. Їх компетенція передбачала: замовлення і отримання від Управління Головно-уповноваженого по харч-ню Галичини і Буковини необхідного прод-ва і насінного мат.; ведення статистики кількості населення та запасів прод-ва своєї тер.; ухвалення порядку розподілу та збору прод-ва, який мали здійснювати споживчі кооп-ви; контроль кооп-вів в їх діяльності по розподілу та збиранню доручених їм прод.; проведення фін. розрахунків за отримані та здані прод. харчування; при відсутності кооп. установ вжиття заходів по орг-ції техн. розподілу та збору прод. власними силами; контроль роботи млинів;

право заготовок власними силами у випадку надзвич. стану. Фін. засоби на утримання **Х. у.** складалися з відсотків з коштів визначених розпорядженням Управління Головно-уповноваженого на прод-во, яке розподілялося через посередництво цих Управ. Кооп. установи за техн. реалізацію розподілення та закупівлі прод-ва отримували відповідні відсотки встановлені пов. **Х. у.** згідно вказівок Управління Головно-уповноваженого.

Пов. **Х. у.** складалася з таких представників: по одному від Пов. Нац. Ради, комісара, місц. гарнізону; по два делегати від споживчної кооп-ції; по три – від пов. філії Тов-ва «Сільський Господар». Обирала поміж себе гол., який був безпосереднім виконавцем розпоряджень Управління Головно-уповноваженого і постанов своєї Управи, кер. її канцелярією. Утримувався за держ. кошт.

Сільські, містечкові та міські **Х. у.** обіймали тер. відповідного села, містечка чи міста ЗУНР–ЗОУНР і безпосередньо підлягали пов. **Х. у.**

Сільські і містечкові **Х. у.** складалися з трьох представників тов-ва «Сільський Господар», двох – споживчої кооп-ції і відповідного сільського чи містечкового комісара. У селах, де не діяло тов-во «Сільський Господар» або кооп-ви, чл. **Х. у.** обиралися заг. зборами цієї громади.

Міські **Х. у.** складалися з двох представників споживчої кооп-ції, одного делегата від тов-ва «Сільський господар», міськ. комісара, представника від ком-ту опіки над бідними, та представника від роб. орг-цій. Сільські, містечкові та міські **Х. у.** обирала поміж себе гол., який був виконавцем розпоряджень вищ. харч. органів і постанов своєї Управи, кер. її канцелярії й утримувався за держ. кошт.

Інструкція, яка регулювала процедуру створення, склад і компетенцію **Х. у.** затвердили т. в о. Головно-уповноваженого по харч-ню Галичини і Буковини Я. Зозуля, держ. секретар внутр. справ І. Макух та гол. Харч. союзу о. Й. Раковський.

Дж.: Інструкція для створення і діяльности повітових, сільських, містечкових і мійських Харчових Управ. Станиславів, 1919.

Літ.: *Чубатий М.* Державний лад на Західній Области Української Народної Републики // Записки Наук. тов-ва ім. Шевченка. Т. 205: У пошуках історичної правди. Зб. на пошану М. Чубатого 1889-1975 / Ред.: Г. Лужицький; Я. Падох. Ню Йорк, Париж, Сидней, Торонто, 1987. С. 1–50.

Олег Павлишин

ХЕРСОНСЬКА ГУБЕРНСЬКА УКРАЇНСЬКА РАДА – локальний орган самоорг-ції українців Херсоснької губ. у 1917-1918.

Укр. Центр. Рада на своєму засіданні 23.04.1917 ухвалила рішення про створення мережі губ., пов. та міськ. укр. рад. До міськ. рад мали входити по 80 осіб, пол. з них мала представляти партії, ін. – ек., проф. та просвіт. орг-ції. При орг-ції пов. та губ. укр. рад до представництва від партій та гром. орг-цій додавалися чл. від укр. рад нижч. рівня. В регіонах розпочався процес творення губ. та пов. укр. рад.

Херсонська губ. укр. рада створена 30.06.1917 на засіданні губ. укр. з'їзду. 30.06. на ранковому засіданні з'їзду схвалено «Наказ по орг-ціі Херсонськоі Губ. Укр. Ради сел., роб. і військ. депутатів», а на вечірньому обрано вик. ком-т ради у складі:

від пов. Херсонської губ.: Мовчан (Олександрійський пов.), Григораш (Херсонський пов.), Приймак (Анан'ївский пов.), Павлов (Тираспольський пов.), Олексієнко (Одеський пов.), Шаптала (Елисаветградський пов.);

від пов. міст: Юзефович (Олександрія), Пилипович (Херсон), Щербінський (Анан'їв), Гончар (Тираспіль), Шушара (Одеса), Левитський (Елисаветград) і Шатоха (Миколаїв);

від роб-ків: Янковський, Красицький, Коваль, Бульба, Кравченко, Доценко;

від війська: Шевченко, Липченко, Кущ і Недоруба (кандидатами: Дудник і Гаврилець);

від з'їзду: Лимарь (УПСР), Голубович (УПСР), Бржицький (УПСР), Чеховський (УСДРП), Паляничка (УСДРП), Бурдин (УСДРП) і Максимчук (безпарт.).

Тоді ж вирішено, що вик. ком-т ради буде поповнений представниками політ. партій, гром. орг-цій та проф. спілок. 01.07. склад вик. ком-ту поповнився Шелухіним та Луценком.

Рада опікувалась скликанням ІІ Херсонського губ. укр. з'їзду (на якому склад ради було переобрано), виборами до Всерос. та Укр. установчих зборів. Після більш. перевороту у Петрограді намагалась організувати антибільш. спротив.

Гол. ради В. Чехівський.

Дж.: Українські губернські з'їзди в Одесі у 1917 році: док. і мат. / Упоряд. і автор передмови Т. Вінцковський. Одеса: Бондаренко М.О., 2017.
Літ.: Вінцковський Т. Формування і діяльність органів влади Центральної Ради на півдні України. Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус»», 2012.

Віталій Скальський

«ХЛІБОРОБСЬКА УКРАЇНА» – неперіодичний друк. орган укр. монархічної орг-ції Укр. Союз Хліборобів-Державників (УСХД).

Видавався у Відні у 1920–1925 за ред. В. Липинського. Цей часопис слід вважати перш. виданням, яке розпочало висвітлення процесу зародження та становлення укр. гетьманського руху. У **«Х. У.»** були надруковані «Листи до братів-хліборобів» та полемічна праця «Покликання "варягів" чи орг-ція хліборобів» В. Липинського, «Уривок зі "Споминів"» П. Скоропадського, Статут і Регламент УСХД, «Лист Укр. союза хліборобів державників до старшин і козаків Укр. Армії», офіц. звернення гетьмана П. Скоропадського і Ради Присяжних УСХД, полемічні статті В. Липинського (під псевдонімом В. Правобережець): «Як гетьманець став демократом, республіканцем і чл. упревілейованої нац. меншості (З розмов емігрантів про діла на Україні)», «Замітки на полях дем. преси» та ін. Заг. вийшло п'ять зб. **«Х. У.»**. Публікація у журналі «Листів до братів-хліборобів» В. Липинського викликала вел. інтерес до видання як укр. діячів різних політ. спрямувань, так і численних наук. та культ. установ світу, у т. ч. в рад. Україні та РСФРР. В. Липинському вдалося об'єднати навколо **«Х. У.»** широковідомих науковців. На сторінках часопису

побачили світ статті С. Томашівського «Історія і політика» (кн. III), «Влада й культура» (кн. IV), І. Борщака «Орлекіана: Опис невиданих мат-лів про Гетьмана Орлика, його родину і оточення» (кн. IV), Д. Олянчина «Два листи Гетьманів Богдана Хмельницького і Івана Вигивського до Курфюрста Бранденбургського Фрідріха Вільгельма» (кн. V), статті М. Тимофієва, О. Скорописа-Йолтуховського, С. Шемета та ін. У 1931–1932 традиція зб. була відновлена у виданні «Збірника Хліборобської України» – неперіодичного друк. органу Братства Укр. Класократів-Монархістів, Гетьманців, який виходив у Празі під ред. Р. Метельського.

Літ.: Осташко Т.С. Хліборобська Україна – збірник, Відень (1920-1925). [Електронний ресурс]: URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khliborobska_Ukraina_z

Т. Осташко

ЦЕНТРАЛЬНА РУСЬКА НАРОДНА РАДА (ЦРНР) - представницький орган українців Закарпаття, який об'єднав усі нар. ради краю.

ЦРНР створена 08.05.1919 в Ужгороді в результаті об'єднання нар. рад Закарпаття - Пряшівської, Ужгородської та Хустської. Очолив А. Бескид, заст. стали А. Волошин, М. Бращайко. **ЦРНР** прийняла формальну постанову про злуку Закарпаття з Чехословаччиною на федер. засадах. Виступаючи на засіданні Ради, М. Бращайко недвозначно неоднозначно заявив, що «420 делегатів із всіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить». На наступних засіданнях **ЦРНР** було обговорено питання про статус і кордони Закарпаття в складі Чехословаччини. Галицькі русофіли знову спробували підняти питання про «об'єднання всіх Карпат». Проте кер-во **ЦРНР** відмовилося займатися проблемами Галичини, поки не буде забезпечено майбутнє Підкарпатської Русі. Було затверджено 14 пунктів, як умови приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини та вирішено рекомендувати Г. Жатковича на посаду «повноважного мін-ра штату». Ці

вимоги були викладені у спец. меморандумі, який 23.05.1919 делегація **ЦРНР** у складі 112 осіб передала в Празі президенту ЧСР Т. Масарикові. Вони містили проект політ.-правового впорядкування Закарпаття. Під час зустрічі вітальні промови виголосили кер. делегації закарпатців А. Бескид, Г. Жаткович, А. Волошин. Т. Масарик висловив радість у зв'язку з добр. приєднанням Закарпаття до ЧСР, але підкреслив, що питання правового статусу Підкарпатської Русі в Чехословаччині не входить до його компетенції.

Питання входження Закарпаття до складу Чехословаччини обговорювалося на Паризькій мирній конф. Делегація УНР була до кін. вірна рішенню злуки й заявила рішучий протест спробам відірвати Закарпаття від Соборної України. Прийняте **ЦРНР** рішення чехословацькою делегацією було подане як волевиявлення всього народу Закарпаття. Умови приєднання Закарпаття на правах автономії до Чехословацької Республіки були викладені в підписаному 10.09.1919 Сен-Жерменському мирному договорі з Австрією. Входження Закарпаття до складу Чехословаччини було підтверджене й спец. параграфом (§ 48) Тріанонського мирного договору з Угорщиною. Відповідно до Сен-Жерменського договору зах. частина Закарпаття (Пряшівщина) ввійшла до складу Словаччини, Тріанонського договору - Мараморський комітат був розділений між Чехословаччиною та Румунією по р. Тиса.

Ц відповідь 12.09.1919 **ЦРНР** прийняла док-т, в якому висувала вимогу щодо приєднання частини сх.-словацької тер до Підкарпатської Русі, а також висловлювала протест насильної асиміляції русинського на селення на тер. Спішського, Земплинського та Шаришського комітатів.

Проте 09.10.1919 лідери **ЦРНР** розділилися на українофільську і русофільську фракції. Промосковською стала фракція **ЦРНР** на чолі з А. Бескидом, який заперечував належність закарпатських русинів до укр. народу та виступав проти вимог делегації УНР на Паризькій мирній конф. вивести чехословацькі війська із Закарпаття. Фракція вийшла із **ЦРНР**, заснувавши нову орг-цію під назвою «Центр. Русская Нар. Рада». Проукр. («руська») Нар. Рада на чолі з А. Волошиним продовжувала існувати й далі,

додавши до своєї назви прикметник «перша» – «Перша Центр. Руська Народна Рада».

08.10.1938 Перша Русько-Українська Центр. Нар. Рада, очолювана А. Волошиним, та **ЦРНР** на чолі з Й. Камінським порозумілися між собою й вирішили разом вимагати тих самих прав, які мала Словаччина. На цьому засіданні двох Рад було сформовано уряд Підкарпатської Русі на чолі з прем'єр-міністром та мін-ром освіти А. Бродієм. 1938 перетворилася на Центр. Укр. Нар. Раду.

Літ.: Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин. Ужгород–Київ, 2022; *Вегеш М., Міщанин В., Палінчак П.* Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення. 1918–1950 : монографія. Одеса, 2022; *Вегеш М., Токар М., Басараб М.* Карпатська Україна в контексті українського державотворення. Ужгород, 2008; Віднянськи С.В. Центральна Руська Народна Рада // Енциклопедія історії України: у 10 т. К., 2013. Т. 10. С. 458; *Королько А.* Центральна руська народна рада в м. Ужгород (ЦРНР) // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 4. Івано-Франківськ, 2021. С. 349-350; *Pop I.* Pred 100 rokmi (iii) 100. výročie spoločného štátu čechoslovákov a rusínov. versaillska mierová zmluva 1919-2019. začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR. [Електронний ресурс]: https://www.rusyn.sk/pred-100-rokmi-iii-100-vyrocie-spolocneho-statu-cechoslovakov-a-rusinov-versaillska-mierova-zmluva-1919-2019-zaclenenie-podkarpatskej-rusi-do-csr/ (09.09.2023)

Роман Тимченко

ЧЕРВОНА УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ – військ. формування 02–04.1920 з 3 бригад у складі 12-ї та 14-ї красних армій.

Після переходу УГА на бік Добр. ситуація для галицьких стрільців не покращилася, до того ж ЗСПР поч. відступати на всіх фронтах. Створений у Вінниці рев. ком-т (ревком) УГА поч. переговори з командуванням рад. 12-ї армії. 01.01.1920 представник ревкому отаман Н. Гірняк разом з А. Хвилею склав перш. проєкт договору про союз УГА та Червоної армії. Після вступу Червоної армії до Вінниці відбулися спільні збори вояків УГА та червоноармійців, де Н. Гірняк наголошував на важливості об'єднання УГА з Червоною армією. Кер-во УГА бачило справу ін. й намагалося дотриматися взятих на себе у союзі з денікінцями зобов'язань. 03.02.1920 було дано

розпорядження готуватися до переходу УГА кордону з Румунією, 07.02.1920 видано відповідний наказ.

У той час орг-ний раніше Політ. відділ Начальної команди оголосив себе Начальним ревкомом УГА й видав наказ, згідно з яким він перебрав на себе владу в армії, яка розривала стосунки з А. Денікіним. 10.02.1920 було заарештовано кер-ків УГА, ген. О. Микитку та Г. Ціріца. Згодом їх було доправлено до Одеси, звідти до Москви, де вони того ж року загинули.

12.02.1920 в результаті договору Начальної команди УГА з Рев.-військ. радою XII Рад. армії відбулося злиття УГА з Червоною армією. За договором УГА перетворювалася на 3 бригади, кожна з 3 полками піхот., 1 полком кінноти та 1 полком арт., які включалися до складу різних дивізій 12-ї й 14-ї рад. армій. На політвідділ армії спільно з парткомом **ЧУГА** покладалося завдання перегляду командного складу, підбору командирів й комісарів, які мали знати мову галичан та бути обізнаними в їхньому побуті. Разом з тим, при політвідділі XII армії утворити галицьку секцію. На військ. службі залишалися стрільці віком 18–35 років, ін. передбачалося демобілізувати. Діловодство мало вестися укр. мовою. Всі галичани зі шпиталів України та ін. республік мали направлятись виключно в **ЧУГА**, за хворими й пораненими встановлюється опіка XII армії. Новостворена **ЧУГА** мала використовуватися на польському фронті.

19-21.02.1920 3-й Галицький корпус ген. А. Кравса спільно з рад. 45-ю стріл. дивізією діяв проти угрупування ген. Н. Брєдова, яка просувалася в напрямку м. Могилів-Подільський.

27.02.1920 на нараді у Балті був утворений Польовий штаб **ЧУГА** на чолі з В. Порайко. Після наради на мітингу виступив В. Затонський з промовою про недовіру до старшинського складу нинішньої армії. Він вважав за необхідне провести реогр-цію військ. частин до 10.03.

На поч. березня 1920 відбулася реорг-ція корпусів у бригади: I корпус перетворено на 2 бригаду на чолі з О. Лисняком; II корпус – в 1 бригаду ЧУСС

на чолі з А. Шаманеком; III орпус – 3 бригаду на чолі з О. Станіміром. Їх підпорядкували до різних дивізій 12-ї та 14-ї рад. армій.

03.03.1920 ліквідовано старшинські звання й відзнаки, де тризуб та синьо-жовті прапори замінили червоною зіркою та червоними прапорами Іноді стрільці комбінували відзнаки – червоні зірки на синьо-жовтій основі. Заборонений гімн «Ще не вмерла Україна» замінили на «Інтернаціонал». Для ідеологічного перевиховання галицьких стрільців вводилися посади політкомісарів, яких здебільшого призначали з комуністів-галичан. Відбувався масовий прийом стрільців до лав КП(б)У. Налагодилася вид. діяльність з відповідними ідеологічними мат-ми («Червоний У.С.С.», «Перелом» та ін). Діяли школи для неграмотних, відкривали біб-ки, зберегли театр. Культ.-освіт. діяльністю кер. спец. відділ армії на чолі з О. Левицьким. В армії урочисто відзначили шевченківські дні. 11.03. відбулося закладання пам’ятника Т. Шевченкові в м. Київ.

Реформування УГА, свавілля ВЧК, безпідставні арешти і розстріли викликали супротив старшин й стрільців та призвели до виступів галицьких частин проти Червоної армії. Таємно покинув армію полк. А. Шаманек, ген. А. Кравс, М. Тарнавський, а також десятки полк., отаманів, сотників, поручників, четарів та хорунжих. 06.04.1920 проти більш-ків виступив 3-й кінний полк **ЧУГА** і Запасний курінь. Повсталі дістались до Умані, згодом до Дністра, де приєднались до армії УНР.

Напередодні польсько-укр. наступу ген. М. Омелянович-Павленко направив до галицьких частин своїх представників із пропозицією приєднатись до нього і виступити проти Червоної армії. 23.04. командир 2-ї бригади **ЧУГА** Ю. Головінський видав наказ про повстання. 2-га і 3-тя бригади **ЧУГА** залишили своє розташування і поч. пробиватись на з’єднання із армією УНР. Однак 27.04.1920 в р-ні Летичева та Ялтушкова ці бригади були оточені польськими військами і направлені в табори. Лише декільком невел. підрозділам вдалось вирватися з кільця й приєднатися до війська УНР. Схожа доля спіткала 1 бригаду. Цього ж дня біля с. Михнівка

польське військо оточило 1-й курінь 1-го полку разом з штабом 44-ї рад. дивізії. Частини під командуванням полк. А. Бізанца, вирвавшись з оточення, рушили на з'єднання з Дієвою армією. Рештки 1 бригади були ліквідовані 10.05. у р-ні Райгородка.

Перехід частини підрозділів **ЧУГА** на бік військ Ю. Пілсудського та С. Петлюри став приводом для масових репресій проти галичан у тилах Червоної армії: частина з них були одразу розстріляні, решта перевезені до підмосковного концтабору в Кожухово та до Запасної армії в м. Казань (суч. столиця Татарстану, РФ).

Літ.: Бережинський В. Червона українська галицька армія. К., 1997; *Єфіменко Г.* Підпорядкування УГА Червоній армії. "Електронний ресурс": https://www.jnsm.com.ua/h/0212T/ (07.08.2023); *Завальнюк М., Олійник С.* Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919–травень 1920 рр.). Кам'янець-Подільський, 2013; *Литвин М.* Червона українська галицька армія // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 4. Івано-Франківськ, 2021. С. 386-388; *Солдатенко В.* Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т. Т. IV. Рік 1920. К., 2010; *Тимченко Р.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). К., 2013.

Роман Тимченко

ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ КОРПУС – добр. військ. формування, що складалися з чехів і словаків, які існували в Рос. імперії у 1914-1920. Брали активну участь у гром. війні в Росії на боці білих сил.

Формування чехословацьких військ розпочалося у 1914. З добровольців було орг-но «чеський загін», який у січні 1916 реорг-но у чехословацький стріл. полк, а у травні 1916 - у двохполкову чехословацьку бригаду (згодом 1-ша дивізія). У березні 1917 почалося формування 2-ої дивізії у складі чотирьох полків. У квітні 1917 Т. Г.Масарик прибув до Росії і керував формуванням цих дивізій у складі чехословацької армії у Франції. У червні 1917 був також сформований штурмовий полк, т. зв. «корнілівський».

У ніч з 21 на 22.06.1917 частина військ корпусу (1-й, 2-й та 3-й полки) зайняла позиції на лінії фронту біля м. Зборова. Війська не були повністю

екіпіровані, але все ж зайняли позиції між оточеними частинами рос. армії в очікуванні початку т. зв. «Офензиви Керенського». 01 та 02.07.1917 частину корпусу брали участь у Зборівській битві. У битві перемогли чехи: вони прорвали позиції австро-угорських полків № 35 і 75 і проникли на 5 км углиб позицій противника, взявши сотні полонених. Позиція чеських військ була визнана рос. владою. Результатом бою стало зняття Тимч. урядом усіх обмежень на формування чехословацьких військ у Росії.

09.10.1917 було сформовано Чехословацький корпус в Росії, який вже напр. 1917 налічував 38,5 тис. добровольців. У листопаді 1917 2-й полк ім. короля Єжи з Подєбрад перебував у Києві, вибиваючи більш-ків з Києва (бої велися, зокрема, на вул. Хрещатик), однак Т. Г. Масарик заборонив тручатися у внутрішньополіт. б-бу в Росії.

Т. Г. Масарик залишив м. Москву 07.03.1918, оголосивши, що корпус входить до складу французької армії. Війська корпусу почали евакуацію, випереджаючи наступаючі сили Центр. держав. З 08 по 13.03.1918 частини 2-ї дивізії (4-й, 6-й та 7-й стріл. полки) вели бої за контроль над Бахмацьким залізн. вузлом та за залізн. міст через р. Десна. Він завершився перемогою чехословаків з втратами 45 вбитими, 210 пораненими та 41 зниклим безвісти. Втрати німців склали понад 300 вбитими та кілька сотень пораненими. Завдяки цій перемозі було укладено договір з німцями, завдяки якому чехословацькі війська отримали можливість пройти через Бахмач у напрямку Пензи і Челябінська.

Після укладення у березні 1918 Брест-Литовського сепаратного миру з Центр. державами більш-ки зобов'язалися не допускати на свою тер. іноземні війська. За наказом Т. Г. Масарика, у зв'язку з блокуванням транспорту через м. Мурманськ і м. Архангельськ, корпус мав евакуюватися до Владивостока. Л. Троцький прийняв рішення про його роззброєння, яке завершилося повстанням чехословацьких військ 25.05.1918 і захопленням ними всього Сибіру і Поволжя, просуванням на схід від м. Челябінська і м. Пензи до м. Владивостока. Найдальшим окупованим містом на зах. було м. Казань

(07.08.1918). На цій тер. під захистом чеських військ було створено низку центрів білої влади (у т. ч. «Омська Директорія», а згодом - влада адмірала О. Колчака). У м. Казань чехословаки захопили рос. золотий запас. Після утворення Чехословаччини у жовтні 1918 корпус відійшов від активних бойових дій проти більш-ків, бажаючи евакуюватися вглиб країни. Однак евакуація більшої частини військ відбулася лише в листопаді 1919. Щоб отримати вільний прохід на Забайкалля, корпус здав адмірала О. Колчака та частину золота, що перевозилося, більш-кам. Ост. корабель вийшов з м. Владивосток до Європи 02.10.1920.

Літ.: M. Mojžíš, Československé legie 1914–1920. Československá obec legionářská, Praha, 2017.; V. Preclík, T.G. Masaryk a bitva u Zborova právě před sto lety [w:] „ČAS. Časopis Masarykova demokratického hnutí", ročník XXV, číslo 118, 2017, S. 5-11.

Геннадій Корольов, Віктор Венглевич

«ЧОРНОМОРСЬКА РАДА» - укр. газета, що виходила в м. Новоросійськ, адм. центрі Чорномор. губ. (суч. Краснодарський край, РФ) у квітні 1917. Вийшло щонайменше 2 номери. Видання припинено через нестачу коштів.

Видавець – Чорномор. укр. рада. Ред. – П. Воронін та ред. ком-т. Жодного номера видання не збереглося. Газета була інформ. х-ру, містила також популярні статті та фейлетони.

Ред. розміщувалась у буд. С. Ерастова на перехресті вул. Шевченка та Толстого.

Літ.: Животко А. Нарис історії української преси: (курс лекцій). Подєбради, 1937. С. 102; *Наконечна З.* Українська преса Північного Кавказу (1917—1919 рр.): історія створення та проблеми функціонування // Збірник праць Наук.-дослідн. ін-ту пресознавства. 2013. Вип. 3(21). С. 68-76; *Петренко Є.Д.* Чорноморська рада, газета // Енциклопедія історії України. Т. 10. С. 570-571.

Віталій Скальський

ЧОРТКІВСЬКИЙ НАСТУП, 07–28.06.1919 - наступальна операція Галицької армії («Чортківська офензива») під час Укр.-польської війни в Галичині 1918-1919.

У результаті травневого наступу поляків збройні сили ЗУНР були затиснуті в трикутнику між Дністром, Збручем та м. Чортків. У Бучачі, що став тимч. столицею зунр, 02.06.1919 відбулася нарада, у якій взяли участь президент УНРади Є. Петрушевич, чл. уряду на чолі з І. Голубовичем, ген-ли М. Омелянович-Павленко, О. Греков, полк. В. Курманович, отамани А. Бізанц й ін. старшини УГА. Обговорювали питання відступу за р. Збруч, або ж контрнаступу. Для узгодження плану подальших дій 04.06.1919 було скликано збори старшин 3-ї та 7-ї бригад УГА. На них А. Бізанц відзначав, що є сприятливі умови для наступу. Старшини у неформальній розмові переконали в цьому нач. штабу В. Курмановича. Хоча він особисто завжди відзначав, що ініціатива проведення операції цілковита заслуга М. Омелянович-Павленка. 07.06. був підготовлений наказ про наступ з метою відбити щойно захоплений поляками М. Чортків. Його підтвердив також нов. командувач УГА ген.-хорунжий О. Греков, який обійняв цю посаду 09.06.1919. Цього ж дня Є. Петрушевича було проголошено Диктатором.

07.06. розпочався Чортківський контрнаступ ударом на м. Ягільницю. Наступного дня II корпус УГА визволив Чортків. Було розгромлено 3 польські піхот. полки, захоплено 52 кулемети, 6 гармат, 60 тис. набоїв для гвинтівок. 10.06. здобуто Копичинці.

У відповідь полк. В. Сікорський направив польські частини, проти українців із завданням повернути місто, однак Сокальська бригада за підтримки батарей 5-го гарм. полку сотника А. Циганика розгромила поляків у зустрічному бою під Сухоставом. 09.06. розпочали наступ бригади III корпусу, 10.06. зайняли Язлівець та перейшли до берегів Р. Стрипа. Уранці форсували річку й продовжили наступ на Коропець - Монастириська. Спроби зупинити прорив укр. частин не мали успіху через вогонь стріл. куренів Коломийської бригади та артилерії 2-го гарматного полку сотника С. Мацькевича. В результаті серйозних втрат частини польської дивізії В. Сікорського змушені були відступити й перейти до оборони в р-ні Бучача - Підгаєць. Увечері 11.06. укр. війська здобули Бучач. Таким чином, разом з

м. Бучач під контролем УГА опинилися Копичинці, Струсів, Гримайлів і Теребовля, а ворог був відкинутий до м. Тернопіль. 13.06. ген. О. Греків сформував арм. групу у складі І-го та ІІ-го галицьких корпусів під заг. командуванням М. Тарнавського, яка отримала завдання визволити Тернопіль. У результаті боїв протягом наступних двох днів укр. війська здобули місто. Наступ продовжувався у трьох напрямках: І корпус – Зборів - Золочів; ІІ – Бережани - Перемишляни; ІІІ – Галич - Бучаківці. У ході наступу було здобуто Бережани (21.06.), Золочів (22.06.) та Броди (24.06.).

Опинившись перед загрозою поразки, поляки припинили наступ на більш. фронті й вирішили зосередити усі сили проти УГА в р-ні Бережани – Зборів – Золочів. 24.06. на фронт у ставку ген. В. Івашкевича в Ходорові прибув Ю. Пілсудський з групою ген-лів. Він наказав ввести підкріплення, щоб зупинити просування укр. частин. Водночас брак боєприпасів й підкріплень негативно позначився на подальшому просуванні УГА. Разом з тим, 25.06. Антанта дала згоду на тимч. окупацію Сх. Галичини для захисту цив. населення «від небезпеки більш. банд», 27.06. дозволила залучити проти українців армію Ю. Галлера в повному складі.

28.06. польські війська широким фронтом від Бродів до Калуша розпочали контрнаступ і уже напр. дня, витіснивши ІІ корпус УГА, здобули Золочів. 4-а дивізія ген. Л. Желіговського змусила ІІІ корпус відступити до Дністра. І Корпус також залишив Броди, Поморяни, Бережани. В ході польського наступу, що тривав до 17.07. лише за 11–17.06. УГА втратила 6,5 тис. полоненими, 100 кулеметів та 47 гармат.

У такий скрутний для ГА час постала проблема її ліквідації, і кер-во змушене було шукати швидких адекватних рішень. На нараді у Заліщиках, в. о. військ. мін-ра В. Курманович радив перейти до Чехословаччини. Ген. О. Греків вважав за краще перейти до Румунії. Велися перемовини з більш-ми. Однак рад. сторона висунула неприйнятні умови: розрив із С. Петлюрою й перехід УГА під єдине командування Червоної армії. Врешті Є. Петрушевич

після довгих переговорів з урядом УНР віддав наказ переходити на тер. Наддніпрянщини, що відбулося 16.071919.

Літ.: Гордієнко В. Українська Галицька Армія. Львів, 1991; Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. Нью-Йорк, 1974; *Дєдик О.* Чортківська офензива. Найуспішніша операція Галицької армії. Львів, 2019; *Завальнюк О., Олійник С.* Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.). Кам'янець-Подільський2013; *Литвин М.Р.* Українсько-польська війна. Львів, 1998; *Його ж.* Чортківська офензива // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 4. Івано-Франківськ, 2021. С. 421-422; *Тимченко Р.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). К., 2013.

Роман Тимченко

«ШЛЯХ» - місячник літ-ри, мистецтва та гром. життя, заснований у березні 1917 у Москві, у серпні перенесений до Києва, виходив впродовж 1917-1919. Видавець і ред. Ф. Коломийченко. У Києві існував ред. відділ на чолі із М. Вороним.

Мав відділи: літ. (поезії, оповідання, повісті, романи, переклади, рецензії), мистецький (статті про музику, малярство, театр, архітектуру), публіцистичний, наук. (статті з історії, філософії, мови й т. ін.).

У журналі друкувалися В. Алешко, Х. Алчевська, М. Біляшівський, В. Верховинець, М. Вороний, О. Грушевський, М. Жук, О. Журлива, Д. Загул, О. Кобилянська, А. Кримський, М. Левитський, І. Липа, Я. Мамонтів, Ю. Меженко, О. Олесь, Б. Підгорецький, М. Рильський, В. Самійленко, Я. Савченко, П. Стебницький, Є. Тимченко, П. Тичина, М. Філянський, Г. Хоткевич, Г. Чупринка, В. Шелухин.

У **«Ш.»** містилися переклади з західноєвропейських авторів, хроніка культ. життя, рецензії тощо. Вийшло 25 чисел.

Вид-во журналу видало окр. книжки: «Економіка й Україна» (Ф. Коломійченко) «Рев-ція і життєбудівництво на Україні» (Ф. Коломийченко) і «Вільний театр» (О. Агієнко).

Адреса ред. у Києві – вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 123, пом. 20.

Літ.: Онищенко Н. Федір Коломийченко - редактор журналу "Шлях" // Український інформаційний простір. 2014. Ч. 2. С. 368-372.

Віталій Скальський

ШТАБ ГЕТЬМАНА ВСІЄЇ УКРАЇНИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО. Законами про тимч. держ. устрій України, зокрема розділом «Про гетьманську владу», створення спец. управлінського апарату глави держави не передбачалося. Для виконання функцій гетьмана, очільника цив. і військ. влади, був створений адм. орган – Гол. квартира Гетьмана.

Вона формувалася з врахуванням досвіду Гетьманщини XVII – XVIII ст., рос. царського двору, поточних потреб управлінської діяльності гетьмана. Положення про Гол. квартиру та її підрозділи затверджувалися таємними постановами РМ. Це була досить складна і розгалужена структура, яка включала військ. і цив. підрозділи. Центр. місце в ній займав **Штаб** гетьмана, у підпорядкуванні нач. якого були гетьманські: власна канцелярія; похідна канцелярія; комендант; господар; загін особливого призначення; осібний (контррозвідувальний) відділ. **Штаб** мав забезпечувати функціональні, інформ., мат. і безпекові аспекти діяльності глави держави. Нач. **Штаб** мав досить широкі повноваження розпорядчого і контролюючого х-ру, підпорядковувався виключно гетьманові.

В період існування Укр. Держави начальниками **Штаб** гетьмана були В. Дашкевич-Горбацький – ген.-майор рос. служби, ген. хорунжий (29.04.–27.06.1918); Б. Стеллецький – полк., ген. хорунжий (27.06.–24.10.); О. Аккерман – ген.-лейт., ген. значковий (24.10.–14.12.). У спогадах П. Скоропадського жоден з них не дістав цілком позитивної оцінки. Найбільш ефективною була чотиримісячна діяльність Б. Стеллецького. Функціонування **Штаб** і його відділів отримали відповідні нормативно-правові акти, кадрову стабілізацію, відносно регулярне фін. В. Дашкевич-Горбацький залишив посаду через серйозні протріччя з прем’єром Ф. Лизогубом. Б. Стеллецький пояснював свою відставку розходженнями з гетьманом щодо С. Петлюри і

соц. партій. О. Аккермана П. Скоропадський х-вав як людину, яка «мало розуміла стан речей».

За орг-цію охорони резиденції гетьмана, його особисту безпеку та родини у палаці і під час пересування відповідав комендант. Цю посаду займав ген. хорунжий К. Прісовський. Полк. рос. служби, одним з перших перейшов до укр. війська і відіграв визначну роль у б-бі проти більш-ків. У його підпорядкуванні був конвой Гетьмана, самохідний відділ (авто, мотоцикли, велисипеди), гетьманська стайня, особиста охорона гетьмана, загін особливого призначення, осібний (освідомчий) відділ.

Важливою складовою **Штаб** була служба гетьманського господаря. До її функцій входило мат. забезпечення гетьмана і його родини, утримання споруди палацу, госп. будівель, саду, орг-ція держ. прийомів. Відразу після перевороту цю посаду добр. погодився зайняти М. Ханенко, нащадок козацько-гетьманського роду, вел. землевласник.

Штаб мав досить специфічний підрозділ – осібний відділ. За словами Б. Стеллецького, він являв з себе «таємну поліцію та розвідку політ. х-ру». Створення такої спецслужби П. Скоропадський пояснював необхідністю глави держави за тих складних політ. умов мати власне джерело інформ-ня, незалежне від Мін-ва внутр. справ і Держ. варти. Завданням відділу було відстеження діяльності політ. партій, гром. орг-цій, приват. осіб протигетьманського, антидерж. х-ру, а також здійснення заходів із запобігання таким проявам. Підрозділ мав досить широкі повноваження, аналізував діяльність не тільки політ. партій, а й вищ. урядовців та військових на предмет підривної роботи, постійно інформував нач. **Штаб** про внутрішньополіт. ситуацію в державі. Очолював відділ колиш. заст. прокурора Одеської суд. палати Д. Бусло, який користувався повною довірою П. Скоропадського. **Штаб** гетьмана був фактичною адм-цією глави держави і забезпечував П. Скоропадському виконання його владних повноважень упродовж усього періоду існування Гетьманату.

Дж.: Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 року. К., 2019; *Стеллецкий Б.* Воспоминания // Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. М., 2014.
Літ.: Гай-Нижник П. Власний Штаб гетьмана П.Скоропадського: структура, штати, завдання (1918 р.) // Гілея. 2011. Вип. 54(11); *Його ж.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. К., 2019; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. Т. ІІ. К., 2002.

Руслан Пиріг

«DZIENNIK KIJOWSKI» - найважливіша польська газета, що виходила у м. Києві. Після Жовтневого маніфесту царя Миколи І (1905) на укр. землях почали розвиватися польські культ., спортивні, гром. та театр. орг-ції. У цій ситуації група активістів Нац. Ліги вирішила заснувати періодичне видання, щоб впливати та інформувати поляків про біжуче сусп.-політ. та культ. життя. Було створено орг-ний ком-т на чолі з В. Куликовським, який заручився підтримкою графа В. Грохольського, що став засновником і видавцем газети у 1906-1908. Перш. номер «Dziennik kijowskiego» вийшов 01(14).02.1906.

У 1909-1912 газету видавали ред-ри Т. Міхаловський та А. Червінський, а з 1914 ред. був Й. Волошинський. Тираж газети становив бл. 5 тис. примірників. Газета швидко стала однією з найважливіших польських газет у Рос. імперії. Вона охопила всі скупчення поляків на Правобер. Україні, а також передплатників у м. Варшава, м. Вільнюс, м. Санкт-Петербург та м. Львів. Заг. рівень газети, як з точки зору публіцистики, так і художньої літ-ри, був дуже високим. З газетою співпрацювали такі відомі польські письменники як К. Макушинський та В. Реймонт, пізніший лауреат Нобелівської премії з літ-ри.

Після Лютневої рев-ції 1917 і створення Польського вик. ком-ту на Русі газета «Dziennik kijowski» стала напівофіц. друк. органом Ком-ту. Згідно з настановами Нац. союзу щодо зміни влади в м. Петроград, він зайняв вичікувальну позицію, висловлюючи при цьому впевненість, що поляки перестануть бути чужинцями і стануть вільними громадянами Росії. З березня 1917 «Dziennik kijowski» публікував інформацію про перебіг рев-ції в Петрограді та всій Росії, події в Києві, діяльність польських орг-цій на укр.

землях. Незважаючи на появу низки нов. видань, газета залишалася однією з найважливіших польських газет.

Після жовтневої перевороту газета продовжувала виходити, але з 1918 почався повільний занепад через виїзд багатьох чл. редакції до Царства Польського, а також труднощі з фін-ням та отриманням паперу. У 1918 гол. ред. знову став Ю. Волошиновський. Напр. 1917 - на поч. 1918 в газеті з'явилася рубрика «Наші лиха», в якій подавалася інформація про зруйновані поміщицькі маєтки. У 1918 також містилася інформація про формування та бойові дії II та III польських корпусів, прокламації польських орг-цій, хроніка життя польської громади Києва.

У грудні 1918 газета закрита Директорією УНР через підтримку гетьмана, але завдяки втручанню Д. Донцова змогла знову виходити. До кін. 1918 вийшов щонайменше 241 номер. «Dziennik kijowski», ймовірно, припинив вихід на поч. 1919, після вступу більш. армії до Києва, але був відновлений після того, як місто зайняла армія ген. А. Денікіна, і продовжував виходити, ймовірно, до тих пір, поки більш-ки не зайняли Київ знову. У 1919 вийшло щонайменше 75 номерів. У черговий раз вихід газети був відновлений на короткий час після окупації Києва польською армією у травні 1920. Тоді вийшло щонайменше 12 випусків.

Дж.: Dziennik Kijowski. Nr. 74.23.04.1918.
Літ.: S. Garztecki, Codzienna prasa polska w Kijowie w latach 1906-1918: wspomnienia, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 8, z. 1, 1969, s. 107-119; *M. Korzeniowski,* Za Złotą Bramą. Działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905-1920, Lublin, 2009.

Геннадій Корольов, Віктор Венглевич

Список скорочень

авіац. - авіаційний
аграр.- аграрний
адм. – адміністративний
адм-ція - адміністрація
арт. – артилерійський
банк. – банківський
б-ба - боротьба
біб-ка – бібліотека
більш. – більшовицький
більш-к - більшовик
бл. – близький, близько
буд. – будинок, будівельний
буд-во - будівництво
бульв. - бульвар
вел. - великий
верх. – верховний
вид-во - видавництво
визв. - визвольний
вик. - виконавчий
вищ. - вищий
військ. – військовий
внутр. – внутрішній
в. о. – виконуючий обов’язки, виконання обов’язків
ген. – генерал, генеральний
год. – година, годинний
гол. – голова, головний
госп. – господарство, господарський
грн. - гривня
гром. – громадський
грош. - грошовий
губ. – губернія, губернський
дем. - демократичний
держ. – державний
дес. - десятина
дип. – дипломатичний
дир. – директор
добр. – добровольчий

док. – документ, документальний
докт., д-р – доктор, докторський
др. - другий
друк. - друкований
дух. – духовний
дух-во - духівництво
ек. – економічний
етніч. – етнічний
заг. – загальний, загалом
зав. - завідуючий
закорд. – закордонний
залізн. - залізничний
заст. – заступник
зах. – західний
зем. – земельний
з-н - закон
знач. - значний
імп. – імператор, імперський
ін. – інший
інж. – інженер, інженерний
іноземн. - іноземний
ін-т – інститут
ін-ція - інституція
інформ. – інформаційний
іст. – історичний
капіт. – капітан
карб. - карбованець
кер. – керівник, керівний
кер-во - керівництво
кін. – кінець, кінцевий
ком. - комуністичний
конс. - консульський
колиш. – колишній
конф. - конференція
кооп. – кооператив, кооперативний
коп. - копійка
ком-т - комітет
культ. - культурний
лат. - латинський

лейт. – лейтенант
Лівобер. - Лівобережний
літ. – літературний
літ-ра – література
майбут. – майбутній
мат. - матеріальний
мат-ли - матеріали
мед. - медичний
міжнар. - міжнародний
міжнац. - міжнаціональний
мін-во - міністерство
мін-р – міністр
міс. – місяць, місячний
місц. – місцевий
міськ. – міський
млрд. – мільярд
мол. – молодий, молодший
морськ. - морський
навч. – навчальний
надзвич. – надзвичайний
напр. - наприкінці
нар. – народний
наук. - науковий
нац. - національний
нач. – начальник
невел. - невеликий
нижч. - нижчий
нов. - новий
о. - отець
обл. – область, обласний
окр. – окремий, окремо
окруж. – окружний
орг. - організаційний
орг-ція - організація
освіт. - освітній
оск. - оскільки
осн. – основа, основний
ост. – останній, остаточно
офіц. – офіційний, офіційно

парт. – партійний
пед. - педагогічний
період. - періодичний
перш. - перший
півд. – південний, південь
півн. – північ, північний
підполк. - підполковник
піхот. - піхотний
пов. – повіт, повітовий
повст. - повстанський
пол. – половина
політ. – політичний
полк. - полковник
поміч. – помічник
поч. – початок, початковий
правобер. - правобережний
приват. – приватний
прод. – продовольчий
прод-во - продовольство
пром. – промисловий
просвітн. - просвітницький
проф. – професійний, професор
публ. - публічний
рад. - радянський
рев. – революційний
рев-ція – революція
ред-ція - редакція
реліг. – релігійний
р-н - район
роб. – робітничий. робочий
рос. – російський
руб. - рубль
сан. – санітарний
світ. - світовий
сел. - селянський
сер. – середина, середній
січ. - січовий
солд. - солдатський
соц. – соціалістичний

спец. – спеціальний
ст. – старший, стаття
стріл. – стрілецький
студ. - студентський
суд. – судовий
сусп. – суспільний
сусп-во - суспільство
суч. – сучасний
сх. – східний
театр. - театральний
тер. – територія, територіальний
техн. – технічний
т. зв. – так званий
т. ін. – таке інше
тимч. – тимчасовий
т. в. о. – тимчасово виконуючий обов’язки
тис. – тисяча
тов. – товариш
тов-во - товариство
торг. – торговий
труд. – трудовий
т. ч. – тому числі / таким чином
укр. – український
укр-зація – українізація
укр-знавство – українознавство
ун-т – університет
уряд. - урядовий
федер. – федеративний
фіз. - фізичний
фін. – фінанси, фінансовий
ф-т – факультет
харч. - харчовий
хв. – хвилина
х-р - характер
центр. – центральний
церк. – церковний
цив. – цивільний
цукр. – цукровий
чл. - член

чорномор. – чорноморський
шк. - шкільний
юрид. - юридичний

ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
ВЧК – Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією
ГА – Галицька армія
ГКУ – Греко-католицька церква
ГС – Генеральний Секретаріат
ДАРФ – Державний архів Російської Федерації
ДА УНР – Дієва армія Української Народної Республіки
ДДВ – Департамент державної варти
ДПУ – Державне політичне управління УСРР
ДС – Державний Секретаріат
ДСВС - Державний секретаріат військових справ
ДХБ – Державне хлібне бюро
ЕЗДП – Експедиція заготівлі державних паперів
ЗОУНР – Західна область Української Народної Республіки
ЗСПР – Збройні сили Півдня Росії
ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
КВО – Київська військова округа
Комінтерн – Комуністичний Інтернаціонал
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МЗС – Міністерство закордонних справ
МРМ – Мала Рада Міністрів
НК УГА – Начальна команда Української Галицької армії
НТШ – Наукове товариство ім. Т. Шевченка
НКГА – Начальна команда Галицької армії
ОВК – Окружна військова команда
ОУН(м) – Організація українських націоналістів (мельниківці)
ПРОТОФІС – Всеукраїнська спілка представників промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства
РДС – Рада Державний Секретарів
РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)
РКЦ – Римо-католицька церква
РМ – Рада Міністрів
РНМ УНР – Рада Народних Міністрів УНР
РНК, Раднарком – Рада народних комісарів Росії

РНК УСРР – Рада народних комісарів УСРР
РПЦ – Російська православна церква
РСДРП(б) – Російська соціал-демократична робітнича партія (більшовиків)
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
РЧХ – Російський Червоний хрест
СРП – Селянсько-радикальна партія
ССП – Селянська соціалістична партія
США – Сполучені Штати Америки
ТКУ – Трудовий Конгрес України
УАН – Українська академія наук
УАПЦ – Українська автокефальна православна церква
УГА – Українська Галицька Армія
УГВК – Український генеральний військовий комітет
УД – Українська Держава П. Скоропадського
УДХП – Українська демократично-хліборобська партія
УКП – Українська комуністична партія
УНГ - Українська народна громада
УНДП – Українська національно-демократична партія
УНДС – Український національний державний союз
УНП – Українська народна партія
УНР – Українська Народна Республіка
УНРада – Українська Національна Рада
УНРП – Українська народно-республіканська партія
УНС - Український національний союз
УНТП – Українська народно-трудова партія
УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів
УПСС – Українська партія соціалістів-самостійників
УПСФ – Українська партія соціалістів-федералістів
УПХД – Українська партія хліборобів-демократів
УРП – Українська радикальна партія
УСДП – Українська соціал-демократична партія
УСДРП – Українська соціал-демократична робітнича партія
УСДРП(незалежних) - Українська соціал-демократична робітнича партія (незалежних)
УСДРП (н. л.)/(незалежних-лівих) - Українська соціал-демократична робітнича партія (незалежних-лівих)
УСРР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСС – Українські Січові стрільці
УЦР – Українська Центральна Рада

ЦВК СРСР - Центральний виконавчий комітет СРСР
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів державного управління України
ЦК – Центральний комітет
ЧСР – Чехо-Словацька Республіка
ЧУГА – Червона Українська Галицька Армія
ЧУСС – Червоні Українські Січові Стрільці